

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ 3

Έλεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΛΗΡΟΣ
ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΤΩΝ «ΣΚΟΤΕΙΝΩΝ ΑΙΩΝΩΝ»

ΑΘΗΝΑ 1996

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΛΗΡΟΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΤΩΝ «ΣΚΟΤΕΙΝΩΝ ΑΙΩΝΩΝ»

NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION
INSTITUTE FOR BYZANTINE RESEARCH

MONOGRAPHS 3

Eleonora Kountoura-Galake

BYZANTINE CLERGY AND SOCIETY
IN THE DARK CENTURIES

ATHENS 1996

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ 3

Ἑλεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΛΗΡΟΣ
ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΤΩΝ «ΣΚΟΤΕΙΝΩΝ ΑΙΩΝΩΝ»

ΑΘΗΝΑ 1996

Σημείωση για τὸ βιβλιοθηκάριο καὶ τὸ βιβλιογράφο

Τὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν εἶναι τὸ τέως Κέντρο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1959. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος ἀντικατοπτρίζει τὴν ὁρολογία ποὺ εἰσήχθη στὴν Ἑλλάδα μὲ τὸν νόμο 1514/85 γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα.

Στὴ σειρὰ 'Μονογραφίες' τοῦ IBE/EIE δημοσιεύτηκαν ἤδη:

[1.] Σοφίας Πατούρα, Οἱ αἰχμάλωτοι ὡς παράγοντες ἐπικοινωνίας καὶ πληροφόρησης, Ἀθήνα 1994.

2. N. Oikonomidès, Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.), Athènes 1996.

ISSN 1106-8949

ISBN 960-7094-46-8

© Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν

Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν

Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Ἀθήνα

Διάθεση: Βιβλιοπωλεῖο ΕΣΤΙΑ, Σόλωνος 60, 106 72 Ἀθήνα. FAX 01. 3606759

© The National Hellenic Research Foundation

Centre for Byzantine Research

Vassileos Constantinou 48, 116 35

Distribution: HESTIA, Solonos 60, 106 72 Athens - GR. FAX 30. 1. 3606759

Στοις γονεις μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (Ν. Οικονομίδης)	11
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	13
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	14
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	29
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΤΑ ΑΝΤΙΦΑΤΙΚΑ ΠΕΠΡΩΜΕΝΑ	
ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ (ἑβδομος- ἀρχὲς ὄγδοου αἰώνα)	
Α΄. Ἡ παρακμὴ τοῦ μοναχισμοῦ στὶς ἐπαρχιακὲς πόλεις κατὰ τοὺς λεγόμενους "σκοτεινοὺς αἰῶνες"	33
Β΄. Ἡ ἀμείωτη ἰσχὺς τοῦ μοναχισμοῦ τῆς πρωτεύουσας καὶ ἡ ἀριστοκρατία (τέλη ἑβδομου- ἀρχὲς ὄγδοου αἰώνα)	57
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΑΝΤΟΔΥΝΑΜΙΑ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΥ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ	
(τέλη ἑβδομου- τρίτο τέταρτο ὄγδοου αἰώνα)	
Γ΄. Ὁ αὐτοκρατορικός θεσμός ἀντιμέτωπος μὲ τὸν κλῆρο τῆς Κωνσταντινούπολης (τέλη ἑβδομου/ ἀρχὲς ὄγδοου αἰώνα)	77
Δ΄. Πρὸς τὴ δημιουργία ἐνὸς "εἰκονομαχικοῦ" κλήρου: ἡ προσπάθεια τῶν αὐτοκρατόρων Λέοντος Γ΄ καὶ Κωνσταντίνου Ε΄ νὰ περιστείλουν τὴν παντοδυναμία τοῦ κλήρου	106
Ε΄. Οἱ πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν πρώτη εἰκονομαχικὴ περίοδο καὶ ὁ κλῆρος τῆς πρωτεύουσας	144

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΛΟΝΙΣΜΟ ΣΤΑ

ΝΕΑ ΛΑΜΠΡΑ ΠΕΠΡΩΜΕΝΑ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ

(μέσα 8ου- αρχές 9ου αιώνα)

Σ'. 'Η "άλωση" τῶν μονῶν τῆς Κωνσταντινούπολης κατὰ τὴν
πρώτη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας 163

Ζ'. 'Η κοινωνικὴ θέση τῶν ἁγίων τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς
περιόδου καὶ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα 185

Η'. 'Η νέα ἀνθήση τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ μετὰ τὴν
εἰκονομαχία καὶ ἡ ἀντίθεσή του πρὸς τὸν κοσμικὸ κλῆρο 205

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 229

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ 233

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνα, τὸ Βυζάντιο γνώρισε ἓνα μεσαίωνα μέσα στὸ Μεσαίωνα. Κατὰ αὐτοὺς τοὺς λεγόμενους "σκοτεινοὺς αἰῶνες", ἡ αὐτοκρατορία ἀποκόπηκε ὀριστικά ἀπὸ τὸ ὑστερορωμαϊκὸ παρελθόν της καί, μέσα ἀπὸ τὴν μεγάλη κρίση τῆς Εἰκονομαχίας, ἀπέκτησε τὴ χαρακτηριστικὰ Βυζαντινὴ μορφή της. Οἱ οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς δομὲς ἄλλαξαν οὐσιαστικά, οἱ μεγάλες πόλεις καὶ τὰ μνημεῖα τοὺς ἐγκαταλείφθηκαν, οἱ ἄνθρωποι ἄλλαξαν ιδεώδη καὶ ιδεολογία. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος, ποὺ κλονιζόταν ἀπὸ αἰῶνες, ἐξαφανίσθηκε ὀριστικά. Στὴ θέση του ἐμφανίσθηκαν νέες πραγματικότητες. Κι αὐτὸς ὁ μεσαίωνας, ὅπως καὶ κάθε ἄλλος, ὑπῆρξε γόνιμος.

Ἡ αὐτοκρατορία κατόρθωσε κι ἀντιμετώπισε μὲ σχετικὴ ἐπιτυχία τὶς ξένες ἀπειλὲς σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση, καὶ δημιούργησε τὴν ἀναγκαῖα ὑποδομὴ γιὰ μία ἐπιτυχεῖ ἀντίσταση καὶ γιὰ τὴν ἀντεπίθεση. Ὅλα αὐτὰ ὅμως διακρίνονται δύσκολα: οἱ ἀφηγηματικὲς πηγὲς ποὺ διαθέτουμε εἶναι λιγοστὲς καὶ προκατειλημμένες, ἐφόσον γράφηκαν ἀργότερα ἀπὸ εἰκονολάτρες, ποὺ περιγράφουν τὰ ἔργα εἰκονομάχων. Τὸ πρωτογενὲς ὑλικὸ εἶναι κι αὐτὸ λιγοστό, οἱ ἐπιγραφὲς καὶ τὰ νομίσματα σπανίζουν, ὑπάρχουν κυρίως τὰ μολυβδόβουλλα, ἡ ἐρμηνεία τοὺς ὅμως δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλής. Ἡ πορεία τοῦ ἱστορικοῦ στὸν 7ο καὶ 8ο αἰῶνα εἶναι δύσκολη καὶ γεμάτη παγίδες.

Τὰ ἐρωτήματα ὅμως ὑπάρχουν, εἶναι αὐτὰ ποὺ θέτει ἡ ἐποχὴ μας. Ὅσο κι ἂν βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ ἓναν κόσμο πολωμένο σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῶν εἰκόνων - καὶ ὄχι μόνο αὐτὸ - βλέπουμε μία κοινωνία μὲ τὰ δικά της προβλήματα καὶ τὶς δικές της ἀντιπαλότητες, ποὺ ἐκφράζονται καὶ μέσα ἀπὸ τὶς θεολογικὲς συγκρούσεις. Ὑπάρχουν πολιτικὲς ἀντιθέσεις, ὑπάρχουν συσσωματώσεις ποὺ καθορίζονται μὲ κριτήρια κοινωνικὰ ἢ καὶ γεωγραφικά, καὶ οἱ ὁποῖες ἐνίοτε παίρνουν θέση στὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς τους. Ποιοὶ ἦταν οἱ στόχοι κάθε φορὰ μόνο μὲ ὑποθέσεις μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντιληπτό.

Οἱ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, ποὺ ὑπῆρχαν ἤδη ἀπὸ τὸν 7ο αἰῶνα, ἐνσωματώνονται στὰ προβλήματα τοῦ πολυτάραχου 8ου. Ἡ ἀριστοκρατία, ὁ στρατὸς (καὶ μάλιστα ὁ "λαϊκός" στρατὸς τῶν θεμάτων), ἡ ἐκκλησία, ἀποτελοῦν τὶς ὁμάδες ποὺ θὰ συγκεντρώσουν τὴ λαϊκὴ ὑποστήριξη καὶ θὰ τὴν κατευθύνουν. Αὐτοὺς τοὺς παράγοντες θὰ χρησιμοποιήσουν καὶ θὰ προσπαθήσουν νὰ διαμορφώσουν οἱ αὐτοκράτορες κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς πολιτικῆς

Πρόλογος

τους- και αὐτοὶ οἱ παράγοντες θὰ ἐπιδιώξουν νὰ ἐπηρεάσουν τὴν κορυφὴ τῆς ἐξουσίας, ἐνίστε προωθώντας δικούς τους ὑποψήφιους γιὰ τὸ θρόνο. Μερικὲς φορὲς οἱ ἰδεολογίες φαίνεται πὼς παίζουν ρόλο πρωταρχικό.

Ἡ πτωχεία τῶν πληροφοριῶν ποὺ διαθέτουμε ὀδηγεῖ ἐνίστε σὲ συμπεράσματα, σὲ διαχωρισμοὺς τόσο ξεκάθαρους, ποὺ ἀναρωτιέται κανεὶς ἂν εἶναι ἀληθοφανεῖς ἢ ἀκόμα, καὶ δυνατοὶ σὲ ἓνα πραγματικό κόσμο. Κι ὅμως κάτι τέτοιοι διαχωρισμοὶ εἶναι ἀναγκαῖοι, ἂν ἀποπειραθεῖ κανεὶς νὰ καταλάβει τί γινόταν στὸ Βυζάντιο κατὰ τὴ διάρκεια τῶν «σκοτεινῶν αἰώνων». Νομίζω πὼς τὸ βιβλίο τῆς κυρίας Ἑλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, βασισμένο σὲ εὐρύτατη ἔρευνα τῶν κάθε εἶδους πηγῶν, ἀποτελεῖ ἓνα οὐσιαστικό βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή: καὶ ἐρωτήματα θέτει καὶ ἀπαντήσεις δίνει καὶ συζητήσεις ἀναπόφευκτα θὰ προκαλέσει.

Ἔτσι προχωρεῖ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα.

N. Οἰκονομίδης

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἡ παρούσα μελέτη ἐκπονήθηκε στὸ Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν στὰ πλαίσια τοῦ προγράμματος «Τράπεζα Πληροφοριῶν Βυζαντινῆς Ἱστορίας» (Βυζαντινὴ Χρονογραφία) καὶ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο βῆμα γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν προβλημάτων, τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς θέσης τοῦ κλήρου στὴ βυζαντινὴ κοινωνία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν λεγόμενων «σκοτεινῶν αἰώνων».

Ἡ ἐνασχόλησή μου μὲ τὴν ἀποδελτίωση τῆς *Ἱστορίας Συντόμου* τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου καὶ τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ προαναφερθέντος προγράμματος μοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ ἔλθω σὲ οὐσιαστικότερη ἐπαφὴ μὲ τὶς δύο βασικὲς ἀφηγηματικὲς πηγὲς τῆς ἐποχῆς καὶ ὑπῆρξε ἡ ἀφετηρία γιὰ τὴ συγγραφὴ τῆς παρούσας μελέτης, ἡ ὁποία ὑποβλήθηκε ὡς διδακτορικὴ διατριβὴ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

Γιὰ τὴν καθοδήγηση καὶ γιὰ τὶς πολὺτιμες ὑποδείξεις του σὲ ὅλα τὰ στάδια ἐκπόνησης τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἐπιθυμῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ νὰ ἐκφράσω τὶς εὐχαριστίες μου στὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Διευθυντὴ τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν κ. Νικόλαο Οἰκονομίδη.

Αἰσθάνομαι, ἐπίσης, τὴν ἀνάγκη νὰ εὐχαριστήσω τὸν καθηγητὴ κ. Ἀθανάσιο Κομίνη, τὴν ἀναπληρώτρια καθηγήτρια κα Φλωρεντία Εὐαγγελάτου-Νοταρᾶ, τὸν καθηγητὴ κ. Σπύρο Τρωϊάνο καὶ τὴν ἀναπληρώτρια καθηγήτρια κα Κωνσταντίνα Μέντζου-Μεϊμάρη γιὰ τὶς παρατηρήσεις καὶ τὶς συμβουλές τους.

Θερμότερες εὐχαριστίες ἀπευθύνω στὸ Διευθυντὴ Ἑρευνῶν τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν κ. Τηλέμαχο Λουγγῇ γιὰ τὶς καίριες καὶ οὐσιαστικὲς κατευθύνσεις κατὰ τὴν πορεία τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Εὐχαριστῶ, ἀκόμα, τὴν καθηγήτρια κα Χρύσα Μαλτέζου γιὰ τὶς διευκολύνσεις ποὺ μοῦ παρείχε.

Ἰδιαιτερες εὐχαριστίες ἀπευθύνω στὸ συνάδελφο Στυλιανὸ Λαμπάκη, γιὰ τὶς χρήσιμες ὑποδείξεις του σὲ τομεῖς φιλολογικοὺς καὶ ἀρχαιογνωστικούς, ὅπως, ἐπίσης, καὶ στὴ συνάδελφο καὶ φίλη Βασιλικὴ Βλυσίδου, γιὰ τὴ βοήθειά της στὴν ἐπίλυση πολλῶν προβλημάτων.

Ἀθήνα, Μάιος 1996

Ἐλεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

α) Πηγές

- Adversus Cabalinum*: Λόγος αποδεικτικός περί τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκό-
νων πρὸς πάντας Χριστιανούς, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν
Καβαλῖνον καὶ πρὸς πάντας αἵρετικούς, PG 95, στ. 309 A-344 B.
- Ἀντιρρητικός τρίτος: Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου
Ἀντίρρησις καὶ Ἀνατροπὴ τῶν παρὰ δυσσεβοῦς Μαμωνᾶ κατὰ τῆς
σωτηρίου τοῦ θεοῦ λόγου σαρκώσεως ἀμαθῶς καὶ ἀθέως κενολογηθέντων
ληρημάτων. Ἀντίρρησις τρίτη, PG 100, στ. 376 A-533A.
- Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης: Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν
Ἀνδρέου τοῦ Ἱεροσολυμίτου, ἀρχιεπισκόπου γενομένου Κρήτης, συγγρα-
φεὶς παρὰ Νικήτα τοῦ πανευφήμου πατρικίου καὶ κνέστορος, ἔκδ. Ἀ.
Παπαδοπούλου-Κεραμέως, ΑΙΣ 5 (1888), 169-179 (BHG 113).
- Βίος Ἀνδρέου ἐν Κρίσει: Μαρτύριον τοῦ ἁγίου ὁσιομάρτυρος Ἀνδρέου τοῦ ἐν
τῇ Κρίσει, PG 115, στ. 1109-1128 (BHG 112).
- Βίος Δαβίδ, Συμεὼν καὶ Γεωργίου: Βίος καὶ πολιτεία καὶ διήγησις περὶ τῶν
τρισμακάρων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν Δαβίδ, Συμεὼν καὶ Γεωργίου,
τῶν ἐν παλαιοῖς καὶ δεινοῖς χρόνοις φωστήρων ἀναλαμπάντων, ἔκδ. I.
Van den Gheyn, «Acta Graeca SS. Davidis, Symeonis et Georgii Mitylenae
in insula Lesbo», AB 18 (1899), 209-259 καὶ Ἰ. Φουντούλη, «Οἱ ὅσιοι
αὐτάδελφοι Δαβίδ, Συμεὼν καὶ Γεώργιος», Λεσβιακὸν ἑορτολόγιον 3,
Ἀθήνα 1961, 17-54 (BHG 494).
- Βίος Εἰρήνης αὐτοκρ.: Βίος τῆς ὁσίας ἐν βασιλεῦσιν Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας,
ἔκδ. Fr. Halkin, «Deux impératrices de Byzance. I. La Vie de l'impératrice
Sainte Irène et le second concile de Nicée en 787», AB 106 (1988), 5-27
(BHG 2205).
- Βίος Εὐαρέστου: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Εὐαρέστου, ἔκδ.
C. Van de Vorst, «La Vie de S. Évariste higoumène à Constantinople», AB
41 (1923), 289-325.
- Βίος Εὐστρατίου: Βίος καὶ θαύματα τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Εὐστρατίου,
ἡγουμένου τῆς μονῆς τῶν Αὐγάρου, ἔκδ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως,
ΑΙΣ 4 (1897), 367-400 (BHG 645).

- Βίος Εὐθυμίου Σάρδεων*: Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ἱερομάρτυρος Εὐθυμίου, ἔκδ. J. Gouillard, «La Vie d'Euthyme de Sardes (+831), une oeuvre du patriarche Méthode», *TM* 10 (1987), 1-101 (*BHG* 2145).
- Βίος Γερμανοῦ*: Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερική θαυμάτων διήγησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γερμανοῦ, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁμολογητοῦ, ἔκδ. Lamza, *Germanos I.*, 200-240 (*BHG N. Auct.* 697).
- Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*: Βίος σὺν ἐγκωμίῳ εἰς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν καὶ θαυματουργὸν Γεώργιον, τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀμάστριδος, ἔκδ. V. G. Vasil'evskij, «Žitija sv. Georgija Amastridskago. Vvedeneje i grečeskije texty s perevodom. Slaviano- russkij text», *Letopis' zaniatii Archaeologičeskoj Komissii 1882-1884 gg. vypusk deviatyi 1893 g* (Trudy III), Ἀγία Πετρούπολη 1915, 1-71 (*BHG* 668).
- Βίος Γρηγορίου Δεκαπολίτου*: Βίος καὶ θαύματα τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου συγγραφείς ὑπὸ Ἰγνατίου διακόνου καὶ σκευοφύλακος τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, ἔκδ. Fr. Dvornik, *La Vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves Macédoniens au IXe siècle*, Παρίσι 1926, 45-75 (*BHG* 711).
- Βίος Ἰωαννικίου*: Βίος καὶ πολιτεία καὶ θαύματα τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Ἰωαννικίου, συγγραφείς παρὰ Σάβα μοναχοῦ, AASS, Νοέμβριος II, Βρυξέλλες 1894, 332-382 (*BHG* 935).
- Βίος Ἰωάννου Γοτθίας*: *Vita S. Ioannis episcopi Gotthiae*, AASS, Ἰούνιος V, Βενετία 1709, 190-194 (*BHG* 891).
- Βίος Ἰωάννου τῶν Ψυχᾶ*: Βίος ἦτοι πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ, Ἰωάννου, γενομένου ἡγουμένου μονῆς τῆς παναγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῶν Ψυχᾶ, ἔκδ. P. Van den Ven, «La vie grecque de S. Jean le Psichaïte», *Le Muséon N. S.* 3 (1902), 97-125 (*BHG* 896).
- Βίος Καλλινίκου*: AASS, Αὐγουστος IV, Βενετία 1752, 645-646 (*BHG* 288).
- Βίος Μακαρίου Πελεκητῆς*: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Μακαρίου, ἡγουμένου γεγονότος μονῆς τῆς ἐπονομαζομένης Πελεκητῆς, συγγραφείς παρὰ Σάββα μοναχοῦ, ἔκδ. I. Van den Gheyn, «S. Macarii monasterii Pelecetes hegumeni Acta Graeca», *AB* 16 (1897), 140-163 (*BHG* 1003).
- Βίος Μαξίμου*: Εἰς τὸν Βίον καὶ τὴν ἄθλησιν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Μαξίμου, *PG* 90, στ. 68 A-109 B (*BHG* 1234).
- Βίος Μαρτύρων Κωνσταντινούπολης*: *Acta de SS. Martyribus Constantino-*

- politanis, AASS, Αὔγουστος II, Βρυξέλλες 1970², 434-448 (BHG 1195).
- Βίος Μιχαὴλ Συγκέλλου: Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἀγῶνες τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Μιχαὴλ πρεσβυτέρου καὶ συγκέλλου γεγονότος πόλεως Ἱεροσολύμων*, ἔκδ. Th. J. Schmitt, «Kakhrie-džami. Istorija Monastyrja Khory», *IRAİK* 11 (1906), 227-294· νεότερη ἔκδοση ἀπὸ Mary Cunningham, *The Life of Michael the Synkellos. Text, Translation and Commentary* (Belfast Byzantine Texts and Translations, 1), Μπέλφαστ 1991, 44-129 (BHG 1296).
- Βίος Νικηφόρου: Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικηφόρου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως καὶ Νέας Ῥώμης, συγγραφεὶς ὑπὸ Ἰγνατίου διακόνου καὶ σκευοφύλακος τῆς ἀγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Σοφίας*, ἔκδ. C. de Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica*, Λιψία 1880 (Teubner), 139-217 (BHG 1335).
- Βίος Νικηφόρου Μηδικίου: Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἀγῶνες τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικηφόρου ἡγουμένου γενομένου τοῦ Μηδικίου*, ἔκδ. Fr. Halkin, «La Vie de Saint Nicéphore, fondateur de Médikion en Bithynie (+813)», *AB* 78 (1960), 396-430 (BHG Auct. 2297).
- Βίος Νικήτα Μηδικίου: Ἐπιτάφιος εἰς τὸν ὁσιον πατέρα ἡμῶν καὶ ὁμολογητὴν Νικήταν συγγραφεὶς ὑπὸ Θεοστήρικτου, μαθητοῦ αὐτοῦ μακαριωτάτου*, AASS, Ἀπρίλιος I, Βενετία 1675, XXII-XXXII (BHG 1341).
- Βίος Νικήτα Πατρικίου: Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικήτα πατρικίου τοῦ ὁμολογητοῦ*, ἔκδ. Denise Papachryssanthou, «Un confesseur du second iconoclisme: la Vie du patrice Nicétas (+836)», *TM* 3 (1968), 309-351 (BHG N. Auct. 1342 b).
- Βίος Νικολάου Στουδίτου: Βίος τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Νικολάου, ἡγουμένου τῆς εὐαγεστάτης μονῆς τῶν Στουδίου*, *PG* 105, στ. 863 A-925 C (BHG 1365).
- Βίος Νικολάου στρατιώτου: Διήγησις περὶ τοῦ ὁσίου Νικολάου μοναχοῦ τοῦ στρατιώτου*, ἔκδ. L. Clugnet, «Histoire de Saint Nicolas soldat et moine», *Revue de l'Orient chrétien* 7 (1902), 319-325 (BHG 2311).
- Βίος Παύλου Καϊουμᾶ: Ἀθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Παύλου ἐν τοῖς Καϊουμᾶ ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων ἀθλήσαντος*, ἔκδ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *ΑἴΣ* 4 (1897), 247-251 (BHG 1471).
- Βίος Πέτρου Ἀτρώας: Σάβα μοναχοῦ εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Πέτρου τοῦ ἐν τῇ Ἀτρώᾳ*, ἔκδ. V. Laurent, *La Vie merveilleuse de S. Pierre d'Atroa* (Subs. Hag. 29), Βρυξέλλες 1956 (BHG

2364).

Βίος Φιλαρέτου: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου τοῦ ἐλεήμονος, ἔκδ. M. H. Fourmy-M. Leroy, «La Vie de S. Philarète», *Byzantion* 9 (1934), 112-167 (BHG 1511 z).

Βίος Φιλαρέτου (Vasiliev): Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου τοῦ ἐλεήμονος, ἔκδ. A. A. Vasiliev, «Žitie Filareta Milostivago», *IRAİK* 5 (1900), 64-86 (BHG 1512).

Βίος Πλάτωνος: Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδιτῶν Ἐπιτάφιος εἰς Πλάτωνα τὸν ἑαυτοῦ πνευματικὸν πατέρα, PG 99, στ. 804 A-849 A (BHG 1553).

Βίος Ρωμανοῦ: Sancti Romani martyris recentioris, qui imperante rege daemonicola Mahdi martyrium fecit, Passio quam conscripsit beatus Stephanus Damascenus unus e patribus laurae sancti patris nostri Sabae, ἔκδ. P. Peeters, «S. Romain le néomartyr (+1er mai 780), d'après un document géorgien», *AB* 30 (1911), 393-427.

Βίος Στεφάνου Νέου: Στεφάνου διακόνου τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸν βίον καὶ μαρτύριον τοῦ παμμάκαρος καὶ ὁσίου μάρτυρος Στεφάνου τοῦ Νέου, μαρτυρήσαντος ἐπὶ τοῦ ἀσεβοῦς εἰκονοκαύστου βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ καὶ Κοπρωνύμου, PG 100, στ. 1069 A-1185 D (BHG 1666).

Βίος Ταρασίου: Ἰγνατίου μοναχοῦ μερικὴ ἐξήγησις εἰς τὸν βίον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ταρασίου ἀρχιεπισκόπου γεγονότος τῆς θεοφυλάκτου Κωνσταντινουπόλεως, ἔκδ. I. A. Heikel, «Ignatii diaconi Vita Tarasii archiepiscopi», *Acta Societatis Scientiarum Fennicae* 17 (1891), 395-423 (BHG 1698).

Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ τοῦ Θεοδώρου τοῦ τῶν Στουδίων ἡγουμένου, συγγραφεὶς πρὸς Μιχαήλου Μοναχοῦ, PG 99, στ. 113 A-232 B (BHG 1755).

Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου ἡγουμένου μονῆς τῶν Στουδίου, συγγραφεὶς παρὰ Μιχαὴλ Μοναχοῦ, PG 99, στ. 233 A-328 B (BHG 1754).

Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου, ἔκδ. V. Latyšev, «Vita S. Theodori Studitae in codice Mosquensi musei Rumianzoviani n° 520», *Viz. Vrem.* 21 (1914), 258-304 (BHG 1755d).

Βίος Θεοδώρου Συκεῶν: Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοδώρου ἀρχιμαν-

- δρίτου Συκεῶν, συγγραφείς παρὰ Γεωργίου μαθητοῦ αὐτοῦ πρεσβυτέρου καὶ ἡγουμένου τῆς αὐτῆς μονῆς, ἔκδ. A. J. Festugière, *Vie de Théodore de Sykeon* (Subs. Hag. 48), τόμ. Α΄ - Β΄, Βρυξέλλες 1970.
- Βίος Θεοφάνους Α: Βίος ἐν ἐπιτόμῳ καὶ ἐγκώμιον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς*, ἔκδ. C. de Boor, *Theophanis Chronographia*, τόμ. Β΄, Λιψία 1883, ἀνατ. Ν. Ὑόρκη 1980, 3-12 (BHG 1789).
- Βίος Θεοφάνους Β: Βίος ἐγκωμίῳ συμπλεκόμενος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους, τοῦ καὶ Ἰσαακίου, Νικηφόρου σκευοφύλακος τῶν Βλαχερνῶν*, ἔκδ. C. de Boor, *Theophanis Chronographia*, τόμ. Β΄, Λιψία 1883, ἀνατ. Ν. Ὑόρκη 1980, 13-27 (BHG 1790).
- Βίος Θεοφάνους Γ: Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους τοῦ ὁμολογητοῦ, τοῦ τῆς Σιγριανῆς, τοῦ ἐν τῷ Μεγάλῳ Ἀγρῷ κειμένου*, ἔκδ. C. de Boor, *Theophanis Chronographia*, τόμ. Β΄, Λιψία 1883, ἀνατ. Ν. Ὑόρκη 1980, 28-30.
- Βίος Θεοφάνους (Krumbacher): Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους τοῦ ὁμολογητοῦ*, ἔκδ. K. Krumbacher, «Eine neue Vita des Theophanes Confessor», *Sitzungsber. der k. bayerischen Akademie der Wissenschaften, philos.-phil. und hist. Kl.*, Μόναχο 1897, 389-399 (BHG 1791).
- Βίος Θεοφάνους (Latyšev): Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοφάνους· ποίημα Μεθοδίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως*, ἔκδ. B. Latyšev, «Methodii Patriarchae Constantinopolitani Vita S. Theophanis Confessoris e codice Mosquensi No 159», *Zapiski Rossijskoj Akademii Nauk*, σειρά η΄ (Istorico-Filologičeskomu otdeleniju τόμ. 13/4) Πετρούπολη 1918, 1-40 (BHG 1787z).
- Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Α: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφυλάκτου, ἀρχιεπισκόπου Νικομηδείας*, ἔκδ. A. Vogt, «S. Théophylacte de Nicomédie», *AB* 50 (1932), 67-82 (BHG 2451).
- Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας Β: Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοφυλάκτου, ἀρχιεπισκόπου Νικομηδείας*, ἔκδ. Fr. Halkin, *Hagiologie byzantine. Textes inédits publiés en grec et traduits en français* (Subs. Hag. 71), Βρυξέλλες 1986, ἀρ. XIII, 170-184 (BHG 2452).
- Βίος Ζωτικοῦ: Βίος καὶ πολιτεία καὶ μαρτύριον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ζωτικοῦ τοῦ πτωχοτρόφου*, ἔκδ. M. Aubineau, «Zôticos de Constantinople, nourricier des pauvres et serviteur des lépreux», *AB* 93 (1975), 67-108

(*BHG N. Auct.* 2479).

Χρονικόν 811: ἔκδ. I. Dujčev, «La chronique byzantine de l'an 811», *TM* 1 (1965), 205-254 (= *Medioevo Bizantino-Slavo*, Ρώμη 1968, τόμ. Β', 425-489).

Χρονογραφικόν Σύντομον: *Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Χρονογραφικόν Σύντομον*, ἔκδ. C. de Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica*, Λιψία 1880 (Teubner), 79-135.

De Administrando Imperio: Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio, ἔκδ. Gy. Moravcsik-R. J. H. Jenkins (*CFHB Series Washingtoniensis* 1), Οὐάσιγκτον 1967.

De obsidione avarica: Λόγος διαλαμβάνων περὶ τῆς τῶν ἀθέων Ἀβάρων τε καὶ Περσῶν κατὰ τῆς θεοφυλάκτου πόλεως <μανιώδους κινήσεως> καὶ ὅπως φιλανθρωπία Θεοῦ διὰ τῆς ἀχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου ἐρρύσθη ἀναχωρησάντων αὐτῶν μετ' αἰσχύνης πολλῆς, ἔκδ. S. Szadeczsky-Kardoss, Therese Dér, Therese Olajos, «Breviarium homiliae Theodori Syncelli de obsidione avarica Constantinopolis (*BHG* 1078m)», *AB* 108 (1990), 147-182.

De Thematibus: Costantino Porfirogenito, De Thematibus, ἔκδ. A. Pertusi (*Studi e Testi* 160), Βατικανό 1952.

Ἐγκώμιον εἰς Εὐθύμιον Σάρδεων: Βίος σὺν ἐγκωμίῳ εἰς τὸν ὄσιον πατέρα ἡμῶν καὶ ἱερομάρτυρα Εὐθύμιον, ἀρχιεπίσκοπον Σάρδεων· συνταχθεὶς ὑπὸ Μητροφάνους μοναχοῦ, ἔκδ. A. Papadakis, «The Unpublished Life of Euthymius of Sardis: Bodleianus Laudianus Graecus 69», *Traditio* 26 (1970), 63-89 (*BHG N. Auct.* 2146).

Ἐγκώμιον εἰς Νικηφόρον Σεβαζῆ: Ἐγκώμιον εἰς τὸν ὄσιον πατέρα ἡμῶν καὶ ὁμολογητὴν Νικηφόρον ἡγούμενον τῆς Σεβαζῆ, ἔκδ. Fr. Halkin, «Une victime inconnue de Léon l'Arménien? Saint Nicéphore de Sébazè», *Byzantion* 23 (1953), 11-30 (*BHG* 2300).

Ἐγκώμιον εἰς Πατάπιον: Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης, Λόγος εἰς τὸν μακάριον Πατάπιον καὶ μερικὴ τῶν θαυμάτων διήγησις, *PG* 97, στ. 1205 C-1253 B (*BHG* 1425).

Ἐγκώμιον εἰς Θεόδωρον Συκεώτην: Νικηφόρου μοναχοῦ καὶ σκευοφύλακος τῶν Βλαχερνῶν, ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον καὶ μέγαν θαυματουργὸν Θεόδωρον, τὸν Συκεώτην καὶ διήγησις περὶ τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ τιμίου αὐτοῦ λειψάνου πρὸς τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, ἔκδ. C. Kirch, «Nicephori Sceuophylacis encomium in S. Theodorum Siceotam», *AB* 20 (1901), 249-

- 272 (BHG 1749).
- Ἐγκώμιον εἰς Θεοφάνην: Τοῦ αὐτοῦ (sc. Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου) εἰς τὴν ἀπὸ Σαμοθράκης ἐπὶ Σιγριανὴν ἀνακομιδὴν τοῦ ἱεροῦ λειψάνου Θεοφάνους τοῦ ὁσιωτάτου καὶ σημειοφόρου πατρὸς ἡμῶν, ἔκδ. S. Efthymiadis, «Le panégyrique de S. Théophane le Confesseur par S. Théodore Stoudite (BHG 1792b). Édition critique du texte intégral», AB 111 (1993), 259-290.
- Ἐγκώμιον εἰς Τίτον: Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης, Λόγος εἰς τὸν ἅγιον καὶ μακάριον καὶ πανεύφημον τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολον Τίτον, PG 97, στ. 1141 B-1168 B (BHG 1852).
- Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία: Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Βιβλία ΙΗ΄, PG 145, στ. 557-1332· 146, στ. 9-1274· 147, στ. 9-448.
- Ἐκλογή: ἔκδ. L. Burgmann, *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V.* (Forschungen zur byz. Rechtsgeschichte 10), Φραγκφούρτη 1983.
- Ἐπιστολὴς Θεοδώρου Στουδίτου: PG 99, στ. 903 A-1669 C· νεότερη ἔκδοσις ἀπὸ G. Fatouros, *Theodori Studitae Epistulae* (CFHB Series Berolinensis 31/1, 31/2), Βερολίνο 1991.
- Γεώργιος Μοναχός: *Georgii Monachi Chronicon*, ἔκδ. C. de Boor, τόμ. Β΄, Στουτγάρδη 1904, ἀνατ. 1978 (Teubner).
- JGR: *Jus Graecoromanum*, ἐπιμ. Ἰ. καὶ Π. Ζέπου, τόμ. Α΄ - Η΄, Ἀθήνα 1931.
- Κεδρηνός: *Compendium Historiarum*, ἔκδ. I. Bekker, τόμ. Α΄ - Β΄, Βόννη 1838-1839 (CSHB).
- Λέων Γραμματικός: *Leonis grammatici Chronographia*, ἔκδ. I. Bekker, Βόννη 1842 (CSHB).
- Liber Pontificalis*: ἔκδ. L. Duchesne, *Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome*, τόμ. Α΄ - Γ΄, Παρίσι 1955.
- Μιχαὴλ Γλυκᾶς: *Michaelis Glycae Annales*, ἔκδ. I. Bekker, Βόννη 1836 (CSHB).
- Μικρὸς Ἀπολογητικός: Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ἀπολογητικὸς μικρὸς πρὸς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν περὶ τοῦ κατὰ σεπτῶν εἰκόνων πάλιν νέου σχίσματος, PG 100, στ. 833 C-849 A.
- Νεαραὶ Ἡρακλείου: ἔκδ. J. Konidaris, «Die Novellen des Kaisers Heraклеios», *Fontes Minores* 5 (Forschungen zur byz. Rechtsgeschichte 8), Φραγκφούρτη 1982.
- Νεαραὶ Ἰουστινιανοῦ: ἔκδ. R. Schoell-G. Kroll, *Corpus iuris civilis*,

- Novellae*, τόμ. Γ', ἀνατ. Δουβλίνο/ Ζυρίχη 1972¹⁰.
- Νικηφόρος (de Boor)- Νικηφόρος (Mango): *Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ἱστορία Σύντομος ἀπὸ τῆς Μαυρικίου βασιλείας*, ἔκδ. C. de Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica*, Λιψία 1880 (Teubner)· νεότερη ἔκδοση ἀπὸ C. Mango, *Nikephoros Patriarch of Constantinople, Short History. Text, Translation, and Commentary* (CFHB Series Washingtoniensis 13), Οὐάσιγκτον 1990¹.
- Notitia/Darrouzès, Notitiae*: J. Darrouzès, *Notitiae episcopatuum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, Παρίσι 1981.
- Νουθεσία γέροντος περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων*: ἔκδ. B. M. Meljoranskij, *Georgij Kiprjanin i Ioann Jerusolimjanin, dva maloizvestnych borca za pravoslavije v VIIIom veke*, Ἁγία Πετρούπολη 1901. Νεότερη ἔκδοση ἀπὸ τὸν Ἀ. Ν. Μιτσιδῆ, *Ἡ παρουσία τῆς ἐκκλησίας Κύπρου εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν εἰκόνων. Γεώργιος ὁ Κύπριος καὶ Κωνσταντῖνος Κωνσταντίας*, Λευκωσία 1989, 153-192.
- Παραστάσεις Σύντομοι*: Averil Cameron-Judith Herrin (in conjunction with A. Cameron, R. Cormack and Charlotte Roueché), *Constantinople in the Early Eighth Century: The Parastaseis Syntomoi Chronikai*. Introduction, Translation and Commentary (Columbia Studies in the Classical Tradition 10), Λέυντεν 1984.
- Πάτρια: Scriptores Originum Constantinopolitanarum*, ἔκδ. T. Preger, τόμ. Β', Λιψία 1907 (Teubner).
- Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*: Γερμανοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, *Πρὸς Ἀνθιμον, Λόγος διηγηματικὸς περὶ τε τῶν ἁγίων συνόδων καὶ τῶν κατὰ καιροὺς ἀνέκαθεν τῷ ἀποστολικῷ κηρύγματι ἀναφνεισῶν αἱρέσεων*, PG 98, στ. 40 A-88 B.
- Περὶ Κτισμάτων: Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. 4, *De Aedificiis libri VI*, ἔκδ. J. Haury-G. Wirth, Στουτγάρδη 1964.
- Scriptor Incertus: Historia de Leone Bardae Armenii filio*, ἔκδ. I. Bekker, Βόννη 1842 (CSHB) (μετὰ τὸν Λέοντα Γραμματικὸ).
- Σούδα: *Suidae Lexicon*, ἔκδ. A. Adler, τόμ. Α' - Δ', Λιψία 1928-1935.
- Syn. Eccl. CP.*: ἔκδ. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi, Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Βρυξέλλες 1902.
- Συνοδικὸν Ὁρθοδοξίας: ἔκδ. J. Gouillard, «Le synodikon de l'Orthodoxie:

1. Ἡ παραπομπὴ γίνεται στὸν ἀριθμὸ κεφαλαίου.

- édition et commentaire», *TM* 2 (1967), 45-118.
- Synodicon Vetus*: έκδ. J. Duffy-J. Parker, *The Synodicon Vetus. Text, Translation and Notes* (CFHB Series Washingtoniensis 15), Ουάσιγκτον 1979.
- Θαύματα ἁγίου Ἀρτεμίου: Διήγησις τῶν Θαυμάτων τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος καὶ θαυματουργοῦ Ἀρτεμίου, έκδ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Varia Graeca Sacra*. Sbornik grečeskich neizdanných bogoslovských tekstov IV-XV v (Zapiski Istorico-Filologičeskago Fakulteta Imperatorskago S. Petersburgskago Universiteta 95), Ἀγία Πετρούπολη 1909, ἀνατ. *Subsidia Byzantina lucis ope iterata*, ἐπιμ. J. Dummer, τόμ. VI, Λιψία 1975 (*BHG* 173).
- Θαύματα ἁγίου Δημητρίου: Διήγησις τῶν θαυματουργιῶν τοῦ ἁγίου καὶ πανενδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου, έκδ. P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius*, τόμ. Α΄, *Le texte*, Παρίσι 1979· *Commentaire*, τόμ. Β΄, Παρίσι 1981.
- Θαύματα ἁγίου Θεοδώρου V: Βίος πρὸ τοῦ μαρτυρίου καὶ ἡ ἐκ παιδὸς ἀναγωγή τε καὶ αὔξησις καὶ θαύματα ἐξαίσια τοῦ ἁγίου καὶ πανενδόξου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου, έκδ. H. Delehay, *Les légendes grecques des saints militaires*, Παρίσι 1909, ἀνατ. Ν. Ὑόρκη 1975, 183-201 (*BHG* 1764).
- Θεοδόσιος Μελιτηνός: *Theodosii Meliteni qui fertur Chronographia*, έκδ. Th. L. Fr. Tafel, *Monumenta Saecularia*, Μόναχο 1859.
- Θεοφάνης: *Theophanis Chronographia*, έκδ. C. de Boor, τόμ. Α΄-Β΄, Λιψία 1883, ἀνατ. Ν. Ὑόρκη 1980.
- Vita Retractata*: V. Laurent, *La Vita Retractata et les miracles posthumes de Saint Pierre d'Atroa* (Subs. Hag. 31), Βρυξέλλες 1958 (*BHG Auct.* 2365).
- Ζωναράς: *Ioannis Zonarae Epitome Historiarum*, έκδ. L. Dindorf, τόμ. Γ΄, Λιψία 1870 (Teubner).

β) Βιβλιογραφία

- Beck, *Kirche*: H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959.
- Berger, *Patria*: A. Berger, *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos*, (Ποικίλα Βυζαντινά 8), Βόννη 1988.
- BHG: Fr. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (Subs. Hag. 8a), Βρυξέλλες 1957.
- BHG Auct.: Fr. Halkin, *Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae* (Subs. Hag. 47), Βρυξέλλες 1969.
- BHG N. Auct: Fr. Halkin, *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae* (Subs. Hag. 65), Βρυξέλλες 1984.
- Brandes, *Städte*: W. Brandes, *Die Städte Kleinasiens im 7. und 8. Jahrhundert* (BBA 56), Βερολίνο 1989.
- Dölger, *Regesten*: Fr. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Ost-römischen Reiches von 565-1453*, τόμ. 1-5, Μόναχο 1924-1965.
- DOSeals: J. Nesbitt-N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τόμ. Α', Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea, Ουάσιγκτον 1991.
- Gero, *Leo III*: St. Gero, *Byzantine Iconoclasm During the Reign of Leo III with Particular Attention to the Oriental Sources* (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 346, Subsidia 41), Louvain 1973.
- Gero, *Constantine V*: St. Gero, *Byzantine Iconoclasm During the Reign of Constantine V with Particular Attention to the Oriental Sources* (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 384, Subsidia 52), Louvain 1977.
- Gouillard, «Aux origines»: J. Gouillard, «Aux origines de l'Iconostasme: Le témoignage de Grégoire II?», *TM* 3 (1968), 242-307 (=La vie religieuse à Byzance, Variorum Reprints, Λονδίνο 1981, ἀρ. IV).
- Grumel-Darrouzès, *Regestes*: V. Grumel, *Les Regestes des actes du patriarchat de Constantinople, I. Les actes des patriarches*, fasc. II-III. Les registes de 715 à 1206, deuxième édition revue et corrigée par J. Darrouzès, Παρίσι 1989.
- Haldon, *Praetorians*: J. F. Haldon, *Byzantine Praetorians. An Administrative, Institutional and Social Survey of the Opsikion and Tagmata, c. 580-900*, (Ποικίλα Βυζαντινά 3), Βόννη 1984.

- Haldon, *Seventh Century*: J. F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: the Transformation of a Culture*, Cambridge U. P. 1990.
- Janin, *Constantin. byzant.*: R. Janin, *Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique*, Παρίσι 1964 ².
- Janin, *Géogr. Eccl. Const.*: R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin I: Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique, III, Les églises et les monastères*, Παρίσι 1969 ².
- Janin, *Grands Centres*: R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, Παρίσι 1975.
- Ioannou, *Discipline*: P. P. Ioannou, *Discipline générale antique (Ile-IXe s.), Pontificia Commissione per la redazione del Codice di diritto canonico orientale*, Fonti, fasc. IX, τόμ. I, 1: Les canons des Conciles Oecuméniques, Πάρις 1962.
- Každan, *Derevnja i gorod*: A. P. Každan, *Derevnja i gorod IX-X v.v. Očerki po istorii vizantiiskogo feodalizma*, Μόσχα 1960.
- Lamza, *Germanos I.*: L. Lamza, *Patriarch Germanos I. von Konstantinopel (715-730). Versuch einer endgültigen chronologischen Fixierung des Lebens und Wirkens des Patriarchen. Mit dem griechisch-deutschen Text der Vita Germani am Schluß der Arbeit* (Das östliche Christentum 27), Würzburg 1975.
- Laurent, *Corpus V*: V. Laurent, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin V, 1-3: L'Église*, Παρίσι 1963-1972.
- Λουγγή, «Δοκίμιο»: Τ. Κ. Λουγγή, «Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγόμενων "σκοτεινών αιώνων"», *Σύμμεικτα* 6 (1985), 139-222.
- Oikonomidès, *Listes*: N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Introduction, texte, traduction et commentaire*, Παρίσι 1972.
- Ostrogorsky, *Geschichte*: G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, Μόναχο 1963 ³.
- Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*: Γ. Α. Ράλλη- Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τόμ. Α' - Ξ', Ἀθήνα 1852-1859.
- Rochow, *Theophanes*: Ilse Rochow, *Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes: quellenkritisch-historischer Kommentar zu den Jahren 715-813* (BBA 57), Βερολίνο 1991.

- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*: Ilse Rochow, *Kaiser Konstantin V. (741-775). Materialien zu seinem Leben und Nachleben. Mit einem prosopographischen Anhang*, Φραγκφούρτη 1994.
- Ruggieri, *Religious Architecture*: V. Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture (582-867): its History and Structural Elements* (OCA 237), Ρώμη 1991.
- Ševčenko, «Hagiography»: I. Ševčenko, «Hagiography of the Iconoclast Period», *Iconoclasm. Papers Given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies* (University of Birmingham, March 1975), έκδ. A. Bryer- Judith Herrin, Birmingham 1977, 113-131 (= *Ideology, Letters and Culture in the Byzantine World*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1982, ἄρ. V).
- Speck, *Konstantin VI.*: P. Speck, *Kaiser Konstantin VI. Die Legitimation einer fremden und der Versuch einer eigenen Herrschaft. Quellenkritische Darstellung von 25 Jahren byzantinischer Geschichte nach dem ersten Ikonoklasmus*, Μόναχο 1978.
- Speck, *Artabasdos*: P. Speck, *Artabasdos, der rechtgläubige Vorkämpfer der göttlichen Lehren. Untersuchungen zur Revolte des Artabasdos und ihrer Darstellung in der byzantinischen Historiographie* (Ποικίλα Βυζαντινά 2), Βόννη 1981.
- Stein, *Bilderstreit*: D. Stein, *Der Beginn des byzantinischen Bilderstreits und seine Entwicklung bis in die 40er Jahre des 8. Jahrhunderts* (Miscellanea Byzantina Monacensia 25), Μόναχο 1980.
- Van Dieten, *Patriarchen*: J. L. Van Dieten, *Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI. (610-715)*, Geschichte der Griechischen Patriarchen von Konstantinopel 4 (Enzyklopädie der Byzantinistik 24), Ἀμστερνταμ 1972.
- Winkelman, *Ämterstruktur*: Fr. Winkelman, *Byzantinische Rang-und Ämterstruktur im. 8. und 9. Jahrhundert. Faktoren und Tendenzen ihrer Entwicklung*, (BBA 53), Βερολίνο 1985.
- Zacos-Veglery, *Seals*: G. Zacos-A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, τόμ.1-3, Βασιλεία 1972.

γ)Περιοδικά-Σειρές

AASS:	<i>Acta Sanctorum.</i>
AB:	<i>Analecta Bollandiana.</i>
ACO:	<i>Acta Conciliorum Oecumenicorum</i>
AIS:	’Α. Παπαδοπούλου- Κεραμέως, ’Ανάλεκτα ’Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας ἢ Συλλογὴ ἀνεκδότων καὶ σπανίων ἑλληνικῶν συγγραφῶν περὶ τῶν κατὰ τὴν ’Εφάν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν καὶ μάλιστα τῆς τῶν Παλαιστινῶν, 1-5, ’Αγία Πετρούπολη 1888-1897, ἀνατ. Βρυξέλλες 1963.
BBA:	<i>Berliner byzantinistische Arbeiten.</i>
BCH:	<i>Bulletin de Correspondance Hellénique.</i>
BMGS:	<i>Byzantine and Modern Greek Studies.</i>
Bsl:	<i>Byzantinoslavica.</i>
BZ:	<i>Byzantinische Zeitschrift.</i>
CFHB:	<i>Coprus Fontium Historiae Byzantinae.</i>
CSHB:	<i>Coprus Scriptorum Historiae Byzantinae.</i>
DOP:	<i>Dumbarton Oaks Papers.</i>
EEBS:	’Επετηρίς ’Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.
EO:	<i>Échos d’Orient.</i>
GRBS:	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies.</i>
JHS:	<i>Journal of Hellenic Studies.</i>
JÖB:	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik.</i>
IRAIK:	<i>Izvestija Russkago Archeologičeskago Instituta v Konstantinopole.</i>
Mansi:	J. D. Mansi, <i>Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio</i> , Φλωρεντία 1769 κέ., ἀνατ. Graz 1960-1961.
MGH, Ep., AA:	<i>Monumenta Germaniae Historica, Epistulae, Auctores Antiquissimi.</i>
OCA:	<i>Orientalia Christiana Anallecta.</i>
OCP:	<i>Orientalia Christiana Periodica.</i>
PG:	<i>Patrologia Graeca.</i>
R. E.:	Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, <i>Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft.</i>

<i>REB:</i>	<i>Revue des Études byzantines.</i>
<i>RSBN:</i>	<i>Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici.</i>
<i>SCIAM:</i>	<i>Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo.</i>
<i>Subs. Hag.:</i>	<i>Subsidia Hagiographica.</i>
<i>SF:</i>	<i>Südost-Forschungen.</i>
<i>TIB:</i>	<i>Tabula Imperii Byzantini.</i>
<i>TM:</i>	<i>Travaux et Mémoires.</i>
<i>Viz. Vrem.:</i>	<i>Vizantijskij Vremennik.</i>
<i>ZRVI:</i>	<i>Zbornik Radova Vizantološkog Instituta.</i>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἀντικείμενο τῆς παρούσας μελέτης ἀποτελεῖ ἡ ἐξέλιξη καὶ τὰ πεπωμένα τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, κοσμικοῦ καὶ μοναστικοῦ, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ ὡς τὰ τέλη τοῦ ὄγδοου / ἀρχῆς ἑνατου αἰώνα. Σκοπὸς τῆς μελέτης δὲν εἶναι νὰ παρουσιάσει ἓνα πανόραμα τῆς πορείας τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου στὴ διάρκεια ἑνὸς αἰώνα², ἀλλὰ νὰ προσεγγίσει διάφορες φάσεις ἐξέλιξης τῆς βυζαντινῆς κοινωνικῆς καὶ κρατικῆς δομῆς μὲ ἄξονα τὸν κληρὸ, κοσμικὸ καὶ μοναστικὸ, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ἡ περισσότερη ὁρατὴ κοινωνικὴ ὁμάδα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέταση περίοδο.

Ἡ ἐξέταση τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου βοηθᾷ σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴν κατανόηση τῆς γενικότερης πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐξέλιξης, καθὼς Ἐκκλησία καὶ κρατικὴ ἐξουσία ἦταν πάντοτε ἀλληλένδετες³. Ὅλοι οἱ θεσμοὶ καὶ παράγοντες, ποὺ ἔχουν κατὰ καιροὺς γίνεи ἀντικείμενο ἐνασχόλησης τῶν ἐρευνητῶν - αὐτοκράτορας, σύγκλητος, ἀριστοκρατία, στρατός, πόλεις, ὑπαιθρος, πρωτεύουσα - ἀποκοτῶν ἰδιόμορφες διαστάσεις, ἐξεταζόμενοι ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου. Ἡ ὁμάδα αὐτὴ τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, παρὰ τίς κατὰ καιροὺς σοβαρὲς δοκιμασίες ποὺ ὑπέστη, παρουσιάζει μία "ὁμοιομορφία" καὶ "σταθερότητα", καὶ ἀποτελεῖ τὸ στυλοβάτη τοῦ βυζαντινοῦ χριστιανικοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἰδρυσῆς του μέχρι τὸ τέλος του.

Ἐξετάζοντας τὴ λεγόμενη "σταθερότητα" τοῦ κλήρου ὡς κοινωνικῆς ὁμάδας μέσα στὸ βυζαντινὸ κράτος, θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἡ περίοδος ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ μέχρι τὰ τέλη τοῦ ὄγδοου αἰώνα ἀποτελεῖ τὴν πιὸ κρίσιμη φάση τῆς ἐξέλιξης τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν κρίσιμη χρονικὴ περίοδο ἐντάσσονται βέβαια καὶ τὰ χρόνια τῆς πρώτης φάσης τῆς εἰκονομαχίας (ὄγδοος αἰώνας), ὅποτε ἐκδηλώθηκε ἡ ἀπὸ καιρὸ ὑποβόσκουσα κρίση⁴. Ὁ βυζαντινὸς κληρὸς ὑπέστη

2. Γιά μία κατατοπιστικὴ σύνοψη τῆς πορείας τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, βλ. *Handbuch der Kirchengeschichte. Die mittelalterliche Kirche*. Erster Halbband: Vom kirchlichen Frühmittelalter zur gregorianischen Reform, τόμ. Γ/1, ἔκδ. H. Jedin, Freiburg-Basel-Wien 1973, τίς μελέτες τῶν E. Ewig, «Die Abwendung des Papsttums vom Imperium und seine Hinwendung zu den Franken», 3-30 καὶ H. -G. Beck, «Die griechische Kirche im Zeitalter des Ikonoklasmus», 31-61. Βλ. ἐπίσης, G. Dagron, «Le christianisme byzantin du VIIe au milieu du XIe siècle», *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, τόμ. Δ', *Évêques, moines et empereurs (610-1054)*, Desclée 1993, 60-143.

3. L. Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin*, Παρίσι 1970², 345.

τότε ριζικές μεταβολές⁵. Ἰδιαίτερα κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ἀπειλήθηκε καὶ προσβλήθηκε τόσο σὲ κοινωνικό, ὅσο καὶ σὲ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ θεωρηθεῖ ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου ὡς παράγοντας, ποὺ εἶχε ἐπιβραδύνει τὴ γενικότερη ἐξέλιξη τοῦ κράτους.

Παρόλη, λοιπόν, τὴν πανθομολογούμενη κρίση τοῦ στὰ χρόνια τῆς πρώτης εἰκονομαχίας, ὁ βυζαντινὸς κλῆρος παρουσιάζεται καὶ πάλι μὲ ὅλη τὴ δυναμικότητά του, μετὰ τὸ πέρας τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου. Ἡ δυναμικότητα τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ του θέση καὶ τὴν κοινωνικὴ του ἀπὴχηση - κατὰ τὸ Μεσαίωνα τὸ ἔντονο θρησκευτικὸ συναίσθημα πάντοτε ἐνισχύει σημαντικὰ τὴ θέση τῆς Ἐκκλησίας στὴν κοινωνία-, ἀνταποκρινόταν στὴ γενικότερη μεσαιωνικὴ ἐξέλιξη: ἁρμονικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν ἄρχουσα τάξη καὶ στὸν κλῆρο.

Στὰ τέλη, λοιπόν, τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα προβάλλει καὶ πάλι ὁ βυζαντινὸς κλῆρος, δυναμωμένος, ἀνανεωμένος καὶ πιὸ σοφὸς ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῆς "εἰκονομαχικῆς ἀπειλῆς". Οἱ κραδασμοί, ποὺ εἶχαν προκληθεῖ κατὰ τὰ εἰκονομαχικὰ χρόνια στὶς τάξεις τοῦ κλήρου, ἀποβαίνουν πρὸς ὄφελός του καὶ τὸ ὄφελος αὐτὸ νοεῖται τόσο ὡς ἀνανέωση, ὅσο καὶ ὡς κάθαρση ἀπὸ παλαιὲς περιπέτειες.

Ἄν ὁ κλῆρος συνολικὰ βρίσκεται στὸ προσκήνιο τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, κατὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐξετάζουμε, δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἰσχύει τὸ ἴδιο γιὰ ὅλα τὰ τμήματά του, δηλαδή, τὸ πατριαρχεῖο, τοὺς ἐπισκόπους, τοὺς μοναχοὺς, ἀκόμα καὶ τοὺς ἀγίους, ποὺ ἔζησαν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ ἐντάσσονται στὸ βυζαντινὸ κλῆρο. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ ἔρευνα εἶναι πολυμερής, δηλαδή, ἐξετάζει κατὰ τὸ δυνατόν λεπτομερέστερα κάθε συστατικὸ τμῆμα τοῦ κλήρου σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ στὴν ὑπόλοιπη κοινωνία. Μία τέτοια πολυμερὴς καὶ ἀποσπασματικὴ ἔρευνα δὲν θὰ μπορούσε νὰ βασίζεται μόνο σὲ ὁμοειδεῖς πηγές· γι' αὐτὸ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ παράλληλα καὶ ἄλλο ὕλικό. Ἡ μεγάλη ἔλλειψη, ἄλλωστε ἱστοριογραφικῶν πηγῶν κατὰ τὴν ἐξεταζόμενη περίοδο, ἡ ὁποία ἔχει ὀνομασθεῖ "μεγάλο χάσμα"⁶ ἢ "σκοτεινοὶ αἰῶνες"⁷,

4. Ostrogorsky, *Geschichte*, 133.

5. Βλ. E. J. Martin, *A History of the Iconoclastic Controversy*, Λονδίνο 1930.

6. Γιὰ τὴ μεγάλη σιγὴ τῆς βυζαντινῆς γραμματείας μετὰ τῶν ἐτῶν 650-850, βλ. Ν. Τωμαδάκη, *Σύλλαβος Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ Κειμένων*, Ἀθήνα 1961, 301-306.- D. A. Zakythinos, «La grande brèche dans la tradition historique de l'Hellénisme du septième au neuvième siècle», *Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον*, τόμ. Γ', Ἀθήνα 1966, 300-327.- Βλ. ἐπίσης, Τ. Κ. Λουγγῆ, «Ἡ πρώτη βυζαντινὴ ἱστοριογραφία καὶ τὸ

κατέστησε ἀκόμα πιὸ ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη νὰ γίνῃ παράλληλη χρῆση ἀγιο-
λογικῶν, ἐκκλησιαστικῶν (κανόνες, πρακτικά συνόδων, *notitiae episcopatum*),
θεολογικῶν (ἀντιρρητικοί), σφραγιστικῶν, νομικῶν τεκμηρίων καὶ μελετῶν.
Ἰδιαίτερη θέση στὴν ἔρευνα ποὺ ἐπιχειρήθηκε ἐδῶ κατέχει τὸ σφραγιστικὸ
ὕλικό.

Κατὰ τὴν ἐπεξεργασία ἐνὸς τέτοιου ἀποσπασματικοῦ καὶ ποικίλου ὕλικου
ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἀκολουθηθεῖ αὐστηρὴ χρονολογικὴ σειρὰ· ἔτσι ἔγινε
προσπάθεια νὰ τηρηθεῖ ἡ γενικὴ χρονικὴ ἀκολουθία τῶν γεγονότων. Τὸ πρῶτο
(κεφάλαια Α' - Β') καὶ τὸ τρίτο (κεφάλαια Σ' - Η') μέρος πραγματεύονται
ἀντίστοιχα τὴν παρακμὴ τοῦ πρώτου βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ καὶ τὴν ἄνθησι
τοῦ νέου βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ· ὡς συνεκτικὸς κρίκος ἀνάμεσα στὰ δύο μέρη
παρεμβάλλεται τὸ δεύτερο (κεφάλαια Γ' - Ε'), τὸ ὁποῖο παρακολουθεῖ τὴν
κρίση τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου συνολικά ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ μέχρι τὰ τέλη
τοῦ ὄγδοου αἰῶνα.

Πιὸ συγκεκριμένα, στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου ἐξετάζεται ἡ παρουσία
τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων στὴ βυζαντινὴ ἐπαρχία καὶ στὴν Κωνσταν-
τινούπολη κατὰ τὴν περίοδο, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν παρακμὴ τῶν
πόλεων. Ἀναζητήθηκαν πληροφορίες γιὰ τὴν ἰδρυση, τὴν ἀνακαίνιση ἢ
ἐπιβίωση ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων, κυρίως σὲ ἱστοριογραφικά καὶ
ἀγιολογικά κείμενα, ἀλλὰ καὶ σὲ ἀρχαιολογικὸ καὶ σφραγιστικὸ ὕλικό, στὴ
διάρκεια τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα μέχρι τὶς ἀρχὲς τῆς εἰκονομαχίας. Στὸ δεύτερο
κεφάλαιο ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνίχνευση τοῦ ρόλου ὀρισμένων ἀρχαίων μοναστη-
ριακῶν ἰδρυμάτων τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας κατὰ τὴν περίοδο, κατὰ τὴν
ὁποία κυρίαρχη μορφή τοῦ Βυζαντίου ἦταν ὁ τελευταῖος ἐκπρόσωπος τῆς δυνα-
στείας τοῦ Ἡρακλείου, ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β' (685- 695, 705-711).

Τὸ τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται τὶς μεταρρυθμιστικὲς, σχετικὰ μὲ τὸν
κλῆρο, προσπάθειες τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' καὶ τὴν ἐνιαίαν στάση ποὺ τήρησε ὁ
κλῆρος, μοναχικὸς καὶ κοσμικὸς, ἀπέναντι στὴ δραστηριότητα τοῦ αὐτο-
κράτορα αὐτοῦ. Στὸ τέταρτο κεφάλαιο διερευνᾶται ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἐπισκο-
πικοῦ κλήρου ἔναντι τῆς εἰκονομαχικῆς κεντρικῆς διοίκησης τῆς αὐτοκρα-
τορίας. Ἀναζητοῦνται ἐκεῖνες οἱ περιοχὲς ἢ καλύτερα τὰ θέματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα
προέρχονται εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι· χάρις σ'αὐτοὺς, ὁ αὐτοκράτορας Κων-
σταντῖνος Ε' ἔξασφάλισε τὴ σύγκληση τῆς Συνόδου τῆς Ἱερείας τὸ 754. Στὸ
πέμπτο κεφάλαιο καταγράφονται τόσο οἱ πρωτοβουλίες τῶν δύο πρώτων

λεγόμενο "μεγάλο χάσμα"», *Σύμμεικτα* 4 (1981), 49-85.

7. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, Μόναχο 1897², 12-15.

Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων, σχετικά μὲ τὴν ἐκλογή τῶν πατριαρχῶν, ὅσο καὶ ἡ στάση ποὺ ἐπέδειξε ὁ κληρὸς τῆς πρωτεύουσας κατὰ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο, μέχρι τὴν ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ὁ Ταράσιος.

Στὸ ἕκτο κεφάλαιο διερευνᾶται ἡ ἀντίδραση τῆς πρωτεύουσας στὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα· στὴ συνέχεια τοῦ ἴδιου κεφαλαίου ἐξετάζονται οἱ λόγοι, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ προέβη στὶς περίφημες διώξεις τῶν μοναχῶν, καὶ προσδιορίζονται οἱ περιοχές, στὶς ὁποῖες αὐτὲς ἐπικεντρώνονται. Τὸ ἕβδομο κεφάλαιο εἶναι ἀφιερωμένο στὴν κοινωνικὴ θέση τῶν ἀγίων, μοναχῶν στὴ μεγαλύτερη πλειονότητα, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ζήσει καὶ δράσει στὰ χρόνια τῆς εἰκονομαχίας. Στὸ ὄγδοο κεφάλαιο ἐξετάζεται ἡ παρουσία τοῦ μοναχισμοῦ μετὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας· καταγράφονται τὰ μοναστηριακὰ ἱδρύματα, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἀνεγερθεῖ τότε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ Βιθυνία καὶ ὁ ρόλος, τὸν ὁποῖο εἶχε διαδραματίσει τὴν ἐποχὴ αὕτὴ ὁ μοναχικὸς καὶ ὁ κοσμικὸς κληρὸς, ὑπὸ τὸν Θεόδωρο Στουδίτη καὶ τὸν πατριάρχη Ταράσιο, γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς θρησκευτικῆς γαλήνης σὲ ὅλη τὴν αὐτοκρατορία.

Ἡ παροῦσα ἔρευνα βασιζόμενη στὰ συμπεράσματα, στὶς διαπιστώσεις καὶ τὶς ὑποθέσεις τῶν μελετητῶν τῶν ἐπιμέρους προβλημάτων τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας ἐπιδιώκει νὰ παρουσιάσει τὴν ἐξέλιξη τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας μὲ ἄξονα τὸ βυζαντινὸ κλῆρο. Ὅμως, ἡ πολυμερὴς ἔρευνα τῶν πηγῶν καὶ τῆς νεότερης βιβλιογραφίας, ποὺ ἀπαιτήθηκε γιὰ τὴν ἐργασία αὕτὴ, συνετέλεσε στὸ νὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ σκιαγραφηθεῖ ἡ ἐξέλιξη τῆς ἔρευνας μὲ ἐνιαῖο τρόπο: διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἐξέλιξη τῆς ἔρευνας γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τῶν ἐπισκόπων, τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν, τοῦ μοναχισμοῦ καὶ φυσικὰ τῆς θεματικῆς διοίκησης, ἡ ὁποία ἀποκρυσταλλώνεται ὡς θεσμὸς ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ αὕτὴ. Ἔτσι, ἡ ἐνιαία σύνθεση ὅλων αὐτῶν τῶν παραμέτρων, σὲ σχέση μάλιστα μὲ τὴν πορεία τῆς ὑπόλοιπης βυζαντινῆς κοινωνίας, ἀποτελεῖ ἔργο ἰδιαίτερα δύσκολο.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΑΝΤΙΦΑΤΙΚΑ ΠΕΠΡΩΜΕΝΑ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ

(ἑβδομος-ἄρχες ὄγδοου αἰώνα)

Α΄. Ἡ παρακμὴ τοῦ μοναχισμοῦ στὶς ἐπαρχιακὲς πόλεις κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες".

Ἡ ἀντίληψη, ποὺ κυριαρχεῖ γενικά, εἶναι ὅτι οἱ νέες συνθήκες, οἱ ὁποῖες ἐπικράτησαν μετὰ τοὺς εἰκονομαχικοὺς διωγμοὺς, ἐπηρέασαν μόνο ὡς ἓνα βαθμὸ τὴν ἐξέλιξη τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ· στὸ σύνολό του, ὅμως, ὁ μοναχισμὸς καὶ τὰ μοναστήρια παρουσιάζουν μία ὁμοιομορφία σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, μὲ τὴν ἐκπληκτικὴ συνέχεια καὶ τὴν προφανῆ ἀφοσίωση στὶς παραδόσεις. Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἐπιχειρεῖται μία ἐπανεξέταση τῆς ἀντίληψης αὐτῆς.

Ὁ ἑβδομος καὶ ὁ ὄγδοος αἰῶνες, ὅπως εἶναι γνωστό¹, ἀποτελοῦν τὴν

1. Ὁ Α. Ρ. Καžдан διατύπωσε πρῶτος τὴ θεωρία γιὰ τὴν παρακμὴ τῶν πόλεων κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες" στὸ ἀρχαιολογικὸ περιοδικὸ *Sovetskaja Archaeologija* 21 (1954), 166-180· τὶς ἴδιες ἀπόψεις παρέθεσε ἀργότερα στὸ βιβλίο του *Derevnja i gorod*, κεφάλαια 4-5. Τὴ θέση αὐτὴ ἀντέκρουσε ὁ Μ. Ja. Sjuzjumov, «Vizantiiskii gorod (seredina VII. v.-seredina X. v.)», *Viz. Vrem.* 27 (1967), 38-70. Βλ. ἐπίσης, τὸ βιβλίο γιὰ τὶς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας τοῦ W. Brandes, *Städte*, 17-22.

Μὲ βάση, κυρίως, τὶς πληροφορίες τῶν νομισματικῶν δεδομένων καὶ τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων, ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἡ ἀποψη γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ ἀστικοῦ βίου κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες"· βλ. I. V. Sokolova, «Klady vizantijskich monet kak istočniki istorii Vizantii VIII-XI vv.», *Viz. Vrem.* 15 (1959), 50-63.- G. A. Ostrogorsky, «Byzantine Cities in the Early Middle Ages», *DOP* 13 (1959), 45-66.- Sp. Vryonis, «An Attic Hoard of Byzantine Gold Coins (668-741) from the Thomas Whittemore Collection and the Numismatic Evidence for the Urban History of Byzantium», *ZRVI* 8,1 (1963), 291-300

ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποία εἶχαν ἐκλείψει στὴ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία οἱ ἀνθηρὲς πόλεις. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν δύο βασικῶν ἀφηγηματικῶν πηγῶν τῆς ἐποχῆς, τῆς *Ἱστορίας Συντόμου* τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου καὶ τῆς *Χρονογραφίας* τοῦ Θεοφάνη, εἶναι ἡ ἐκδηλῆ ἔλλειψη ἀναφορῶν σὲ πόλεις. Ἡ κοινωνία, ποὺ ἀπεικονίζονται οἱ δύο πηγές, εἶναι καθαρὰ μεσαιωνικὴ καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ ἀστικοῦ βίου καὶ τὴ διαβίωση τοῦ πληθυσμοῦ στὴν ὕπαιθρο. Κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες" οἱ ἐπαρχιακὲς πόλεις, ἔχοντας χάσει τὴν οἰκονομικὴ εὐρωστίαν² καὶ τὴν παλαιὰ διοικητικὴ σημασία τους³, εἴτε εἶχαν ἐξαφανισθεῖ, εἴτε εἶχαν ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ μικροὺς ἀγροτικoὺς οἰκισμοὺς⁴, οἱ ὁποῖοι ἐξελίχθηκαν σταδιακὰ στὶς πόλεις-κάστρα⁵ τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου.

Μὲ τὴν παρακμὴ τῶν πόλεων καὶ τὴ σταδιακὴ ἀγροτοποίηση τῆς κοινωνίας

(=Byzantium: its internal History and Relations with the Muslim World, Variorum Reprints, Λονδίνο 1971, ἀρ. VII).- J. Russell, «Transformations in Early Byzantine Urban Life : The Contribution and Limitations of Archaeological Evidence», *The 17th International Byzantine Congress, Major Papers*, Washington 1987, 137-154. Βλ. ὁμως, M. F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge U.P. 1985, 69-85, 90-100.

2. Hendy, *Monetary Economy*, 619 κέ.- A. Harvey, *Economic expansion in the Byzantine empire 900-1200*, Cambridge U. P. 1989, 23.- Haldon, *Seventh Century*, 93 κέ.

3. Ὁ Ἰωάννης Λυδὸς μιλά εὐγλωττα στὸ *Περὶ τῆς Ῥωμαίων πολιτείας* (τὰ μὲν βουλευτήρια πασῶν παρέλυσεν τῶν πόλεων, Λόγος Γ', 49, σ. 208, ἔκδ. A. C. Bandy, *Ioannes Lydus. On Powers or the Magistracies of the Roman State. Introduction, Critical Text, Translation, Commentary and Indices*, Φιλαδέλφεια 1983) γιὰ τὴν ἀποδυνάμωση τῆς τοπικῆς αὐτοδυναμίας τῶν πόλεων, ἥδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ ἔκτου αἰῶνα. Βλ. A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*, Ὁξφόρδη 1964, 758 κέ.- G. L. Kurbatov, *Osnovnye problemy vnutrennego razvitiia vizantijskogo goroda v IV-VII vv.*, Λένινγκραντ 1971, 154-170. Βλ. ἐπίσης, τὴ μελέτη τοῦ J. F. Haldon, «Some Considerations on Byzantine Society and Economy in the Seventh Century», *BF* 10 (1985), 75-112, ἐιδικὰ 86 κέ.

4. A. Guillou, «Transformations des structures socio-économiques dans le monde byzantin du VIe au VIIIe siècle», *ZRVI* 19 (1980), 71-78.

5. Ὁ E. Kirsten ἐξέθεσε στὸ ἐνδέκατο διεθνὲς βυζαντινολογικὸ συνέδριο τὸ νέο τύπο τῆς μεσαιωνικῆς βυζαντινῆς πόλης μὲ τὸ στρατιωτικὸ χαρακτῆρα («Die byzantinische Stadt», *Berichte zum XI. Internationalen ByzantinistenKongreß*, Μόναχο 1958, V, 3, 16 κέ) · βλ. καὶ D. A. Zakynthos, «Korreferat zu E. Kirsten, Die byzantinische Stadt», 48-51.- J. F. Haldon- H. Kennedy, «The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands», *ZRVI* 19 (1980), 92-97.

συνδέονται άμεσα οί μεγάλες κοινωνικές μεταβολές⁶ τής εποχής· ένδιαφέρον, λοιπόν, παρουσιάζει νά ξετασθεϊ ή παρουσία τών μονών τής Κωνσταντινούπολης και τής επαρχίας και ή άναφορά τους στίς πηγές στα χρόνια του λεγόμενου "μεγάλου χάσματος". Άν οί πληροφορίες, πού προσφέρουν τά ιστοριογραφικά κείμενα για τίς πόλεις τής επαρχίας, είναι πολύ περιορισμένες, οί μαρτυρίες τών ίδιων πηγών για τά μοναστήρια τής επαρχίας μέχρι τήν εποχή τής εικονομαχίας είναι άνύπαρκτες, άφού δέν μνημονεύουν οϋτε ένα επαρχιακό μοναστήρι, ένω και για τά ευαγή ιδρύματα τών επαρχιακών πόλεων οί μνείες είναι λιγοστές⁷. Τήν ίδια εποχή έχει διαπιστωθεϊ, επίσης, ή σταδιακή έξαφάνιση τών άλλοτε πολυάριθμων φιλανθρωπικών ιδρυμάτων τής Έκκλησίας⁸.

Έλάχιστες μαρτυρίες προκύπτουν άπό τήν άναδίφηση τών πηγών ως πρὸς τήν άνέγερση εκκλησιών και μοναστηριακών ιδρυμάτων στη βυζαντινή επαρχία άπό τήν εποχή του Θεοδώρου Συκεών⁹ (τέλη έκτου-άρχες έβδομου αιώνα) μέχρι τήν περίοδο τής εικονομαχίας. Ό ναός στο Ortahisar τής Καππαδοκίας χρονολογείται κατά μία άποψη, στίς άρχές του όγδου αιώνα¹⁰ και σύμφωνα με μία άλλη¹¹, στα μέσα του ένατου αιώνα. Στη μισοκατεστραμμένη επιγραφή, πού έχει διασθεϊ στη "μονόπετρη" αυτή εκκλησία άναγράφεται ό δωρητής του ναού Εϋστράτιος, κλεισουράρχης ό ίδιος ή γιός κλεισουράρχη¹²,

6. Βλ. τή βιβλιοκρισία του Α. Ρ. Καždan, *Βυζαντινά* 9 (1977), 478-484 στη μονογραφία του C. Foss, *Byzantine and Turkish Sardis*, Cambridge U. P. 1976.-Ρ. Α. Yannopoulos, *La société profane dans l'empire byzantin des VIIe, VIIIe et IXe siècles*, Louvain 1975, 14-19, 287. Βλ. επίσης, J. M. Spieser, «L'évolution de la ville byzantine de l'époque paléochrétienne à l'iconoclasme», *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin IVe-VIIe siècle*, τόμ. Α', Παρίσι 1989, 105-106.

7. Κωνσταντίνας Μέντζου-Μεϊμάρη, «Έπαρχιακά ευαγή ιδρύματα μέχρι του τέλους τής εικονομαχίας», *Βυζαντινά* 11 (1982), 243-308, όπου για τήν περίοδο τών "σκοτεινών αιώνων" έχουν άνευρεθεϊ έλάχιστα: στην Κρήτη (σ. 254-255), στην Κύπρο (σ. 255), στίς Πύλες τής Βιθυνίας (σ. 257).

8. D. J. Constantelos, *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*, New Brunswick, New Jersey 1968, 170, 231.

9. *Βίος Θεοδώρου Συκεών*, 36.

10. Nicole Thierry, *Haute moyen -âge en Cappadoce. Les églises de la région de çavuşin*, Institut français d'archéologie du Proche-Orient, Bibliothèque archéologique et historique 102, Παρίσι 1994, 275-277.

11. G. P. Schiemenz, «Die Kapelle des Styliten Niketas in den Weinbergen von Ortahisar (Mit sechs Tafeln und einer Textabbildung)», *JÖB* 18 (1969), 239 κέ, 248-249.

καὶ σὲ ἄλλη ἐπιγραφή ὁ ζωγράφος Νικήτας στυλίτης¹³. Ὁ δωρητὴς τοῦ ναοῦ ἔχει θεωρηθεῖ¹⁴ ὅτι ἦταν ὁ γιὸς τοῦ ἄλλοτε κλεισουράρχη καὶ ἡγουμένου στὴ μονὴ Φλώρου στὴν Κωνσταντινούπολη, Γρηγορίου τοῦ Καππαδόκη, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ τὴν Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, εἶχε λάβει μέρος στὴν πρώτη ἀνάτροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' (695), καὶ εἶχε ἐξορισθεῖ λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀψίμαρο-Τιβέριο (698-705)¹⁵. Ἴσως, ὁ ναὸς στὸ Ortahisar τῆς Καππαδοκίας νὰ εἶχε κτισθεῖ στὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ/ ἀρχῆς ὀγδοοῦ αἰῶνα ἀπὸ τὴν ἐξόριστη οἰκογένεια τοῦ Γρηγορίου τοῦ Καππαδόκη, ὁ ὁποῖος, ὅπως δείχνει καὶ τὸ ὄνομά του, εἶχε στενοὺς δεσμοὺς μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Καππαδοκίας¹⁶. Καθὼς, ὅμως, δὲν διαθέτουμε ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὸ δωρητὴ τῆς ἐκκλησίας, ἡ ταύτισή του μὲ τὸ συνωμότη ἡγούμενο εἶναι ἀβέβαιη.

Ἀλλὰ ἡ ἀνέγερση ἐκκλησιῶν, ποὺ θεωρεῖται ὡς ἐκδήλωση ἀτομικῆς εὐσεβείας, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἔργο τοῦ κάθε εὐσεβοῦς βυζαντινοῦ πολίτη. Ἐκεῖνο, ὅμως, ποὺ ἐνδιαφέρει τὴν ἑρευνά μας, εἶναι ἡ ἀνέγερση νέων μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων, - τὰ ὁποῖα νοοῦνται καὶ ὡς οἰκονομικοὶ ὀργανισμοί¹⁷- σὲ μιὰ κοινωνία σαφῶς ἀγροτοποιημένη.

Ἡ σιγὴ τῶν πηγῶν γιὰ τὴν ἀνέγερση μονῶν στὴ βυζαντινὴ ἐπαρχία, τουλάχιστον μέχρι τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας¹⁸, φαίνεται νὰ συμβαδίζει μὲ τὴν

12. Α. Πολίτη, «Βυζαντινὰ Ἐπιγραφικά», *Ἑλληνικά* 24 (1971), 126-128.- Nicole Thierry, «Les enseignements historiques de l'archéologie cappadocienne», *TM* 8 (1981), 507-508.

13. Schiemenz, «Die Kapelle des Styliten Niketas», 248.

14. Thierry, *Cappadoce*, 275-277. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν κλεισουργῶν καὶ τοὺς κλεισουράρχες, βλ. Μάρθας Γρηγορίου-Ἰωαννίδου, «Οἱ βυζαντινὲς κλεισοῦρες καὶ κλεισουραρχίες», *Βυζαντιανά* 9 (1989), 179-202.

15. Θεοφάνης, 368, 371. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 62.

16. Στὴν ἐπαρχία Καππαδοκίας Α' μὲ μητρόπολη τὴν Καισάρεια (*Notitia* 3. 6) ὑπάρχουν τοπωνύμια -ἐπισκοπές, τὰ ὁποῖα συγχρόνως εἶναι καὶ οἰκογενειακὰ ὀνόματα (Καμουλιανὰ-Καμουλιανός, Τριφύλλιον-Τριφύλλιος). Βλ. Κ. Ἀμάντου, «Καμουλιανὰ», *Ἑλληνικά* 6 (1933), 260.

17. Πρβλ. Dagron, «Le christianisme byzantin», 280-284.

18. Ἡ Denise Papachryssanthou στὴν ἐξαντλητικὴ μελέτη της («La vie monastique dans les campagnes byzantines du VIIIe- au XIe siècle», *Byzantion* 43 (1973), 158 κέ.- ἐπαυξ. ἀνατ. στὸ βιβλίο της *Ὁ Ἀθωνικὸς Μοναχισμός. Ἀρχές καὶ Ὁργάνωση*, Ἀθήνα 1992, 54-135) δὲν ἀνευρίσκει οὔτε ἓνα μοναστήρι στὴν ὑπαιθρο, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Θεοδώρου τῶν Συκεῶν μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου. Ἀλλὰ τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ συναχθεῖ καὶ ἀπὸ τὸν κατάλογο, ποὺ παραθέτει στὴν ἐκτενὴ μελέτη του γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικά

παρακμή των πόλεων και την έμφανη έλλειψη του αστικού στοιχείου, ενώ έναρμονίζεται πλήρως με ανάλογες μαρτυρίες για την πλήρη εγκατάλειψη ή και την ανυπαρξία στη βυζαντινή επαρχία δημοσίων οικοδομημάτων, τα όποια χαρακτηρίζαν άλλοτε την κλασική πόλη/ δήμο. Σποραδικές μόνον, αλλά πολύ χαρακτηριστικές μνείες επιβεβαιώνουν ακριβώς αυτή την εγκατάλειψη: στο Βίο του Στεφάνου του Νέου γίνεται αναφορά στο παλαιό και εγκαταλελειμμένο λουτρό της Έφέσου, όπου ο στρατηγός των Θρακησίων Μιχαήλ Λαχανοδράκων κατέχωσεν 38 μοναχούς¹⁹. ακόμα, λίγο μεταγενέστερα, στο Βίο του Πέτρου της Άτρώας μνημονεύεται το *συμπτωθέν βαλανεϊον*, κοντά στην κώμη Πηγάδια, στο οποίο κατοικοῦσαν πλέον μόνο "ἀκάθαρτα δαιμόνια"²⁰. Η μαρτυρία του Βίου των αγίων Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου από την Μιτυλήνη, σχετικά με το βαλανεϊο που λειτουργοῦσε στη γενέτειρά τους²¹, δέν εἶναι δυνατόν νά χρονολογηθεῖ με κάποια βεβαιότητα, δεδομένου ὅτι ὁλόκληρη ἡ ἀγιολογική διήγηση ἔχει χαρακτηριθεῖ ὡς ἀνακριβής²².

Οἱ ἱστοριογραφικές πηγές, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὅταν ἀναφέρουν στή διήγησή τους κάποιο τοπωνύμιο, τὸ μνημονεύουν, κυρίως, σέ σχέση με τίς ἐκστρατείες τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ. Σέ καμμία ἀφηγηματική πηγή τῆς ἐποχῆς τῶν "σκοτεινῶν αἰώνων" δέν γίνεται λόγος γιὰ κατασκευὴ νέων ἢ ἐπιδιόρθωση παλαιῶν δημοσίων κτιρίων (διοικητήρια, παλάτια, θέατρα, λουτρά)²³, οὔτε ἱδρύματα κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο 582-867 ὁ V. Ruggieri (*Religious Architecture*, 225 κέ.).

19. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1165 Β. Βλ. Dorothy de Ferranti Abrahamse, *Hagiographic Sources for Byzantine Cities (500-900 A.D.)*, διδ. διατρ. Ann Arbor 1967, 122-123.- C. Foss, *Ephesus after Antiquity: A late antique Byzantine and Turkish City*, Cambridge U. P. 1979, 109.

20. *Βίος Πέτρου Άτρώας*, 185. Βλ. Abrahamse, *Hagiographic Sources*, 89. Πρβλ. Ἡ. Ἀναγνωστάκη, «Τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Ἀδριανοῦ. «Πρόγνωσης» καὶ «τελεσθέντων δῆλωσις», *Πρακτικά τοῦ Β΄ Διεθνοῦς Συμποσίου Ἡ ἐπικοινωνία στό Βυζάντιο*, ΚΒΕ/ΕΙΕ Ἀθήνα 1993, 197 καὶ σημ. 3.

21. *Βίος Δαβίδ, Συμεών καὶ Γεωργίου*, 213 (καὶ σ. 18, ἔκδ. Φουντούλη).

22. Ševčenko, «Hagiography», 117-118. Βλ. καὶ A. Kazhdan, «An Unnoticed Mention of a Chrysobull Ascribed to Constantine The Great», *Ἀφιέρωμα στόν Ν. Σβορώνο*, Ρέθυμνο 1986, τόμ. Α΄, 136 καὶ σημ. 4, ὅπου διατυπώνεται ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Βίος εἶχε συμπληρωθεῖ ἀνάμεσα στὰ χρόνια 863 καὶ 865.

23. C. Mango, «Daily Life in Byzantium», *XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, Akten* I/1, Βιέννη 1981 = *JÖB* 31,1 (1981), 337-353 εἰδικά 340, 341 (= *Byzantium and its Image*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1984, ἀρ. IV).

γιά τήν οἰκονομική ζωή, δεδομένα ἀπαραίτητα γιά νά ὑποστηριχθεῖ ἡ συνέχεια τῆς ἀστικῆς ζωῆς στίς πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀντίθετα, οἱ πηγές σκιαγραφοῦν τήν ἀγροτοποίηση καί τήν ἀκόλουθη στρατιωτικοποίηση τῆς κοινωνίας, καθὼς οἱ ἀναφερόμενες πόλεις δέν ἦταν τίποτα ἄλλο, παρὰ ὀχυρωμένα κάστρα²⁴. Ἡ μορφή, δηλαδή, ποῦ ἀποκτοῦν οἱ πόλεις στή μέση βυζαντινὴ περίοδο εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποία εἶχαν στὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἀκόμα, κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄ (527-565)²⁵. Καθὼς, λοιπόν, οἱ πόλεις τῆς ἐπαρχίας μαζί μὲ τὰ οἰκοδομήματά τους περιπίπτουν σὲ παρακμὴ, θὰ μπορούσαμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ταυτόχρονα παρακμάζουν καὶ τὰ μοναστήρια τους, ἐφόσον εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεδεμένα μὲ τὴν εὐημερία καὶ τὶς λειτουργίες τῶν πόλεων²⁶.

Ἀξίζει νά δοῦμε στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁρισμένες ἀποκαλυπτικὲς μαρτυρίες τῶν κειμένων, σχετικὰ μὲ τὴν ἐγκατάλειψη μονῶν τῆς βυζαντινῆς ἐπαρχίας, κατὰ τὴν ἐποχὴ ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ὁ Στέφανος Διάκονος στὸ Βίο ποῦ συνέγραψε γιά τὸν Στέφανο τὸν Νέο, ἀναφέρει ὅτι ὁ ἡρώας του ἦταν ὁ ἕκτος²⁷ κατὰ σειρὰ ἡγούμενος τῆς μονῆς Αὐξέντιου, μνημονεύοντας τοὺς προκατόχους του, ἀπὸ τὸν πρῶτο, τὸν Αὐξέντιο, ὁ ὁποῖος ἦταν καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς μοναστηριακῆς κοινότητος, μέχρι τὸν Στέφανο τὸν Νέο²⁸. Στὴν ἀπαρίθμηση τῶν ὀνομάτων τῶν ἡγουμένων παρατηρεῖται αὐστηρὴ συνέχεια κατὰ τὴ διαδοχὴ στοὺς πρῶτους αἰῶνες λειτουργίας τοῦ μοναστηριοῦ: Αὐξέντιος (442-473), Σέργιος (473-478), Βενδημιανός (478-520)²⁹. Μετὰ τὸν Βενδημιανὸ μνημονεύεται ὡς διάδοχός του ὁ Γρηγόριος, ὁ ὁποῖος δέν μπορεῖ νά ἐνταχθεῖ χρονολογικὰ σὲ καμμία περίοδο, ἀφοῦ δέν εἶναι γνωστὸ ἀπολύτως τίποτα γιά τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση του. Οἱ ἀμέσως ἐπόμενες πληροφορίες ἀφοροῦν τοὺς ἡγουμένους τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα, τὸν Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος πρέπει νά εἶχε πεθάνει τὸ 750 περίπου,

24. Πρβλ. Abrahamse, *Hagiographic Sources*, 92-95.

25. D. Claude, *Die byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*, Μόναχο 1969, 186-187.- Kurbatov, *Osnovnye problemy*, 154-170.

26. G. Dagron, «Le christianisme dans la ville byzantine», *DOP* 31 (1977), 4-11 (= *La romanité chrétienne en Orient. Héritages et mutations*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1984, ἀρ. IX).- G. L. Kurbatov, «On the Problem of Transition from Antiquity to Feudalism in Byzantium», *Βυζαντιακά* 9 (1989), 171-172.

27. Γιά τὴ θέση τοῦ ἀριθμοῦ ἔξι στὸ ἀγιολογικὸ κείμενο: Ševčenko, «Hagiography», 128.

28. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1097 B.

29. Janin, *Grands Centres*, 44.

καὶ τὸ διάδοχό του, Στέφανο τὸν Νέο. Ἡ ἔλλειψη πληροφοριῶν γιὰ τοὺς ἡγουμένους τῆς μονῆς Αὐξεντίου κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο 520-750, πιθανῶς, ὀφείλεται στὴν πρόθεση τοῦ συγγραφέα νὰ μὴν ἀναφέρει δευτερεύοντες ἡγουμένους· ὥστόσο, ἀξίζει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ἡ σιωπὴ αὐτὴ συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὴ φειδωλὴ ἀναφορὰ τῶν πηγῶν γιὰ τὶς πόλεις στοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες" καί, ἴσως, νὰ ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὴ λειτουργία τοῦ μοναστηριοῦ. Ἡ ἀποσιώπηση τῶν ἡγουμένων κατὰ τὴν περίοδο 520-750 θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει ὅτι αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ ὁρθόδοξη μονὴ Αὐξεντίου εἴτε δὲν λειτουργοῦσε, εἴτε εἶχε περιπέσει σὲ παρακμή.

Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Φιλαρέτου δίνει πολλὰ καὶ ποικίλες πληροφορίες γιὰ τὴν ἀγροτικὴ βυζαντινὴ κοινωνία τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα³⁰, δὲν ἀναφέρει ὅμως κανένα μοναστήρι γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Παφλαγονίας. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτή, ὥστόσο, οἱ ἱστοριογραφικὲς πηγὲς ἀναφέρουν ἓναν ἐπώνυμο μοναχὸ ποὺ ἐγινε πατριάρχης τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸν Κῦρο (705-711), ὁ ὁποῖος πρὶν ἀνέλθει στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἦταν μοναχὸς ἀπὸ τὴν Ἀμαστριν, γεγονὸς ποὺ σημαίνει ὅτι ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ μοναστήρι, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου δὲν μᾶς ἔχει διασωθεῖ³¹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ βιογραφία τοῦ ὁσίου Φιλαρέτου παραδίδει ὅτι ἡ σύζυγός του, Θεοσεβώ, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ὁσίου, μετέβη στὴν πατρίδα της, τὴν Ἀμνία, ὅπου καὶ ἀνήγειρε στὴν θέση "τῶν πάλαι πεπτωκότων ναῶν" μοναστήρια καὶ πτωχεῖα³². Ἡ λεπτομέρεια γιὰ τὴν κατάρρευση τῶν ἐκκλησιῶν τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἥδη τῶν περσικῶν ἐπιδρομῶν μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ναοὶ αὐτοὶ εἶχαν καταστραφεῖ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα, χωρὶς ἔκτοτε νὰ ἐπιδιορθωθοῦν³³.

Ἐπιβεβαίωση ὅσων ἀναφέρθηκαν, σχετικὰ μὲ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν μονῶν

30. P. Lemerle, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century. The Sources and Problems*, Galway 1979, 52-55.- J. W. Nesbitt, «The Life of St. Philaretos (702-792) and its significance for Byzantine Agriculture», *The Greek Orthodox Theological Review* 14 (1969), 150-158.- M. Loos, «Quelques remarques sur communautés rurales et la grande propriété terrienne à Byzance (VIIe-XIe siècles)», *Bsl* 39 (1978), 9 κέ.

31. Νικηφόρος, 42 (de Boor)-Νικηφόρος, 42 (Mango): Θεοφάνης, 375· Ζωναράς, Γ', 327· *Χρονογραφικὸν Σύντομον*, 119. Βλ. καὶ πρὶν κάτω, σ. 93. Πρβλ. ὅμως, Ruggieri, *Religious Architecture*, 233, ὅπου, χωρὶς νὰ παρατίθεται κάποια πηγὴ, ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα: *the small island could be the site of the monastery built by the patriarch Cyrus*.

32. *Βίος Φιλαρέτου*, 165-167. Βλ. Μέντζου-Μεϊμάρη, «Ἐπαρχιακὰ εὐαγγ. ἰδρύματα», 258-259.

33. Πρβλ. τὰ εἰσαγωγικὰ σχόλια τοῦ Βίου (σ. 99) καὶ Ruggieri, *Religious Architecture*, 231.

στή βυζαντινὴ ἐπαρχία στὰ χρόνια τοῦ λεγόμενου "μεγάλου χάσματος" μέχρι τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας, ἀποτελοῦν οἱ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὲς μαρτυρίες ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Νικηφόρου Μηδικίου. Ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου, συγκρίνοντας τὴν κρατούσα κατάσταση γύρω στὸ 780 καὶ ἀκόμα παλαιότερα, μὲ τὴ ζωντὴ ἀνθησι τοῦ μοναχισμοῦ στὸν ἑνατο αἰώνα, καταλήγει στὴ διαπίστωση: οὐδὲ γάρ ἦν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ μοναστήρια ὅσα νῦν³⁴. Στὸ ἴδιο ἀγιολογικὸ κείμενο ἀποκαλύπτεται ἐπίσης, ὅτι ὁ χῶρος, στὸν ὁποῖο ἀνοικοδόμησε ὁ Νικηφόρος τὸ πρῶτο τοῦ μοναστηρίου, ἀφιερωμένο στὴ Θεοτόκο, ἦταν παλαιότερα ἢ θέση κάποιου προφανῶς ἐγκαταλελειμμένου νεκροταφείου³⁵. Τὴν παρακμὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων ἐπιβεβαιώνει ὁ ἴδιος ἀνώνυμος βιογράφος, διευκρινίζοντας ὅτι στὴ θέση, ὅπου ὁ Νικηφόρος εἶχε ἀνεγείρει τὸ μοναστήρι Μηδικίου, ὑπῆρχε ναὸς μέγιστος (...) ἡμελημένος καὶ διερωγῶς³⁶, πιθανότατα τοῦ ἔκτου αἰώνα· ὁ ἐρειπώμενος αὐτὸς ναὸς, ἀφοῦ ἀνακαινίσθηκε ἀπὸ τὸν ἥρωα τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου, ἀποτελέσσε τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς³⁷. Τὰ παραπάνω ἀποσπάσματα ἀποκαλύπτουν μὲ καταφανὴ τρόπο ὅτι πρὶν ὁ Νικηφόρος ἀρχίσει τὴν ἀνέγερση τῶν δύο μονῶν στὴ Βιθυνία, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὸ 780, ὑπῆρχαν ἐκεῖ ἐγκαταλελειμμένες ἐκκλησίες καὶ τὰ μοναστήρια ἦταν πολὺ λιγότερα ἀπ' ὅ,τι τὸν ἑνατο αἰώνα. Ἡ ἴδια εἰκόνα ἐγκαταλελειμμένου ναοῦ στὴν περιοχὴ τῆς Βιθυνίας, καὶ συγκεκριμένα στὴν τοποθεσίᾳ Κατσοῖα, προβάλλει καὶ στὸ Βίο τοῦ Νικήτα πατρικίου³⁸.

Μολονότι πενιχρές, ὥστόσο ἀρκετὰ ἐνδεικτικὲς, οἱ προαναφερθεῖσες πληροφορίες ἀφοροῦν τὴν περιοχὴ τῆς Βιθυνίας· ὅσο κι ἂν εἶναι ἀποσπασματικὲς, ὑποδηλώνουν μία τάση παρακμῆς τοῦ μοναχισμοῦ καὶ μείωσης τῆς ἀνέγερσης μονῶν στὴν ἐπαρχία ἀπὸ τὸν ἑβδομο αἰώνα μέχρι τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας.

Ἐχοντας ἐξετάσει τίς μαρτυρίες τῶν πηγῶν κατὰ τὴν περίοδο τοῦ "μεγάλου χάσματος", οἱ ὁποῖες μιλοῦν περισσότερο γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη καὶ ὄχι γιὰ ἀνέγερση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων στὴ βυζαντινὴ ἐπαρχία,

34. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 409.

35. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 408-409.

36. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 414. Βλ. Papachryssanthou, «La vie monastique», 171 καὶ σημ. 5.- Πρβλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 105 καὶ σημ. 96, ὅπου ἐπισημαίνεται: *Noteworthy is the evidence of a scarcity of monasteries. The land also has evidence of old remains.*

37. C. Mango- I. Ševčenko, «Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of Marmara», *DOP* 27 (1973), 276.

38. *Βίος Νικήτα Πατρικίου*, 337· γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς τοποθεσίας, βλ τὸ σχολιασμὸ τοῦ Βίου, σ. 319 καὶ σημ. 65.

ἰδιαίτερα στήν περιοχή τῆς Βιθυνίας, γιά τήν ὁποία διαθέτουμε τὰ περισσότερα στοιχεῖα, ἴσως, ἐξαιτίας τῆς ἐγγύτητάς της πρὸς τὴν πρωτεύουσα³⁹, θὰ διερευνήσουμε στὴ συνέχεια τὴν τύχη ἀρχαίων μονῶν κατὰ τὴν ἐποχὴ πού μᾶς ἀπασχολεῖ.

Ἡ μονὴ τῶν Καθαρῶν στὸν Ὀλυμπο τῆς Βιθυνίας, ἰδρυμένη τὸν ἕκτο αἰῶνα⁴⁰, μαρτυρεῖται στίς πηγὲς μεταγενέστερα, ὅταν ἓνας πρῶν ἡγούμενός της, ὁ Ἰωσήφ, τελεῖ τὸ δεύτερο γάμο τοῦ Κωνσταντίνου Σ' ⁴¹. Συνεπῶς, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ μονὴ αὐτὴ εἶχε ἐπιβιώσει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἰδρύσῃς της. Ἡ μονὴ Τριχιναρῆας, στὸν Ὀλυμπο τῆς Βιθυνίας, ἡ ὁποία εἶχε ἀνεγερθεῖ τὸ 460 ἀπὸ τὴ Στεφανία, κουβικουλαρία τῆς αὐτοκράτειρας Πουλχερίας⁴², φαίνεται ὅτι εἶχε ἐπιβιώσει μέχρι τὸν ὄγδοο αἰῶνα, ἀφοῦ ἐκεῖ ἀποσύρθηκαν ἡ μητέρα καὶ ἡ ἀδελφὴ τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου⁴³. Ἡ μονὴ Συμβόλων στὴ Βιθυνία, ὅπου κατέφυγε ὁ Πλάτων γύρω στὸ 759⁴⁴, δὲν μνημονεύεται στίς πηγὲς προγενέστερα. Γιά τὸν Θεόκτιστο, πρῶτο γνωστὸ ἡγούμενο τῆς μονῆς, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑποδεχθεῖ τὸν Πλάτωνα, ὅταν ὁ τελευταῖος ἐκάρῃ μοναχός, δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπολύτως τίποτα, παρὰ μόνο ὅτι ἦταν εὐγενοῦς καταγωγῆς. Σὲ ἀγιολογικὰ κείμενα μαρτυρεῖται ἡ διώξη τοῦ Ἰωάννου, ἡγουμένου Μοναγρίας, τὴν ἐποχὴ τῶν πρώτων εἰκονομαχικῶν διωγμῶν, γύρω στὸ 760· ὁ ἐντοπισμὸς τῆς μοναστηριακῆς αὐτῆς κοινότητος στὴ Βιθυνία ἀποτελεῖ μόνο ὑπόθεσιν⁴⁵.

Ἐχει ἀνευρεθεῖ μολυβδόβουλλο, χρονολογημένο στὴν περίοδο 750-850, τὸ ὁποῖο ἀνῆκε στὸν Θεόδωρο ἡγούμενο Καρπάθου⁴⁶, κάτι πού σημαίνει ὅτι στὴν Κάρπαθο ὑπῆρχε τότε κάποιον ἄγνωστο σὲ μᾶς μοναστήρι. Ἄλλο μολυβδόβουλλο, χρονολογημένο τὸν ὄγδοο αἰῶνα, κάτοχος τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ

39. Πρὸβλ. M. Kaplan, «L'hinterland religieux de Constantinople: moines et saints de banlieue d'après l'hagiographie», *Constantinople and its Hinterland: Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies*, ἐκδ. C. Mango-G. Dagron (Society for the Promotion of Byzantine Studies 3), Variorum, Cambridge 1995, 197.

40. D. Stiernon, «Notice sur s. Jean higoumène de Kathara», *RÉB* 28 (1970), 111-127.

41. Θεοφάνης, 470. Βλ. Π. Νιαβή, «Ἰωσήφ, ἡγούμενος τῆς Μονῆς Καθαρῶν (†c. 825)», *Βυζαντινὸς Δόμος* 4 (1990), 85-98.

42. Janin, *Grands Centres*, 45.

43. *Βίος Στεφάνου Νέου*, σσ. 1092 AB, 1093 C-D.

44. Janin, *Grands Centres*, 181. Βλ. καὶ πρὸ κάτω, σ. 172.

45. *Βίος Στεφάνου Νέου*, σσ. 1165 D. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 168.

46. Zacos- Veglery, *Seals*, ἀρ. 2429.- Laurent, *Corpus V3*, ἀρ. 1940.

ηγούμενος Ἀλῆς (ἐπαρχία Ἀσία) Θεόδωρος⁴⁷, ὑποδηλώνει τὴν ὑπαρξὴ κάποιου μοναστηριοῦ ἐκεῖ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ.

Ἡ Νίκαια στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄ διέθετε, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Προκοπίου, *ἰερά τε καὶ μοναστήρια τὰ μὲν γυναιξί, τὰ δὲ ἀνδράσι*⁴⁸. στοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες" μαρτυρεῖται μόνο τὸ μοναστήρι τῆς Κοιμήσεως (Ῥάκινθος)⁴⁹, ἐνῶ συμπληρωματικὰ γιὰ τὴ φυσιογνωμία τῆς πόλης θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι λίγες εἶναι καὶ οἱ ἐκκλησίες ποὺ μνημονεύονται στίς πηγές. Δύο ἀπὸ τίς παλαιές ἐκκλησίες τῆς Νίκαιας μνημονεύονται κατὰ τὸν ὄγδοο αἰῶνα: ὁ ναός, ὁ ἀφιερωμένος πιθανότατα στὴ μνήμη τῶν πατέρων ποὺ εἶχαν λάβει μέρος στὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τοῦ 325⁵⁰, ἀναφέρεται κατὰ τὴν πολιτορχία τῆς Νίκαιας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἀράβων, Ἄμερ καὶ Μωαβία (727)⁵¹. Ὁ δεῦτερος ναός ποὺ μαρτυρεῖται κατὰ τὸν ὄγδοο αἰῶνα εἶναι τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὅπου συνεκλήθη ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (787)⁵², καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν ἡ μοναδικὴ ἐκκλησία ποὺ παρέμεινε ὀρθία μετὰ τὸν καταστρεπτικὸ σεισμὸ τοῦ 740⁵³. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ Νίκαια στὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη δὲν μνημονεύεται καθόλου κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα, ἐνῶ στὴν *Ἱστορίᾳ Σύντομον* τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, μαρτυρεῖται γύρω στὸ 727 ὡς "προκαθεζομένη τῆς Βιθυνίας πόλις"⁵⁴, μνεῖα, ποὺ μᾶλλον πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ὀρθόδοξη θρησκευτικὴ παράδοση τῆς πόλης. Ἄλλες πηγές δὲν μιλοῦν καθόλου γιὰ τὴν ὑπαρξὴ οἰκοδομημάτων ἢ τῶν παλαιῶν μονῶν στὴν πόλη, ἀλλὰ ἀναφέρουν τὴ Νίκαια ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴ στρατιωτικὴ σημασία της, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν ὄγδοο αἰῶνα καὶ μετὰ⁵⁵, κάτι ποὺ δείχνει ἐμφανῶς τὴ στρατιωτικοποίησιν τῆς πόλης τὴν ἐποχὴ "τῶν σκοτεινῶν αἰώνων".

Στὴν Ἐφεσο, ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα θρησκευτικὰ κέντρα τοῦ Χριστιανισμοῦ, κατὰ τὴν πρώιμη ἐποχὴ ὑπῆρχαν πολλὲς ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια⁵⁶,

47. Zacos- Veglery, *Seals*, ἀρ. 2428.

48. *Περὶ κτισμάτων*, V, 3, 154. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 105.

49. Janin, *Grands Centres*, 121.- Brandes, *Städte*, 125.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 218.

50. Janin, *Grands Centres*, 119.

51. Θεοφάνης, 405-406.

52. Θεοφάνης, 463.

53. Νικηφόρος, 59 (de Boor)-Νικηφόρος, 63 (Mango)- Θεοφάνης, 412.

54. Νικηφόρος, 58 (de Boor)-Νικηφόρος, 61 (Mango).

55. Brandes, *Städte*, 125.

56. Foss, *Ephesus*, 38. Βλ. καὶ τὴ βιβλιοκρισία στὴν προναφερθεῖσα μονογραφία ἀπὸ

τά όποια, όμως, δέν μαρτυροῦνται στίς πηγές κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες", ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Σ΄ μετὰ τὸ τέλος μιᾶς ἐπιτυχημένης ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Ἀράβων (795) εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ τὸν εἶχε προικοδοτήσῃ μὲ τὸ *κομμέρκιν* τοῦ *πανηγυρίου*, ποῦ ἔφθανε στὸ ποσὸ τῶν ἑκατὸ λιτρῶν χρυσοῦ τὸ χρόνο⁵⁷. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς διαφορετικοὺς τρόπους ἐρμηνείας τῆς⁵⁸, ἡ μαρτυρία αὕτη ὑποδηλώνει ὅτι ὑπῆρχαν ἐμπορικὲς συναλλαγές στὸ πανηγύρι, σὲ ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, τὸ ξεχωριστῆς ἐμπορικῆς σημασίας λιμάνι τῆς Ἐφέσου εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ⁵⁹. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου εἶχε διατηρηθεῖ ἀκέραιη κατὰ τὴ διάρκεια τῶν "σκοτεινῶν αἰώνων", ἐνῶ παρατηρεῖται ἔξαρση τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου ἀπὸ τὸ 780 καὶ ἔξης, ἐποχὴ ἀναζωπύρωσης τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ. Προσκυνητὲς ἅγιοι, ὅπως ὁ Ἰωαννίκιος⁶⁰ καὶ ὁ Πέτρος Ἀτρώας⁶¹, εἶχαν ἐπισκεφθεῖ τὴν Ἐφεσο, ἐνῶ ἔμμετρη ἐπιγραφή στὴν ἐκκλησία τοῦ

τὸν W. Brandes, «Ephesus in byzantinischer Zeit», *Klio* 64 (1982), 614-615.

57. Θεοφάνης, 469. Σχετικὰ μὲ τίς πανηγύρεις, βλ. Sp. Vryonis, «The Panegyris of the Byzantine Saint: A Study in the Nature of a Medieval Institution, its Origins and Fate», *The Byzantine Saint, 14th Spring Symposium of Byzantine Studies*, ἔκδ. S. Hackel, Λονδίνο 1981, 202.- Angeliki E. Laiou, «Händler und Kaufleute auf dem Jahrmarkt», *Fest und Alltag in Byzanz*, ἔκδ. G. Prinzing- D. Simon, Μόναχο 1990, 63.

58. Ὁ Ostrogorsky («Cities», 115) μιλάει γιὰ commercial taxes, ἀποδίδοντας τὴ λέξη *κομμέρκιν*, γιὰ τὸ ὅποιο, βλ. N. Oikonomidēs, «Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi», *DOP* 40 (1986), 44-48. Ὁ Speck (*Konstantin VI.*, 260-261) θεωρεῖ ὅτι τὸ πανηγύρι δέν εἶχε κανένα οἰκονομικὸ ἢ πολιτικὸ χαρακτῆρα, ἀλλὰ ἀναγνωρίζει στὴν πράξη τοῦ Κωνσταντίνου Σ΄ μόνο προπαγανδιστικὴ διάθεση.

59. Foss, *Ephesus*, 52.- Brandes, *Städte*, 83.

Ἡ μνεῖα στὸ *Βίο Γρηγορίου Δεκαπολίτου* (σ. 53) γιὰ τὴν ὑπαρξὴ πλοίων στὸ λιμάνι τῆς Ἐφέσου εἶναι τοῦ ἑνατοῦ αἰῶνα· βλ. Každan, *Derevnja i gorod*, 281. Πρβλ. Ostrogorsky, «Cities», 115. Σύμφωνα μὲ ἄλλες ἀπόψεις, ὁ ἅγιος εἶχε φθάσει στὴν Ἐφεσο, γύρω στὸ 830· *Βίος Νικήτα Πατρικίου*, 321 σημ. 77. Βλ. C. Mango, «On Re-reading the Life of St. Gregory the Decapolite», *Βυζαντινὰ* 13 A (1985), 636. Ἴσως, ἀπὸ τὸν ἑνατο αἰῶνα καὶ μετὰ, σημειώνεται ἡ ἀνάκαμψη τῆς δραστηριότητος τοῦ λιμανιοῦ τῆς Ἐφέσου, ὅπως αὕτη καταγράφεται στὸ *Βίο Γρηγορίου Δεκαπολίτου*.

60. *Βίος Ἰωαννικίου*, 343. Πρβλ. O. Lampsidis, «Das Wunder des Heiligen Ioannikios in der Kirche des Evangelisten Iohannes in Ephesos», *AB* 100 (1982), 429-430.

ἁγίου Ἰωάννου ἀποδίδεται στὸν Θεόδωρο Στουδίτη⁶².

Τὸ Τζυκανιστήριο τῆς Ἐφέσου μαρτυρεῖται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὄχι ὡς τόπος ἄθλησης, ἀλλὰ ὡς τόπος κολασμοῦ· ὁ στρατηγὸς Θρακησίων Μιχαὴλ Λαχανοδράκων, τὸν καιρὸ τῶν εἰκονομαχικῶν διωγμῶν εἶχε συγκεντρώσει ὅλους τοὺς μοναχοὺς καὶ τὶς μοναχὲς τοῦ θέματός του καὶ τοὺς εἶχε ὑποχρεώσει εἴτε νὰ ἀπαρνηθοῦν τὸ μοναχικὸ σχῆμα καὶ νὰ παντρευθοῦν, εἴτε νὰ ὑποστοῦν τὴν τιμωρία τῆς τύφλωσης καὶ τῆς ἐξορίας⁶³. Στὴν Ἐφεσο εἶχαν ὀδηγηθεῖ ἐπίσης γιὰ νὰ τιμωρηθοῦν καὶ ἄλλοι μοναχοὶ ἀπὸ τὴ μονὴ τῆς Πελεκητῆς στὴ Βιθυνία. Τὴν πληροφορία παραδίδει ὁ βιογράφος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου⁶⁴, ἀναφέροντας τὰ ἀκόλουθα: ὁ Θεοστήρικτος, "πρεσβύτερος καὶ γηραλέος τοῦ εὐαγοῦς φροντιστηρίου Πελεκητῆς", ἀφηγούμενος σὲ ἄλλους φυλακισμένους μοναχοὺς τὰ δεινὰ πὺν εἶχαν ἐνσκήψει στὸ μοναστήρι του, κάνει λόγο γιὰ τοὺς τριανταοκτὼ πατέρες, οἱ ὅποιοι εἶχαν συλληφθεῖ ἀπὸ τὸ στρατηγὸ Θρακησίων καὶ εἶχαν ὑποστῆ μαρτυρικὸ θάνατο⁶⁵. Οἱ πὺν πάνω μαρτυρίες παρουσιάζουν τὴν Ἐφεσο ὡς τόπο κολασμοῦ τῶν εἰκονολατρῶν μοναχῶν, χωρὶς νὰ κάνουν λόγο γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς περιοχῆς. Ἴσως, νὰ μετέφεραν τοὺς μοναχοὺς ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ τοὺς τιμώρησαν στὴν Ἐφεσο, ὁ μητροπολίτης τῆς ὁποίας εἶχε ἄλλωστε ἐπιδείξει θερμὴ πίστη στὴν εἰκονομαχία⁶⁶. Ἡ μοναδικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μοναστηριακοῦ ἰδρυμάτος αὐτὴ τὴν ἐποχὴ στὴν Ἐφεσο προέρχεται ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο Κεδρηνό⁶⁷.

61. *Βίος Πέτρου Ἀτρώας*, 101.

62. Foss, *Ephesus*, 115.

63. Θεοφάνης, 445. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 211.

64. *Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου*, στ.1164 D-1165 B.

Ἡ Διονυσία Παπαχρυσάνθου (Ἀθωνικὸς Μοναχισμός, 39 σημ. 66) ὑποθέτει ὅτι τὰ δύο ἐπεισόδια, τὸ πρῶτο πὺν ἀναφέρει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 445-446) καὶ τὸ ἄλλο τῆς βιογραφίας τοῦ Στεφάνου Νέου, ἀποτελοῦν ἓνα καὶ μοναδικὸ ἐπεισόδιο. Βλ. καὶ Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 66, γιὰ τὴ μυθικὴ διάσταση τῆς διήγησης.

65. *Βίος Στεφάνου τοῦ Νέου*, στ. 1165 B. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 171.- Foss, *Ephesus*, 109.

66. Βλ. πὺν κάτω, σ. 120-123.

67. Ὁ Foss (*Ephesus*, 109) ἀναφέρει ἀνάμεσα στὰ μοναστηριακὰ ἰδρύματα τῆς ἐποχῆς στὴν Ἐφεσο, μόνον τὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Φιλίππου, στὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὸν μεταγενέστερο Κεδρηνό (Α΄, 787), εἶχε ἐνταφιασθεῖ ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος Γ΄ (715-717). Πρβλ. C. Mango, «The life of St. Andrew the Fool Reconsidered», *Miscellanea Agostino Pertusi*, II = *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 2 (1982), 312-313 (= *Byzantium and its Image*, ... ἀρ. VIII).

Ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία διατηροῦσε στενὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα⁶⁸, εἶναι γνωστὴ ὡς κέντρο διεξαγωγῆς ἐμπορίου⁶⁹, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὴ ἔδρα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἄλλωστε, στὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀποκαλεῖται ὡς *μεγαλόπολις τοῦ Ἰλλυρικοῦ*⁷⁰. Ἐκεῖ βέβαια διασώθηκε ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου, στὴν ὁποία προσέφερε δωρεὰς ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄.

Στὶς πόλεις μὲ σχετικὴ συνέχεια ἀστικῆς ζωῆς, ὅπως ἦταν ἡ Ἐφεσος, ἡ Νίκαια⁷¹, καὶ ὅπωςδήποτε ἡ Θεσσαλονίκη, δὲν μαρτυροῦνται μοναστήρια, ἀλλὰ ἐπιβιώνουν ναοὶ ἀπὸ τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο. Ἡ παρουσία λιγοστών παλαιῶν μονῶν στὴ Βιθυνία, τῆς μονῆς τοῦ Ὑακίνθου στὴ Νίκαια, τὸ μεμονωμένο παράδειγμα τῆς ἀνέγερσης τοῦ ναοῦ στὸ Ortahisar τῆς Καππαδοκίας, ὅσο καὶ οἱ ἀποσπασματικὲς μνεῖες τῶν πηγῶν γιὰ τὸ μοναχισμό τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Καρπάθου, δὲν νομίζω ὅτι ἀλλοιώνουν καθόλου τὴ γενικὴ ἐντύπωση τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων καὶ τῶν μονῶν τους. Παρόλη τὴν ἀποσπασματικότητα τῶν πληροφοριῶν, φαίνεται ὅτι οἱ πηγὲς ἀντικατοπτρίζουν μία τάση μείωσης τοῦ μοναχισμοῦ στὴ βυζαντινὴ ἐπαρχία, ἰδιαίτερα στὴ Βιθυνία, - γιὰ τὴν ὁποία διαθέτουμε τίς περισσότερες μαρτυρίες- ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα μέχρι τὴν ἀρχὴ τῆς εἰκονομαχίας, ὅποτε ἀρχίζουν νὰ ἐπαναδραστηριοποιοῦνται μὲ τὴ φυγὴ τῶν εἰκονολατρῶν σὲ μοναστηριακὲς κοινότητες⁷². Θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσει κανεῖς ὅτι μαζί μὲ τὴ συρρίκνωση τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων καὶ τὴ σταδιακὴ ἀγροτοποίηση τῆς κοινωνίας, ἔρχεται στὸ φῶς καὶ ἡ νέα τραγικὴ πραγματικότητα τῆς παρακμῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων στὴν ἐπαρχία, καθὼς ἔχει ἐπισημανθεῖ ἄλλωστε ὅτι ἡ παρακμὴ τῶν πόλεων εἶχε τὸν ἀντίκτυπό της στὴν Ἐκκλησία καὶ στοὺς θεσμούς της⁷³. Οὔτε

68. Ἰ. Καραγιαννόπουλου, «Ἡ ἐπικοινωνία Θεσσαλονίκης- Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς 7ο-9ο αἰ.», *Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσοφ. Σχ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης* 22 (1984), 211-229, εἰδικά, 215 κέ.

69. *Θαύματα Ἀγίου Δημητρίου*, 214 καὶ *Commentary*, 174-175.

70. Θεοφάνης, 461.

71. Brandes, *Städte*, 124-125.

72. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 168.

73. Kurbatov, «From Antiquity to Feudalism», 173. Βλ. ἐπίσης, H.-G. Beck, *Das byzantinische Jahrtausend*, Μόναχο 1978, 213. Πρβλ. W. Brandes- C. Mileta- Silvia Riedel, «Der sozialökonomische Hintergrund des byzantinischen Bilderstreits», *Der byzantinische Bilderstreit. Sozialökonomische Voraussetzungen-ideologische Grundlagen-geschichtliche Wirkungen*, ἔκδ. J. Irmscher, Λιψία 1980, 52. Πρβλ. ὁμως, Kathryn MacKay Ringrose, *Saints, Holy Men and Byzantine Society*, New Jersey 1976 (διδ. διατρ.), 62.

στον ἑλλαδικὸ χῶρο ὑπάρχουν μαρτυρίες γιὰ τὴν ἀνέγερση μονῶν πρὶν ἀπὸ τὸν ἔνατο αἰῶνα. Μοναδικὴ ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ ἐπιγραφικὴ μαρτυρία γιὰ ἓνα "μονάδιον" στὸ Ἄργος⁷⁴.

Ἡ κατάσταση, ὅμως, ποὺ ἀπεικονίζουν οἱ πηγές γιὰ τὸ μοναχισμό, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς ἐκκλησίες τῆς Κωνσταντινούπολης εἶναι ἀρκετὰ διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴ τῆς βυζαντινῆς ἐπαρχίας. Γιὰ τὸ μοναχισμό τῆς Βασιλεύουσας ὑπάρχουν πλούσιες, ἂν καὶ ἐλλιπεῖς πολλὲς φορές, πληροφορίες, γεγονὸς ποὺ ἔρχεται σὲ προφανῇ ἀντίθεση μὲ τὰ πενιχρὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ μοναχισμό τῆς ἐπαρχίας. Τὸ διαθέσιμο ὕλικὸ γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης εἶναι ἀνισομερές, σὲ σχέση μὲ τὸ ἀντίστοιχο γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς ἐπαρχίας καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὑποδηλώνει τὴ συνεχῆ παρουσία τοῦ μοναχισμοῦ στὴν πρωτεύουσα κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες".

Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία διέθετε ἓνα μόνο ἀστικὸ κέντρο, τὴν Κωνσταντινούπολη⁷⁵, γιὰ τὴ θέση τῆς ὁποίας ἀπέναντι στον ὑπόλοιπο κόσμον ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἀναφέρει ἐπιγραμματικά: *κατὰ τὴν βασιλεύουσαν καὶ τὰς κύκλῳ χώρας*⁷⁶, θεωρώντας ὅτι ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα δέσποζε στὸ κέντρο τοῦ κόσμου καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὴν ἦταν, σὰν σὲ κύκλον, οἱ ὑπόλοιπες περιοχές.

Στὴ διάρκεια τῶν "σκοτεινῶν αἰώνων" καὶ ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα εἶχε περιέλθει σὲ περίοδο κρίσεως καὶ εἶχε παραμεληθεῖ⁷⁷. τὸ ὕδραγωγεῖο τοῦ Οὐάλεντος, κατεστραμμένο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου Α΄ (610-641), κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Ἀβάρους (626), φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε ἐπισκευασθεῖ μέχρι τὸ 767, ὅποτε ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ (741-775) ἀνέλαβε τὴν ἀνακαίνισή του⁷⁸. Ἡ ἀναγέννηση τῆς Κωνσταντι-

74. Fr. Croissant- P. Aupert-M. Pievart, «Rapports sur les travaux de l'École française en 1973: Argos», *BCH* 98 (1974), 779-781.

75. H.-G. Beck, «Konstantinopel. Zur Sozialgeschichte einer frühmittelalterlichen Hauptstadt», *BZ* 58 (1965), 11-45 (= *Ideen und Realitäten in Byzanz*, Variorum Reprints, Λονδίνον 1972, ἀρ. X).

76. Νικηφόρος, 62 (de Boor)-Νικηφόρος, 67 (Mango).

77. C. Mango, *Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècles)* (TM, Monographies 2), Παρίσι 1985, 51-62.- Τοῦ ἴδιου, «The Development of Constantinople as an Urban Centre», *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers*, Ν. Ὑόρκη 1986, 128-129.

78. Νικηφόρος, 75-76 (de Boor)-Νικηφόρος, 85 (Mango). Θεοφάνης, 440. Βλ. C. Mango, «The Water Supply of Constantinople», *Constantinople and its Hinterland: Papers*

νούπολης πρέπει να άρχισε από το δεύτερο Ίσαυρο αυτοκράτορα. Παρόλες τις κατηγορίες που του προσάπτουν οι πηγές⁷⁹, ο αυτοκράτορας αυτός είχε αναπτύξει έντονη οικοδομική δραστηριότητα, ιδιαίτερα μετά τον καταστροφικό σεισμό του 740, διατάσσοντας την άμεση αποκατάσταση των τειχών, αλλά και των δημοσίων κτιρίων της Βασιλεύουσας⁸⁰. Όπως φαίνεται επιπλέον και από επιγραφή στην περιοχή της Βιζύης⁸¹, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε΄ είχε επιδοθεί σε οικόδομικά έργα και στην επαρχία της αυτοκρατορίας. Είχε ανακαινίσει γέφυρα της περιοχής, πιθανότατα γύρω στο 774, κατά την προετοιμασία της δεύτερης έκστρατείας του στη Βουλγαρία⁸².

Με τις άραβικές κατακτήσεις του έβδομου αιώνα, λοιπόν, ή άλλοτε κραταιά βυζαντινή αυτοκρατορία είχε απωλέσει τις μεγάλες πόλεις της Συρίας και της Αιγύπτου, Ἀντιόχεια (637) και Ἀλεξάνδρεια (642). Παρέμενε μόνο ή Κωνσταντινούπολη ως ή κατεξοχήν πόλη της αυτοκρατορίας⁸³. *Πανευδαίμων και βασιλὶς Πόλις*⁸⁴ αποκαλείται ή Κωνσταντινούπολη σε κείμενα του έβδομου αιώνα και οι εκφράσεις αυτές, τις οποίες θα συναντήσουμε αργότερα, όχι μόνο σε λόγιους συγγραφείς, αλλά και σε αυτοκρατορικά πονήματα⁸⁵ υποδηλώνουν την ισχύ και το γόητρό της. Ἡ *Βασιλεύουσα*

from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, έκδ. C. Mango-G. Dagron, Society for the Promotion of Byzantine Studies 3, Variorum, Cambridge 1995, 17.

79. Νικηφόρος, 76 (de Boor)-Νικηφόρος, 85 (Mango)· Θεοφάνης, 443. Βλ. Fr. H. Tinnefeld, *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie von Prokop bis Niketas Choniates*, Μόναχο 1971, 71-72.

80. P. Brown, «A Dark Age Crisis: Aspects of the Iconoclastic Controversy», *The English Historical Review* 346 (1973), 29 (και συμπληρωμένη αναδημοσίευση του άρθρου στον τόμο *Society and the Holy in Late Antiquity*, Λονδίνο 1982, 294). Βλ. επίσης, C. Mango, «Addendum to the report of Every-day life», XVI. *Internationaler Byzantinistenkongreß*, Akten II/1, Βιέννη 1981 = *JÖB* 32/1 (1981), 252 κέ. (= *Byzantium and its Image*, ..., αρ. V).

81. C. Mango- I. Ševčenko, «Three inscriptions of the reigns of Anastasius I and Constantine V», *BZ* 65 (1972), 384-385.

82. Mango-Ševčenko, «Three inscriptions», 391.- Rochow, *Theophanes*, 215. Πρβλ. Εὐ. Κυριακή, *Βυζάντιο και Βούλγαροι 7ος-10ος αἰ. Συμβολή στην εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου* (Ιστορικές μονογραφίες 13), Ἀθήνα 1993, 88 κέ.

83. Beck, «Konstantinopel», 11.

84. *Θαύματα ἁγίου Ἀρτεμίου*, 3, 5, 9, 64. Ὁ I. S. Čičurov (*Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR-Μόσχα 1981. Mesto Chronografii Feofana*, 57) έχει υπολογίσει ότι ο πατριάρχης Νικηφόρος αποκαλεί 60 φορές την Κωνσταντινούπολη, ή *Πόλις*.

πόλις, ἡ Βασιλὶς, ἡ Θεοφύλακτος Πόλις, ἡ Πόλις ἀποτελοῦν τὶς πρὸ χαρακτηριστικὰς ἐπικλήσεις γιὰ τὴ μοναδικὴ μεγάλη πόλη τῆς αὐτοκρατορίας στὰ κείμενα τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα.

Ἡ Κωνσταντινούπολη ἔφερε τὴν προσωνυμία τῆς Νέας Ρώμης⁸⁶ καὶ τῆς Νέας Ἱερουσαλὴμ⁸⁷. Οἱ δύο τελευταῖες ὀνομασίαις ὀριζαν ἀπὸ τὴ μία τὴ ρωμαϊκὴ κληρονομία τῆς πρωτεύουσας ποὺ εἶχε ιδρύσει ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν ταύτισή της μὲ τὸ κέντρο τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ ὁμώνυμη μὲ τὸν ἰδρυτὴ της πολιτεία ἀπαντᾶται συχνὰ στὴν Ἱστορίαν *Σύντομον* τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου καὶ στὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη μὲ τὴν προσωνυμία "Βασιλεύουσα πόλις", ἐκφράζοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν ἔννοια τῆς αὐτοκρατορικῆς πόλεως, ποῦ, ὅποιος τὴν κατέχει, κρατᾶ καὶ τὴν ἐξουσία στὰ χέρια του.

Τὸ μεγάλο ἀστικὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ἔδρα τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ἦταν παράλληλα καὶ τὸ κέντρο τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ Κωνσταντινούπολη ἦταν κατὰ τὸν Θεόδωρο Σύγγελλο ἡ πόλη *ἐν ᾗ ὁ θεὸς καὶ ἡ παρθένος εὐσεβῶς καὶ ὀρθοδόξως δοξάζονται καὶ πάσης εὐσεβείας τελοῦνται μυστήρια*⁸⁸. Τὰ λεγόμενα τοῦ Θεοδώρου Συγγέλλου δείχνουν μία ἀντίληψη, ἡ ὁποία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ μεταγενέστερο ἀγιολογικὸ κείμενο, ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑφίσταται καὶ κατὰ τὸν ὀγδοο καὶ ἑνατο αἰῶνα. Σύμφωνα μὲ τὸ συγγραφέα τοῦ Βίου Μακαρίου Πελεκητῆς, ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ὑπερεῖχε τῶν ἄλλων πόλεων σὲ φήμη, δόξα καὶ εὐσέβεια⁸⁹. Ὁ βιογράφος τοῦ

85. *De Thematibus*, 84.

86. *De Thematibus*, 84. Βλ. Fr. Dölger, «Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner», *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 56 (1937), 14 κέ. (= *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Darmstadt 1964, 85 κέ.).

87. Ἡ σταδιακὴ μετάθεσις τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ κοσμολογικοῦ κέντρου ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ στὴν Κωνσταντινούπολη παρατηρεῖται ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου· βλ. E. Fenster, *Laudes constantinopolitanae* (Miscellanea byz. Monacensia 19), Μόναχο 1968, 121.- G. Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Παρίσι 1974, 408-409.- Χριστίνης Ἀγγελίδου, «Ἡ περιγραφὴ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ρόδιο. Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ συμβολισμός», *Σύμμεικτα* 5 (1983), 93, 122. Ἴσως, ἀπὸ τότε ποὺ χάθηκε ἡ Ἱερουσαλὴμ (5 Μαΐου 614), ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ἄρχισε νὰ θεωρεῖται "μίμησις" τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ "γῆ Ἰσραὴλ". Σχετικὴ εἶναι ἡ μνεία ἀπὸ τὸ λόγο τοῦ Θεοδώρου, συγγέλλου τῆς Ἀγίας Σοφίας: *De obsidione avarica*, 162, 177.

88. *De obsidione avarica*, 177.

89. *Πατρίς μὲν γὰρ ἦν αὐτῷ τὸ Βυζάντιον, ἡ καὶ ταῖς ἄλλαις πατρίσι τὸ εὐκλεές*

ἀρχιεπισκόπου Κρήτης Ἀνδρέα, Νικήτας πατρίκιος καὶ κυαίστωρ, ἀποκαλεῖ τὴν πρωτεύουσα: *τῇ θεοφυλάκτῳ καὶ βασιλίδι πόλει, ὡς κεφαλῇ τοῦ σώματος τυγχανούσῃ τοῦ παντός χριστιανικωτάτου πολιτεύματος*⁹⁰.

Ἡ Κωνσταντινούπολη ἦταν παράλληλα καὶ ὁ τόπος καταγωγῆς πλουσίων ἀριστοκρατῶν, οἱ ὅποιοι ἐξῆσαν καὶ ἐδρασαν τὸν ὄγδοο αἰῶνα. Εὐσεβεῖς ἀριστοκράτες, ἄλλωστε, ἐξέφρασαν τὴ ζωνερὴ ἀντίθεσή τους πρὸς τὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα τῶν Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων⁹¹ καὶ δοξάσθηκαν ἀπὸ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα γιὰ τὴν εὐλάβειά τους. Ὁ Βίος τῶν Μαρτύρων τῆς Κωνσταντινούπολης, γραμμένος ἀπὸ ἄγνωστο συγγραφέα⁹², θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς συλλογικὸς⁹³ ἐπαινος τῶν εὐγενῶν, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀντισταθεῖ στὴν καταστροφὴ τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ τὸν πρῶτο εἰκονομάχο αὐτοκράτορα, στὴ Χαλκῇ, παραμένοντας πιστοὶ στὴν Ὁρθοδοξία⁹⁴. Ἡ Ὁρθοδοξία φαίνεται ὅτι εἶχε ἐπικρατήσῃ ἀνάμεσα στοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως γίνεται ἐμφανὲς ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἀναφέρθηκαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῶν ἁγίων τῆς ἐποχῆς, ποὺ εἶχαν δοξασθεῖ καὶ μέσα ἀπὸ τὶς βιογραφίες τους. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι στὸ σημεῖο αὐτό, ὅτι ἀρκετοὶ ἅγιοι τοῦ ὄγδου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑνατοῦ αἰῶνα ἀνῆκαν στὴν ὑψηλὴ ἀριστοκρατία καὶ κατάγονταν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη⁹⁵.

Ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, τὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ὀρθόδοξης πίστεως, ἦταν ἐπιπλέον καὶ ἡ πρωτεύουσα τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ⁹⁶. Θὰ μπορούσαμε νὰ συμπληρώσουμε στὴν παραπάνω διαπίστωση ὅτι τὰ μεγάλα ἐπώνυμα μοναστήρια τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας Δαλμάτου, Στουδίου, Καλλιστράτου, Δίου, Μαξιμίνου, τὰ ὅποια εἶχαν ἰδρυθεῖ ἀπὸ εὐγενεῖς ἀριστοκράτες⁹⁷, συνετέλεσαν ὥστε ἡ Κωνσταντινούπολη νὰ ἔχει χαρακτηριθεῖ ὡς μοναστικὸ κέντρο. Ὅπως θὰ

οἴκοθεν παρεχομένη (sic) τῷ κράτει τῆς βασιλείας καὶ τῷ παγίῳ τῆς εὐσεβείας: Βίος Μακαρίου Πελεκητῆς, 143.

90. Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης, 172.

91. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 168 κέ.

92. Ševčenko, «Hagiography», 114.

93. Πρβλ. Α. Ρ. Kazhdan, «Hagiographical Notes, 14. Collective Death and Individual Deeds», *Byzantion* 56 (1986), 150-151.

94. Βίος Μαρτύρων Κωνσταντινούπολης, 441.

95. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 189.

96. Βλ. Ρ. Charanis, «The Monk as An Element of Byzantine Society», *DOP* 25 (1971), 64.- Beck, «Konstantinopel», 29-31.

97. Σχετικὰ μὲ τὴν ἰδρυση τῶν μονῶν αὐτῶν, βλ. πρὸ κάτω, σ. 57.

δείξουμε καὶ στὴ συνέχεια, τὰ μεγάλα φημισμένα μοναστήρια, ὅπως καὶ ἄλλα λιγότερο ξακουστά, ἐξακολουθοῦσαν νὰ λειτουργοῦν ἀδιάλειπτα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἰδρυσῆς τους μέχρι τὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ καὶ κατὰ τὸν ὄγδοο αἰῶνα στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα.

Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Βοσπόρου, τὸ μοναστήρι τοῦ *vir gloriosus* καὶ στρατηγοῦ Φιλιππικοῦ, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀνοικοδομήσει στὶς ἀρχὲς τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα στὴ Χρυσόπολη⁹⁸, φαίνεται ὅτι ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑφίσταται σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, καθὼς μνημονεύεται κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς σύλληψης καὶ τῆς φυλάκισης τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου (763), ὅταν αὐτὸς περιορίσθηκε στὸ *εὐαγές* τοῦ Φιλιππικοῦ μοναστήριον τὸ πρὸς θάλασσαν τοῦ ἁστέος Χρυσοπόλεως κείμενον⁹⁹, λίγο πρὶν ὀδηγηθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 798, ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀναφέρει ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη εἶχε στείλει τὸν ἡγούμενο Χρυσοπόλεως Δωρόθεο ὡς πρέσβη στοὺς Ἀράβες¹⁰⁰.

Ἡ μονὴ τῶν Ἀκοιμήτων στὴν περιοχὴ τοῦ Βοσπόρου, ἰδρυμένη τὸν πέμπτο αἰῶνα¹⁰¹, μαρτυρεῖται στὰ μέσα τοῦ ἑκτοῦ αἰῶνα¹⁰² καὶ κατόπιν κάνει ξανὰ τὴν ἐμφάνισή της στὶς πηγὲς ὕστερα ἀπὸ δύο μισοὶ αἰῶνες, στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 787¹⁰³.

Ἡ λειτουργία τῶν ἀρχαίων μονῶν τῆς Βασιλεύουσας Φλώρου, Καλλιστράτου, Δαλμάτου διαπιστώνεται εὐκολὰ στὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, καθὼς τὰ μοναστήρια αὐτὰ ἀνέπτυξαν ἐνεργὸ πολιτικὴ δραστηριότητα, στὰ χρόνια ποὺ κυρίαρχη μορφή τοῦ Βυζαντίου ἦταν ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ (685-711), καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ εἶχαν πάρει μέρος στὴν ἐκθρόνισή του¹⁰⁴.

Ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, σχετικὰ μὲ τὸ μῦθο τοῦ Φιλεντόλου¹⁰⁵, διαφαίνεται, ἐπίσης, ἡ ἐνεργητικὴ παρουσία τῶν μονῶν τῆς βυζαν-

98. Βλ. πρὶν κάτω, σ. 59.

99. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1140 B.

100. Θεοφάνης, 473.

101. Janin, *Grands Centres*, 13.

102. Ἐκπρόσωπὸς τῆς εἶχε πάρει μέρος στὴ Σύνοδο τοῦ 536: ACO, III, σ. 47.

103. Mansi, τόμ. 13, στ. 152.

104. Βλ. πρὶν κάτω, σ. 62, 63, 68, 69.

105. Γεώργιος Μοναχός, 746-748. Σχετικὰ μὲ τὶς διαφορὲς παραλλαγὰς τοῦ μύθου, βλ. Στ. Λαμπάκη, *Οἱ Καταβάσεις στὸν Κάτω κόσμῳ στὴ Βυζαντινὴ καὶ στὴ Μεταβυζαντινὴ Λογοτεχνία*, Ἀθήνα 1982, 50 καὶ σημ. 105.

τινῆς πρωτεύουσας. Σύμφωνα με τὸ παραπάνω κείμενο, τὴν ὀριστική λύση στοῦ ἐπίμαχο ζητήματος γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς τοῦ Φιλεντόλου μετὰ τὴν ἀντιφατική ζωὴ εἶχαν ἀξιωθεί νὰ δώσουν τὰ μοναστήρια καὶ τὰ ἡσυχαστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης, ὕστερα ἀπὸ σχετική παράκληση τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ¹⁰⁶. Ἡ προσφυγὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν στίς μοναστηριακὰς κοινότητες ὑποδηλώνει ὅχι μόνον τὴν ὑπαρξὴ μονῶν στὴ Βασιλεύουσα, ἀλλὰ κυρίως τὴν κοινωνική βαρύτητά τους. Ἐξάλλου, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ μνεία ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου, ποὺ ἀναφέρεται σὲ γεγονότα τοῦ 730 περίπου, κάνει λόγο γιὰ περισσότερα ἀπὸ ἓνα μοναστήρια στὴν Κωνσταντινούπολη: ἐν τοῖς τοῦ *Βυζαντίου μοναστηρίοις*¹⁰⁷. Ἐπίσης, ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ κειμένου τοῦ Θεοφάνη γιὰ τὸν καταστρεπτικὸ σεισμὸ τοῦ 740, κατὰ τὸν ὁποῖο κατέπεσαν μοναστήρια καὶ ἐκκλησίες¹⁰⁸, πιστοποιεῖται ἡ ὑπαρξὴ μονῶν στὴ Βασιλεύουσα.

Ἄν, σύμφωνα με ὑπολογισμούς, τὸ 536 ἡ Κωνσταντινούπολη διέθετε τὸν, ὁμολογουμένως ὑπέρογκο, ἀριθμὸ τῶν 92 μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων¹⁰⁹, στὰ μέσα τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα, σύμφωνα με τὰ δεδομένα τῶν πηγῶν, ὁ ἀριθμὸς τους δὲν ἦταν καθόλου εὐκαταφρόνητος, ἂν ληφθοῦν ἐπιπλέον ὑπόψη τὰ ὅσα προηγουμένως ἀναφέραμε, περὶ τῆς γενικῆς παρακμῆς τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας κατὰ τοὺς "σκοτεινοὺς αἰῶνες". Οἱ μονὲς καὶ οἱ ἐκκλησίες, γιὰ τὴν τύχη τῶν ὁποίων ὑπάρχει μνεία στίς πηγὲς στὴ διάρκεια τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα καὶ ποὺ εἶχαν ἀνοικοδομηθεῖ προγενέστερα, ἀναφέρονται παρακάτω.

Ἡ μονὴ τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων στὴν περιοχὴ τὰ Παυλίνου, στοῦ Κοσμίδιον, ποὺ εἶχε ἀνεγερθεῖ ἀπὸ τὸ μάλιστα Παυλῖνο τὴν ἐποχὴ τοῦ Θεοδοσίου Β' (408-450), κατὰ τὴν παράδοση τῶν Πατρῶν¹¹⁰, μαρτυρεῖται στίς ἀρχὲς τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα ἀπὸ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη καὶ τὴν *Ἱστορίαν Σύντομον* τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, κατὰ τὴ δεύτερη ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β'. Ἐκεῖ εἶχαν ἐνταφιασθεῖ ἡ Ἀναστασία, μητέρα τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορα τῆς Ἡρακλειανῆς δυναστείας καὶ ὁ μικρὸς γιὸς του Τιβέριος¹¹¹.

106. Γεώργιος Μοναχός, 747. Πρβλ. Judith Herrin, «Ideals of Charity, Realities of Welfare: The Philanthropic Activity of the Byzantine Church», *Church and People in Byzantium, Twentieth Spring Symposium of Byzantine Studies*, ἐκδ. Rosemary Morris, Manchester 1986, 163-164.

107. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1088 Α.

108. Θεοφάνης, 412.

109. Βλ. Charanis, «Monk», 65.- Mango, «The Development of Constantinople», 125.- Haldon, *Seventh Century*, 295.

110. *Πάτρια*, III, 261. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 286.- Berger, *Patria*, 670-673.

Ἡ μονή τῶν Αἰγυπτίων, ἀφιερωμένη στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο καὶ ἰδρυμένη στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ πέμπτου αἰώνα, μνημονεύεται ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ ἁγίου Παταπίου, στὴ διάρκεια τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἔζησε ἐκεῖ ὁ ἅγιος¹¹². Αἰγυπτιώτης στὴν καταγωγή¹¹³, εἶχε ἀσκητεύσει καὶ ἐνταφιασθεῖ στὴ μονὴ αὐτὴ, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ δεύτερος ἐγκωμιαστικὸς λόγος ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Παταπίου, ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης (660- 740)¹¹⁴- γνωστοῦ γιὰ τὴν ὑμνογραφικὴ του παραγωγή¹¹⁵ καὶ γιὰ τὴ θητεία του στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Κρήτης. Ὁ Ἀνδρέας Κρήτης εἶχε ἐπισκεφθεῖ ὁ ἴδιος τὸ μοναστήρι¹¹⁶, πιθανότατα στὶς ἀρχὲς τοῦ ὄγδοου αἰώνα, πρὶν ἐγκαταλείψει τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ μεταβεῖ στὴν Κρήτη¹¹⁷. Οἱ ἐκεῖ μοναχὲς, ἀφοῦ τοῦ προσέφεραν τοὺς λόγους ἐκείνου, τὸν παρεκάλεσαν νὰ γράφει γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ ἁγίου Παταπίου¹¹⁸. Καθὼς ἡ μονὴ τῶν Αἰγυπτίων ἦταν ἀρχικὰ ἀνδρικό καὶ κατόπιν ἀναφέρεται ὡς γυναικεῖο μοναστήρι¹¹⁹, μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι κατὰ τὸν ἑβδομο αἰώνα εἶχε μετατραπῇ σὲ γυναικεῖο μοναστήρι, κάτω ἀπὸ ἄγνωστες συνθήκες.

Μολυβδόβουλλο τοῦ ὄγδοου αἰώνα, ποὺ ἀνήκει σὲ κάποιον Εὐστράτιο, "πρῶτον τῆς διακονίας τῶν Πέτρου"¹²⁰, ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλες πηγές, πιστοποιεῖ γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὴ λειτουργία "τοῦ σεβασμίου ναοῦ τῆς ἀμωμήτου Παρ-

111. Νικηφόρος, 48 (de Boor)-Νικηφόρος, 45 (Mango)- Θεοφάνης, 380. Πρβλ. τὰ σχόλια τοῦ C. Mango, σ. 204.

112. Ἡ ἐποχὴ τῆς δράσης τοῦ ἁγίου Παταπίου δὲν ἔχει ἀποσαφηνισθεῖ, ἀλλὰ ἔχει γίνῃ ἀποδεκτὸ ὅτι ἔζησε κατὰ τὸν ἑβδομο αἰώνα· βλ. P. Canart, «Le dossier hagiographique des SS. Baras, Patapios et Raboulas», *AB* 87 (1969), 448 σημ. 2.

113. *Ἐγκώμιον εἰς Πατάπιον*, στ. 1217 B.

114. *Ἐγκώμιον εἰς Πατάπιον*, στ. 1233 A, 1237 A-B, 1244 B.

115. Βλ. G. Schirò, «Caratteristiche sui canoni di Andrea Cretese. Studio su alcune composizioni inedite del Melode», *Πεπραγμένα τοῦ Α΄ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Κρητικά Χρονικά* 15-16 (1961-1962), τεῦχος Β΄, 113-138.

116. *Ἐγκώμιον εἰς Πατάπιον*, στ. 1237 A-B.

117. Γιὰ τοὺς ἐνδεχόμενους λόγους τῆς φυγῆς του ἀπὸ τὴ Βασιλεύουσα, βλ. πιὸ κάτω, σ. 96-98.

118. *Ἐγκώμιον εἰς Πατάπιον*, στ. 1237 B. Ὁ P. Canart («Patapios», 451-452) ὑποθέτει ὅτι οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους ἔδωσαν οἱ μοναχὲς στὸν Ἀνδρέα Κρήτης, περιεῖχαν διηγήσεις μὲ θαύματα τοῦ ἁγίου.

119. Κατὰ τὸν Janin (*Géogr. Eccl. Const.*, 12) πιθανῶς πρόκειται γιὰ διαφορετικὸ μοναστήρι, κοντὰ στὸ ἀρχικό.

120. Laurent, *Corpus*, V2, ἀρ. 1217.- Zacos- Veglery, *Seals*, ἀρ. 1135.

θένου καὶ Θεοτόκου ἐν τοῖς Πέτρον¹²¹, ποὺ μνημονεύεται καὶ στὸν πανηγυρικό ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Πατάπιου, ὡς γυναικεία μονή, σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου¹²².

Στὰ χρόνια τοῦ Λέοντος Γ΄ θὰ πρέπει νὰ εἶχε διαμορφωθεῖ σὲ ξενώνα ἡ μονὴ Ἰσιδώρου, ἰδρυμένη ἀπὸ τὸν Ἰσίδωρο¹²³, Ρωμαῖο εὐγενῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀκολουθήσει τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Α΄ στὴ νέα πρωτεύουσα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας¹²⁴. Μολυβδόβουλλο τοῦ ἑβδομοῦ/ὀγδοοῦ αἰῶνα πιστοποιεῖ τὴν ἀδιάλειπτη παρουσία τῆς μονῆς¹²⁵.

Ὁ Βίος τῶν Μαρτύρων τῆς Κωνσταντινούπολης μνημονεύει ὅτι οἱ μάρτυρες τῆς Χαλκῆς εἶχαν ἐνταφιασθεῖ στὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Ἀνίνα¹²⁶, γιὰ τὴν ἰδρυση τῆς ὁποίας δὲν κάνουν λόγο οἱ πηγές. Ὅμως, ἡ πληροφορία αὐτὴ ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ μοναστηριακὸ αὐτὸ ἱδρυμα ὑπῆρχε ὅπωςδήποτε πρὶν ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς εἰκονομαχίας.

Κοντὰ στὴν κινστέρινα τοῦ Ἀσπαρος καὶ στὸ μοναστήρι τοῦ Σκοτεινοῦ Φρέατος ὑπῆρχε τὸ μοναστήρι, τὸ ὁποῖο εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὸ ὄνομα τῆς ὑψηλῆς καταγωγῆς ὁσίας Θεοδοσίας, μάρτυρος τῆς εἰκονομαχίας. Ἡ μαρτυρία ἀπὸ τὴν μερικῶς ἐκδεδομένη ἐγκωμιαστικὴ βιογραφία τῆς ὁσίας (ἐν τῷ γονικῷ αὐτῆς μοναστηρίῳ τῷ πλησίον τοῦ Σκοτεινοῦ Φρέατος¹²⁷) ὑποδηλώνει ὅτι ἡ ἰδρυση τῆς μονῆς θὰ μπορούσε νὰ τοποθετηθεῖ σὲ προγενέστερη ἐποχὴ.

Μὲ ἀφορμὴ τὶς "κοινώσεις" τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη μνημονεύει πέντε παλαιές μονές τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ἐνῶ ἄλλα κείμενα, κυρίως ἀγιολογικά, ἀναφέρουν δεκατέσσερα ἐπιπλέον θρησκευτικὰ ἱδρύματα¹²⁸.

Ἀπὸ τὰ λιγοστὰ σφραγιστικὰ κατάλοιπα μπορούμε νὰ συμπληρώσουμε τὸν κατάλογο τῶν μοναστηριακῶν ἱδρυμάτων τῆς Κωνσταντινούπολης, ποὺ

121. Γιὰ τὴν περιοχὴ τὰ Πέτρον: Janin, *Constantin. byzant.*, 408.- Berger, *Patria*, 350-352.

122. *Ἐγκώμιον εἰς Πατάπιον*, στ. 1244 C.

123. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 263.

124. Dagron, *Naissance*, 122 σημ. 1.

125. Laurent, *Corpus* V2, ἀρ. 1153.

126. *Βίος Μαρτύρων Κωνσταντινούπολης*, 445. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 34.

127. Κώδιξ Κουτλουμουσίου 109, φ. 47r. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, *Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον. Μνήμαι τῶν ἀπὸ τοῦ Δ΄ μέχρι μέσων τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος ἐορταζομένων ἁγίων ἐν Κωνσταντινουπόλει*, Κωνσταντινούπολη 1899, 131. Πρβλ. Α. Ρ. Kazhdan- Α. Μ. Talbot, «Women and Iconoclasm», *BZ* 84-85 (1991-1992), 392.

128. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 178-180.

μαρτυροῦνται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ. Μολυβδόβουλλο μὲ τὴν ἐπιγραφὴ "Παύλου πρεσβυτέρου μονῆς τῶν Ναρσοῦ"¹²⁹ μαρτυρεῖ μὲ ἀσφάλεια τὴν ἐπιβίωση τοῦ μοναστηριακοῦ ἰδρύματος τοῦ ἔκτου αἰῶνα¹³⁰, μέχρι τὸν ἑβδομο/ ὄγδοο αἰῶνα, ἐποχὴ πού τοποθετεῖται τὸ σωζόμενο μολυβδόβουλλο, ἀλλὰ καὶ ἀκόμα μεταγενέστερα στὰ χρόνια τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ¹³¹. Μολυβδόβουλλο τῆς Διακονίας τῶν Δεξιοκράτους, πού ἔχει χρονολογηθεῖ στὸν ἑβδομο αἰῶνα¹³², πιθανότατα ἀνήκει στὴν ὁμώνυμη μονὴ καὶ μαρτυρεῖ τὴν ἐπιβίωσή της ἀπὸ τὸν πέμπτο αἰῶνα, ὅταν ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν πατρίκιο Δεξιοκράτη, στὰ χρόνια τοῦ Θεοδοσίου Β΄ (408-450)¹³³. Στὸ ἴδιο μοναστήρι εἶχε ἐνταφιασθεῖ ἡ ὁσία Θεοδοσία, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τῆς ἐγκωμιαστικῆς βιογραφίας της¹³⁴.

Ἡ ὑπαρξὴ τόσων ἀρχαίων μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων στὴν Κωνσταντινούπολη στὴ διάρκεια τοῦ ὄγδου αἰῶνα ὑποδηλώνει τὴ συνεχῆ ἀπὸ τὸν ἕκτο μέχρι τὸν ὄγδοο αἰῶνα παρουσία τοῦ μοναστικοῦ στοιχείου στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα. Ὅπως ἔχει διαπιστωθεῖ, ἄλλωστε, ἡ ὀρθόδοξη, κατὰ παράδοση, βυζαντινὴ πρωτεύουσα ἦταν ἡ μοναδικὴ πόλη τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπου οἱ μοναχοὶ εἶχαν συγκροτήσει, ἤδη ἀπὸ τὴν πρωτοβυζαντινὴ ἐποχὴ, ἰδιαίτερη κοινωνικὴ ὁμάδα¹³⁵. Ἡ δύναμη τοῦ μοναχισμοῦ τῆς πρωτεύουσας εἶχε ἀπορρῶσει ὄχι τόσο ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀριθμό¹³⁶, ὅσο, κυρίως, ἀπὸ τὴν καλὴ ὀργάνωσή του¹³⁷.

129. Laurent, *Corpus* V2, ἀρ. 1162.

130. *Πάτρια*, III, 249. Βλ. P. Gautier, «Précisions historiques sur le monastère de Ta Narsou», *REB* 34 (1976), 103.- Berger, *Patria*, 593 κέ. Γιά τὴν ταύτιση τῆς μονῆς Ναρσοῦ μὲ τὴ μονὴ τῆς Πηγῆς, ἀποψη πού δὲν ἔχει γίνεῖ ἀποδεκτὴ: P. P. Ioannou, «Psellos et le monastère Tà Narsou», *BZ* 44 (1951), 283-290.

131. Gautier, «Précisions historiques», 103.

132. Laurent, *Corpus* V2, ἀρ. 1211.

133. *Πάτρια*, III, 241. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 92.- Berger, *Patria*, 475.

134. Κώδιξ Κουτλουμουσίου 109, φ. 51r. Τὸ *Synax. Eccl. CP.* (στ. 828-830) ἀναφέρει ὅτι ἐνταφιάσθηκε στὴ μονὴ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Εὐεργέτου. Γιά τὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὶς σχέσεις τῶν δύο αὐτῶν μονῶν, βλ. B. Aran, «The Church of Saint Theodosia and the Monastery of Christ Euergetes. Notes on the Topography of Constantinople», *JÖB* 28 (1979), 211- 228.

135. G. Dagron, «Les moines et la Ville. Le monachisme à Constantinople jusqu'au concile de Chalcedoine (451)», *TM* 4 (1970), 253 (= *La romanité chrétienne...*, ἀρ. VII).- Beck, «Konstantinopel», 24-25.

136. Γιά μία κατὰ προσέγγισιν ἐκτίμηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναχῶν τῆς αὐτοκρατορίας, βλ. Charanis, «Monk», 69.

Ὑστερα ἀπ' ὅσα ἀναφέραμε πιὸ πάνω γιὰ τὴν ἀδιάλειπτη παρουσία τῶν μονῶν στὴ Βασιλεύουσα καὶ γιὰ τὴν τάση παρακμῆς τους στὴ βυζαντινὴ ἐπαρχία, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα, ἂν ὑπῆρχε μεγάλη ἢ ὄχι μοναστηριακὴ περιουσία κατὰ τὶς παραμονές τῆς εἰκονομαχίας¹³⁸. καὶ ἡ ἀπάντηση πρέπει νὰ εἶναι καταφατικὴ γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὅμως, στὴν ἐπαρχία ὁ μοναχισμὸς ἄρχισε νὰ ἀναβιώνει ἀργότερα, ὅταν οἱ κάτοικοι

137. Βλ. Dagron, «Moines», 253.

138. Ἡ βιβλιογραφία πού διαθέτουμε, σχετικὰ μὲ τὴν ἔκταση τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας, τουλάχιστον ὡς τὸν ὄγδοο αἰῶνα, εἶναι ἀρκετὰ ἐκτενής.

Ἡ ἀποψη τοῦ M. V. Levčenko («Cerkovnye imuščestva V-VII v. v vostočno- rimskoi Imperii», *Viz. Vrem.* 2 (1949), 11-60) ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ μοναστηριακὴ περιουσία στὰ τέλη τοῦ ἑβδομου-ἀρχῆς ὄγδου αἰῶνα δὲν ἦταν τόσο μεγάλη, ἔχει σχετικὴ ἀξία, ἐφόσον ἀντιπαρατάσσει γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὴ σιωπὴ τῶν πηγῶν στὴν πληθώρα τῶν πληροφοριῶν γιὰ τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο, μέχρι τὸν Ἡράκλειο (610-641).

Ὁ M. Ja. Sjuzumov [*Problemi Ikonoborčestva v Vizantii*], *Učeniye zapiski Sverdlovskogo pedagogičeskogo instituta* 4 (1948), 48-110], ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία δὲν ἦταν μεγάλη στὶς ἀρχές τῆς εἰκονομαχίας, ἐπειδὴ στὶς πηγές δὲν φαίνεται καμμία τάση τῶν αὐτοκρατόρων νὰ τὴν δημεύσουν.

Ὁ Lemerle (*The Agrarian History*, 57-58 σημ. 1-2), βασιζόμενος στὶς παραπάνω θεωρίες παραδέχεται ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία δὲν ἦταν μεγάλη. Ὁ ἴδιος (*Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Παρίσι 1971, 122) ἀναφέρει ὅτι ἡ μονὴ Σακκουδίωνος, μὲ ἡγούμενο τὸν Πλάτωνα, θεῖο τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ἦταν οἰκογενειακὸ κτῆμα, τὸ ὁποῖο εἶχε διαμορφωθεῖ σὲ μοναστήρι. Βλ. ἐπίσης, A. A. Vasiliev, «On the Question of Byzantine Feudalism», *Byzantion* 8 (1933), 598.- Helga Köpstein, «Zu einigen Aspekten der Agrarverhältnissen im 7. Jahrhundert (nach der juristischen Quellen)», *Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feudalismus* (BBA 47), Βερολίνο 1976, 18-22, ὅπου ἐξετάζει τὴν αὔξηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ μοναστηριακῆς περιουσίας τὸν ἑβδομο αἰῶνα· ἐδῶ ὑπάρχουν οἱ παραπομπές σὲ ὅλα τὰ ἀποσπάσματα τῶν προγενέστερων πηγῶν. Βλ. καὶ Ἱ. Κονιδάρι, *Τὸ δίκαιον τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι καὶ τοῦ 12ου αἰῶνος*, Ἀθήνα 1979, 30-31.-W. Brandes-C. Mileta-Silvia Riedel, «Der sozialökonomische Hintergrund», 50. Βλ. καὶ τὶς ἀπόψεις τοῦ M. Kaplan, *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle: Propriété et exploitation du sol* (Byzantina Sorbonensia 10), Παρίσι 1992, 297 κέ., ὅτι ἐξαιτίας τῆς ἑλλείψεως πηγῶν δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ μοναστηριακὴ περιουσία πρὶν ἀπὸ τὴν εἰκονομαχία. Βλ. ἐπίσης, τὴ βιβλιοκρισία τοῦ A. P. Kazhdan, «One more Agrarian History of Byzantium», *Bsl* 55 (1994), 79 κέ.

τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ιδιαίτερα οἱ πλούσιοι, ποὺ εἶχαν κτήματα στὴ Βιθυνία, τὴν ἐγκατέλειπαν γιὰ νὰ ἀποφύγουν τοὺς εἰκονομαχικοὺς διωγμοὺς¹³⁹. Ἡ σαφέστατη ἀναξωπύρωση τοῦ μοναχισμοῦ στὴν ἐπαρχία παρατηρεῖται κατὰ τὰ τέλη τοῦ ὀγδοοῦ αἰώνα, στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης¹⁴⁰.

139. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 168-175.

140. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 212 κέ.

Β΄. Ἡ ἀμείωτη ἰσχύς τοῦ μοναχισμοῦ τῆς πρωτεύουσας καὶ ἡ ἀριστοκρατία (τέλη ἑβδομου/ ἀρχὲς ὀγδοου αἰώνα).

Τὰ μοναστήρια, ἐκτὸς ἀπὸ θρησκευτικὰ κέντρα, λειτουργοῦσαν ἐπίσης καὶ ὡς καταφύγιο ἢ ὡς τόπος περιορισμοῦ ἐκπτώτων αὐτοκρατόρων, ἀλλὰ καὶ ἐξεχόντων προσώπων ποὺ διαφωνοῦσαν μὲ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία¹⁴¹. Τὰ μοναστηριακὰ ἰδρύματα στὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν πάντοτε πολυάριθμα· ὡστόσο, οἱ σχετικὲς μνεῖες τῶν ἀφηγηματικῶν πηγῶν εἶναι ἐξαιρετικὰ πενιχρὲς γιὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἑβδομου αἰώνα. Φθάνοντας, ὁμως, πρὸς τὴν τελευταία ταραγμένη εἰκοσαετία τοῦ ἰδίου αἰώνα, γνωστὴ ὡς "χρόνια τοῦ χάους"¹⁴², διακρίνουμε ἔντονη τὴν παρουσία τῶν μονῶν τῆς Κωνσταντινούπολης. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ ἀνώτερος κλῆρος τῆς πρωτεύουσας ἀποτελοῦσε μία ὁμάδα ἰδιαίτερα ἰσχυρὴ σὲ ἐκκλησιαστικὸ καὶ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο¹⁴³.

Ἀλλὰ πρὶν ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ ρόλο τῶν μονῶν στὰ τέλη τοῦ ἑβδομου αἰώνα, κρίνεται σκόπιμο νὰ παρατεθοῦν ὁρισμένες παρατηρήσεις γιὰ τὴν αἴγλη, ποὺ εἶχαν τὰ ἐπώνυμα μοναστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης στὴ συγκλητικὴ ἀριστοκρατία καὶ γιὰ τὶς σχέσεις, οἱ ὁποῖες συνέδεαν αὐτὰ τὰ μοναστήρια μὲ τὴν συγκεκριμένη κοινωνικὴ ὁμάδα.

Ἡ παράδοση ὁρισμένων πηγῶν ὅτι τὰ μεγάλα μοναστήρια τῆς Βασιλεύουσας (Δαλμάτου, Καλλιστράτου, Φλώρου, Στουδίου, Δίου, Μαξιμίνου), τὰ ὁποῖα εἶχαν ἀναπτυχθεῖ μέσα στὴν αὐστηρὴ Ὁρθοδοξία¹⁴⁴, εἶχαν

141. R. Guiland, «Οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες καὶ τὸ θέλημα τοῦ μοναστηρίου», *EEBS* 21 (1951), 215 κέ.- Ringrose, *Saints*, 50.

142. Ostrogorsky, *Geschichte*, 127.- J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.)*, Λονδίνο 1889, ἀνατ. Ἀμστερνταμ 1966, τόμ. Β΄, 352.- Judith Herrin, «The Context of Iconoclasm», *Iconoclasm. Papers Given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies*, (University of Birmingham, March 1975), ἔκδ. A. Bryer- Judith Herrin, Birmingham 1977, 15-16. Βλ. ἀκόμα τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὶς *Παραστάσεις Συντόμου*, 140.

143. Βλ. πλὸ κάτω, σ. 78-79, 82.

144. Dagron, «Moines», 253, 261 κέ.- Fr. H. Tinnefeld, *Die frühbyzantinische Gesellschaft*:

ἰδρυθεῖ ἀπὸ εὐγενεῖς συγκλητικούς, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀκολουθήσει τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Α΄ (324-337) στὴ νέα πρωτεύουσα τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας¹⁴⁵, δὲν γίνεται εὐκολὰ ἀποδεκτὴ καὶ ἀποδίδεται κυρίως σὲ μυθικὲς διηγήσεις¹⁴⁶. Ἕνα στοιχεῖο, ὅμως, ποὺ ἀξίζει νὰ τονισθεῖ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὰ τὰ μοναστήρια στὴν πλειονότητά τους ἔμειναν γνωστὰ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν εὐγενῶν¹⁴⁷, κυρίως συγκλητικῶν, οἱ ὅποιοι τὰ εἶχαν ἐγκαινιάσει ἢ μὲ τὰ ὀνόματα μελῶν τῆς οἰκογένειάς τους καὶ ὄχι μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἁγίων, στοὺς ὁποίους ἦταν ἀφιερωμένα, κάτι ποὺ ὑποδηλώνει τὸ γόητρο¹⁴⁸, ποὺ

Struktur, Gegensätze, Spannungen, Μόναχο 1977, 344 κέ. Βλ. καὶ τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, "Εἰς τὸν ἅγιον Δάλματον", τὸν ὁποῖο ὀνομάζει "ἔρεισμα ὀρθοδοξίας" καὶ "Εἰς τὸν ὄσιον Διον": P. Speck, *Theodoros Studites Jamben auf verschiedene Gegenstände. Einleitung, kritischer Text, Übersetzung und Kommentar* (Supplementa Byzantina 1), Βερολίνο 1968, 234, 239.

145. Στὰ *Πάτρια* (I, 146-147), στὸ κείμενο τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ (σ. 463) καὶ στὸ Συναξάριο τοῦ Ζωτικοῦ (*Synax. Eccl. CP.*, 359 -μαρτυρία ἡ ὁποία ἀποσιωπᾶται στὸ Βίο του· βλ. τὰ σχόλια στὸ *Βίο Ζωτικοῦ*, 89) ἀναφέρονται οἱ εὐγενεῖς τῆς Ρώμης, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀκολουθήσει τὸν Μεγάλον Κωνσταντῖνο καὶ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴ νέα πρωτεύουσα· βλ. Dagron, *Naissance*, 122. Γιὰ τὶς πηγές, ποὺ μαρτυροῦν ὅτι μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ μυθικοῦ εὐνούχου Εὐφρατᾶ εἶχαν προσκληθεῖ οἱ ἄρχοντες τῆς Ρώμης στὴ νέα πρωτεύουσα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, τὴν Κωνσταντινούπολη, βλ. A. P. Kazhdan, «"Constantin Imaginaire". Byzantine Legends of the Ninth Century about Constantine the Great», *Byzantion* 57 (1987), 196-250, εἰδικὰ 238.

146. Dagron, *Naissance*, 122 καὶ σημ. 1.- Τοῦ ἴδιου, *Constantinople Imaginaire. Études sur le recueil des «Patria»*, Παρίσι 1984, 90 κέ.- Berger, *Patria*, 221 κέ.- J. Ph. Thomas, *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, Washington D. C. 1987, 15 κέ. - J. Koder, «Zu den Folgen der Gründung einer zweiten Reichshauptstadt an der «Peripherie» des Römischen Reiches am Übergang von der Antike zum Mittelalter», *SF* 48 (1989), 1 κέ.

147. Βασιλικῆς Ν. Βλυσίδου, Ἄννας Β. Καραμαλούδη, Ἐλεωνόρας Σ. Κουντούρα-Γαλάκη, Τ. Κ. Λουγγῆ, «Ἰδεολογικοὶ σταθμοὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχιτεκτονικῆς (4ος-9ος αἰῶνες). Γενικὲς κατευθύνσεις τῆς ἔρευνας», *Δ΄ Πανελλήνιο Ἱστορικό Συνέδριο. Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1983, 187-188. Πρβλ. Kaplan, *Les hommes et la terre*, 140-141.

148. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς συνθήκες (γιὰ τὶς ὁποῖες βλ. πιὸ κάτω, σ. 165-166.), ποὺ εἶχαν ἀναγκάσει τοὺς γονεῖς τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου νὰ ὀδηγήσουν τὸ γιό τους στὴ μονὴ Αὐξεντίου, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀγνοήσουμε τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχαν κατευθυνθεῖ ὄχι σὲ μία τυχαία μονὴ τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλὰ στὴ μονὴ τὴν ὁποία εἶχε ἰδρύσει ὁ ὀρθόδοξος καὶ εὐγενὴς Αὐξέντιος τὸν πέμπτον αἰῶνα. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 44. Ἐπίσης, ἡ μητέρα καὶ μία ἀπὸ τὶς ἀδελφές τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου ἐκάρυσαν μοναχὲς στὴν ἀφιερωμένη στὴ Θεοτόκον μονὴ τῆς Τριχιναρέας, τὴν ὁποία εἶχε ἰδρύσει ἡ Στεφανία ἢ Στεφανίς,

ἐξασκοῦσαν ὀρισμένα ὀνομαστά μοναστήρια στήν αριστοκρατία. Ὡστόσο, ὑπάρχουν μοναστηριακά ἱδρύματα, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων προέρχονται ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς συνοικίας ἢ τῆς περιοχῆς πού εἶναι κτισμένα.

Ἡ παράδοση τῆς ἱδρύσεως μονῶν ἀπὸ αριστοκράτες δείχνει νὰ ἐξακολουθεῖ στὸν ἕκτο καὶ ἑβδομο¹⁴⁹, ἀκόμα καὶ μέχρι τὸν ὄγδοο αἰῶνα¹⁵⁰, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς συνθήκες. Μέλη τῆς οἰκογένειας τοῦ αὐτοκράτορα Μαυρικίου (582-602), ὅπως ἡ κόρη του ἡ Σώπατρα¹⁵¹, εἶχαν ἀκολουθήσει τὴ μοναστικὴ ὁδὸ. Ὁ *vir gloriosus* Φιλιππικός, γαμπρὸς τοῦ αὐτοκράτορα Μαυρικίου, συνέχιζε τὴν παράδοση τῆς ἱδρύσεως μονῶν, τὴν ὁποία εἶχαν ἐγκαινιάσει, ὅπως εἶδαμε, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς συγκλητικῆς αριστοκρατίας. Ὁ Φιλιππικός, ὅπως καὶ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας τοῦ Μαυρικίου, ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ τρομοκρατία τοῦ Φωκά (602-610)¹⁵², ἐγκατέλειπε τὴ σταδιοδρομία του καὶ ἐκάθη μοναχὸς στὴ μονή, πού ἔκτισε ὁ ἴδιος στὴ Χρυσόπολη τὸ 594, ἀφιερωμένη στὴ Θεοτόκο καὶ γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτῆ της. Ἀπὸ ὅσο διαφαίνεται ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῶν πηγῶν¹⁵³, ἐπρόκειτο γιὰ μεγαλειώδες ἀνάκτορο, τὸ ὁποῖο πρόσφερε στὸν ἰδιοκτήτη του ὅλες τὶς ἀνέσεις καὶ τέρψεις τῆς κοσμικῆς ζωῆς *εἰς τὴν θεραπείαν αὐτοῦ*. Παράλληλα, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας τὴ μαρτυρία τῆς ἀνώνυμης βιογραφίας τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ¹⁵⁴,

κουβικουλαρία τῆς ὀρθόδοξης αὐτοκράτειρας Πουλχερίας, γύρω στὸ 460· βλ. Janin, *Grands Centres*, 45. Ἡ ἐπιλογὴ τῆς μονῆς τῆς Τριχιναρέας, ἴσως καὶ νὰ θεωρεῖται εὐλογία, καθὼς ἡ μακρυνὴ ἱδρυτὴς ἦταν ὀρθόδοξη καὶ μάλιστα ἔφερε τὸ ἴδιο ὄνομα μὲ τὸν μεταγενέστερο μάρτυρα τῆς εἰκονομαχίας.

149. Mango, «The Development of Constantinople», 124 κέ.

150. Γιὰ τὴν ἱδρύση μονῶν τὸν ὄγδοο αἰῶνα, ὄχι στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ στὴ Βιθυνία, βλ. πρὶο κάτω, σ. 212 κέ.

151. *Synax. Eccl. CP.*, 207. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 82.

152. Γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Φωκά, βλ. O. Veh, «Zur Geschichte des Kaisers Phokas (602-610)», *Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht 1953/ 1954 des Humanistischen Gymnasiums*, Fürth i. Bay. 1954, 1-23.- H. -G. Beck, «Senat und Volk von Konstantinopel. Probleme der byzantinischen Verfassungsgeschichte», *Bayerische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., Sitzungsberichte* 1966, 6, Μόναχο 1966, 30 κέ. (= *Ideen und Realitäten...*, ἀρ. XII).- Fr. Winkelmann, «Zum byzantinischen Staat (Kaiser, Aristokratie, Heer)», *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus* (BBA 48), Βερολίνο 1978, 176.-Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 139-142.

153. Θεοφάνης, 272· Νικηφόρος, 7 (de Boor-Νικηφόρος, 2 (Mango). Βλ. Janin, *Grands Centres*, 24-25.- Thomas, *Religious Foundations*, 116.

154. *σπουδὴ προσχωρεῖ, τῷ κατὰ τὴν ἀντιπέρα ἡϊόνα φροντιστηρίῳ, ὃ τῆς*

ἡ ἴδια μοναστηριακὴ κοινότητα εἶχε διακριθεῖ κατὰ τὶς ἔντονες θεολογικὲς ἀναζητήσεις τῆς ἐποχῆς· ἄλλωστε, ὁ Μάξιμος εἶχε καταφύγει (γύρω στὸ 613/4)¹⁵⁵ στὴ μονὴ ποὺ εἶχε ἀνεγείρει ὁ Φιλιππικός.

Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 612 ὁ ἀριστοκράτης στρατηγὸς Πρίσκος, μία σκοτεινὴ προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς¹⁵⁶, εἶχε ἀναγκασθεῖ καὶ αὐτὸς νὰ ἀκολουθήσει τὸν ἴδιο δρόμο μὲ τὸν Φιλιππικό, ἀποσυρόμενος στὴ μονὴ τῆς Χώρας¹⁵⁷, τὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τῶν Πατρίων, εἶχε κτίσει ὁ ἴδιος¹⁵⁸. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ὅτι ἡ συγκλητικὴ ἀριστοκρατία ἱδρυνε μοναστήρια κυρίως μέσα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ ἀναζητοῦσε καταφύγιο σὲ χαλεποὺς καιροὺς.

Ἐκέλευσε (Ἰουστινιανὸς) Στεφάνῳ τῷ πατρικίῳ καὶ στρατηγῷ, τὸ ἐπὶ κλῆν Ῥουσιῷ, νυκτὸς ἀποκτεῖναι τὸν δῆμον Κωνσταντινουπόλεως, ἄρξασθαι δὲ ἀπὸ τοῦ πατριάρχου¹⁵⁹. Μὲ τὴ δραματικὴ αὐτὴ φράση, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνει λόγος καὶ στὴ συνέχεια¹⁶⁰, ἀρχίζει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη τὴν ἀφήγηση τῶν γεγονότων τῆς συνωμοσίας, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε γιὰ πρώτη φορὰ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸ Β' (695). Ἀρχηγὸς τῆς συνωμοτικῆς κίνησης ἦταν ὁ πατρίκιος καὶ μέλος τῆς συγκλήτου¹⁶¹ Λεόντιος, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατικῆς τάξης τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας¹⁶² καὶ φίλος τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Δ' (668-685)¹⁶³. Εἶχε διατελέσει

Χρυσόπολεως προσωνόμασται, τότε κατὰ φιλοσοφίαν ἀνθοῦντι: Βίος Μαξίμου, στ. 72 D. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς λέξης *φιλοσοφία*: Fr. Dölger, «Zur Bedeutung von φιλόσοφος und φιλοσοφία in byzantinischer Zeit», *Τεσσαρακονταετηρίς Θεοφίλου Βορέα*, Ἀθήνα 1940, τόμ. Α', 125-136 (= *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Darmstadt 1964, 197-209).

155. *Βίος Μαξίμου*, στ. 72 D. Βλ. V. Grumel, «Notes d'histoire et de chronologie sur la vie de saint Maxime le Confesseur», *EO* 26 (1927), 25.- Πρβλ. Van Dieten, *Patriarchen*, 57 σημ. 4.

156. W. E. Kaegi, «New Evidence on the early Reign of Heraclius», *BZ* 66 (1973), 325 κέ. (= *Army, Society and Religion in Byzantium*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1982, ἀρ. IX).

157. Νικηφόρος, 6-7 (de Boor) -Νικηφόρος, 2 (Mango).

158. *Πάτρια*, III, 273. Πρβλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 533.

159. Θεοφάνης, 368.

160. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 65, 91-92.

161. Beck, «Senat», 31.- Haldon, *Seventh Century*, 168.

162. Constance Head, *Justinian II of Byzantium*, Wisconsin U. P. 1972, 89.- Winkelmann, «Staat», 205.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 157-158.

163. Ὃταν ὁ Λεόντιος ἐγίνε αὐτοκράτορας τὸ 695, ἄφησε τὸν προκάτοχό του

στρατηγός τῶν Ἀνατολικῶν¹⁶⁴, ἀξίωμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶχε ἀπολυθεῖ καὶ εἶχε φυλακισθεῖ γιὰ τρία χρόνια¹⁶⁵, πιθανῶς γιὰ πολιτικούς λόγους.

Δὲν ἦταν ἄλλωστε ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ὁ αὐτοκράτορας τιμωροῦσε ἕναν ἀριστοκράτη. Οἱ δύο κύριες ἀφηγηματικὲς πηγὲς τῆς ἐποχῆς, ἡ *Ἱστορία Σύντομος* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, διασώζουν μὲ ἐξαιρετικὲς λεπτομέρειες τὴ βάνουση συμπεριφορὰ τοῦ λογοθέτη Θεοδότου, ὁ ὁποῖος ἦταν καὶ μοναχός, πρὸς τοὺς ἀριστοκράτες¹⁶⁶. Τοὺς διωγμοὺς τῶν "περιφανεστέρων", "τῶν ἀρχόντων" καὶ "τῶν ἐμφανῶν ἀνδρῶν" συνόδευσαν αὐστηρὲς δημεῦσεις περιουσιῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες ὑπῆρχε πάντοτε ἀφθονία χρημάτων στὰ δημόσια ταμεῖα κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' ¹⁶⁷.

Ἡ αὐξανόμενη δυσαρέσκεια, ποὺ ὑπέβοσκε κατὰ τὴ δεκάχρονη διακυβέρνηση τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', ἀποτυπώνεται στὸ ἀκόλουθο βραχὺ σχόλιο τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη *μισητὸν τὸν βασιλέα πεποίηκε*¹⁶⁸. Στὴ βάνουση πολιτικὴ τοῦ τελευταίου ἐκπροσώπου τῆς Ἡρακλειανῆς δυναστείας ἀνέλαβε νὰ

Ἰουστινιανὸ Β' νὰ ἐπιζήσει, ἐπειδὴ τὸν συνέδεε μακρὰ φιλία μὲ τὸν πατέρα του: Νικηφόρος, 39 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango).

164. Νικηφόρος, 37 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango)· Θεοφάνης, 368. Ὁ Λεόντιος θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος στρατηγός τῶν Ἀνατολικῶν· βλ. A. Pertusi, «La formation des thèmes byzantins», *Berichte zum XI. Internationalen ByzantinistenKongreß*, Μόναχο 1958, I, 36-37.- J. Karayannopoulos, *Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung* (Byzantinisches Archiv 10), Μόναχο 1959, 20.

165. Θεοφάνης, 368. Βλ. Bury, *Later Roman Empire*, τόμ. Β', 328.- Ἀ. Ν. Στράτου, *Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα. Ἰουστινιανὸς Β'*, τόμ. ζ', Ἀθήνα 1977, 75 καὶ τὰ σχόλια στὴ νέα ἔκδοση τῆς *Ἱστορίας Συντόμου* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου (Mango, 198).

166. Νικηφόρος, 37 (de Boor)-Νικηφόρος, 39 (Mango)· Θεοφάνης, 367. Βλ. Head, *Justinian II*, 88 κέ.- A. P. Kazdan -S. I. Čičurov, «O structure vizantiiskogo obščestva VII- IX vv. Problema socialnoj stratifikacii VII-IX vv. i kniga P. Jannopoulou», *Vizantiiskie Očerki*, Μόσχα 1977, 126.- Winkelmann, «Staat», 206.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 144. Ὁ Kaegi (*Byzantine Military Unrest 471-843*, Ἀμστερνταμ 1981, 188-189) θεωρεῖ ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' δὲν εἶχε στραφεῖ ἐναντίον τῶν ἀριστοκρατῶν. Ὅμως, τὰ ἀποσπάσματα τῶν πηγῶν ἀναφέρουν σαφέστατα ὅτι τὰ θύματα τῶν διωγμῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' ἦταν στὴ συντριπτικὴ πλειονότητα *ἀρχοντες καὶ ἐμφανεῖς ἄνδρες*, ὅροι ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ χαρακτηρίσουν κατὰ κανόνα τοὺς ἐκπροσώπους τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας. Γιὰ τίς ἀνατολικὲς πηγὲς ποὺ μιλοῦν γιὰ τὴν ἀντιαριστοκρατικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β': Winkelmann, «Staat», 206.

167. Θεοφάνης, 381· Ζωναρᾶς, Γ', 330.

168. Θεοφάνης, 367.

δώσει τέλος ἡ συνωμοσία μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἀριστοκράτη Λεόντιο, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι εἶχε κερδίσει εὐκολὰ ὑποστηρικτές.

Οἱ ἀφηγηματικὲς πηγὲς ἀρχικὰ τονίζουν τὴ συμμετοχὴ στὴ συνωμοσία *γενήσιων φίλων* τοῦ Λεοντίου¹⁶⁹ ἀπὸ τὴ μοναστικὴ κοινότητα τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ χρῆσις τῆς ἑκφρασης "γνήσιος φίλος" ἀπὸ τὰ κείμενα, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἀναφορὰ στὸ γένος τῶν συνωμοτῶν, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι οἱ μοναχοί, οἱ ὁποῖοι ἀκολούθησαν τὸν Λεόντιο στὴ συνωμοσία, εἶχαν κοινὲς κοινωνικὲς καταβολὲς μὲ τὸ σφετεριστὴ. Πρόκειται γιὰ τὸν Παῦλο, μοναχὸ ἀπὸ τὴ μονὴ Καλλιστράτου καὶ ἀστρονόμο¹⁷⁰ καὶ τὸν Γρηγόριο, *Καλπαδόκη τὸ γένος*¹⁷¹, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ χρονογράφου, εἶχε διατελέσει κλεισουράρχης, ἴσως ὑπὸ τις διαταγὲς τοῦ Λεοντίου, ὅταν ὁ τελευταῖος ἦταν στρατηγὸς τοῦ θέματος τῶν Ἀνατολικῶν. Ὁ Γρηγόριος εἶχε καρεῖ μοναχὸς καὶ ἡγούμενος στὴ μονὴ Φλώρου πιθανῶς στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ γιὰ νὰ ἀποφύγει τοὺς διωγμούς. Καὶ οἱ δύο πραγματοποιοῦσαν τακτικὲς ἐπισκέψεις στὸ φυλακισμένο γιὰ τρία χρόνια Λεόντιο, στὸν ὁποῖο μάλιστα παρῆσαν διαβεβαιώσεις ὅτι θὰ ἀναγορευθεῖ σύντομα αὐτοκράτορας¹⁷².

Ὁ Λεόντιος ἄρχισε ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποφυλάκισή του τίς συνωμοτικὲς ἐνέργειες, οἱ ὁποῖες ἔγιναν γρήγορα ἀντιληπτές ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, γι' αὐτὸ καὶ ὁ τελευταῖος τὸν διέταξε νὰ ἐγκαταλείψει αὐθήμερόν τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα καὶ νὰ μεταβεῖ ὡς στρατηγὸς στὸ νεοσύστατο θέμα Ἑλλάδος¹⁷³.

169. Θεοφάνης, 368. Ὁ Νικηφόρος [38 (de Boor)-40 (Mango)], καθὼς καὶ ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς (Γ΄, 323) μνημονεύουν ἐπίσης ὡς "φίλους" τοὺς συνεργάτες τοῦ Λεοντίου.

170. Ἡ ἀστρονομία ἀποτελοῦσε τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς τέσσερις κλάδους τῆς μαθηματικῆς τετρακτύος, σύμφωνα μὲ τὸ *Βίο Νικηφόρου*, 149. Βλ. Lemerle, *Humanisme*, 84 κέ.-Beck, «Konstantinopel», 24-25.

171. Νικηφόρος, 38 (de Boor) -Νικηφόρος, 40 (Mango). Ἡ ἀναφορὰ στὸ γένος, σπάνια μὲν στὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς, (Α. Ρ. Každan, «Ob aristokratizacii vizantiiskogo obščestva VIII-XII vv.», *ZRVI* 11(1968), 47-55), ἀλλὰ συνηθισμένη σὲ ὀρισμένα ἀγιολογικὰ κείμενα (βλ. πιὸ κάτω, σ. 186 κέ.), κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι ἐνδεικτικὸ στοιχεῖο τῆς ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς τοῦ Γρηγορίου.

172. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango)· Θεοφάνης, 368· Ζωναρᾶς, Γ΄, 323. Βλ. Beck, «Senat», 31.- Head, *Justinian II*, 92-93.- Winkelmann, «Staat», 205.

173. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango)· Θεοφάνης, 368· Ζωναρᾶς, Γ΄, 323. Βλ. Στράτον, *Ἰουστινιανὸς Β΄*, 79.- Haldon, *Seventh Century*, 74. Ὁ Λεόντιος θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος στρατηγὸς τοῦ θέματος Ἑλλάδος, ἡ ἵδρυσις τοῦ ὁποῖου

Ἐκδηλῇ εἶναι ἡ δυσαρέσκεια τοῦ Λεοντίου μετὰ τῇ δυσμενῇ μετάθεσὶ τοῦ σὲ περιοχὴ απομακρυσμένη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ κέντρο τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων¹⁷⁴. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὅτι ὁ Λεόντιος ἐκτιμοῦσε πῶς ἡ διαμονὴ τοῦ στὴ βυζαντινὴ ἐπαρχία δὲν παρουσίαζε κανένα ἀπολύτως ἐνδιαφέρον· ἀντίθετα, γι' αὐτὸν δὲν σήμαινε μόνο τὸν τερματισμὸ τῆς μέχρι τότε εὐδοκίμου σταδιοδρομίας του, ἀλλὰ καὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του: νῦν γὰρ ἐνθéndε ἀποχωροῦντα τὸ τέλος με τῆς ζωῆς πικρὸν καταλήπεται¹⁷⁵.

Οἱ δύο φίλοι τοῦ μοναχοῦ τὸν παρότρυναν νὰ μὴν ὀλιγωρήσει καὶ νὰ προχωρήσει ἀμέσως στὴν ἐκδήλωση πραξικοπήματος, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τοὺς ὅρους ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ πηγές στὴν ἰδιαίτερα λεπτομερῆ ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων¹⁷⁶. Οἱ μονεὲς Καλλιστράτου καὶ Φλώρου προσέφεραν τὴν ὑποστήριξή τους στὸν Λεόντιο, παρέχοντάς του ἱκανοποιητικὰ ἐχέγγυα γιὰ τὴν ἀνοδό του στὸν αὐτοκρατορικό θρόνο· παράλληλα, θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμισθεῖ ἡ δυνατότητα ἀνεύρεσης ὀπλισμοῦ σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα γιὰ τὸν ἴδιο καὶ τοὺς ὑπόλοιπους συνωμότες ἐτι τῆς νυκτὸς ἐφισταμένης¹⁷⁷.

Ὁ Λεόντιος, ἀφοῦ ἀπελευθέρωσε ἀπὸ τὸ πραιτώριο¹⁷⁸ ὅλους τοὺς

τοποθετεῖται περὶ τοῦ αὐτῆς τὴν ἐποχῆς (687-695): βλ. Oikonomidēs, *Listes*, 351 καὶ σημ. 360.- Winkelmann, *Ämterstruktur*, 92. Ὁ H. Gelzer (*Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, Λιψία 1899, ἀνατ. Ἰνστιτούτο 1966, 91) τοποθετεῖ τὴν ἰδρυσὴ τοῦ ἀργότερα, στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαῆλ Γ΄ (842-867). Βλ. ἐπίσης, J. Koder- Fr. Hild, *Hellas und Thessalia*, TIB 1, Βιέννη 1976, 57-60.- Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, «Τὰ σφραγιστικά κατάλοιπα ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴ Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Ζ΄ μέχρι καὶ τὸν Θ΄ αἰώνα», *Μνήμη Γεωργίου Ἀ. Πετροπούλου*, Ἀθήνα 1984, τόμ. Β΄, 409-422.

174. Ἡ στάση τοῦ Λεοντίου θὰ μπορούσε νὰ παραλληλισθεῖ μὲ τὴ στάση τῶν ἐπισκόπων, οἱ ὅποιοι ἐγκατέλειπαν τὴν ἐπαρχία καὶ ἐπιζητοῦσαν νὰ μείνουν στὴν πρωτεύουσα· βλ. πρὶο κάτω, σ. 80-81.

175. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango). Τὴν παράλληλη μνεὶα τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη (σ. 368-369) ἐπαναλαμβάνει ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς (Γ΄, 323).

176. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango)· Θεοφάνης, 369.

177. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango). Πρβλ. W. T. Treadgold, «Seven Byzantine Revolutions and the Chronology of Theophanes», *GRBS* 31 (1990), 208-210.

178. Οἱ πηγές δὲν μνημονεύουν τὴ συμμετοχὴ τοῦ praefectus praetorio στὴ συνωμοσία· πρόκειται, πιθανῶς, γιὰ τὴν τελευταία μνεὶα τοῦ παλαίου θεσμοῦ praefectus praetorio· βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 147. Πρβλ. ὁμοίως, τὰ σχόλια στὴ νέα ἐκδόση τῆς *Συντόμου*

πολιτικούς κρατούμενους τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, τοὺς ἐξόπλισε (ἔλυσε καὶ ὀπλίσας) καὶ μαζὶ μὲ τοὺς ὑποστηρικτὲς του μοναχοῦ καὶ τὸ *θορυβηθὲν πλῆθος τῆς πόλεως*, συγκεντρώθηκαν στὸ λουτήρα τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὅπου κάλεσαν καὶ τὸν πατριάρχη Καλλίνικο, ὁ ὁποῖος ἀναφώνησε τὸ συμβολικὸ ψαλμὸ ἀπὸ τὴν ἀναστάσιμη ἀκολουθία *αὕτη ἡ ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ κύριος*¹⁷⁹. Τὸ πραξικόπημα εἶχε γρήγορα αἵσια ἐκβαση. Ὁ ἐκπτωτος αὐτοκράτορας ὁδηγήθηκε στὸν Ἱππόδρομο, ὅπου τοῦ ἐπέβαλαν τὴν ἀτιμωτικὴ ποινὴ τῆς ρινότμησης.

Ἡ ἀνατροπὴ, λοιπόν, τοῦ Ἰουστινιανοῦ πραγματοποιήθηκε, ὕστερα ἀπὸ ἓνα πολὺ καλὰ ὁργανωμένο πραξικόπημα, στὸ ὁποῖο, ὅπως παραδίδουν οἱ πηγές, κύριοι συνεργάτες ἦταν οἱ δυσαρεστημένοι ἀριστοκράτες, συγκλητικοί, - ὁ ἴδιος ὁ Λεόντιος ἦταν ἄλλωστε μέλος τῆς συγκλήτου,- ἐξέχοντα μέλη τῆς μοναστικῆς κοινότητος, ὁ ρόλος τῶν ὁποίων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴ φράση *καὶ ἀκολουθήσων ἡμῖν*¹⁸⁰, ἦταν ἡγετικός. Στὴν ἀνακήρυξη δὲ τοῦ Λεοντίου ὡς αὐτοκράτορα εἶχε πρωτοστατήσῃ ὁ δῆμος τῶν Βενέτων, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ¹⁸¹. Ἐνεργὸ ἀνάμειξη στὴ συνωμοσίᾳ εἶχε, ὅμως, καὶ ὁ πατριάρχης Καλλίνικος.

Ὅπως ὑποδηλώνουν οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν καὶ ὅπως θὰ δείξουμε στὴ συνέχεια, ὁ πατριάρχης Καλλίνικος εἶχε καταστῆι μέτοχος τῶν συνωμοτικῶν κινήσεων ποὺ ἀνέτρεψαν τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄. Ἀλλωστε, γνωρίζουμε πολὺ καλὰ ὅτι στὸ παρελθὸν εἶχαν συγκρουσθεῖ σχετικὰ μὲ τὴ μεταστέγαση τοῦ ναοῦ τῶν Μητροπολίτου¹⁸². Ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς στὴν ἀφήγησιν τῆς συνωμοσίας μνημονεύει στὸ τέλος κατηγορηματικὰ *συνεργοῦντος καὶ Καλλινίκου τοῦ πατριάρχου*¹⁸³, ἐνῶ καὶ τὸ Συναξάριον¹⁸⁴ παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι ὁ *Ἱστορίας* τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου (Mango, 198).

179. Νικηφόρος, 38 (de Boor)-Νικηφόρος, 40 (Mango). Θεοφάνης, 369. Βλ. Fr. Winkelmann, «Die politische Rolle der Bevölkerung Konstantinopels von der nachjustinianischen Zeit bis zum Beginn des Bilderstreits», *Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feodalismus* (BBA 47), Βερολίνο 1976, 118.- Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 610-867*, τόμ. Β΄ 1, Ἀθήνα 1981, 80. Βλ. καὶ Beck, *Jahrtausend*, Μόναχο 1978, 59.

180. Θεοφάνης, 369. Πρβλ. Haldon, *Seventh Century*, 295-296.

181. *Λεόντιος ὁ πατριάρχης ἀναγορεύεται νυκτὸς ὑπὸ τοῦ δήμου τῶν Βενέτων*. Γεώργιος Μοναχός, 731.

182. Βλ. πρὶο κάτω, σ. 90 κέ.

ἀρχηγός τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου εἶχε κατηγορηθεῖ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα γιὰ συμμετοχὴ στὴ συνωμοσία (καὶ συνωμοσίας κατηγορήσαντος), ἀλλὰ ὁ συγγραφέας τοῦ Συναξαρίου σπεύδει νὰ δηλώσει ἀμέσως ὅτι οὐδὲν μετεῖχεν ὁ τοῦ θεοῦ μέγας ἀρχιερεὺς¹⁸⁵. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, κάνοντας λόγο γιὰ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ ἐξεβλήθη τῆς βασιλείας, μνημονεύει στὴν ἀρχὴ τῆς ἀφήγησής, ὅπως ἦδη ἀναφέραμε, ὅτι ὁ αὐτοκράτορας τὴ νύκτα πρὶν ἀπὸ τὴ συνωμοσία, ποὺ ἐμελλε νὰ τὸν ἀνατρέψει, εἶχε δώσει ἐντολὴ στὸ στρατηγὸ Στέφανο Ρούσιο νὰ αἵματοκυλίσαι τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, ἀρχίζοντας μὲ τὴ δολοφονία τοῦ πατριάρχου¹⁸⁶, χωρὶς νὰ κάνει καμμία μνεία γιὰ τὸ ρόλο τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου στὰ γεγονότα. Εἶναι ἐμφανὲς ἀπὸ ὅλη τὴν ἐξιστόρηση τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη ἀποδίδει μὲ περισσὴ εὐκολία τὴ διάθεση σφαγῶν στὸν αὐτοκράτορα¹⁸⁷. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι ὅτι τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα ἀπηχεῖ τὸν φόβο μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας ποὺ τελεῖ ὑπὸ διωγμό.

Λαμβάνοντας ὑπόψη μας τὰ παραπάνω, ἀλλὰ καὶ τὴ διαπίστωση ὅτι αὐτὴ τὴν ἐποχὴ οἱ ἀνώτατοι ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι εἶχαν ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὶς πολιτικὲς δραστηριότητες τῆς αὐτοκρατορίας¹⁸⁸, δὲν θὰ ἦταν ἄτοπο νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β΄, ἀφοῦ εἶχε ἦδη ἐξοντώσει

183. Ζωναρᾶς Γ΄, 323 · πρβλ. Head, *Justinian II*, 93 κέ. Ὁ Van Dieten, (*Patriarchen*, 158) ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ ρόλος ποὺ ἔπαιξε ὁ πατριάρχης δὲν ἦταν καθαρὸς.

184. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 919.

185. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 919. Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους*, Ἀθήνα 1963, τόμ. Α΄, 338.

186. Θεοφάνης, 368. Ὁ μεταγενέστερος Κεδρηνὸς (Α΄, 774) παρέχει ἀνάλογη πληροφορία.

187. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία* Β1, 79-81. Πρβλ. Tinnefeld, *Kaiserkritik*, 58-59. Ἕνα σχεδὸν σύγχρονο κείμενο, οἱ λεγόμενες *Παραστάσεις Σύντομοι Χρονικαί*, γραμμένο ἀπὸ κύκλο λογίων ἀριστοκρατῶν, φιλοσόφων, ὅπως αὐτοαποκαλοῦνται, ἀντανακλᾷ, σύμφωνα μὲ τοὺς ἐκδότες (*Παραστάσεις Σύντομοι*, 13-17), ὅλη τὴν ἐχθρότητα καὶ τὴν ἀντιπάθεια τῶν συγγραφέων πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄, χαρακτηρίζοντας τὸν καθόλα εὐσεβεῖ αὐτοκράτορα (βλ. πιὸ κάτω, σ. 71 καὶ σημ. 215) ὡς ἄθεο καὶ τύραννο· βλ. *Παραστάσεις Σύντομοι*, 138. Ὁ I. Ševčenko, («The Search for the Past in the Byzantium around the Year 800», *Homo Byzantinus: Papers in honor of Alexander Kazhdan*, ἐκδ. A. Cutler and S. Franklin = *DOP* 46(1992), 291-293) θεωρεῖ ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι τῶν τελῶν τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα καὶ πιθανῶς εἶναι γραμμένο κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Λέοντος Δ΄.

188. Thomas, *Religious Foundations*, 116. Βλ. καὶ πιὸ κάτω, σ. 104 κέ.

μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του, τοὺς ἐκπροσώπους τῆς κοσμικῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας, πρὸς τὸ τέλος τῆς βασιλείας του στράφηκε καὶ ἐναντίον τῶν ἐκπροσώπων τοῦ κλήρου. Ἀφοῦ προσπάθησε, χωρὶς οὐσιαστικό, ὅπως φαίνεται, ἀποτέλεσμα, μὲ τὴ σύγκληση τῆς Πενθέκτης (691/ 2) νὰ τακτοποιήσῃ τὰ κακῶς κείμενα στὸ βυζαντινὸ κλῆρο, ἐπιχείρησε τέλος μὲ δραστικὰ μέτρα τὴν ἀπευθείας ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν ἀνώτερο κλῆρο. Οἱ νέες τάσεις τῆς πολιτικῆς τοῦ τελευταίου ἐκπροσώπου τῆς Ἡρακλειανῆς δυναστείας συνιστοῦσαν μία ὁρατὴ πλέον ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἐξαιρετικὰ δυνατὴ κοινωνικὴ ὁμάδα, τὴν ὁποία ἐκπροσωποῦσαν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰ ἀριστοκρατικὰ μοναστήρια τῆς πρωτεύουσας· αὐτὲς οἱ νέες πολιτικὲς τάσεις προοιωνίζαν κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ἐποχὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, ὁπότε οἱ διώξεις ἐναντίον τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν ἔλαβαν ἐπίσημο χαρακτῆρα, μὲ τὸ πρόσχημα τῆς εἰκονομαχίας¹⁸⁹.

Ἀξίζει νὰ ὑπογραμμισθεῖ ὅτι, μολονότι σὲ ὅλη τὴ βασιλεία του ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ εἶχε θέσει ὑπὸ διωγμὸν τοὺς ἀριστοκράτες, τὸ τελικὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν ἀνατροπὴ του δόθηκε, μόλις ἐγίνε γνωστὸ ὅτι διέτρεχαν σοβαρὸ κίνδυνον ὁ πατριάρχης καί, κυρίως τὰ μοναστήρια καὶ ὁλόκληρος ὁ ἀνώτερος κλῆρος. Στὰ πλαίσια αὐτά, εἶναι πολὺ εὐλογη τόσο ἡ σύμπραξι τοῦ πατριάρχου, ὅσο καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῶν μονῶν στὴ συνωμοσία, ἐκφράζοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν ἀβεβαιότητα τῆς ὁμάδας ποὺ ἀπειλεῖται καὶ διώκεται. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἀριστοκρατία καὶ μοναστήρια, μὲ τὴν ἐνεργὸ ἀνάμειξή τους στὴν πρώτη ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, εἶχαν διαδραματίσει ἀποφασιστικὸ ἀντιπολιτευτικὸ ρόλο, ἐξασκώντας ἄμεσα τὴν ἐπίδρασίν τους στὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία.

Ὑστερα ἀπὸ τίς παρατηρήσεις αὐτές, πιστεύουμε ὅτι ἔχει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον ἡ τύχη τοῦ Λεοντίου (695-698) μετὰ τὴν ἐκθρόνισή του ἀπὸ τὸν ἐκπρόσωπο τοῦ στρατοῦ¹⁹⁰, Ἀψίμαρο-Τιβέριο τὸ 698. Ὁ ἐκπτωτὸς Λεόντιος, τιμωρήθηκε μὲ τὴν ποινὴ τῆς ρινότμησης καὶ κατόπιν κατέφυγε στὴ μονὴ Δαλμάτου¹⁹¹, τὴν παλαιότερη μονὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹⁹². Οἱ ἄρχοντες

189. Βλ. πῶς κάτω, σ. 178.

190. Νικηφόρος, 40 (de Boor)-Νικηφόρος, 41 (Mango)· Θεοφάνης, 371· Ζωναρᾶς, Γ΄, 325. Βλ. Kaegi, *Military Unrest*, 198.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 158.

191. Νικηφόρος, 40 (de Boor)-Νικηφόρος, 41 (Mango)· Θεοφάνης, 371. Ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς (Γ΄, 325) μνημονεύει τὴν ποινὴ τῆς ρινότμησης, ἀλλὰ ὄχι τὸν περιορισμὸ του στὴ μονὴ Δαλμάτου. Βλ. Στράτου, *Ἰουστινιανὸς Β΄*, 99.

192. Ἡ μονὴ Δαλμάτου εἶχε ἰδρυθεῖ τὸ 382 ἀπὸ τὸν εὐγενῆ συγκλητικὸ Σατουρνῖνο, πρὸς τιμὴ τοῦ Ἰσαάκ, τοῦ πρώτου ἡγουμένου της, ἀλλὰ τὸ ὄνομά της συνδέθηκε μὲ τὸ

καὶ φίλοι τοῦ Λεοντίου, οἱ ὅποιοι τὸν εἶχαν βοηθήσει στὴν κατάληψη τῆς ἐξουσίας, ἐξορίσθηκαν, οἱ περιουσίες τους δημεύθηκαν¹⁹³ καὶ δὲν θὰ ἦταν ἄστοχο νὰ ὑποθέσουμε, δεδομένου ὅτι δύο ἀπὸ τοὺς "γνήσιους" φίλους του ἦταν ἤδη μοναχοί, ὅτι κατέφυγαν καὶ αὐτοὶ σὲ κάποιο μοναστήρι, ὅπως ὁ ἀρχηγός τους. Καθὼς ἡ διακυβέρνηση τῆς αὐτοκρατορίας περνοῦσε στὰ χέρια τοῦ στρατοῦ, οἱ ἀριστοκράτες εὗρισκαν καταφύγιο στὰ μοναστήρια τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας. Ἡ φυγὴ αὐτῆ τῶν ἀριστοκρατῶν σὲ μοναστικές κοινότητες, θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἦταν πολὺ προσφιλὴς τακτικὴ τους καὶ ἀποτελοῦσε, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὴ συνέχεια, ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τους.

Στὰ χρόνια τῆς δεύτερης βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' (705-711)¹⁹⁴, ὑπὸ τὶς συνθήκες τῆς πιὸ σκληρῆς¹⁹⁵ πολιτικῆς τοῦ κατεξοχὴν διώκτη τῆς ἀριστοκρατίας, τοποθετεῖται ἡ ἱδρυση τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Πελεκητῆς στὴ Βιθυνία. Οἱ μελετητὲς δέχονται ὅτι ἡ μονὴ εἶχε ἱδρυθεῖ τὸ 709¹⁹⁶, πληροφορία ποὺ προέρχεται μόνο ἀπὸ ἓνα βαθὺ γνώστη τῆς περιοχῆς¹⁹⁷. Καθὼς ἔχει ἐπισημανθεῖ¹⁹⁸ ὅτι στὰ μέσα τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα ἡ μονὴ Πελεκητῆς ἦταν ἤδη ἓνα μεγάλο μοναστηριακὸ συγκρότημα, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι εἶχε ἱδρυθεῖ κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα, πιθανῶς ὡς καταφύγιο τῶν δυσαρεστημένων ἀριστοκρατῶν, οἱ ὅποιοι εἶχαν πληγεῖ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β'.

Ἡ μονὴ Δαλμάτου, ὡς καταφύγιο τοῦ ἔκπτωτου δεύτερο ἡγούμενο τῆς μονῆς, Δάλματο. Ὁ Θεοφάνης (σ. 443) τὴν ὀνομάζει *πρώτιστον ἐν τοῖς κοινοβίοις τοῦ Βυζαντίου*. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 82-83.- Dagron, «Moines», 231, 237.- Berger, *Patria*, 629-631.

193. Νικηφόρος, 40 (de Boor) -Νικηφόρος, 41 (Mango)· Θεοφάνης, 371· Ζωναράς, Γ', 325.

194. I. Dujčev, «Le Triomphe de l'Empereur Justinien en 705», *Βυζάντιον*, Ἀφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Ν. Στράτο, Ἀθήνα 1986, τόμ. Α', 83-91.

195. Constance Head, «Towards a Reinterpretation of the Second Reign of Justinian II», *Byzantion* 40 (1970), 14-32.

196. A. Hergès, «Monastères de Bithynie: saint Jean le Pélécète», *EO* 1 (1897-1898), 275.- Beck, *Kirche*, 210.- Mango-Ševčenko, «Some Churches», 243.- Πρβλ. Janin, *Grands Centres*, 170.

197. Τρ. Ε. Εὐαγγελίδου, *Βρυλλειον-Τριγλεία*, Ἀθήνα 1934, 35. Ὁ μελετητὴς αὐτὸς τῆς περιοχῆς χαρακτηρίζεται ὡς "ἄξιόπιστη πηγή"· βλ. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 243.

198. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 243 κέ.

ἀριστοκράτη αὐτοκράτορα, ἀλλὰ καὶ ἡ μονὴ Πελεκητῆς ἔρχονται νὰ προστεθοῦν στὶς μονὲς Καλλιστράτου καὶ Φλώρου, οἱ ὁποῖες, ὅπως εἶδαμε, εἶχαν παρέμβει πολὺ πιὸ ἀποφασιστικὰ στὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς.

Ἡ μονὴ Καλλιστράτου, μὲ ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν πρώτη ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, μνημονεύεται ἐπίσης καὶ στὴ δευτέρη ἐκθρόνισή του, καθὼς φέρεται ἀναμεμειγμένη σὲ ἄλλη συνωμοσία, ποὺ ἔφερε στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο πάλι ἓναν ἀριστοκράτη, τὸν Βαρδάνη, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὴν ὀνομασία Φιλίππικὸς Β΄ (711-713). Κατὰ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ἓνας μοναχὸς ἀπὸ τὴ μονὴ Καλλιστράτου εἶχε προφητέψει, ἥδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς πρώτης βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, στὸν Βαρδάνη, εὐγενῆ πατρικίῳ ἀρμενικῆς καταγωγῆς¹⁹⁹, ὅτι θὰ ἀνέλθει στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο²⁰⁰. Ἡ σύμπραξι, ὅμως τῶν μονῶν Καλλιστράτου καὶ Φλώρου μὲ τὸν Λεόντιο, εἶχε φέρεי στὴν ἐξουσία τὸν τελευταῖο. Ὁ Βαρδάνης, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε ἐγκαταλείψει τὰ σχέδιά του καὶ ἀδημονοῦσε νὰ λάβει τὰ αὐτοκρατορικὰ διάσημα, καθὼς ἔβλεπε πρῶτα τὸν Λεόντιο καὶ ἔπειτα τὸν ἐκλεκτὸ τοῦ στρατοῦ, Ἀψίμαρο-Τιβέριο (698-705), νὰ καταλαμβάνουν διαδοχικὰ τὴν ἐξουσία, πραγματοποιοῦσε συχνότατες ἐπισκέψεις στὴ μονὴ Καλλιστράτου, κατὰ τίς ὁποῖες ἐξασφάλιζε κάθε φορὰ τὴ διαβεβαίωσις ὅτι θὰ γίνῃ αὐτοκράτορας.

Πολιτικές, πιθανότατα, σκοπιμότητες εἶχαν ὀδηγήσει τίς δύο παλαιὲς μονὲς τῆς πρωτεύουσας νὰ προωθήσουν στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο τὸν Λεόντιο ἀντὶ τοῦ Βαρδάνη. Ἴσως, ὁ πρῶτος ἦταν περισσότερο φερέγγυος γιὰ τὸ αὐτοκρατορικὸ ἀξίωμα, καθὼς, μάλιστα, κατεῖχε τὸν τίτλο τοῦ πατρικίου, ἦταν μέλος τῆς συγκλήτου καί, ἐπὶ πλέον, εἶχε στὸ ἐνεργητικὸ του μία λαμπρὴ σταδιοδρομία ὡς στρατηγὸς τῶν Ἀνατολικῶν. Ὁ Βαρδάνης δὲν εἶχε παρὰ νὰ περιμένῃ τὴν κατάλληλη στιγμή. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη μαρτυρεῖ τίς ἀλλεπάλληλες ἐπαφὲς τοῦ ἀρμένιου ἀριστοκράτη μὲ

199. Θεοφάνης, 372. Ὁ Ἀγάθων Διάκονος ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα γιὰ τὸν Βαρδάνη: *υἱὸν γεγονότα Νικηφόρου, τὸ γένος Περσαρμενίου τυγχάνοντα*: ACO, 2, II, 2, σ. 899. Βλ. W. Brandes, «Armenier in Pergamon?», *BZ* 86/87 (1993/1994) 69-74. Πρβλ. τίς παλαιότερες ἀπόψεις ποὺ βασίσθηκαν, ὅμως, σὲ λάθος τῆς ἐκδόσεως Mansi (τόμ. 12, στ. 192C)· P. Charanis, «The Armenians in the Byzantine Empire», *BSI* 22 (1961), 197 (= *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, Variorum Reprints, Λονδῖνο 1972, ἀρ. V).

200. Θεοφάνης, 381. Πρβλ. ὅμως, V. Deroche, «L'autorité des moines à Byzance du VIIIe aux Xe siècle», *Le monachisme à Byzance et en Occident du VIIIe aux Xe siècle. Aspects internes et relations avec la société*, ἑκδ. A. Dierkens-D. Missone- J.-M. Sansterre, *Revue bénédictine* 103 (1993), 253.

τοὺς μοναστικούς κύκλους, πού εἶχαν συνεχισθεῖ καί κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀσιμάρου-Τιβερίου²⁰¹. Οἱ συχνές αὐτὲς συναντήσεις του μὲ τοὺς κύκλους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀνεβάσει πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια τὸν Λεόντιο στὸν αὐτοκρατορικό θρόνο, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ὄραμα μὲ τὸν ἀετὸ πού ὁ Βαρδάνης ἰσχυριζόταν ὅτι ἔβλεπε, συνιστοῦσαν φυσικά μία ὁρατὴ ἀπειλὴ γιὰ τὸν Ἀσίμαρο-Τιβέριο, ὁ ὁποῖος ἐξόρισε τὸν ἐπίδοξο αὐτοκράτορα στὴν Κεφαλονιά, ὡς *ὄνειρευόμενον βασιλεύειν*²⁰².

Ὁ Βαρδάνης, ὅμως, δὲν ἐγκατέλειψε τίς προσπάθειες νὰ περιβληθεῖ τὰ αὐτοκρατορικά διάσημα καὶ προφανῶς γιὰ τὸν ἴδιο λόγο τὸν ἐξόρισε ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ στὴ Χερσώνα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δεύτερης βασιλείας του (705-711)²⁰³. Ἀλλωστε ὁ Ἀγάθων Διάκονος, στὸν Ἐπίλογο γιὰ τὴ Μονοθελητικὴ Σύνοδο, σύγχρονη μὲ τὰ γεγονότα πηγὴ, ἀναφέρει κατηγορηματικά ὅτι ὁ Βαρδάνης εἶχε ἐξοριθεῖ *διὰ πρόφασιν τυραννίδος*²⁰⁴. Ἀπὸ τὴ Χερσώνα ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἐπικράτησε μὲ ἰδιαίτερη εὐκολία²⁰⁵, ἐνῶ ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ εἶχε μεταβεῖ στὸ Ὀψίκιον²⁰⁶.

Θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε, λαμβάνοντας ὑπόψη μας τὴ στενὴ σχέση τοῦ Βαρδάνη μὲ τὴ μονὴ Καλλιστράτου, ὅτι τὸ ἀρχαῖο μοναστηριακὸ αὐτὸ ἴδρυμα τῆς πρωτεύουσας εἶχε προετοιμάσει τὴ χωρὶς δυσκολία κατίσχυση τοῦ Βαρδάνη στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὅπως ὁ Λεόντιος εἶχε ἐκθρονίσει γιὰ πρώτη φορὰ, τὸ 695, τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄ μὲ τὴ βοήθεια τῶν "γνησίων" φίλων του ἀπὸ τὴ μοναστηριακὴ κοινότητα τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ἔτσι καὶ κατὰ τὴ δεύτερη ἀνατροπὴ τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα²⁰⁷ ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἴδιο

201. Θεοφάνης, 381.

202. Θεοφάνης, 372, 381. Πρβλ. P. Soustal-J. Koder, *Nikopolis und Kephallenia* (TIB 3), Βιέννη 1981, 52.

203. Μετὰ τὴν ἐξορία στὴν Κεφαλονιά, εἶχε ἀνακληθεῖ, πιθανότατα, ἀπὸ τὸν Τιβέριο Γ΄, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφίξη τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ στὴν Κωνσταντινούπολη· Θεοφάνης, 381. Βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιος», 154 σημ. 5.- Haldon, *Seventh Century*, 76-77. Βλ. καὶ τὸ σχόλιο στὶς *Παραστάσεις Συντόμους*, 212.

204. Mansi, τόμ. 12, στ. 192 C.

205. Θεοφάνης, 380. Βλ. Head, *Justinian II*, 146-148.- Kaegi, *Military Unrest*, 205.

206. Γιὰ τίς σχέσεις τοῦ αὐτοκράτορα αὐτοῦ μὲ τὸ θέμα Ὀψικίου, βλ. Τ. Κ. Λουγγῆ, «Οἱ "νέοι προσανατολισμοί" τῶν Ἰσαύρων», *Βυζαντιακά* 2 (1982), 63-73. Πρβλ. Haldon, *Praetorians*, 195. Ὁ τόπος ἐξορίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ ἦταν ἡ Χερσώνα (βλ. Α. Ι. Romančuk, «Cherson im Mittelalter: städtische Funktionen und ihre Widerspiegelung in den Quellen», *Bsl* 52, 1992, 210), ὅπου εἶχε ἐξοριθεῖ τὸ 654 καὶ ὁ πάπας Μαρκῖνος (649-564) ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κώνσταντα Β΄ (641-668).

σκηνικό, μόνο πού αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπουσιάζει ἡ μονὴ Φλώρου.

Ὁ Βαρδάνης, ὅμως, ὄντας μακριὰ ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, ἐξόριστος στὴ μακρινὴ Χερσώνα, ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλίσει καὶ ἀπὸ ἐκεῖ κάποια ὑποστήριξη. Ὁ Ἀγάθων Διάκονος²⁰⁸ παραδίδει ὅτι εἶχε μὲ τὸ μέρος του τὸ στρατό, τὴ δύναμη πού κυριαρχοῦσε ἔξω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὴν ἐποχὴ σὺν²⁰⁹, ἐνῶ ἀμέσως παρουσιάσθηκε ὡς ὁπαδὸς καὶ ἐμπνευστὴς τοῦ ὁψιμου μονοθελητισμοῦ²¹⁰.

Ὅρισμένες παρατηρήσεις γιὰ τὶς θρησκευτικὲς ἐπιλογὲς τοῦ Βαρδάνη κρίνονται ἀπαραίτητες, προκειμένου νὰ δειχθεῖ ὁ νόθος μονοθελητισμὸς του καὶ ἡ χάλκευση τῆς πρόρρησης ἀπὸ τὸ μονοθελητὴ μοναχό. Σύμφωνα μὲ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ἡ ἀναβίωση τοῦ μονοθελητισμοῦ ὀφειλόταν στὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Καλλιστράτου, ὁ ὁποῖος εἶχε προβλέψει στὸν Βαρδάνη ὅτι θὰ ἀνερχόταν στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο, ἂν ἀπέρριπτε τὶς ἀποφάσεις τῆς Σ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου²¹¹. Ἐπαληθεύοντας τὴν πρόρρηση αὐτή, ὁ νέος αὐτοκράτορας διέταξε τὴν ἄμεση καταστροφὴ τῆς εἰκόνας μὲ τὴν ἀναπαράσταση τῆς Σ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καθὼς καὶ τῆς σχετικῆς ἐπιγραφῆς πού βρισκόταν στὴν πύλη Μίλιον, στὸ προαύλιο τοῦ βασιλικοῦ παλατιοῦ²¹². Τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη, εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ἐπιρρίπτει τὶς εὐθύνες γιὰ τὴν

207. Τὶς συνθήκες, ὑπὸ τὶς ὁποῖες ἀνατράπηκε γιὰ δευτέρη φορὰ ὁ Ἰουστινιανός, περιγράφουν λεπτομερέστατα οἱ ἀφηγηματικὲς πηγές· Νικηφόρος, 46-48 (de Boor)-Νικηφόρος, 45 (Mango)· Θεοφάνης, 378-381.

Τὸ *Necrologium Imperatorum* ἀναφέρει ὅτι τὸ πτώμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' ῥίφθηκε στὴ θάλασσα· βλ. P. Grierson, «The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors (337-1042); with an Additional Note by C. Mango and I. Ševčenko», *DOP* 16 (1962), 50, 62.

208. ACO, 2, II, 2, σ. 899. Βλ. Beck, «Senat», 41.- Στράτου, Ἰουστινιανός Β', 181.

209. Beck, «Senat», 31.

210. Γιὰ τὸν καθοριστικὸ ρόλο τῶν μονοφυσιτῶν στὴν ἄνοδο τοῦ Βαρδάνη εἶχε κάνει λόγο ὁ Ostrogorsky, *Geschichte*, 117-118, ἀλλὰ ὁ W. E. Kaegi, (*Military Unrest*, 205) ἀπορρίπτει τὴ συμμετοχὴ τους· βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 159. Πρβλ. Dorothy De Ferranti Abrahamse, «The Emperor Philippicos in History and Legend in East and West», *Third Annual Byzantine Studies Conference, Abstracts of Papers*, N. Ὑόρκη 1977, 56-57.

211. Θεοφάνης, 381· Ζωναρᾶς, Γ', 330. Ὁ Ἀγάθων Διάκονος τὸν ἀποκαλεῖ *παράφρονα* ACO, 2, II, 2, σ. 898. Βλ. Haldon, *Seventh Century*, 320-321.

212. ACO, 2, II, 2, σ. 899. Βλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, 117.- C. Mango, *The Brazen House: A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople*, (Arkaeol. Kunsthst. Meddelelser Det K. Danske Videnskabernes Selskab 4, 4), Κοπεγχάγη 1959, 47. Βλ. ἐπίσης, τὰ σχόλια στὶς *Παραστάσεις Συντόμους*, 208-209.

ἀνανέωση τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων στὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Καλλιστράτου, ἀποκαλώντας τον μάλιστα ψευδαββά. Ἡ *Ἱστορία Σύντομος* τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ἀποσιωπᾷ τὴν πρόρρηση τοῦ μοναχοῦ, ἀλλὰ ἀναφέρει ὅτι ὁ αὐτοκράτορας παρέδωσε στὸ ἀνάθεμα τὴν *Σ´ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο*, χαρακτηρίζοντας παράλληλα τὴν πολιτικὴ του ὡς ἄσεμνη²¹³. Ἀντίθετα, τὸ ἐχθρικό πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸ Β´ καὶ φιλικὸ πρὸς τὸν Βαρδάνη κείμενο τῶν *Παραστάσεων Συντόμων* δικαιολογεῖ τὸν τελευταῖο μὲ τοὺς ἀκόλουθους χαρακτηρισμούς: *Φιλιππικοῦ τοῦ πρᾶου (...) τοῦ κατ' ἄγνοιαν πλανηθέντος*²¹⁴.

Ἀξίζει νὰ ὑπογραμμισθεῖ στὸ σημεῖο αὐτό, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἦταν ἕνας κατεξοχὴν εὐσεβὴς αὐτοκράτορας²¹⁵ καὶ πιστὸς στὴν Ὁρθοδοξία, ὅπως φαίνεται ξεκάθαρα ἀπὸ τὸν πρῶτο κανόνα τῆς Πενθέκτης Συνόδου (691/2): *καὶ τῆς εὐσεβείας ὑφ' ὑμῶν ἥδη διαπρυσίως κηρυττομένης, (...) ὀρίζομεν, ἀκαινοτόμητόν τε καὶ ἀπαράτρωτον φυλάττειν τὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν πίστιν*²¹⁶. Αὐτὲς οἱ ἐκφράσεις ἀπαντῶνται μὲν καὶ γιὰ ἄλλους αὐτοκράτορες, ἀλλὰ εἰδικὰ γιὰ τὸν Ἰουστινιανὸ Β´ παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, καθὼς ὁ αὐτοκράτορας αὐτὸς εἶχε συγκαλέσει εἰδικὰ Σύνοδο τὸ 686 γιὰ νὰ διασφαλίσει τὴ γνησιότητα τῶν πρακτικῶν τῆς *Σ´ Οἰκουμενικῆς Συνόδου*²¹⁷, προκειμένου

213. Νικηφόρος, 48 (de Boor)-Νικηφόρος, 46 (Mango).

214. *Παραστάσεις Σύντομοι*, 160.

215. Αὐτὸς ἦταν ὁ πρῶτος αὐτοκράτορας ποὺ ὀνόμασε τὸν ἑαυτὸ του δοῦλο τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ καινοτόμησε στὸ νεόκοπο νόμισμά του, καθὼς στὴ μία ὄψη ἀπεικόνισε τὴ δική του μορφή μὲ τὴν ἐπιγραφή D(ominus) Iustinianus Serv(us) Christi καὶ στὴν ἄλλη ὄψη τὴν κεφαλὴ τοῦ εὐλογοῦντος Χριστοῦ· βλ. J. Breckenridge, *The Numismatic Iconography of Justinian II*, Ν. Ὑόρκη 1959, 63-67.- E. Kitzinger, «Some Reflections on Portraiture in Byzantine Art», *ZRVI* 8, 1 (1963), 191-192.- Haldon, *Seventh Century*, 320. Ἄλλο ἓνα δεῖγμα τῆς εὐσεβείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β´ ἀποτελεῖ τὸ "γονυκλινὲς ἄγαλμα" του, τὸ ὁποῖο μνημονεύεται στὶς *Παραστάσεις Συντόμους* (σ. 98) καί, σύμφωνα μὲ τὰ σχόλια τῶν ἐκδοτῶν τοῦ κειμένου αὐτοῦ (σ. 210), ἔδειχνε τὸν Ἰουστινιανὸ Β´ νὰ γονατίζει μπροστὰ στὸ Χριστό, κάτι ποὺ ἀποσιωπᾷ τὸ ἐμπαθὲς αὐτὸ ἔργο. Ἡ μοναδικὴ ἄλλωστε μνεία, ὅπου ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β´ μνημονεύεται ὡς *ἄθεος* καὶ *τύραννος* προέρχεται ἀπὸ δύο συγγενικά κείμενα, τὶς *Παραστάσεις Συντόμους* (σ. 61, 138) καὶ τὰ *Πάτρια* (II, 90). Βλ. τὸ σχόλιο τῶν ἐκδοτῶν τῶν *Παραστάσεων Συντόμων* (σ. 250)· ὅσο γιὰ τὶς σχέσεις τῶν δύο συγγενικῶν αὐτῶν ἔργων, βλ. τὴν εἰσαγωγὴ στὶς *Παραστάσεις Συντόμους*, 39-45 καὶ Berger, *Patria*, 40.

216. Mansi, τόμ. 11, στ. 936 B-940 B· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β´, 302· Ἰωάννου, *Discipline*, 112.

217. Mansi, τόμ. 11, στ. 737-738.

νά ἐκφράσει σαφέστατα τίς θέσεις του ἔναντι τῶν αἱρέσεων²¹⁸. Αὐτό μαρτυρεῖ, ἐπίσης, μὲ καταφανή τρόπο τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικά πράγματα. Ἡ προτροπή, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τοῦ ἀποκαλουμένου ψευδαββά γιὰ τὴν ἀπόρριψη τῆς συνόδου αὐτῆς θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς προτροπή ἔναντίον τοῦ, κατὰ γενικὴ ὁμολογία τῶν πηγῶν, ὀρθόδοξου καὶ εὐσεβοῦς Ἰουστινιανοῦ Β΄. Ἴσως, ἡ πρόρρηση τοῦ αἱρετικοῦ μοναχοῦ νὰ ἐπινοήθηκε ἀργότερα²¹⁹, γιὰ νὰ ἀπαλύνει τὴν κατηγορία τοῦ αὐτοκράτορα καὶ νὰ ἀποδοθεῖ στὸ μοναχὸ καὶ ὄχι γενικὰ σὲ ὁλόκληρη τὴ μονὴ ἢ μονοθελητικὴ ἀπόκλιση τοῦ αὐτοκράτορα. Ἦταν, ἄλλωστε, πιὸ ἀνώδυνο νὰ κατηγορηθεῖ ἓνας μοναχὸς ὡς αἱρετικὸς (*ψευδαββάς*), παρὰ ἡ ἴδια ἡ μονὴ καὶ ὁ ἐκλεκτὸς τῆς, ποὺ προοριζόταν γιὰ τὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο.

Ἡ μονὴ Καλλιστράτου στὴν ἀνάρρηση τοῦ Φιλιππικοῦ ἔπαιξε οὐσιαστικά τὸν ἴδιο ρόλο, ὅπως καὶ στὴν ἄνοδο τοῦ Λεοντίου· καὶ τίς δύο φορὲς συμμετεῖχε ἀποφασιστικά στὴν ἀνατροπὴ τοῦ κατεξοχὴν διώκτη τῶν ἀριστοκρατῶν, Ἰουστινιανοῦ Β΄. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι στὴν περίπτωση τοῦ Φιλιππικοῦ χρησιμοποιήθηκε ἡ πρόρρηση τοῦ μοναχοῦ, γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴ συμπεριφορὰ τοῦ φιλόδοξου ἀρμένιου ἀριστοκράτη καὶ γιὰ νὰ μὴν κηλιδωθεῖ μὲ τὸ στίγμα τῆς μονοφυστικῆς αἵρεσης ἡ μονὴ καὶ οἱ ἐξέχουσες προσωπικότητες τῆς ἡγεσίας τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ πατριάρχης Ἰωάννης, ὁ μεταγενέστερος πατριάρχης Γερμανός, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Ἀνδρέας, οἱ ὅποιοι φέρονται ἀνεμεμειγμένοι στὴν ἀπόρριψη τῶν ἀποφάσεων τῆς 5' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καθὼς εἶχαν συνεργήσει καὶ στὴν αἱρετικὴ Σύνοδο τοῦ 712²²⁰.

Ὁ Ἐπίλογος στὴ μονοφυστικὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ἐπιδιώκουν νὰ δικαιολογήσουν τὸ μονοθελητισμὸ τοῦ Φιλιππικοῦ καὶ κατ' ἐπέκταση ὅλους ὅσους ἐμπλέκονται στὶς αἱρετικὰς θρησκευτικὰς ἀπόψεις τοῦ αὐτοκράτορα. Ὁ Ἐπίλογος, κείμενο γραμμένο ἀπὸ τὸν Ἀγάθωνα, διάκονο καὶ χαρτοφύλακα τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἓναν ἐκπρόσωπο τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας, ἐπιρρίπτει τίς εὐθύνες γιὰ τίς θρησκευτικὰς

218. Head, *Justinian II*, 60.- Haldon, *Seventh Century*, 313-317.

219. Ἀξιοπρόσεκτες εἶναι οἱ μαρτυρίες ἀπὸ τίς μεταγενέστερες πηγές, τὸν Λέοντα Γραμματικὸ (σ. 154) καὶ τὸν Θεοδόσιο Μελιτηνὸ (σ. 106), οἱ ὁποῖες ἀποδίδουν τὴν ἐξάπλωση τῶν Ἀράβων, σὲ ἓναν αἱρετικὸ ψευδαββά *ὃς ἦν τῆς μονῆς τῶν Καλλιστράτου, δι' αἵρεσιν ἐκβλήθεις ἐκ τῆς πόλεως*.

220. ACO, 2, II, 2, σ. 899· Θεοφάνης, 382· Νικηφόρος, 48 (de Boor)-Νικηφόρος, 46 (Mango)· *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 76 A-B.

έπιλογές του αυτοκράτορα Φιλιππικού, όχι τόσο στη "γονική διδαχή και παράδοση", όσο σε κάποια "ἐπείσακτον κακοδιδασκαλία", ή όποια όφείλεται στη μαθητεία του κοντά στον ήγούμενο Στέφανο, μαθητή του Μακαρίου²²¹.

Ό πατριάρχης Ίωάννης, από την άλλη πλευρά, στην έπιστολή του προς τον πάπα Κωνσταντίνο Α΄ (708-715) διακήρυσε την Όρθοδοξία του, προσπαθώντας να αποδώσει έξ ολοκλήρου την ευθύνη για την άναξωπύρωση του μονοθελητισμού στον αυτοκράτορα Φιλιππικό. Στην έπιστολή αυτή δέν γίνεται λόγος για την πρόρρηση του αίρετικού μοναχού της μονής Καλλιστράτου, ούτε φυσικά για κακοδιδασκαλίες μοναχών προς τον αίρετικό αυτοκράτορα. Η στάση του πατριάρχη, τουλάχιστον όπως φαίνεται από την άλληλογραφία με τον πάπα²²², είναι έντελως διαφορετική από τις δύο πηγές, Θεοφάνη και Άγάθωνα. Ό πατριάρχης προσπάθησε να συνδιαλλαγει με τον άρχηγό της Ρωμαϊκής Έκκλησίας, επιρρίπτοντας τις ευθύνες για τον όψιμο μονοθελητισμό στον Βαρδάνη. Επίσης, και στο *Περί συνόδων και αίρέσεων* ό αυτοκράτορας θεωρείται κύριος υπαίτιος, όπου μάλιστα αναφέρεται ότι απέσπασε με βίαιο τρόπο ύπογραφές από κληρικούς για τη σύγκληση της Συνόδου του 712²²³. Αντίθετα, οι δύο άλλες πηγές, Θεοφάνης και Άγάθων, συγγενείς ιδεολογικά, προσπάθησαν να δικαιολογήσουν με τη χάλκευση της πρόρρησης, όχι μόνο την αίρετική δραστηριότητα του αυτοκράτορα, αλλά και των συνεργατών του²²⁴.

Προφανώς, ό Βαρδάνης, συνεργαζόμενος με τον άνώτερο κληρο της πρωτεύουσας και με τη μονή Καλλιστράτου, χρησιμοποίησε μία αίρεση, τό μονοθελητισμό, για να ανατρέψει τον υπερορθόδοξο μέν, αλλά νεωτεριστή και διώκτη της άριστοκρατίας, Ίουστινιανό Β΄. Η μνεία του χρονογράφου, *έν πολλή δέ άμεριμνία εις τά βασίλεια διατελών*²²⁵, θά μπορούσε να έρμηνεύσει την καιροσκοπική πολιτική του άριστοκράτη αυτοκράτορα με τις δύο άλληλοσυγκρουόμενες τάσεις: από τη μία, την ευνοια προς τό μονοθελητισμό και τό δήμο των Πρασίνων²²⁶ και από την άλλη, τη συνήθειά του να δειπνει

221. *ού μόνον έκ προλαβούσης γονικής, ως έλεγε, διδαχής τε και παραδόσεως, αλλά και διά τινος έπείσακτον κακοδιδασκαλίας (...)* ως όλα μαθητευθείς και φοιτήσας παιδόθεν κατά καιρούς Στεφάνω τῷ άββᾷ μαθητῇ Μακαρίου. ACO, 2, II, 2, σ. 899.

222. Βλ. πιο κάτω, σ. 102-103.

223. *Περί συνόδων και αίρέσεων*, στ. 76 A-B.

224. Βλ. πιο κάτω, σ. 99-100.

225. Θεοφάνης, 381· Νικηφόρος, 48 (de Boor)-Νικηφόρος, 46 (Mango).

226. Θεοφάνης, 383. Βλ. Abrahamse, «Philippicos», 57, όπου έπισημαίνεται ότι στη συλλογή των θανάτων του μάρτυρα Άναστασίου γίνεται μνεία για τον αυτοκράτορα

μέ πολίτες ἀρχαιογενεῖς: *μετά πολιτῶν ἀρχαιογενῶν ἀριστῆσαι*²²⁷ καί τις ὀμαλότατες σχέσεις μέ τὰ ὀρθόδοξα μοναστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης καί τοὺς ἀνώτατους ἐκκλησιαστικούς ἀξιωματούχους. Κατά τὴν παρατήρηση τοῦ J. B. Bury, ὁ Βαρδάνης-Φιλιππικός εἶχε μεταχειρισθῇ τὸ ὕπατο ἀξίωμα τῆς αὐτοκρατορίας, "χωρίς νά ἔχει συναίσθηση τῆς ὑπευθυνότητος τῆς θέσης του, ἀποβλέποντας μόνο στήν προσωπική του εὐχαρίστηση"²²⁸.

Οἱ ἀφηγηματικές πηγές δέν κάνουν λόγο γιά τὴν τύχη τοῦ Βαρδάνη-Φιλιππικοῦ μετά τὴν ἐκθρόνισή του. Ὡστόσο, ἡ πληροφορία, ἀπὸ τὸ *Necrologium Imperatorum*²²⁹, ὅτι ἐνταφιάσθηκε στὴ μονὴ Δαλμάτου, ἐπιτρέπει τὴν εἰκασία ὅτι ὁ ἐκπτωτος αὐτοκράτορας εἶχε ἀκολουθήσει τὴν ἴδια ἀκριβῶς πορεία μέ τὸν προγενέστερό του Λεόντιο.

Τὴν κατάσταση τῆς αὐτοκρατορίας αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἐκθέτει μέ ἀκριβῇ καί συνοπτικὸ τρόπο ὁ πατριάρχης Νικηφόρος: *πυκναὶ τῶν βασιλέων ἐπαναστάσεις ἐγένοντο καὶ ἡ τυραννὶς ἐκράτει τὰ τε τῆς βασιλείας καὶ τῆς πόλεως κατημελεῖτο πράγματα, ἔτι μὲν καὶ ἡ τῶν λόγων ἡφανίζετο παιδευσις καὶ τὰ τακτικά διελύετο*²³⁰. Σὲ περίοδο φανερῆς ἀστάθειας, ἡ ὁποία περιγράφεται μέ τὴν προαναφερθεῖσα ἀκριβόλογη διατύπωση ἀπὸ τὸν λόγιο πατριάρχη, καὶ ὑπὸ τὴν πίεση τῆς κοινωνικῆς ἀνόδου τοῦ στρατοῦ, οἱ ἀριστοκράτες, ἐμφανῶς ἀνίκανοι, εὗρισκαν καταφύγιο στὰ μοναστήρια: ὑπὸ τὴν πίεση τοῦ στρατιωτικοῦ παράγοντα, ὁ ὁποῖος ἔτεινε νά ἀναλάβει τὴν ἐξουσία, κατέφυγαν στὴ μονὴ Δαλμάτου ὁ Λεόντιος καί, πιθανότατα, ὁ Βαρδάνης-Φιλιππικός καί, τέλος, σὲ μία ἄγνωστη μονὴ τῆς Θεσσαλονίκης ὁ Ἀρτέμιος-Ἀναστάσιος (713-715)²³¹, μετά τὴ βίαιη ἀνατροπὴ του (715) ἀπὸ τὸν Θεοδόσιο Γ' (715-717).

Φιλιππικό.

227. Θεοφάνης, 383.

228. Bury, *Later Roman Empire*, τόμ. Β', 367.

229. Grierson, «Tombs and Obits», 52.

230. Νικηφόρος, 52 (de Boor)-Νικηφόρος, 52 (Mango). Γιά μιὰ προσπάθεια ἐρμηνείας τοῦ χωρίου, βλ. Λουγγῇ, «Δοκίμιο», 155-156. Ὁ ὁρος *τακτικά* ὑπονοεῖ τὴν παραδεδομένη *τάξιν*, ἡ ὁποία ἔχει ἰδιαίτερη σπουδαιότητα στοὺς Βυζαντινούς: Oikonomidēs, *Listes*, 22-23, 27. Βλ. καὶ τὴ μαρτυρία τῶν *Παραστάσεων Συντόμων* (σ. 140) ἀκριβῶς γιά τὴν ἐποχὴ αὐτή.

231. Νικηφόρος, 55 (de Boor)-Νικηφόρος, 57 (Mango)· Θεοφάνης, 386. Ἀπὸ ἐκεῖ λίγο ἀργότερα θὰ ὑποκινήσει συνωμοσίαν ἐναντίον τοῦ Λέοντος Γ', κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Ἀραβες (717/ 8): Νικηφόρος, 55-56 (de Boor)- Νικηφόρος, 58 (Mango)· Θεοφάνης, 400. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 100.

Έπίσης, την ίδια εποχή (709) τοποθετείται ή ίδρυση της μονής της Πελεκητής στη Βιθυνία. Είναι άξιο προσοχής και θα τονισθεί περαιτέρω ότι οί διωγμοί του Κωνσταντίνου Ε΄ έναντίον των μοναχών είχαν στραφεί άκριβώς προς τὰ μοναστήρια που είχαν αναπτύξει πλούσια, όπως φαίνεται, αντιπολιτευτική δράση αυτή την εποχή²³².

Σε μία εποχή, κατά την όποία ό στρατός ήταν ή ανερχόμενη κοινωνική δύναμη και έτεινε νά κατακτήσει την έξουσία, ιδιαίτερα από τὰ χρόνια του Ίουστινιανού Β΄, τὰ μοναστήρια της Βασιλεύουσας, είναι προφανές πλέον ότι αποτελούσαν πόλο προβολής των αντιπολιτευτικών τάσεων που προέρχονταν από τη συγκλητική άριστοκρατία. Είχαν ύποστηρίξει με ζήλο τους άριστοκράτες αυτοκράτορες έναντίον του Ίουστινιανού Β΄ και ό ρόλος τους ήταν ήγετικός στην άνατροπή του κατεξοχήν πολέμιου της άριστοκρατίας. Ό τελευταίος διεξήγαγε διμέτωπο άγώνα έναντίον της κοσμικής - ή όποία ήταν άλλωστε σε παρακμή και γι΄ αυτό έξασθένησε σχετικά εύκολα- και της εκκλησιαστικής άριστοκρατίας, χωρίς, όμως, νά υπεισέλθει στην άνακίνηση εκκλησιαστικών δογματικών θεμάτων. Η περίοδος 695-715, γνωστή ως "χρόνια του χάους", χαρακτηρίζεται μόν από την έντονη πολιτική δραστηριότητα του στρατού, αλλά και των μονών της Κωνσταντινούπολης, Φλώρου, Καλλιστράτου, ίσως και Δαλμάτου, οί όποιες, σε συνεργασία με την άριστοκρατία και τόν κληρο της πρωτεύουσας, άνέτρεψαν δύο φορές τόν Ίουστινιανό Β΄.

232. Βλ. πιο κάτω, σ. 178.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΑΝΤΟΔΥΝΑΜΙΑ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΥ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ (τέλη έβδομου-τρίτο τέταρτο όγδοου αιώνα)

Γ'. 'Ο αὐτοκρατορικός θεσμός ἀντιμέτωπος μὲ τὸν κλῆρο τῆς Κωνσταντινούπολης (τέλη έβδομου/ άρχές όγδοου αιώνα).

Γιὰ τὴ θέση τοῦ κοσμικοῦ κλήρου ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ έβδομου αἰώνα μέχρι τὴν ἀρχὴ τῆς εἰκονομαχίας χρήσιμες πληροφορίες ἀντλοῦμε ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς Πενθέκτης Συνόδου (691/2)²³³, γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ γίνει ἐκτενὴς λόγος στὴ συνέχεια. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, μίᾱ συνοπτικὴ, ἀλλὰ σαφὴ εἰκόνα τοῦ κοσμικοῦ κλήρου μέχρι τὸ 828²³⁴ προσφέρει στὸ *Χρονογραφικὸν Σύγτομον* ὁ πατριάρχης Νικηφόρος· στὸ ἔργο αὐτὸ ἀναφέρει ὅλους τοὺς ἱεράρχες, τὰ ἀξιώματα ποὺ κατεῖχαν, πρὶν ἀνέλθουν στὴν ὑψηλότερη κλίμακα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, τὴ διάρκεια τῆς θητείας τους, τὴν προσωπικὴ θεολογικὴ τους κλίση καί, τέλος, μνημονεύει μὲ συντομία τὶς περιπτώσεις, κατὰ τὶς ὁποῖες οἱ πατριάρχες εἶχαν ἐκδιωχθεῖ βίᾱ ἀπὸ τὸ θρόνο τους.

Γιὰ τοὺς πρῶτους πατριάρχες, ἀπὸ τὸν Μητροφάνη (306-314) μέχρι τὸν

233. Mansi, τόμ. 11, στ. 921 D-1005 B· Ioannou, *Discipline*, 101-241. Βλ. V. Laurent, «L'oeuvre canonique du concile in Trullo (691-692), source primaire du droit de l'Eglise orientale», *REB* 23 (1965), 10 κέ.- Van Dieten, *Patriarchen*, 151.- H. Ohme, *Das Concilium Quinisextum und seine Bischofsliste: Studien zum Konstantinopeler Konzil von 692*, Βερολίνο-Ν. Ὑόρκη 1990.- Π. Μενεβίσογλου, Ὑστορικὴ Εἰσαγωγή εἰς τοὺς κανόνες τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθήνα-Στοκχόλμη 1990, 276-301.

234. Ὑτος θάνατος τοῦ συντάκτη του, γνωστὸ μόνο ἀπὸ τὸ *Syn. Eccl. CP.* (στ. 725). Βλ. P. J. Alexander, *The Patriarch Nicephorus of Constantinople. Ecclesiastical Policy and Image Worship in the Byzantine Empire*, Ὁξφόρδη 1958, 155.

Νεκτάριο (381-397), ό Νικηφόρος δέν κάνει αναφορά στην προηγούμενη σταδιοδρομία τους, αλλά μόνο στη διάρκεια της θητείας τους και στην προσωπική θρησκευτική τους πεποίθηση. Η αναγραφή των αξιωμάτων των ιεραρχών, πριν αὐτοί καταλάβουν τόν πατριαρχικό θρόνο, αρχίζει με τόν πατριάρχη Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο (398-404) -για τόν όποιο παραδίδει ότι είχε διατελέσει πρεσβύτερος Ἀντιοχείας²³⁵ - και συνεχίζει αδιάλειπτα μέχρι τόν Θεόδοτο Μελισσηνό Κασσιτερά (821-837), για τόν όποιο αναφέρει μόνο τὰ χρόνια της θητείας του στον πατριαρχικό θρόνο²³⁶.

Ἄν κοιτάξουμε με προσοχή τή σταδιοδρομία των πατριαρχών, πριν αὐτοί ανέλθουν στην ανώτατη θέση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, διαπιστώνουμε ότι υπηρετοῦσαν κατά κανόνα στη Μεγάλη Ἐκκλησία²³⁷ και κατείχαν σχεδόν όλοι τὰ ακόλουθα αξιώματα: σύγκελλοι²³⁸, σκευοφύλακες²³⁹ και οίκονόμοι²⁴⁰. Οί ύποψήφιοι, δηλαδή, οί όποιοι ήταν, κατά κάποιον τρόπο, προορισμένοι να καταλάβουν τήν επισκοπική έδρα της Κωνσταντινούπολης, προέρχονταν στη συντριπτική πλειονότητά τους από τόν κύκλο των αξιωματούχων της Ἀγίας Σοφίας. Η περίπτωση της μετάθεσης στον πατριαρχικό θρόνο από άλλη επισκοπή ήταν ιδιαίτερα σπάνια²⁴¹, αφού απαγορευόταν άλλωστε από τó κανονικό δίκαιο²⁴². Ἀλλά ούτε και οί λαϊκοί γίνονταν εύκολα πατριάρχες, καθώς μόνο δύο λαϊκοί ανέβηκαν στον πατριαρχικό θρόνο από τó 306 μέχρι τόν όγδοο αἰώνα: ό Νεκτάριος, πού υπήρξε συγκλητικός και praetor urbanus²⁴³ (ή

235. Χρονογραφικόν Σύντομον, 116.

236. Χρονογραφικόν Σύντομον, 120.

237. Bréhier, *Institutions*, 385. Πρβλ. H. G. Thümmel, «Hagia Sophia», *Besonderheiten der byzantinischen Feudalentwicklung* (BBA 50), Βερολίνο 1983, 122.

238. Για τούς συγκελλούς, βλ. J. Darroutzès, *Recherches sur les 'Οφφίκια de l'Église byzantine* (Archives de l'Orient Chrétien, 11), Παρίσι 1970, 17-19.

239. Σχετικά με τó αξίωμα του σκευοφύλακος, βλ. Darroutzès, *Όφφίκια*, 314-315.

240. Για τούς οίκονόμους, βλ. Darroutzès, *Όφφίκια*, 16-17, 35.

241. Ό L. Bréhier («Le recrutement des patriarches de Constantinople pendant la période byzantine», *Actes du VIe Congrès international d'Études byzantines*, Παρίσι 1950, τόμ. Α', 222) έχει επισημάνει ότι μέχρι τόν όγδοο αἰώνα μόνον ό πατριάρχης Ἀνθίμος (535-536) είχε μετατεθεί από τήν επισκοπή Τραπεζούντος.

242. Ἀπό τόν 15ο κανόνα της Συνόδου της Νικαίας (325): Ράλλη-Ποτλή, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 145· από τόν 5ο κανόνα της Δ' Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας (451): Ράλλη-Ποτλή, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 229.

243. Για τόν πατριάρχη Νεκτάριο, βλ. A. H. M. Jones-J. R. Martindale-J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Cambridge U. P. 1971, 621.- Dagron,

περίπτωση του οποίου δέν απασχολεί την παρούσα μελέτη) και ο πατριάρχης Παῦλος Γ' (688-694), για τὸ διορισμὸ καὶ τὴ σταδιοδρομία τοῦ οἰοῦ θὰ κάνομε λόγο πὸ κάτω. Ἐλάχιστες, λοιπόν, φορὲς παρατηρεῖται παρέκκλιση ἀπὸ τὴ γενικὴ ἀρχὴ τοῦ διορισμοῦ τοῦ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν ἀξιωματοῦχων τῆς Ἀγίας Σοφίας²⁴⁴. Εὐλογο εἶναι νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας διέθεταν τεράστια δύναμη, καθὼς ἐκεῖνοι ἦταν οἱ ἰσχυρότεροι ὑποψήφιοι γιὰ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο.

Γιὰ τὴν ἐπικρατοῦσα κατάσταση στὸν κληρο τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας μέχρι τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα οἱ διαθέσιμες πληροφορίες προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου (610-641), καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τρεῖς Νεαρές πὺ ἐκδόθηκαν στὰ χρόνια 612, 617, 619. Ἡ πρώτη Νεαρά τοῦ 612²⁴⁵ ἀναθεωροῦσε τὸν ἀνενεργὸ νόμο τοῦ αυτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Α', ὁ οἰοῦ ὄριζε τὸν ἀριθμὸ τῶν ὑπηρετούντων στὴν Ἀγία Σοφία, σὲ 525 ἄτομα²⁴⁶. ἀναθεωροῦσε, ἐπίσης, τὴν κατάσταση, ἡ οἰοῦ εἶχε διαμορφωθεῖ στὰ χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν αυτοκράτορα Ἡράκλειο²⁴⁷, προβλέποντας νέο καθορισμὸ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας. Μὲ τὴ νέα νομοθετικὴ ρύθμιση, πὺ ἐγινε σύμφωνα μὲ τὶς ὑποδείξεις τοῦ πατριάρχῃ Σεργίου (610-638)²⁴⁸, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπηρετούντων στὴν Ἀγία Σοφία ὄρισθηκε σὲ 600 ἄτομα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς "ἐπιταγμάτους"²⁴⁹: 80 πρεσβύτερους, 150 διακόνους, 40 διακόνισσες, 70 ὑποδιακόνους, 160 ἀναγνώστες, 25 ψάλτες καὶ 25 πυλωροὺς²⁵⁰. Ἡ ἴδια Νεαρά ρύθμιζε, ἐπίσης, τὸν μέγιστο ἀριθμὸ τῶν "ἐπιταγμάτων", δηλαδή, τῶν

Naissance, 454 κέ.

244. Bréhier, «Le recrutement», 222. Πρὸβλ. Μ. Kaplan, *Les propriétés de la Couronne et de l'Église dans l'empire byzantin (Ve-VIe siècles)* (Byzantina Sorbonensia 2), Παρίσι 1970, 20-21.

245. Νεαρά Ἡρακλείου Ι, 62-72, 94.

246. 60 πρεσβύτεροι, 100 ἄνδρες καὶ 40 γυναῖκες διάκονοι, 90 ὑποδιάκονοι, 110 ἀναγνώστες, 25 ψάλτες καὶ 100 πυλωροί: Νεαρά Ἰουστινιανοῦ ΙΙΙ, 1. Γιὰ τὶς μεταγενέστερες πηγὲς πὺ διασώζουν μὲ διαφορετικὸ τρόπο τὴν παραπάνω πληροφορία, βλ. Ἐλευθερίας Σπ. Παπαγιάννη, *Τὰ οἰκονομικά τοῦ ἔγγαμου κλήρου στὸ Βυζάντιο* (Forschungen zur byz. Rechtsgeschichte, Athener Reihe, 1), Ἀθήνα 1986, 53-54 καὶ σημ. 24.

247. Νεαρά Ἡρακλείου Ι, 64 .

248. Van Dieten, *Patriarchen*, 3.- Παπαγιάννη, *Οἰκονομικά*, 62-63.

249. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ὄρου, βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότῃ τῶν Νεαρῶν (Konidaris), 99.

250. Νεαρά Ἡρακλείου Ι, 64. Βλ. Παπαγιάννη, *Οἰκονομικά*, 62-63.

κληρικῶν ποὺ ἔφεραν καὶ διοικητικὰ ἀξιώματα, σὲ 2 συγκέλλους, 12 καγκελλαρίους, 10 ἐκδίκους, 12 ρεφερενδαρίους, 40 νοταρίους καὶ 12 σκευοφύλακες²⁵¹. Ἄν μὲ τὴ νομοθετικὴ αὐτὴ ρύθμιση προβλεπόταν οὐσιαστικὰ ἡ αὐξηση τοῦ προσωπικοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, σὲ σύγκριση μὲ τὸ ἰσχύον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Α΄ καθεστῶς, μὲ μία ἄλλη Νεαρά, τὴν ὁποία ἐξέδωσε ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Ἡράκλειος, προβλεπόταν ἡ αὐξηση τοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας χωρὶς κανένα περιοριστικὸ μέτρο.

Πρόκειται γιὰ τὴν Νεαρά τοῦ 619²⁵², ἡ ὁποία δὲν καθόριζε τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸ τῶν λειτουργῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ἄλλων ἐκκλησιῶν τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας²⁵³, ἀλλὰ ἐναπέθετε στὴν κρίση τοῦ ἐκάστοτε πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως νὰ διορίζει τοὺς κληρικούς στὶς ἐκκλησίες τῆς Βασιλεύουσας²⁵⁴.

Στὴν ἀπόφαση γιὰ τὴν εἰσήγηση τῆς Νεαρᾶς τοῦ 619, ἴσως, εἶχε ὁδηγηθεῖ ὁ πατριάρχης Σέργιος καὶ ἀπὸ τὴ διαμορφωμένη αὐτὴ τὴν ἐποχὴ κατάσταση στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα· τὴν κατάσταση αὐτὴ περιγράφει μὲ γλαφυρότητα μία ἄλλη Νεαρά, τοῦ ἔτους 617²⁵⁵, περὶ συρροῆς στὴν Κωνσταντινούπολη κληρικῶν ἀπὸ τὴν ἐπαρχία²⁵⁶. Ἡ ὑπάρχουσα νομοθεσία (Νεαρά 612) ἦταν ρητὰ ἀπαγορευτικὴ γιὰ τὴν αὐξηση τῶν ὑπηρετούντων κληρικῶν, τουλάχιστον στὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὴν Ἐκκλησίᾳ τῶν Βλαχερνῶν²⁵⁷. Ἡ ἀδυναμία ἀπορρόφησης νέων ὑποψηφίων, ποὺ συνέρρεαν ἀπὸ τὴν ἐπαρχία, σὲ θέσεις τῆς πρωτεύουσας, ἴσως, ὥθησε τὸν πατριάρχου Σέργιου στὴν ἀκύρωση τῆς προηγουμένης νομοθεσίας. Ἀλλωστε, ὅπως προβάλλεται καὶ μέσα ἀπὸ τὸ

251. Νεαρά Ἡρακλείου I, 66-68, 70. Ἡ ἴδια Νεαρά (I, 68) ρύθμιζε καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν ὑπηρετούντων στὴν ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν σὲ 74 ἄτομα.

252. Dölger, *Regesten*, ἀρ. 175.

253. Στὴ Νεαρά αὐτὴ (III, 80), ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ μνημονεύονται ἀκόμα ἡ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν καὶ τοῦ Οὐρβικίου, γιὰ τίς ὁποῖες, ἐπίσης, πρέπει νὰ εἶχε ὁρισθεῖ ὁ ἀριθμὸς τοῦ προσωπικοῦ τους· βλ. Παπαγιάννη, *Οἰκονομικά*, 66 σημ. 31. Γιὰ τὴ διοικητικὴ διασύνδεση περισσοτέρων ἐκκλησιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὴν ὀνομασίᾳ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, βλ. Anna Maria Demicheli, *La Μεγάλη Ἐκκλησία nel lessico e nel diritto di Giustiniano* (Monografie del Vocabolario di Giustiniano, 3), Μιλάνο 1990, 17 κέ.

254. Νεαρά Ἡρακλείου III, 82-84.

255. Ὁ Dölger (*Regesten*, ἀρ. 212) τοποθετεῖ τὴ Νεαρά τὸ 638, ἀλλὰ στὴ νέα ἐκδοση χρονολογεῖται τὸ 617 (Konidaris, 54 κέ.).

256. Νεαρά Ἡρακλείου II, 74.

257. Νεαρά Ἡρακλείου III, 80.

νομοθετικό κείμενο, οί λόγοι, για τούς οποίους ο ίδιος ο πατριάρχης Σέργιος είχε προτείνει²⁵⁸ στον αυτοκράτορα την κατάργηση της Νεαρᾶς, πού ο ίδιος είχε εισηγηθεί πριν από έπτά χρόνια, οφείλονταν αποκλειστικά στη μεγάλη οικονομική ζημία της Ἐκκλησίας ἀπό τόν περιορισμό τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπηρετούντων κληρικῶν²⁵⁹. Τὸ *πρῶην εἰς ὠφέλειαν αὐτῆς ἐπινοηθέν βλάβης αἷτιον αὐτῇ καταστῆναι*²⁶⁰ ἀναφέρει πολὺ χαρακτηριστικά τὸ κείμενο τῆς Νεαρᾶς. Ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ διαφαίνεται ἡ πρακτική, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ μέλλοντες κληρικοὶ προσέφεραν, πρὶν ἀπὸ τὴ χειροτονία τους, χορηγίες πρὸς τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ.

Τὸ περιεχόμενο τῶν Νεαρῶν τοῦ αυτοκράτορα Ἡρακλείου ἀποκαλύπτει μὲ πειστικὸ τρόπο τὴν κρατούσα "ἱερατικὴν κατάστασιν" στὴν πρώτη εἰκοσαετία τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα ἡ ὁποία πιθανότατα ἴσχυε γιὰ ὅλο τὸν ἑβδομο αἰῶνα. Στὰ νομοθετήματα αὐτὰ μνημονεύεται ὁ ὑπέρμετρα αὐξημένος ἀριθμὸς ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας καὶ ἄλλων ναῶν τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας. Οἱ πληροφορίες μιλοῦν μὲ σαφήνεια γιὰ τὴν ἰσχύ τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας. Ἐπειδὴ ἡ τάση αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ κλήρου παρατηρεῖται ἀμείωτη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄ μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν κληρικῶν τῆς πρωτεύουσας, στὴ διάρκεια τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα καὶ μέχρι τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄, μεγάλωνε. Κατὰ συνέπεια, θὰ μπορούσαμε νὰ ὀδηγηθοῦμε στὴ διαπίστωση μιᾶς αὐξάνουσας παντοδυναμίας τοῦ κλήρου στὴν πρωτεύουσα, μὲ φυσικὸ ἐπακόλουθο τὴν ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη ἀνοδικὴ πορεία τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρουσίας²⁶¹. Οἱ, κατὰ γενικὴ ὁμολογία τῶν

258. Van Dieten, *Patriarchen*, 9-10.- Παπαγιάννη, *Οἰκονομικά*, 62-63.

259. Ὁ Van Dieten, (*Patriarchen*, 10) ἔχει διατυπώσει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἐκδοσὴ τῆς Νεαρᾶς τοῦ ἔτους 619 ἀποτελεῖ ἐκδήλωση τῆς οικονομικῆς ὑποστήριξης τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν αυτοκράτορα. Βλ. ἐπίσης, Fr. Winkelmann, *Die östlichen Kirchen in der Epoche der christologischen Auseinandersetzungen (5. bis 7. Jahrhundert)*, (Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen I/ 6), Βερολίνο 1980, 131-138.- Judith Herrin, *The Formation of Christendom*, Princeton-New Jersey 1987, 192-193.

Οὐσιαστικά, ὅμως, δὲν πρέπει νὰ πρόκειται γιὰ μία προσφορὰ τῆς ἐκκλησίας χωρὶς ἀνταπόδοση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ κράτους, ὅπως ἀφήνει νὰ ὑπονοηθεῖ τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν *Ἱστορίαν Σύντομον* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου [22 (de Boor)-19 (Mango)]: *ἐπειδὴ δὲ ἦν ἐλὼν τῆς οὐσίας τῆς μεγάλῃς ἐκκλησίας, ἐκέλευσεν ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου αὐτῇ τε καὶ τῷ κατ' αὐτὴν κλήρῳ ἐτήσια χρήματα παρέχεσθαι.*

260. Νεαρὰ Ἡρακλείου III, 82.

πηγῶν, πολυάριθμοι ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας στήν Κωνσταντινούπολη εἶχαν συγκροτήσει μία ἐξαιρετικά δυνατή καί πλούσια ομάδα, καθώς ἄλλωστε ἔχει ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ ἄσκηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικητικῆς ἐξουσίας ἦταν ἀναμφισβήτητα ἐπικερδής²⁶².

Ὅπως ἀναφέραμε καί πιό πάνω, σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ ἑβδομου αἰῶνα, δέν εἶναι γνωστή ἀπό τίς πηγές ἄλλη ρύθμιση γιά τήν "ιερατικήν κατάστασιν", οὔτε γιά τοὺς ἀξιωματούχους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, οὔτε καί γιά ἄλλες ἐκκλησίες τῆς Κωνσταντινούπολης. Τό μοναδικό κείμενο ποῦ θά μπορούσε νά μᾶς δώσει σχετικές πληροφορίες θά ἦταν ἐνδεχομένως οἱ κανόνες τῆς Σ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου· ὅμως, ἡ Σύνοδος τοῦ 680/1 δέν εἶχε ἀσχοληθεῖ καθόλου μέ θέματα σχετικά μέ τὸ καθεστῶς τοῦ κλήρου, ἀλλά ἀποκλειστικά μέ τήν καθιέρωση τῆς Ὁρθοδοξίας ὡς ἐπισήμου θρησκευτικοῦ δόγματος τῆς αὐτοκρατορίας²⁶³. Κατά τήν Σ' Οἰκουμενική Σύνοδο, ὅπως συνέβη σέ ὅλες τίς οἰκουμενικές συνόδους, οἱ ἐπίσκοποι ἦταν σέ περίοπτη θέση, δίπλα στὸν αὐτοκράτορα, κάτι ποῦ ἐπισημαίνει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη²⁶⁴, καί ποῦ τονίζεται ἰδιαίτερα στήν ἀλληλογραφία τοῦ μεταγενέστερου πάπα Γρηγορίου Β' (715-731) μέ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ' (717-741)²⁶⁵, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Δ' εἶχε βασιλέψει ἅμα τῶν ἀρχιερέων μιᾷ βουλῇ καί γνώμῃ²⁶⁶.

261. Dagron, «Le christianisme byzantin», 79.

262. Παπαγιάννη, *Οικονομικά*, 153.- Van Dieten, *Patriarchen*, 5-10. Πρβλ. Thomas, *Private Religious Foundations*, 116.

263. ACO, 2, II, 2, σ. 832-856.

264. Θεοφάνης, 360· *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 73 B-76 A.

265. Σχετικά μέ τήν πατρότητα τῶν παπικῶν ἐπιστολῶν, οἱ ὁποῖες θεωροῦνται γνήσιες ὡς πρὸς τὸν ἀρχικό πυρήνα τους (βλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, 126 καὶ σημ. 3), ἔχουν διατυπωθεῖ πολλές ἀπόψεις. Ὁ ἐκδότης τῶν ἐπιστολῶν Gouillard, «Aux origines», 277-297 τίς θεωρεῖ πλαστές. Ὁ Stein (*Bilderstreit*, 128-137) ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι συγγραφέας τους ἦταν ὁ πάπας Ρώμης Ζαχαρίας (741-752), ὁ ὁποῖος εἶχε γράψει τὸ 743 καὶ στὸν πατριάρχη Κωνσταντῖνο (754-766). Ὁ Speck (*Artabasdus*, 155-178) τίς χρονολογεῖ γύρω στὸ 717/8 καὶ θεωρεῖ ὅτι τὰ ἀρχικά πρόσωπα τῆς ἀλληλογραφίας ἦταν ὁ πάπας Γρηγόριος καὶ ὁ πατριάρχης Γερμανός, ἐνῶ ὅσα ἀναφέρονται στήν ἀλληλογραφία γιά τήν εἰκονομαχία εἶναι μεταγενέστερες προσθήκες. Βλ. ἐπίσης, G. Haendler, «Kirchenpolitische Rückwirkungen des byzantinischen Bilderstreits auf das Papsttum bis zum Frankfurter Synode 794», *Der byzantinische Bilderstreit. Sozialökonomische Voraussetzungen-ideologische Grundlagen-geschichtliche Wirkungen*, ἔκδ. J. Irmscher, Λιψία 1980, 130-136.- H. Grotz, «Beobachtungen zu den zwei Briefen Papst Gregors II. an Kaiser Leo III.», *Archivum Historiae Pontificiae* 18 (1980), 9-40.

Ἡ Πενθέκτη Σύνοδος, ποὺ συνεκλήθη στὸν ἴδιο χώρο μὲ τὴν προηγούμενη, στὴν αἶθουσα τοῦ Τρούλλου τοῦ παλατιοῦ, δέκα περίπου χρόνια ἀργότερα (691/2), παρέχει σημαντικότερες πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ κλήρου, καθὼς εἶχε ὡς κύριο καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὸ θέμα τὴν κωδικοποίηση καὶ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ κανονικοῦ δικαίου²⁶⁷. Μὲ τὴ σύγκληση συνόδου ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β΄ προσπάθησε νὰ ἀνανεώσει τὴν "ιερατικὴν κατάστασιν" καὶ νὰ τὴ φέρει στὸ ἐπίπεδο τῶν συγχρόνων του κοινωνικῶν ἐπιταγῶν²⁶⁸. Ὁ αὐτοκράτορας δὲν παρουσιάσθηκε ὁ ἴδιος ὡς νομοθέτης τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἀνέθεσε τὸ δύσκολο, ὅσο καὶ ἐπικίνδυνο, αὐτὸ ἔργο σὲ μία Οἰκουμενικὴ Σύνοδο²⁶⁹, παρεκκλίνοντας ἀπὸ τὴν ἀπόφαση ποὺ εἶχε πάρει ὁ ὁμώνυμος προκάτοχός του μὲ τὴ Νεαρὰ τοῦ 545²⁷⁰.

Ἡ Σύνοδος, ἀφοῦ ὁμολογοῦσε μὲ τοὺς δύο πρώτους κανόνες ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ προσθέσει ἢ νὰ ἀφαιρέσει τίποτα ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τῆς 5΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου²⁷¹, ἀλλὰ ὅτι θὰ τὶς διαφυλάξει *ἀπαρεργχειρήτους*²⁷², ἄρχισε ἀπὸ τὸν τρίτο κανόνα νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν κανονικὴ νομοθεσία. Ἀπὸ τοὺς 102²⁷³ συνολικὰ κανόνες τῆς συνόδου οἱ 37 (3-39) εἶχαν ὡς θέμα τους τὴ ρύθμιση θεμάτων κανονικοῦ δικαίου²⁷⁴. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος στὸ *Μικρὸ*

266. Gouillard, «Aux origines», 299. Τὸ ἴδιο, ὅμως, δὲν συνέβη στὴ βασιλεία τοῦ διαδόχου τοῦ Κωνσταντίνου Δ΄, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, βλ. πιὸ κάτω, σ. 87-89.

267. Laurent, «L'oeuvre canonique», 10.- Ohme, *Quinisextum*, 35-37. Πρβλ Judith Herrin, «"Femina Byzantina": The Council in Trullo on Women», *Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan*, ἔκδ. A. Cutler and S. Franklin = *DOP* 46 (1992), 98 σημ. 4.

268. Dagron, «Le christianisme byzantin», 60 κέ.

269. Van Dieten, *Patriarchen*, 152-153.

270. Σπ. Τρωιάνου, «Θεσπίζομεν τοῖνυν, τάξιν νόμων ἐπέχειν τοὺς ἁγίους ἐκκλησιαστικούς κανόνας...», *Βυζαντινά* 13, Β (1985), 1191-1200.

271. Mansi, τόμ.11, στ. 940 Β· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 302, 308· Ιοαννου, *Discipline*, 111-125.

272. Mansi, τόμ.11, στ. 937 D· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 304· Ιοαννου, *Discipline*, 124. Βλ. H. Ohme, «Das Concilium Quinisextum. Neue Einsichten zu einem umstrittenen Konzil», *OCP* 58 (1992), 370-371 σημ. 23.

Ἔχουμε μιλήσει, ἄλλωστε, γιὰ τὴν εὐσέβεια τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Β΄· βλ. πιὸ πάνω, σ. 71 σημ. 215. Χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν αὐτοκράτορα αὐτὸν εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου στὸ ἔργο του *Μικρὸς Ἀπολογητικὸς* (στ. 845 D): *σύμψηφος καὶ συνεργὸς γεγονώς ὁ τηνικαῦτα βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς καὶ αὐτὸς περὶ τὴν εὐκλεῆ καὶ ἀμώμητον ἡμῶν θρησκείαν εὐσεβῶν, διὰ τῆς ἰδίας ὑπογραφῆς δείκνυται*.

273. Σπ. Τρωιάνου, *Ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ τὸ νομοθετικὸ της ἔργο*, Ἀθήνα 1992, 10 κέ.

Ἀπολογητικό, πού ἔγραψε, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, ἑκατὸν εἴκοσι χρόνια μετὰ τὴ σύγκληση τῆς συνόδου²⁷⁵, ἐπισημαίνει ὅτι οἱ κανόνες τῆς Πενθέκτης *χρησίμως καὶ ἀναγκαιῶς συνήχθησαν καὶ τούτους ἐξεφώνησαν πρὸς κοινὸν τῆς ἐκκλησίας ὄφελος*²⁷⁶.

Ἦδη ἀπὸ τὴν πρώτη φράση τοῦ τρίτου κανόνα γίνεται φανερὴ ἡ στάση, τὴν ὁποία θὰ τηροῦσε ὁ αὐτοκράτορας σχετικὰ μὲ τὸν κλῆρο: *Ἐπειδὴ δὲ ὁ εὐσεβὴς καὶ φιλόχριστος ἡμῶν βασιλεὺς τῇ ἀγία ταύτῃ καὶ οἰκουμενικῇ προσεφώνησε συνόδῳ, ὥστε τοὺς ἐν κλήρῳ καταλεγομένους, καὶ ἄλλοις τὰ θεῖα διαπορθμεύοντας, καθαρὸς ἀποφῆναι καὶ λειτουργοὺς ἀμώμους*²⁷⁷. Ἄς δοῦμε, ὅμως, στὴ συνέχεια τίς πιὸ χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις, πού ἀποδεικνύουν τὴν κατάσταση τοῦ κλήρου, ἢ καλύτερα τὴν ἡθικὴ ἀταξία, στὴν ὁποία εἶχε περιπέσει ὁ κλῆρος τὴν ἐποχὴ αὐτή.

Ὁ 22ος κανόνας τῆς Συνόδου ἀπαγόρευε τὴν ἐξαγορὰ μὲ χρήματα τῆς χειροτονίας ἐπισκόπου ἢ ὁποιουδήποτε ἄλλου κληρικοῦ. Σύμφωνα μὲ τίς παρατηρήσεις τοῦ σχολιαστῆ Ζωναρά²⁷⁸, *τὸ κακὸν ὡς γάγγραινα τὰς ἐκκλησίας ἐνέμετο*, ἀφοῦ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ μνεία τοῦ μεταγενέστερου Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, ὅτι ἡ ἐξαγορὰ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος ἴσχυε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστίνου Β΄ (565-578)²⁷⁹. Ἔτσι, πολλοὶ κανόνες εἶχαν θεσμοθετηθεῖ ἀπὸ παλαιότερες συνόδους γιὰ τὴ θεραπεία τοῦ κακοῦ. Μόνο πού τώρα, στὰ τέλη τοῦ ἑβδόμου αἰῶνα, ὁ κανόνας προέβλεπε ὅτι ὁ ὑποψήφιος κληρικός θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε ζήσει ἐπιπλέον βίο σεμνὸ καὶ ἐνάρετο²⁸⁰, ἐνῶ καὶ οἱ κυρώσεις ἦταν πολὺ πιὸ αὐστηρὲς γιὰ τὴ μὴ ἐφαρμογὴ τῆς συνοδικῆς ἀπόφασης.

274. Laurent, «L'oeuvre canonique», 21.- Ohme, *Quinisextum*, 37.- Μενεβίσογλου, *Εἰσαγωγή*, 276-301. Βλ. ἀκόμα, J. M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Ὁξφόρδη 1986, 24-26.

275. Μικρὸς Ἀπολογητικός, στ. 845 C. Γιὰ τὴ χρονολογία τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου, βλ. Alexander, *Nicephorus*, 164.

276. Μικρὸς Ἀπολογητικός, στ. 848 A.

277. Mansi, τόμ. 11, στ. 941 B· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 312· Ioannou, *Discipline*, 123. Βλ. Hussey, *The Orthodox Church*, 28.- Haldon, *Seventh Century*, 317-320.

278. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 354.

279. Νικηφόρου Ξανθοπούλου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, PG 147, στ. 305 A. Σχετικὰ μὲ τὴ σιμωνία, βλ. Γ. Πουλῆ, *Ὁ δόλος καὶ ἡ πλάνη γιὰ τὸν ἄδικο χαρακτήρα τῆς πράξης στοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ποινικὸ δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1984, 134-141.

280. Mansi, τόμ. 11, στ. 953 A· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 354· Ioannou, *Discipline*, 167.

Ὁ ἀμέσως ἐπόμενος κανόνας ἀπαγόρευε στοὺς κληρικοὺς τὴ μετάδοση τῆς θείας μετάληψης μὲ ἀντάλλαγμα τὴν εἰσπραξὶ χρημάτων. Ἡ ἀπόφαση τῆς Συνόδου ἦταν σαφὴς καὶ προέβλεπε τὴν καθαίρεση τοῦ κληρικοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἀπαιτοῦσε, ἔστω καὶ τὸ ἐλάχιστο, ἀπὸ τοὺς μεταλαμβάνοντας²⁸¹.

Ὁ 24ος κανόνας τῆς Συνόδου ὀριζε στοὺς ἐκπροσώπους τοῦ κλήρου νὰ μὴ παρευρίσκονται σὲ ἵπποδρομίες καὶ σὲ θέατρα²⁸² καὶ γενικὰ τοὺς ἀπαγόρευε κάθε εἶδους κοσμικὲς συνήθειες πού προσέβαλλαν τὴν ιδιότητα τοῦ κληρικοῦ²⁸³. Ἀνανεώνοντας παλαιότερες συνοδικὲς ἀποφάσεις, ἡ Πενθέκτη ἀπαγόρευε καὶ πάλι στοὺς κληρικοὺς νὰ εἶναι ἰδιοκτῆτες καπηλείων (9ος κανόνας)²⁸⁴ ἢ νὰ ἐπιδίδονται σὲ τοκογλυφία (10ος κανόνας)²⁸⁵. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, σωζόμενη σφραγίδα πού χρονολογεῖται στὴν περίοδο 550-650, πρὶν ἀπὸ τὴν Πενθέκτη Σύνοδο καὶ ἀνήκει στὸν "Παῦλο διάκονο καὶ ἀργυροπράτη"²⁸⁶, ἀποτελεῖ ἓνα μικρὸ δεῖγμα γιὰ τὴν ἄσκηση κερδοφόρων ἐπαγγελμάτων ἀπὸ τοὺς κληρικοὺς, κάτι πού ἡ Πενθέκτη ἐπέδωκε νὰ καταργήσει.

Οἱ παραπάνω ἀποφάσεις ἐπαναλαμβάνουν λίγο ὥς πολὺ ἀντίστοιχες παλαιότερων συνόδων. Ἀντιπαραβάλλοντας, ὅμως, τοὺς κανόνες τῆς Πενθέκτης μὲ τοὺς ἀντίστοιχους παλαιότερους διακρίνουμε καθαρὰ τὴν τάση γιὰ ἐπιβολὴ αὐστηρότερων κυρώσεων στοὺς παραβάτες κληρικοὺς.

Ἀπὸ τοὺς λιγοστοὺς νέους κανόνες τῆς Πενθέκτης, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνευ-

281. Mansi, τόμ. 11, στ. 953 B· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 354-355· Ioannou, *Discipline*, 168.

282. Πρβλ. Ilse Rochow, «Zu "heidnischen" Bräuchen bei der Bevölkerung des byzantinischen Reiches im 7. Jh., vor allem auf Grund der Bestimmungen des Trullanums», *Klio* 60 (1978), 483-497.

283. Mansi, τόμ. 11, στ. 953 B-C· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 356· Ioannou, *Discipline*, 155. Πρβλ. Fr. Tinnefeld, «Zum profanen Mimos in Byzanz nach dem Verdict des Trullanums (691)», *Βυζαντινά* 6 (1974), 328.

284. Mansi, τόμ. 11, στ. 945 D· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 326· Ioannou, *Discipline*, 136-137.

285. Mansi, τόμ. 11, στ. 945 D· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 328· Ioannou, *Discipline*, 137. Βλ. Ἐλευθερίας Παπαγιάννη, «Ἐπιτρεπόμενες καὶ ἀπαγορευμένες κοσμικὲς ἐνασχολήσεις τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου», Δ' *Πανελλήνιο Ἱστορικό Συνέδριο-Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1983, 150.

286. Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 962. Πρβλ. Φλωρεντίας Εὐαγγελάτου-Νοταρᾶ, "Σημειώματα" ἑλληνικῶν κωδίκων ὡς πηγὴ διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 1204, Ἀθήνα 1982, 106.

ρίσκονται σὲ προηγούμενες συνόδους, εἶναι καὶ ὁ 33ος²⁸⁷. Παίρνοντας ὡς ἀφορμὴ τὴν κρατοῦσα κατάσταση ἐν τῇ Ἀρμενίων χώρᾳ, ὅπου στὸν τοπικὸ κλῆρο συνήθιζαν νὰ κατατάσσονται μόνο ὅσοι ἦταν ἀπὸ *ιερατικὸ γένος*²⁸⁸, ὁ κανόνας ἀπαγόρευε νὰ γίνονται κληρικοὶ μὲ μόνο δικαιολογητικὸ στοιχεῖο τὴν *ιερατικὴ* τους προέλευση. Ὁ παρὼν κανόνας ὁρίζε στοὺς ὑποψήφιους κληρικοὺς ὅτι ἔπρεπε ἀπαραιτήτως νὰ περάσουν ἀπὸ τὶς ἀπαραίτητες καὶ προβλεπόμενες ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς κανόνες δοκιμασίες, εἴτε εἶχαν προγόνους ἱερεῖς εἴτε ὄχι, καὶ νὰ λαμβάνουν τὴν *ιερατικὴ* ιδιότητα ἀπὸ τὸν τοπικὸ ἐπίσκοπο. Γιὰ τοὺς παραβάτες προβλεπόταν ἡ ποινὴ τοῦ ἀφορισμοῦ.

Μολονότι ἀρχικὰ ὁ κανόνας αὐτὸς ἔδειχνε ὅτι ἀφοροῦσε μία εἰδικὴ περίπτωσι, τοὺς κληρικοὺς τῆς Ἀρμενίας²⁸⁹, προσεκτικότερη ἀνάγνωση τοῦ κειμένου θὰ μποροῦσε νὰ δείξει ὅτι ἡ ἀπόφασις αὐτὴ ἀφοροῦσε ὁλόκληρῃ τῇ βυζαντινῇ ἐπικράτειᾳ. Τὰ σημεῖα ποὺ μᾶς ὁδηγοῦν στὴν ὑπόθεσις αὐτὴ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο τῆς συνοδικῆς ἀπόφασις· πρῶτα ὁ κανόνας ἀναφέρεται γενικὰ σὲ ὅσους ἐπιθυμοῦσαν νὰ γίνουν κληρικοὶ (*τοῖς εἰς κλῆρον βουλομένοις*)· ἔπειτα, στίς ἀπαγορευτικὰς διατάξεις μνημονεύεται ὅτι χωρὶς τὴν *εὐλογίαν τοῦ οἰκείου ποιμένου* δὲν θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἐνταχθεῖ στίς τάξεις τοῦ κλήρου, ἐνῶ πουθενὰ δὲν γίνεται λόγος γιὰ Ἀρμενίους.

Ξεχωριστό, ὅμως, ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ συνοδικὴ ἀπόφασις, καθὼς ἀναφέρει, χωρὶς νὰ καθορίζει μόνο τὸ *ιερατικὸ γένος*, ὅτι οἱ ὑποψήφιοι δὲν θὰ πρέπει νὰ προσβλέπουν στὸ γένος τους γιὰ νὰ ἐνταχθοῦν στίς τάξεις τοῦ κλήρου: *μη̇ ἐξεῖναι τοῖς εἰς κλῆρον βουλομένοις προάγειν τινὰς εἰς τὸ γένος ἀποβλέπειν τοῦ προχειριζομένου*²⁹⁰. Εἶναι πιθανὸ νὰ ὑπονοεῖται ἐδῶ καὶ ἡ

287. Mansi, τόμ. 11, στ. 957 D- 960 A· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 379· Ιοαννου, *Discipline*, 166-167.

288. *Ἐπειδὴ περ̇ ἔγνωμεν ἐν τῇ Ἀρμενίων χώρᾳ, μόνους ἐν κλήρῳ, τοὺς ἐκ γένους ἱερατικοῦ κατατάττεσθαι, Ἰουδαϊκοῖς ἔθεσιν τοῦτο πράττειν*: Mansi, τόμ. 11, στ. 957 D· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 379· Ιοαννου, *Discipline*, 166.

289. Ἡ Head (*Justinian II*, 69-70) ἔχει συνδέσει τὶς προτεινόμενες ἀπὸ τὴ Σύνοδο ἀλλαγές γιὰ τὴν κοινωνία τῆς Ἀρμενίας μὲ τὴ γενικότερη τοπικὴ ἀναταραχὴ πρὸς τὴν κεντρικὴ ἐξουσίᾳ τοῦ Βυζαντίου. Βλ. ἐπίσης, Haldon, *Seventh Century*, 321-322. Βλ. καὶ τοὺς κανόνες 32, 56, 99 ποὺ ἀφοροῦν τὴν κοινωνία τῆς Ἀρμενίας, ἀλλὰ οἱ ἀποφάσεις ἔχουν γενικὸ χαρακτήρα: *Ὡστε τὴν κατὰ πᾶσιν οἰκουμένην τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαν, μιᾷ κατακολουθοῦσαν τάξει*, ὅπως ἀναφέρεται πολὺ χαρακτηριστικὰ στὸν 56ο (Mansi, τόμ. 11, στ. 969 B· Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 436· Ιοαννου, *Discipline*, 193) κανόνα αὐτῆς τῆς Συνόδου.

εὐγενῆς καταγωγή τῶν ὑποψηφίων, ἀφοῦ δὲν ἐξειδικεύεται ἡ περίπτωση τῆς ἱερατικῆς καταγωγῆς. Ἀπὸ ὅσο διαφαίνεται, λοιπόν, ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς συνοδικῆς ἀπόφασης ὑπῆρχε συνήθεια αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ἐνδεχομένως ὄχι μόνο στὴν Ἀρμενία, νὰ διορίζονται κληρικοί, χωρὶς νὰ ἔχουν περάσει ἀπὸ τὶς ἀπαραιτήτες διαδικασίες, μὲ μόνο κριτήριο τὴν ἱερατικὴ ἢ καὶ τὴν εὐγενῆ καταγωγή τῶν ὑποψηφίων. Ὅμως, μὲ τὶς ἀποφάσεις τῆς Πενθέκτης, γίνεται ἐκδηλῆ ἡ πρόθεση τοῦ αὐτοκράτορα νὰ περιστείλει τὴν τάση ὁρισμένων κύκλων ἢ καὶ τῶν εὐγενῶν νὰ μονοπωλοῦν τὰ ἱερατικὰ ἀξιώματα. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ πατριάρχης Νικηφόρος, ἐπιχειρῶντας ἓνα εἶδος κριτικῆς ἀποτίμησης τοῦ ἔργου τῆς Πενθέκτης, ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ Σύνοδος εἶχε ἐπιτελέσει ὕψιστα καθήκοντα. Ἄν δὲν ὑπῆρχαν αὐτοὶ οἱ κανόνες, γράφει, ἡ Ἐκκλησία θὰ εἶχε ὑποστεί μεγάλη ζημία, ἀφοῦ ὑπῆρχαν στίς τάξεις τοῦ κλήρου "ἀνεύθυνοι" κληρικοί. Ἀκόμα, σύμφωνα μὲ τὸ λόγιο πατριάρχη τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑνατου αἰῶνα, ἔργο τῆς συνόδου ἦταν ἡ ἀξιοπιστία ποὺ ἔδωσε στοὺς κληρικούς²⁹¹.

Θὰ μπορούσαμε νὰ συνοψίσουμε ἀπὸ τὰ παραπάνω ὅτι οἱ ἀποφάσεις τῆς Πενθέκτης ἀποβλέπουν ὄχι μόνο στὴν ἐπιστροφή τοῦ κλήρου στὴν αὐστηρὴ πειθαρχία²⁹², ἀλλὰ καὶ στὴν προσπάθεια ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα νὰ ἐμποδίσει τὴ μονοπώληση θέσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ἀπὸ ὁρισμένους κύκλους, ὅπως ἦταν οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἢ ἴσως καὶ οἱ κοσμικοὶ ἀριστοκράτες, τοὺς ὁποίους τόσο πολὺ κατεδίωξε σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς βασιλείας του.

Σὲ μία ἐποχὴ, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς τῆς συγκλητικῆς κοσμικῆς ἀριστοκρατίας, φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι τυχαῖος ὁ διορισμός, ὅπωςδῆποτε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸ Β΄, τοῦ ἀπὸ λαϊκῶν ἀσηκρητῆς²⁹³ Παύλου (688-694) στὴ θέση τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Πρῶτη φορά, μετὰ τὸν πατριάρχη Νεκτάριο, στὰ τέλη τοῦ τετάρτου αἰῶνα, ἓνας λαϊκὸς ἀνέρχεται στὸν πατριαρχικὸ θρόνο καὶ ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς διακοπὴ τῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία ἤθελε τοὺς πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, γιὰ δύο αἰῶνες περίπου, νὰ προέρχονται ἀποκλειστικὰ

290. Mansi, τόμ. 11, στ. 957D-960A· Πάλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, 379· Ιωαννου, *Discipline*, 166-167. Γιὰ τοὺς ἀριστοκράτες βυζαντινοὺς ἀξιωματοῦχους ἀρμενικῆς καταγωγῆς, βλ. Fr. Winkelmann, *Quellenstudien zur herrschenden Klasse von Byzanz im 8. und 9. Jahrhundert*, (BBA 54) Βερολίνο 1987, 154, 206.

291. Μικρὸς Ἀπολογητικός, στ. 845 C.

292. Laurent, «L'oeuvre canonique», 20.- Van Diēten, *Patriarchen*, 152-153.

293. *Χρονογραφικὸν Σύντομον*, 119· Mansi, τόμ. 12, στ. 189 C, 204 C.

ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς Ἀγίας Σοφίας²⁹⁴. Μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ Παύλου, γίνεται ἐμφανέστατη ἡ δυσπιστία, ἴσως καὶ ἡ δυσἀρέσκεια, τοῦ αὐτοκράτορα πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ κλήρου.

Στὴν προβολὴ τοῦ Παύλου θὰ πρέπει νὰ εἶχε συνηγορήσει ὅπωςδήποτε ἡ θητεία του ὡς αὐτοκρατορικοῦ γραμματέως στὴν προηγούμενη Σύνοδο: *Παῦλος ὁ μεγαλοπρεπέστατος ἀσκηρῆτις καὶ σεκρετάριος βασιλικός*²⁹⁵. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν ἐπέτρεπε σὲ κανένα νὰ κατηγορήσει τὸν αὐτοκράτορα οὔτε καὶ τὸ νέο πατριάρχη γιὰ αἰρετικές ἰδιαιτερότητες στὶς προσωπικὲς θρησκευτικές τους ἐπιλογές. Ὅπως γίνεται γνωστὸ ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου²⁹⁶, ὁ Παῦλος ἦταν ἐνθερμος ὑποστηρικτῆς τῆς Ὁρθοδοξίας, ὅπως ἄλλωστε ἦταν καὶ ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας. Τὸ μόνο ἀσυνήθιστο γιὰ τὴν περίπτωσι γιὰ τὸν γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ νέος ἱεράρχης δὲν προερχόταν ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς Ἀγίας Σοφίας. Μολονότι δὲν γνωρίζουμε τὸν ἀκριβῆ ρόλο τοῦ πατριάρχη στὴ Σύνοδο, ὁ Παῦλος θεωρεῖται ὡς ἐμπιστος²⁹⁷ τοῦ αὐτοκράτορα.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Β΄ ἐπιδίωκε νὰ δώσει τέλος σὲ μία κατάστασι, ἡ ὁποία εἶχε πάρει ἀνησυχητικὲς διαστάσεις. Ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, συγκαλώντας τὴν Πενθέκτη, ἀνέλαβε νὰ διορθώσει τὰ κακῶς κείμενα τοῦ κλήρου καὶ νὰ ἐμποδίσαι τὴν ἠθικὴ παρακμὴ του²⁹⁸, στὴν ὁποία, ἴσως εἶχε ὁδηγήσει καὶ ἡ ὑπέρμετρη αὔξησι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κληρικῶν²⁹⁹.

Δύο χρόνια μετὰ τὴ Σύνοδο, στὶς 20 Αὐγούστου 693, πέθανε ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ αὐτοκράτορα πατριάρχης Παῦλος. Στὴ θέση του ἐξελέγη ὁ Καλλίνικος (694-705), ὁ μέχρι τότε πρεσβύτερος καὶ σκευοφύλακας τῆς ἐκκλησίας τῶν Βλαχερνῶν³⁰⁰. Ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου Καλλινίκου³⁰¹, ἀναφέρει ὅτι ὁ ἥρωάς του

294. Βλ. πρὸ πάντων, σ. 78-79.

295. ACO, 2, II, 1, σ. 32. Βλ. Bréhier, *Institutions*, 101-102.- Γιὰ τὴν ἀντιστοιχία τῆς ἀπόδοσις στὰ ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ τῶν βυζαντινῶν ἀξιωματῶν, βλ. P. Koch, *Die byzantinischen Beamtentitel von 400 bis 700*, Ἰένα 1903.

296. ACO, 2, II, 1, σ. 32, 40, 166, 196.

297. Van Dieten, *Patriarchen*, 151-152.- Ohme, *Quinisextum*, 255-257.

298. Laurent, «L'oeuvre canonique», 20.- Van Dieten, *Patriarchen*, 152-153.

299. Ἐνδεικτικὸ εἶναι ὅτι στὴν Πενθέκτη Σύνοδο (691/2) εἶχαν λάβει μέρος 220 πατέρες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 183 προέρχονταν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως· βλ. Ohme, *Quinisextum*, 321.

300. *Χρονογραφικὸν Σύντομον*, 119· *Βίος Καλλινίκου*, 645.

301. Στὴν ἐκδοσι τῶν Βολλανδιστῶν, στὴν ἐπικεφαλίδᾳ τοῦ Βίου (σ. 645), ἀναγράφεται ἐσφαλμένα ὅτι ὁ Λαυρέντιος εἶναι συγγραφέας τοῦ ἔργου: *auctore Laurentio quodam monacho Rutiensi in Calabria*. Τὸ θέμα τῆς πατρότητος τοῦ κειμένου θὰ θιγῇ σὲ

καταγόταν από τη Βασιλεύουσα και οι γονείς του ήταν πιστοί και σεμνοί. Γρήγορα ή φήμη της αρετής του διαδόθηκε στους *έν τέλει*, γι' αυτό, κατά το βιογράφο, διορίσθηκε σκευοφύλαξ του ναού της Θεοτόκου των Βλαχερνών³⁰². Ύστερα από την έξαετη θητεία του Παύλου, ανέβαινε και πάλι στον πατριαρχικό θρόνο ένας εκκλησιαστικός αξιωματούχος· όχι από την Μεγάλη Έκκλησία, όπως ήθελε η παράδοση, αλλά από την εκκλησία των Βλαχερνών. 'Αλλά, καθώς έχει διατυπωθεί ή άποψη ότι ή Μεγάλη Έκκλησία και ή εκκλησία των Βλαχερνών αποτελούσαν μία οργανική ένότητα στις αρχές του έβδομου αιώνα³⁰³ -και αυτό φαίνεται να ισχύει μέχρι την εποχή που μās άπασχολεί- θά μπορούσαμε να θεωρήσουμε τον Καλλίνικο ως τυπικό εκπρόσωπο αυτών, οι όποιοι προορίζονταν για τον πατριαρχικό θρόνο, όπως συνέβαινε πριν από τη θητεία του πατριάρχη Παύλου.

Μολονότι οι άφηγηματικές πηγές της εποχής, ή *Ιστορία Σύντομος* του πατριάρχη Νικηφόρου και ή Χρονογραφία του Θεοφάνη, δεν κάνουν καθόλου λόγο για τις συνθήκες, κάτω από τις όποιες ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο ο πατριάρχης Καλλίνικος, ο Βίος του, σαφώς μεταγενέστερο κείμενο, άποδίδει την έκλογή του στη σύμφωνη γνώμη *των εκκρίτων του βήματος και πάντων των έν τέλει*. Οι εκπρόσωποι του κλήρου, μαζί με τους άριστοκράτες, είχαν άναδείξει τον Καλλίνικο, πρώτα στο άξίωμα του σκευοφύλακος της εκκλησίας των Βλαχερνών και έπειτα στην άνώτατη κλίμακα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Βλέπουμε, λοιπόν, τον άνώτερο κληρο να συνεργάζεται με την κοσμική άριστοκρατία για να προωθήσει τον Καλλίνικο. 'Ο άνώτερος κληρος, προβάλλοντας και πάλι ένα δικό του εκπρόσωπο στην ύψηλότερη βαθμίδα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας φαίνεται ότι έδινε μία άπάντηση στο νεωτεριστή αυτοκράτορα. 'Από την άλλη πλευρά, βλέπουμε την κοσμική άριστοκρατία, που τελούσε υπό διωγμό στα χρόνια αυτά, να προσβλέπει στη βοήθεια του ισχυρού κλήρου. 'Η κατάσταση του κλήρου, παρά τις προσπάθειες του 'Ιουστινιανού Β', φαίνεται ότι δεν άλλαξε και πολύ και οι διαθέσεις του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως προς τον αυτοκράτορα δεν άρρησαν να εκδηλωθούν.

'Ο βιογράφος του πατριάρχη Καλλινίκου άρχικά έπαινει τον αυτοκράτορα: *και ήν μέν και τῷ βασιλεῖ τούτῳ και αγαπώμενος και τιμώμενος και θαύματος ήν μέρει τιθέμενος*³⁰⁴. 'Αλλά, όπως άναφέρει στη συνέχεια, ή ίδια

προσεχή μελέτη.

302. *Βίος Καλλινίκου*, 645· *Syn. Eccl. CP.*, στ. 918.

303. Παπαγιάννη, *Οικονομικά*, 64 σημ. 22.

304. *Βίος Καλλινίκου*, 645, κάτι που οι άφηγηματικές πηγές της εποχής δεν

πηγή, ἐπεὶ περὶ ὁ κρατῶν βαρὺς τις ἦν πρὸς τοὺς ὑπὸ χεῖρα, καὶ φρενῶν ἐνδεία τὸ ὑπήκοον ἐξεβιάζετο³⁰⁵, ὁ πατριάρχης Καλλίνικος, ὁ ὁποῖος δὲν μποροῦσε νὰ τὸν ἀφήσει ἀνεξέλεγκτο, προσπάθησε μὲ διάφορους τρόπους νὰ τὸν ἀποτρέψει ἀπὸ τὶς ἀπρεπεῖς ἐνέργειες. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προσπάθεια, τὴν ὁποία καταβάλλει τὸ ἀγιολογικὸ κείμενο νὰ παρουσιάσει τὸν πατριάρχη ὡς ὑπερασπιστὴ ὅσων τελοῦσαν τότε ὑπὸ διωγμὸ ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄, διαφαίνεται εὐκρινῶς ἡ διάθεση τοῦ κειμένου αὐτοῦ νὰ ἀμαυρώσει τὴν φυσιογνωμία τοῦ αὐτοκράτορα, ἀποκαλώντας τὸν διαταραγμένο διανοητικὰ (φρενῶν ἐνδεία). Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, πού ἐπίσης ἐπιδιώκει τὴ δυσφήμιση τοῦ αὐτοκράτορα, τοποθετεῖ στὸ πρῶτο ἔτος τῆς θητείας τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου ὅλα τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἔχουν συνδεθεῖ μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατίας³⁰⁶, ὥστε νὰ προβάλλει συμπαγῆς ἡ εἰκόνα τοῦ περιγραφόμενου μισητοῦ αὐτοκράτορα. Ἐχοντας ἤδη κάνει λόγο δύο φορὲς γιὰ τὸ μῖσος, πού εἶχε προκαλέσει ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ³⁰⁷, ὁ χρονογράφος ἀναφέρει τέλος τὴ διαφωνία, ἡ ὁποία προέκυψε ἀνάμεσα στὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη. Ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, στὰ πλαίσια τῆς οἰκοδομικῆς του δραστηριότητος³⁰⁸, εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν πατριάρχη Καλλνίκο νὰ ἀναπέμψει εὐχὴ γιὰ τὴν κατάλυση τῆς ἐκκλησίας τῆς Θεοτόκου τῶν Μητροπολίτου καὶ τῆ μεταστέγασί της στὸ Πετρίν, προκειμένου νὰ ἀνεγερθοῦν στὸ σημεῖο αὐτὸ φιάλη καὶ βάθρα τῶν Βενέτων³⁰⁹, μαρτυρία πού παραδίδουν καὶ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα³¹⁰. Ὁ πατριάρχης εἶχε προβάλλει τὴν εὐλογη ἀντίδρασή του ἰσχυριζόμενος ὅτι "εὐχὴν ἐπὶ συστάσει ἐκκλησίας ἔχομεν, ἐπὶ δὲ καταλύσει ἐκκλησίας οὐ παρελάβομεν"³¹¹.

Ἡ ἐκκλησία τῶν Μητροπολίτου βρισκόταν, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ χρονογράφου, στὸ Ἱερὸν Παλάτιον³¹², εἶχε κτισθεῖ, σύμφωνα μὲ τὰ Πάτρια, ἀπὸ τὸν ἀναφέρουν.

305. Βίος Καλλινίκου, 645.

306. Θεοφάνης, 367.

307. πολλὰ κακὰ ἐνδειξάμενος μισητὸν τὸν βασιλέα πεποίηκεν (...) ταῦτα πάντα ἐπηύξησε τὸ μῖσος τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν βασιλέα : Θεοφάνης, 367.

308. Head, *Justinian II*, 52 κέ.

309. Θεοφάνης, 367-368. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος καὶ ὁ πολὺ μεταγενέστερος Ἰωάννης Ζωναρᾶς ἀποσιωποῦν τὴν παραπάνω εἶδηση.

310. Βίος Καλλινίκου, 645 C· *Syn. Eccl. CP.*, στ. 918. Τὰ Πάτρια (III, 245) παρέχουν ἐπίσης τὴν ἴδια πληροφορία.

311. Θεοφάνης, 368.

312. Θεοφάνης, 367-368. Σύμφωνα μὲ χειρόγραφο τοῦ Βίου Καλλινίκου (σ. 645), ἡ

Ἰουστινιανὸς Α΄ καὶ εἶχε ὀνομασθεῖ ἔτσι, διότι *μητροπολίτου οἶκος ἦν*³¹³. Ὅπως, ὁμως, φαίνεται ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς δωρεᾶς (688)³¹⁴, μὲ τὴν ὁποία ὁ αὐτοκράτορας παραχωροῦσε στὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἀλυκὴ³¹⁵, ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ παρουσιάζεται νὰ ἔχει ὡς πρώτη του φροντίδα τὴν "σύστασιν τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν"³¹⁶ καὶ ὄχι τὴν "κατάλυσιν". Πραγματικά, ἦταν ἓνας εὐσεβὴς αὐτοκράτορας, κάτι ποὺ δὲν ἀναφέρει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ἡ ὁποία τονίζει, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἓνα γεγονός ἡσσοнос σημασίας. Ἴσως, γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴ στάση ποὺ εἶχε τηρήσει ὁ ἀνώτερος κληρὸς ἀπέναντί του³¹⁷. Λαμβάνοντας ὑπόψη τὰ παραπάνω, θὰ μπορούσαμε νὰ εἰκάσουμε ὅτι οἱ αἰτίες γιὰ τὴ διαφωνία ἀνάμεσα στὸν πατριάρχη καὶ τὸν αὐτοκράτορα δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐντοπισθοῦν, ὅπως ἀφήνει νὰ ὑπονοηθεῖ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, στὴν κατάλυση τοῦ ναοῦ. Ἴσως, τίς αἰτίες αὐτὲς θὰ μπορούσαμε νὰ τίς ἀναζητήσουμε στὶς γενικότερες σχέσεις τοῦ αὐτοκράτορα μὲ τὸ βυζαντινὸ κληρὸ. Στὴν ὑπόθεση αὐτὴ μπορούμε νὰ ὀδηγηθοῦμε ἐπίσης, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας τὴ ρητὴ μνεία τοῦ ἀνώνυμου βιογράφου τοῦ Καλλινίκου ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β΄ ἀναζητοῦσε ἀφορμὲς γιὰ νὰ καθαιρέσει τὸν Καλλίνικο ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ ἀξίωμα, γι' αὐτὸ καὶ τοῦ εἶχε ζητήσει τὴν κατάλυση τοῦ ναοῦ τῶν Μητροπολίτου³¹⁸. Ἡ διήγηση τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη ἀφήνει ἀνάλογους ὑπαινιγμούς· ἔχοντας μνημονεύσει πρῶτα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν κατάλυση τῆς ἐκκλησίας τῶν Μητροπολίτου, ὁ χρονογράφος ἀρχίζει τὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων ποὺ συνδέονται μὲ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄³¹⁹. Ὡς μείζων καὶ πρώτη αἰτία γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ αὐτο-

ἐκκλησία αὐτὴ τοποθετεῖται *ἐνδοθεν τοῦ παλατίου*. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 197.

313. *Πάτρια*, III, 245. Βλ. Berger, *Patria*, 527.

314. Dölger, *Regesten*, ἀρ. 258.

315. Ἡ δωρεὰ ἐγινε μετὰ τὴν ἐπιτυχημένη ἐκστρατεία τοῦ 687/8 ἐναντίον τῶν σλαβικῶν φύλων τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἰδιαίτερα τῆς περιοχῆς γύρω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη: Νικηφόρος, 36 (de Boor)-Νικηφόρος 38 (Mango)· Θεοφάνης, 364. Βλ. *Θαύματα ἁγίου Δημητρίου*, *Commentaire*, 189, 132 σημ. 210.

316. *Πρώτην φροντίδα διὰ παντός κεκτημένοι περὶ τῆς συστάσεως τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν ἐπ' αὐταῖς ταῦτα προΐεναι βουλόμεθα ὅσα πρὸς παραμυθείαν αὐτῶν καὶ συστατικὴν τυγχάνουσιν πρόνοιαν*. J. M. Spieser, «Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. I. Les inscriptions de Thessalonique», *TM* 5 (1973), 156-159.

317. Βλ. πὺρ κάτω, σ. 98 κέ.

318. *Βίος Καλλινίκου*, 645.

319. Θεοφάνης, 368.

κράτρηα προβάλλει τη σχεδιαζόμενη από τὸν αὐτοκράτορα δολοφονία τοῦ πατριάρχη Καλλινίκου. Ὡς ὑπερβολικὴ θὰ χαρακτηρίζαμε τὴν ἀποψη, ποὺ ἐλλοχεύει στὸ κείμενο τῆς Χρονογραφίας, ὅτι ἡ διαφωνία γιὰ τὴν κατάλυση τοῦ ναοῦ τῶν Μητροπολίτου, ἀρκοῦσε γιὰ τὴ ρήξη αὐτοκράτορα καὶ πατριάρχη. Πιο κοντὰ στὸ κλίμα τῆς τότε ἐποχῆς θὰ ἦταν ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ αἵματοκύλισμα τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινούπολης³²⁰, σχετίζεται καὶ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, ἡ ὁποία ἔθιγε τὴν μέχρι τότε ἰσχύουσα κατάσταση. Ἄλλωστε, ὁ αὐτοκράτορας ἀνατράπηκε ἀπὸ τὸ μοναστικὸ καὶ κοσμικὸ κλῆρο τῆς πρωτεύουσας.

Μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, κατὰ τὶς βασιλεῖες τοῦ Λεοντίου (695-698) καὶ τοῦ Ἀψιμάρου- Τιβερίου (698-705), τὸ ὕψιστο ἀξίωμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ἐξακολουθοῦσε νὰ κατέχει ὁ πατριάρχης Καλλίνικος. Ἡ θητεία του, ὅμως, ἔληξε ὅταν ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, Ρινότμητος πλέον, ἀνακατέλαβε τὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνον τὸ 705.

Οἱ ἀφηγηματικὲς πηγὲς ἀφηγοῦνται ὅτι στὴν ἐπιχείρηση γιὰ τὴν ἀνακατάληψη τοῦ θρόνου, σημαντικὴ βοήθεια εἶχε παράσχει στὸν Ἰουστινιανὸ ὁ χάνος τῆς Βουλγαρίας Τερβέλ³²¹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὁ Βίος τοῦ πατριάρχη Καλλινίκου καὶ τὸ Συναξάριο παραδίδουν τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ ἀνῆλθε γιὰ δευτέρη φορὰ στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνον, πείθοντας μὲ δόλο τὸν πατριάρχη Καλλίνικο καὶ τοὺς "ἐν τέλει", ἀλλὰ γρήγορα ἀθέτησε τὶς ὑποσχέσεις του³²².

Ἀμέσως μόλις ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ ἀνακατέλαβε τὴν ἐξουσία (705), κατὰ τὴν ὁμολογία ὄλων τῶν πηγῶν πολὺν τε φόνον καὶ κάκωσιν ἐν τοῖς ὑπηκόοις ἐποιεῖτο³²³. Ἀντιπαραβάλλοντας τὶς ποινές, ποὺ εἶχαν ἐπιβληθεῖ τότε στοὺς

320. Θεοφάνης, 368.

321. Νικηφόρος, 41-42 (de Boor)-Νικηφόρος, 42 (Mango)· Θεοφάνης, 374· *Παραστάσεις Σύντομοι*, 98. Βλ. I. Dujčev, «La seconda ascesa di Giustiniano II al trono imperiale», *Studi filologici e storici in onore di Vittorio de Falco*, Νεάπολη 1971, 555-562. Διασώζεται σφραγίδα τοῦ χάνου Τερβέλ μὲ τὸν τίτλο τοῦ καίσαρος: Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 2672. Βλ. N. Oikonomides, *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*, Οὐάσιγκτον 1986, ἀρ. 26.

Γιὰ τὸ περιέργο χωρίο τοῦ λεξικοῦ τῆς Σούδας (τόμ. Α΄, 483), βλ. τὰ σχόλια στὴ νέα ἐκδοσὴ τῆς *Ἱστορίας Συντόμου* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου (Mango, 201).

322. *Βίος Καλλινίκου*, 646· *Syn. Eccl. CP.*, στ. 918. Ἡ μαρτυρία αὕτη ἔχει ἐκτιμηθεῖ ὡς ἥσσανος σημασίας· βλ. Van Dieten, *Patriarchen*, 159.

323. Νικηφόρος, 42-43 (de Boor)-Νικηφόρος, 42 (Mango)· Θεοφάνης, 375· Γεώργιος

κοσμικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς κύκλους, γίνεται σαφές ὅτι ἡ ἀντιμετώπισή τους ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ἦταν διαφορετική. Ἄν γιὰ τὸν Λεόντιο καὶ γιὰ τὸν Ἀψίμαρο - Τιβέριο εἶχαν ἐπιβληθεῖ ἀνείπωτες ποινὲς μὲ ἀποκορύφωμα τὴν κεφαλικὴ τιμωρία, γιὰ τὸν πατριάρχη Καλλίνικο ἀρκοῦσε ἡ ποινὴ τῆς τύφλωσης καὶ τῆς ἐξορίας στὴ Ρώμη³²⁴. ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι τὸ 692 ὁ πάπας Σέργιος (687-701) εἶχε ἀντιδράσει σθεναρὰ στὴν ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα, ἀρνούμενος μάλιστα νὰ ὑπογράψει τὰ πρακτικὰ τῆς Πενθέκτης³²⁵. Ἴσως, ἡ ἐπεικὴς τιμωρία πρὸς τὸν πατριάρχη Καλλίνικο νὰ ὀφείλεται στὴν κατανόηση ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα, ὅτι δὲν ἦταν ἀκόμα ὥριμες οἱ συνθήκες νὰ θίξει περισσότερο τὸν ἱεράρχη αὐτὸ καὶ γενικότερα τὸν πατριαρχικὸ θεσμό, καθὼς γνώριζε πολὺ καλὰ ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι τὸν εἶχαν ἀνατρέψει δέκα περίπου χρόνια νωρίτερα.

Ὁ πατριάρχης Κύρος³²⁶ (705-711) ἦταν ἱερομόναχος ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀμάστριδος³²⁷ τοῦ Πόντου καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτὸ συνάγεται ὅτι δὲν ἀνῆκε στοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προερχόταν ἡ πλειονότητα τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως³²⁸. Ὅπως εἶχε συμβεῖ στὴν περίπτωση τῆς ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχη Παύλου, ἔτσι καὶ τώρα, ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ ἀνέβαζε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸν ἐκλεκτό του, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, οὔτε καὶ μὲ τὴν ἐκκλησίᾳ τῶν Βλαχερνῶν, ἐκδηλώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴ δυσπιστία του πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας. Οἱ πηγές

Μοναχός, 733· Ζωναρᾶς Γ΄, 327· *Βίος Καλλινίκου*, 646. Βλ. Head, *Justinian II*, 114 κέ.- Winkelmann, «Staat», 208-210.

324. Νικηφόρος, 42 (de Boor)-Νικηφόρος, 42 (Mango)· Θεοφάνης, 375· Γεώργιος Μοναχός, 733· Ζωναρᾶς Γ΄, 327· *Βίος Καλλινίκου*, 646. Τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα παρέχουν τὴν ἀναξιόπιστη (Van Dieten, *Patriarchen*, 159) μνεία ὅτι, κατὰ διαταγὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, ὁ ἐξόριστος Καλλίνικος εἶχε συλληφθεῖ καὶ τοιχισθεῖ στὰ θεμέλια κάποιας στοᾶς τῆς Ρώμης καὶ ἔπειτα ἀπὸ σαράντα ἡμέρες ἦταν ἀκόμα ζωντανός!

325. Στὴν πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ πρὸς τὴν Ἁγίᾳ Ἐδρᾷ ἀναφέρεται διεξοδικὰ τὸ *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, 371-373· βλ. Fr. Görres, «Justinian II und das römische Papsttum», *BZ* 17(1908), 439-440.- Head, *Justinian II*, 72 κέ.- T. S. Brown, *Gentlemen and Officers Imperial Administration and Aristocratic Power in Byzantine Italy A. D. 554-800*, Hertford 1984, 159 κέ.- Ohme, «Neue Einsichten», 373.

326. Ὁ Γεώργιος Μοναχός (σ. 733) τὸν ὀνομάζει Κυριακό.

327. Νικηφόρος, 42 (de Boor)-Νικηφόρος, 42 (Mango)· Θεοφάνης, 375· Ζωναρᾶς, Γ΄, 327· *Χρονογραφικὸν Σύντομον*, 119.

328. Βλ. πρὶν πάντων, σ. 78-79.

ἀναφέρουν ὡς κύριο λόγο γιὰ τὴν προβολή τοῦ Κύρου στὴν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχε προείπει στὸν ἐξόριστο τότε Ἰουστινιανό, ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὴ Χερσώνα γιὰ νὰ ἀνακαταλάβει τὴν ἐξουσία, ὅτι θὰ κέρδιζε καὶ πάλι τὸ χαμένο θρόνο³²⁹.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δεύτερης φάσης τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ οἱ πηγές δὲν προσφέρουν καμμία πληροφορία σχετικὰ μὲ τὴν κατάσταση τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας καὶ ἀποσιωποῦν τὶς σχέσεις τοῦ κλήρου μὲ τὸν αὐτοκράτορα. Καμμία, ἐπίσης, σαφὴς ἔνδειξη δὲν ὑπάρχει γιὰ τὴ στάση ποὺ τήρησε ὁ κλῆρος τῆς πρωτεύουσας κατὰ τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ νεωτεριστῆ αὐτοκράτορα καὶ τὴν ἐκλογή τοῦ ἄγνωστου, μέχρι τότε, Κύρου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ἴσως, στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσαν νὰ βοηθήσουν οἱ πληροφορίες ἀπὸ τοὺς Βίους δύο συγχρόνων ἐκπροσώπων τῆς ἐκκλησίας, τοῦ λίγο μεταγενέστερου πατριάρχη Γερμανοῦ καὶ τοῦ γνωστοῦ μελωδοῦ Ἀνδρέα Κρήτης.

Ὁ Γερμανός, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τοῦ ἀνωνύμου βιογράφου³³⁰, εἶχε εὐνουσισθεῖ στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Δ΄ καὶ εἶχε ὑποχρεωθεῖ νὰ ἀκολουθήσει τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα εἰσερχόμενος στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ³³¹, μαρτυρία, ἡ ὁποία ἐπιβεβαιώνεται μόνο ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο Ζωναρά³³². Ὁ Γερμανός, λοιπόν, ἀνῆκε στὴν ἐξαιρετικὰ ἰσχυρὴ, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ομάδα τῶν ἀξιωματούχων τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα ἦταν ἓνα ἐξέχον μέλος τῆς³³³. Ὅταν τὸ 705 κατέλαβαν ὁ μὲν Ἰουστινιανός Β΄ Ρινόμητος τὴ βασιλεία, ὁ δὲ Κύρος τὴν ἀνώτατη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ὁ ἀνώνυμος βιογράφος, προφανῶς ἐνοχλημένος, ἀναφέρει ὅτι παρουσιάσθηκαν οἱ τῆς *Κυζικηνῶν ἐκκλησίας ἐλλόγιμοι* στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ νὰ ἀναζητήσουν τὸ νέο τους μητροπολίτη, τὸν ὁποῖο βρῆκαν στὸ πρόσωπο τοῦ κληρικοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας, Γερμανοῦ³³⁴. Μὲ τὴ νέα του ιδιότητα μετέβη,

329. Νικηφόρος, 42 (de Boor)-Νικηφόρος, 42 (Mango)· Θεοφάνης, 375· Ζωναράς, Γ΄, 327. Βλ. Van Dieten, *Patriarchen*, 161.

330. Ὁ ἐκδότης τοῦ Βίου, συγκρίνοντας τὰ χειρόγραφα, τοποθετεῖ τὴ συγγραφή τοῦ κειμένου τὸν 11ο-12ο αἰώνα· βλ. Lamza, *Germanos I.*, 25.- Ševčenko, «Hagiography», 113-114.

331. Βίος Γερμανοῦ, 202. Βλ. Lamza, *Germanos I.*, 65.

332. Ζωναράς Γ΄, 331. Βλ. Lamza, *Germanos I.*, 64.

333. Βίος Γερμανοῦ, 204.

334. Βίος Γερμανοῦ, 204-205. Βλ. Lamza, *Germanos I.*, 71.

Δὲν γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς διαθέσιμες πληροφορίες τῶν πηγῶν, ἂν ὑπάρχει κάποια σχέση ἀνάμεσα στὴν ἐκλογή τοῦ Γερμανοῦ ὡς μητροπολίτη Κυζίκου καὶ τὴν ἐγκατάσταση Κυπρίων στὴν Κύζικο ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανό Β΄ τὸ 691. Ἴσως, ἡ μητρόπολη Κυζίκου,

ὅπως ἄλλωστε ἦταν ἡ ὑποχρέωσή του, στὴν Κύζικο καὶ μάλιστα πρέπει νὰ ἔμεινε ἐκεῖ ὡς τὸ 715³³⁵. Στὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα θὰ μπορούσε νὰ εἶχε συντείνει καὶ τὸ ἄσχημο κλίμα³³⁶, πού ἐπικρατοῦσε μετὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν ρινότμητο αὐτοκράτορα. Μολονότι οἱ πηγές δὲν μνημονεύουν καμμία τιμωρία εἰς βάρος τοῦ κλήρου, στὰ χρόνια τῆς δεύτερης βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, φαίνεται ὅτι τόσο ἡ ποινὴ, πού εἶχε ἐπιβληθεῖ στὸν πατριάρχη Καλλίνικο, ὅσο καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ Κύρου, ἄσχημο μέχρι τότε μοναχοῦ, ἦταν ἀρκετὰ γιὰ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἐκκλησίας, ὥστε νὰ κατανοήσουν ὅτι οἱ διαθέσεις τοῦ τελευταίου ἐκπροσώπου τῆς Ἡρακλειανῆς δυναστείας πρὸς τὸν κλῆρο, δὲν πρέπει νὰ εἶχαν ἀλλάξει καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν πρώτη του βασιλεία. Συνεπῶς, θὰ μπορούσε νὰ διατυπωθεῖ ἡ ἂποψη ὅτι ἡ ἐπιλογὴ τοῦ Γερμανοῦ στὴ μητρόπολη Κυζίκου αὐτὴ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἀποφύγει τὴν βαριὰ ἀτμόσφαιρα τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Γερμανὸς ἔμεινε πραγματικά μακριὰ ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα καὶ μακριὰ ἀπὸ τίς πολιτικές ζυμώσεις, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ χρόνο, κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ ἦταν κάτοχος τῆς ἐξουσίας (705-711)³³⁷.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Γερμανό, μία ἄλλη ἐξέχουσα ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότητα, ὁ γνωστὸς μελωδὸς Ἀνδρέας (660-740), ἀναχωροῦσε περίπου τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα γιὰ τὴν Κρήτη, μὲ τὴ νεοαποκτηθεῖσα ιδιότητα τοῦ ἀρχιεπισκόπου³³⁸. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἐκκλησιαστικὲς φυσιογνωμίες ἀκολου-

μετὰ τὴν περιπέτειά της, μὲ τὴ μετονομασία της σὲ Νέα Ἰουστινιανούπολη (πρβλ. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Ὁ 39ος κανὼν τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (692) καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄», *Δίπτυχα* 6, 1994-1995, 169-178) ἐπιζητοῦσε ἓνα δυναμικὸ ἐκπρόσωπο τῆς ἐκκλησίας, ὅπως ἦταν ὁ Γερμανός, προκειμένου νὰ ἀποκατασταθοῦν τὰ "δίκαια" τῆς μητρόπολης Κυζίκου.

335. *Βίος Γερμανοῦ*, 208· *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1076 D.

336. Lamza, *Germanos I.*, 64. Ἀντίθετα, ἔχουμε ἀναφέρει τὴν προτίμηση τῶν κληρικῶν τῆς ἐπαρχίας πρὸς τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, κατὰ τὸν ἑβδομο αἰῶνα, ἐνῶ ἔχει ἐπισημανθεῖ (Παπαγιάννη, *Οἰκονομικά*, 223), ὅτι ἡ συμμετοχὴ τῶν κληρικῶν στὴν αὐλικὴ ζωὴ ἀποτελοῦσε ἓνα πρόσθετο θέλητρο γιὰ νὰ ἐπιζητοῦν οἱ κληρικοὶ τὴν ἐγκατάστασή τους στὴν Κωνσταντινούπολη.

337. Σημειώνεται τὸ ἔτος 711 καὶ ὄχι τὸ ἔτος 715, τῆς ἀνόδου του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, γιατί στὰ χρόνια 711-715, ὁπότε βασιλεὺς ὁ Βαρδάνης-Φιλιππικὸς καὶ ὁ Ἀρτέμιος-Ἀναστάσιος, ὁ Γερμανὸς βρισκόταν στὸ ἐπίκεντρο τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων.

338. Ὑπάρχει ἡ σφραγίδα του μὲ τὸν ἅγιο Τίτο στὴν πρόσθια ὄψη καὶ ἑμμετρὴ ἐπιγραφή στὴν ὀπίσθια *Κρήτης πρόεδρος, Χριστέ, σώζεις Ἀνδρέαν*: Zacos-Vegler, *Seals*, ἀρ.

θησαν λίγο μεταγενέστερα κοινή πορεία, καθώς, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, τάχθηκαν ὑπὲρ τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ αὐτοκράτορα Βαρδάνη-Φιλιππικοῦ, μετέχοντας μάλιστα στὴ μονοθελητικὴ Σύνοδο τοῦ 712.

Ὁ Ἀνδρέας, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ βιογράφου του, Νικήτα πατρικίου καὶ κυαίστορος³³⁹, εἶχε χειροτονηθεῖ καὶ αὐτὸς διάκονος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, *κατὰ βασιλικὴν πρόσταξιν*, ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια μόνιμης ἐγκατάστασης στὴν Κωνσταντινούπολη³⁴⁰. Ὁ βιογράφος δὲν ἀναφέρει ποιὸς αὐτοκράτορας εἶχε τοποθετήσῃ τὸν Ἀνδρέα ἀνάμεσα στοὺς κληρικούς τῆς Ἀγίας Σοφίας. Θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, δεδομένου ὅτι αὐτὸς παρέλαβε τὴν ὁμολογία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, πὺν μετέφερε τὸ 685 ὁ Ἀνδρέας, ὅταν ὁ τελευταῖος ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων³⁴¹. Δὲν ἀποκλείεται, ὅμως, αὐτὸ νὰ συνέβῃ ἀργότερα καὶ νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὁ Ἀνδρέας ἐγίνε διάκονος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας στὰ χρόνια εἴτε τοῦ Λεοντίου, εἴτε τοῦ Ἀψιμάρου-Τιβερίου.

Λίγο ἀργότερα τοῦ ἀνετέθη ἡ διοίκηση ὀρισμένων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῆς πρωτεύουσας. Ὁ βιογράφος, μολονότι περιγράφει ἐκτενῶς τὴ χρηστὴ διοίκηση τῶν ἰδρυμάτων αὐτῶν ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα³⁴², εἶναι ιδιαίτερα φειδωλὸς στὴ συνέχεια, ὅταν κάνει λόγο γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ ἡρώα του στὴν ἀρχιεπισκοπικὴ ἔδρα τῆς Κρήτης. Ἀναφέρει μάλιστα ὅτι εἶχε διορισθεῖ ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως³⁴³ καὶ παρασιωπᾷ, εἴτε ἀπὸ ἄγνοια, εἴτε ἐσκεμμένα, τὸ διορισμὸ τοῦ ἀπὸ τὸν πάπα Ρώμης, ὁ ὁποῖος καὶ διόριζε τὸν ἀρχιεπί-

1293 καὶ Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 619. Γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ "προέδρου" ὡς ἀρχιεπισκόπου, βλ. τὰ σχόλια τοῦ Laurent, *Corpus* V1, XXXI.

339. Γιὰ τὸν Νικήτα, συγγραφέα τῆς ἀγιολογικῆς διήγησης, βλ. Beck, Kirche, 561.- Θ. Ε. Δετοράκη, *Οἱ ἅγιοι τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου τῆς Κρήτης καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς αὐτοὺς φιλολογία*, Ἀθήνα 1970, 161.

340. *Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης*, 174.

341. *Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης*, 173.

342. *Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης*, 174.

343. *Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης*, 174. Βλ. D. Tsougarakis, *Byzantine Crete. From the 5th Century to the Venetian Conquest* (Historical Monographs 4), Ἀθήνα 1988, 204. Βλ. ἐπίσης καὶ τὶς ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις τῆς Marie-France Auzépy, «De Philarète, de sa famille, et de certains monastères de Constantinople», *Les saints et leur sanctuaire à Byzance. Textes, images et monuments*, ἔκδ. Catherine Jolivet-Lévy-M. Kaplan- J.-P. Sodini, Παρίσι 1993, 133-134.

σκοπο Κρήτης μέχρι τὰ μέσα τοῦ ὄγδοου αἰώνα. Ἡ ἐκλογή του στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Κρήτης τοποθετεῖται νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἐπικρατοῦσα χρονολογία τοῦ 711³⁴⁴, δηλαδὴ στὰ χρόνια τῆς δεύτερης βασιλείας τοῦ Ρινότμητου. Ἴσως, λοιπόν, δὲν εἶναι τυχαία ἡ ταυτόχρονη φυγὴ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τῶν δύο αὐτῶν ὑψηλῶν φυσιογνωμιῶν τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας. Ἦταν, βέβαια, ὑποχρεωμένοι νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Κωνσταντινούπολη, ἐφόσον εἶχαν λάβει τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ, στὴν ἀπόφασή τους αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ συνέτεινε καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ ρινότμητου αὐτοκράτορα. Ἄλλωστε, μία ἄλλη ἐκκλησιαστικὴ φυσιογνωμία τῆς ἐποχῆς, καὶ πάλι ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας, ὁ διάκονος καὶ χαρτοφύλαξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Ἀγάθων³⁴⁵, ἀφήνοντας σαφέστατα νὰ ὑπονοηθεῖ ὅλη ἡ δυσαρέσκειά του πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄, σκιαγραφεῖ μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς. Ἀφοῦ χαρακτηρίζει μὲ τὰ πιὸ κολακευτικὰ λόγια τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Δ΄³⁴⁶, κάνει λόγο γιὰ "τὰ δεινὰ καὶ ἄλλεπαλλήλως κινούμενα πράγματα", τὰ ὁποῖα εἶχαν ἐπιφέρει ὄχι μόνο τὴ "μείωσιν" καὶ τὴν "κατάλυσιν" τοῦ πολιτεύματος, ἀλλὰ καὶ τῆς "βασιλείας τὴν κορυφὴν"³⁴⁷. Τὴν ἔντονη ἐπικρατοῦσα τότε ἀναταραχὴ, τὴν ὁποία ἐπίσης περιέγραψε μὲ τὰ πιὸ μελανά χρώματα καὶ ὁ μεταγενέστερος πατριάρχης Νικηφόρος³⁴⁸, ὁ Ἀγάθων τὴν ἀποδίδει *τῷ μάλιστα* στὸν τελευταῖο αὐτοκράτορα τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, ἀφοῦ *μὴ μόνο εἰσάπαξ διὰ τὴν κακίστην αὐτοῦ ἐξ ἀρχῆς καὶ μαιφόνον προαίρεσιν, τῆς βασιλείας ἐκπεσεῖν καὶ ἀπορριφῆναι (...)* ἀλλὰ καὶ *δίς*³⁴⁹. Κύριος ὑπαίτιος, βέβαια, τῶν "ἄλλεπαλλήλως κινουμένων πραγμάτων" θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ πρωτευουσινιανικοῦ κλήρου ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, στὰ χρόνια τῆς δεύτερης βασιλείας τοῦ ὁποίου ὁ Γερμανὸς

344. Δετοράκη, *Οἱ ἅγιοι τῆς Κρήτης*, 167.

345. ACO, 2, II, 2, σ. 898 Ἡ σφραγίδα τοῦ Ἀγάθωνος μὲ τὴν Παναγία Βρεφοκρατοῦσα καὶ ἐπιγραφή μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κατόχου καὶ τὰ ἀξιώματά του, νοτάριος καὶ καγκελλάριος, ὑπάρχει στὸ ἔργο τοῦ Laurent, *Corpus* V2, ἀρ. 1613 καὶ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ ἑβδόμου αἰώνα. Ἄλλη σφραγίδα (Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1692 A), μὲ σταυρόσχημο μονόγραμμα στὴν πρόσθια ὄψη καὶ ἐπιγραφή μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὰ ἀξιώματα, πρωτονοτάριος, καγκελλάριος, χαρτοφύλαξ, ἀποδίδεται μὲ μεγάλη πιθανότητα στὸν Ἀγάθωνα Διάκονο καὶ χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ ὄγδοου αἰώνα, καὶ μάλιστα τὸ 713, ὅταν συνέγραψε ἐκ νέου τοὺς κανόνες τῆς Σ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

346. ACO, 2, II, 2, σ. 898.

347. ACO, 2, II, 2, σ. 898.

348. Νικηφόρος, 52 (de Boor)-Νικηφόρος, 52 (Mango).

349. ACO, 2, II, 2, σ. 898-899.

καὶ ὁ Ἀνδρέας ἐγκατέλειψαν τὴν Κωνσταντινούπολη. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐποχὴ ἰδρύθηκε καὶ ἡ μονὴ τῆς Πελεκητῆς στὴ Βιθυνία³⁵⁰, ἴσως γιὰ νὰ ἀποτελέσει καταφύγιο ὧσων εἶχαν πληγῇ ἀπὸ τὴν τρομοκρατικὴ πολιτικὴ τοῦ ρινότηπου αὐτοκράτορα.

Τὶς διαθέσεις τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας ἐναντι τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς του θὰ μπορούσαμε νὰ τὶς κατανοήσουμε, ἐπίσης, καὶ ἀπὸ τὶς δυνάμεις ποὺ εἶχαν συμπαραταχθεῖ μὲ τὸν Βαρδάνη-Φιλιππικό. Ὅπως ἔχουμε ἐπισημάνει ἤδη, ὁ εὐγενὴς Βαρδάνης ἀνέτρεψε τὸν πολέμιό τῆς ἀριστοκρατίας, Ἰουστινιανὸ Β΄, μὲ τὴν ὑποστήριξη τῆς μονῆς Καλλιστράτου. Γιὰ δευτέρη, συνεπῶς, φορὰ βλέπουμε ἐκπροσώπους τῶν μονῶν τῆς Κωνσταντινούπολης νὰ ἀντιπαράτασσονται στὸν Ἰουστινιανὸ Β΄· ὅσο γιὰ τὸν κοσμικὸ κληρὸ δὲν φαίνεται νὰ εἶχε λάβει μέρος στὴ δευτέρη ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄. Ὅμως, μαζὶ μὲ τὸν Ἰουστινιανὸ καθαιρέθηκε καὶ τὸ δημιουργημὰ του, ὁ πατριάρχης Κῦρος³⁵¹, ὁ ὁποῖος περιορίσθηκε στὴ μονὴ τῆς Χώρας³⁵². Ἡ ἄμεση καθαίρεση τοῦ πατριάρχου θὰ μπορούσε εὐλόγα νὰ σημαίνει ὅτι ὁ ἱεράρχης αὐτὸς ἦταν ὁ εὐνοούμενος τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ καὶ δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ὁ ἐκλεκτὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κύκλων τῆς πρωτεύουσας. Τὴ θέση του κατέλαβε ἕνας ἐκπρόσωπος ἀπὸ τὸν κληρὸ τῆς πρωτεύουσας καὶ φυσικὰ ἐκλεκτὸς τοῦ νέου αὐτοκράτορα³⁵³. ἦταν ὁ Ἰωάννης, διάκονος καὶ χαρτουλάριος τοῦ οἰκονομείου³⁵⁴ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Ὁ νέος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ἦταν, σύμφωνα μὲ τὸν πατριάρχη Νικηφόρο, μυημένος στὴ μονοθελητικὴ αἵρεση, ὅπως, ἐπίσης, ὁ μητροπολίτης Κυζίκου Γερμανὸς καὶ ἄλλοι ἱερεῖς καὶ συγκλητικοὶ πλείστοι³⁵⁵. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, πιὸ ἀναλυτικὴ, δίνει περισσότερες πληροφορίες γιὰ τοὺς συνεργάτες, οἱ ὁποῖοι ἀκολούθησαν τὴ νέα θρησκευτικὴ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἰωάννη καὶ τὸν μητροπολίτη Κυζίκου Γερμανό, ὁ χρονογράφος συμπληρῶνει καὶ διευκρινίζει

350. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 67.

351. Χρονογραφικὸν Σύντομον, 119· Ζωναρᾶς, Γ, 330-331.

352. Θεοφάνης, 382· Mansi, τόμ.12, στ.189 Β. Βλ. Van Dieten, *Patriarchen*, 165.

353. Van Dieten, *Patriarchen*, 166.

354. Χρονογραφικὸν Σύντομον, 119. Βλ. Darroutzès, *Ὁφφίκια*, 304.

355. Νικηφόρος, 48 (de Boor)-Νικηφόρος, 46 (Mango). Ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς (Γ΄, 331) χαρακτηρίζει μὲν τὸν πατριάρχη Ἰωάννη ὡς ὁμόδοξο τοῦ αὐτοκράτορα, ἀλλὰ δὲν μνημονεύει τὴ συμμετοχὴ ἄλλων ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας στὸν ὄψιμο μονοθελητισμό.

τὴ μαρτυρία τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, σχετικὰ μὲ τὴν ταυτότητα τῶν ἐτέρων ἱερέων, τῶν ὁμοφρόνων μὲ τὸν αὐτοκράτορα: καὶ Ἀνδρέαν καὶ αὐτὸν ἐπίσκοπον Κρήτης ὄντα, Νικόλαόν τε τὸν ἀπὸ καυκοδιακόνων³⁵⁶ σοφιστὴν γεγονότα τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης³⁵⁷ κνέστορά τε τότε ὑπάρχοντα, Ἐλπίδιόν τε διάκονον τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, Ἀντίοχόν τε τὸν χαρτοφύλακα καὶ ἐτέρους τούτων ὁμοιοτρόπους· οἵτινες καὶ ἐγγράφως ἀνεθεμάτισαν τὴν ἁγίαν ἔκτην σύνοδον³⁵⁸. Γιὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀναβίωσης τοῦ μονοθελητισμοῦ κάνει λόγο καὶ ὁ Διηγηματικὸς λόγος *Περὶ Συνόδων καὶ Αἱρέσεων*, ἔργο τοῦ Γερμανοῦ, μὴ γνήσιο στὸ σύνολό του³⁵⁹. Στὸ ἔργο αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται ἡ συμμετοχὴ τοῦ συγγραφέα, οὔτε καὶ τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης· μνημονεύεται, ὅμως, κάποιος Ἰωάννης πρεσβύτερος Κολωνείας, ὁ Νικόλαος σοφιστὴς³⁶⁰, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται καὶ στὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ἐνῶ ὁμολογεῖται ὅτι μετεῖχαν καὶ ἔτεροι, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἐσκεμμένα δὲν ἀναφέρονται³⁶¹. Δυστυχῶς, δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε, ἂν οἱ ἔτεροι ἦταν ἐκκλησιαστικοὶ ἢ κοσμικοί. Ἰσως, μὲ τὴν παραπάνω μαρτυρία τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ ὑπονοοῦνται, ὅσοι ἀναφέρονται στὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη. Εἶναι γεγονός, πάντως, διασταυρωμένο ἀπὸ ποικίλες πηγές, ὅτι ὁ Βαρδάνης Φιλιππικὸς εἶχε βρεῖ ὁμόφρονες, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἰωάννη, καὶ ἄλλες ἐξέχουσες προσωπικότητες τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας³⁶². Συνεπῶς, ἡ κορυφὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πυραμίδας στὴν πλειονότητά της εἶχε ταχθεῖ ὑπὲρ τοῦ

356. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς λέξης, βλ. C. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, Λυών 1688 (ἀνατ. Graz 1958), στ. 625.- G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexikon*, Ὁξφόρδη 1964, s.v.

357. Du Cange, *Glossarium*, στ. 625.

358. Θεοφάνης, 382. Σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς Χρονογραφίας (σ. 362) ἀναφέρεται ὅτι τὴν ἐμμανῆ σύνοδον τοῦ Φιλιππικοῦ υπέγραψαν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Ἀνδρέας καὶ μητροπολίτης Κυζίκου Γερμανός. Ὁ Haldon (*Seventh Century*, 321) θεωρεῖ ὅτι αὐτοὶ εἶχαν λίγες ἐπιλογές.

359. Τὰ κεφάλαια, ποὺ πραγματεύονται τὴν ἀναβίωση τοῦ μονοθελητισμοῦ, θεωροῦνται ὡς γνήσιο ἔργο τοῦ Γερμανοῦ· βλ. πλὺ κάτω, σ. 106 σημ. 403.

360. *Περὶ Συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 76 B.

361. καὶ ἐτέρων, ὧν τὰ ὀνόματα ἐκὼν ὑπερβήσομαι: *Περὶ Συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 76B.

362. Οἱ βιογράφοι τοὺς ἀποσιωποῦν τὴν αἵρετικὴ δράση τοὺς καὶ τὴ Σύνοδο τοῦ 712, ἐνῶ τοὺς ἀναφέρουν ὡς ὀρθόδοξους: *Βίος Γερμανοῦ*, 202· *Βίος Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης*, 170. Γιὰ τὴν ὀρθοδοξία τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης, βλ. A. Heisenberg, «Ein jambisches Gedicht des Andreas von Kreta», *BZ* 10 (1901), 505-514.

μονοθελητῇ αὐτοκράτορα Φιλίππικου³⁶³. Ὅπως ἔχουμε ἐπισημάνει, ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη καὶ ὁ Ἀγάθων προσπάθησαν νὰ δικαιολογήσουν τὸ θρησκευτικὸ ὀλίσθημα τοῦ Βαρδάνη, μὲ τὴ χάλκευση τῆς πρόρρησης³⁶⁴. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ κορυφὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας προσπάθησε νὰ ἀποδώσει ἐξολοκλήρως τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ μονοθελητισμοῦ στὸν αὐτοκράτορα.

Ὁ Γερμανός, ἐπιθυμώντας προφανῶς νὰ ἀποσείσει ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ τοὺς ἄλλους ἐκκλησιαστικοὺς τὴν κατηγορία γιὰ συμμετοχὴ στὸν ὄψιμο μονοθελητισμό, ἀναφέρει ὅτι ἡ ὑπογραφή τῶν πρακτικῶν τῆς μονοθελητικῆς συνόδου ἦταν προῖον βίας³⁶⁵. Ἐπίσης, τὸ ἴδιο ἐπιχείρημα μὲ τὸν Γερμανὸ προέβαλε καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης, στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πάπα Κωνσταντῖνο Α΄, ἐπιχειρώντας νὰ ἀποκρούσει τὴν κατηγορία τοῦ μονοθελητῆ³⁶⁶. Στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ διακήρυξε τὴν ἀδιάσειστη πίστη του στὴν Ὁρθοδοξία καὶ ἐπιδίωκε νὰ συνδιαλλαγῇ μὲ τὸν προκαθήμενο τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας³⁶⁷, τὸν ὁποῖο ὀνομάζει *κεφαλὴν τῆς κατὰ Χριστὸν ἱερωσύνης*,³⁶⁸ ἰσχυριζόμενος ὅτι εἶχε ἀποδεχθεῖ τὸ διόρισμό του *κατ' οἰκονομίαν*, προκειμένου νὰ μετριάσει τὴν *ἀτοπία* τοῦ αὐτοκράτορα³⁶⁹. Ἐπειδὴ, γράφει ὁ πατριάρχης Ἰωάννης στὴν ἐπιστολὴ του, ὁ αὐτοκράτορας ἤθελε ἀρχικὰ νὰ διορίσει στὸν πατριαρχικὸ θρόνον κάποιον *οὐκ ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡμῶν συλλόγου τυγχάνοντα* ἐπενέβη ὁ κληρὸς τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ μὲ τὴ δική του ἐπιμονὴ καὶ παρότρυνση ἐξελέγη πατριάρχης ὁ ἴδιος, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιθυμῇ³⁷⁰.

363. Ἀξίζει νὰ ὑπογραμμίσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 381), μολοντί παραδέχεται, δὲν μπορεῖ ἄλλωστε νὰ κάνει καὶ διαφορετικά, ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ἦταν αἰρετικός, ἀνευρίσκει, ὡστόσο, εὐκαιρία νὰ τὸν ἐπαινέσει: *καὶ ἐν μὲν ταῖς διαλαλιαῖς αὐτοῦ λόγιος καὶ ἐχέφων ἐλογίζετο*. Σύμφωνα, ἄλλωστε, καὶ μὲ τὴ μνεία ἀπὸ τῆς *Παραστάσεως Συντόμου* (σ. 160), κείμενο φιλικὸ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Φιλίππικὸ, ὁ τελευταῖος μνημονεύεται ὡς "πρῶτος" καὶ "κατ' ἄγνοιαν πλανηθεὶς": βλ. τὰ σχόλια τῶν ἐκδοτῶν, σ. 17 κέ. Πρβλ. Tinnefeld, *Kaiserkritik*, 59-60.

364. Βλ. πρὸ πάντων, σ. 70 κέ.

365. *Περὶ Συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 76 Β.

366. τὸ ἀρρώστημα οὐκ ἐκ τῆς αἰτίας τοῦ σώματος τὴν σύστασιν εἴληφεν, ἀλλ' ἐξωθεν βεβιασμένης καὶ ἀδοκῆτου συμφορᾶς γέγονεν ἀποτέλεσμα: ACO, 2, II, 2, σ. 902. Βλ. J. M. Sansterre, «Le pape Constantin Ier (708-713) et la politique religieuse des empereurs Justinien II et Philippikos», *Archives d'Histoire Pontificale* 22 (1984), 7-29.

367. ACO, 2, II, 2, σ. 901-902. Βλ. Van Dieten, *Patriarchen*, 169-173.

368. ACO, 2, II, 2, σ. 902.

369. ACO, 2, II, 2, σ. 903. Βλ. Van Dieten, *Patriarchen*, 168-169.

Σὲ ὅλη τὴν ἐπιστολὴ εἶναι διάχυτη ἡ διάθεση ἀπολογίας καὶ συμβιβασμοῦ μετὰ τὸν πάπα, καθὼς ἡ Ρωμαϊκὴ ἐκκλησία εἶχε ἀντιδράσει σθεναρὰ στὴ μονοθελητικὴ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα³⁷¹.

Ἀξίζει νὰ τονισθεῖ καὶ νὰ σχολιασθεῖ ἓνα σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς, ὅπου ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης ἀναφέρει ὅτι εἶχε δηλώσει ἔνορκα στὸν ἀποκρισιάρχο τοῦ πάπα, ὅταν ἀκόμα ἡ ἀναζωπύρωση τοῦ μονοθελητισμοῦ ἦταν στὸ ἀπὸ γαίον τῆς, τὴν ἀκλόνητη πίστη τοῦ στὴν Ὁρθοδοξία. Ἀμέσως μετὰ σπεύδει νὰ δηλώσει: "Γνωρίζετε καὶ σεῖς, ἀγιώτατοι, ὅπως σᾶς ἔχει διδάξει ἡ πείρα σας, ὅτι χωρὶς τεχνάσματα καὶ σύνεση δὲν εἶναι καθόλου εὐκόλο, σ' αὐτοὺς τοὺς δύσκολους καιροὺς, νὰ ἀντεπεξέλθουμε ἀπέναντι στὴν κοσμικὴ ἐξουσία"³⁷². Σύμφωνα μετὰ τὴν παραπάνω ὁμολογία τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου, ἡ υἱοθέτηση τοῦ μονοθελητισμοῦ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ δὲν ἦταν τίποτ' ἄλλο, παρὰ ἀποτέλεσμα *τέχνης καὶ περινοίας*. Δανειζόμενος τὰ λόγια τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ἐξομολογεῖται στὸν πάπα Κωνσταντῖνο: *ἄλογον ὁμοῦ καὶ σκαιὸν (...) τὸ μὴ τῇ δυνάμει τοῦ σκοποῦ προσέχειν, ἀλλὰ ταῖς λέξεσιν*³⁷³. Τέχνασμα καὶ περισκεψὴ ἀπαιτοῦσε, λοιπόν, ἡ τότε συγκυρία, ἡ ὁποία δὲν εἶχε γίνει κατανοητὴ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τῆς Ρώμης. Ὁ κύριος σκοπός, ὅμως, στὸν ὁποῖο πρέπει νὰ ἦταν μυημένος ὁ ἀνώτερος κληρὸς τῆς πρωτεύουσας, σὲ σημεῖο ποῦ νὰ ἐμφανίζεται ὡς ὁπαδὸς τοῦ μονοθελητισμοῦ, ὅπως δὲν ἦταν ἡ Ὁρθοδοξία, ἀλλὰ ὁ φορέας τῆς, ποῦ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία τῆς Ρώμης, ἦταν ὁ Ἰουστινιανὸς Β' Ρινότμητος. Συνεπῶς, ἡ ἀναβίωση τοῦ μονοθελητισμοῦ καὶ ἡ υἱοθέτησή του ἀπὸ ἐξέχουσες προσωπικότητες τοῦ κλήρου ἀφοροῦσε ὄχι τὸν ἀναθεματισμὸ τῆς Σ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀλλὰ, κυρίως τὴν ἀνατροπὴ γιὰ δευτέρη φορὰ τοῦ ὑπερορθόδοξου εὐσεβοῦς, ἀλλὰ νεωτεριστῆ, αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Β', ἀπὸ τὶς ἴδιες περίπου δυνάμεις, οἱ ὁποῖες τὸν εἶχαν ἀνατρέψει καὶ πάλι, δέκα ἔξι χρόνια νωρίτερα.

Ἀδιάσειστο τεκμήριο γιὰ τὶς νόθες καὶ πρόσκαιρες μονοθελητικὲς ἐπιλογὲς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων τῆς ἐποχῆς ἀποτελεῖ ἡ στάση, ποῦ τήρησε ὁ κληρὸς τῆς πρωτεύουσας στὴν ἀποκατάσταση τῆς ὀρθοδοξίας ἀπὸ τὸ διάδοχο τοῦ Φιλίππικου, τὸν Ἀρτέμιο-Ἀναστάσιο (713-715). *Ἀνακηρύττεται δὲ (...) βασιλεὺς εὐσεβῆς καὶ ὀρθόδοξος Φιλαρτέμιος τοῦνομα, (...) ψήφῳ κοινῇ καὶ*

370. ACO, 2, II, 2, σ. 902.

371. *Liber Pontificalis*, 392. Βλ. J. Richards, *The Popes and the Papacy in the Early Middle Ages 476-752*, Λονδίνο 1979, 214.- Γιὰ τὴν ἀπόρριψη τῶν αὐτοκρατορικῶν συμβόλων στὴ Ρώμη, βλ. Brown, *Gentlemen and Officers*, 155-156.

372. ACO, 2, II, 2, σ. 903.

373. ACO, 2, II, 2, σ. 903-904.

δοκιμασία της τε ιεράς συγκλήτου και παντός του ιερατικού καταλόγου των τε επιδημούντων φιλόχριστων έκστρατευμάτων και του πολιτικού δήμου παντός αναγορευθείς³⁷⁴. Από τη μαρτυρία αυτή, προκύπτει ότι οι εκκλησιαστικοί κύκλοι μαζί με τη σύγκλητο, "τά επιδημούντα φιλόχριστα έκστρατεύματα"³⁷⁵, και τον "πολιτικόν δήμον" της Κωνσταντινούπολης είχαν ανεβάσει τον Ἀρτέμιο-Ἀναστάσιο στον αυτοκρατορικό θρόνο³⁷⁶. Ἐνῶ οι εκκλησιαστικοί κύκλοι είχαν ἐνεργό συμμετοχή στην ἀναβίωση του μονοθελητισμοῦ, τώρα παρουσιάζονται νὰ ὑποστηρίζουν τὴν Ὁρθοδοξία καὶ τὴν Ὡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο. Ὁ πατριάρχης Ἰωάννης παρέμεινε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο καὶ μάλιστα ὁ ἴδιος ἔσπεψε αὐτοκράτορα τὸν ὀρθόδοξο Ἀρτέμιο³⁷⁷. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στοὺς δύο ὀρθόδοξους αὐτοκράτορες, Ἰουστινιανὸ Β' καὶ Ἀρτέμιο-Ἀναστάσιο, θὰ πρέπει νὰ ἐντοπισθεῖ στὴ στάση ποὺ τήρησαν ἔναντι τοῦ κλήρου. Τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχῃ Ἰωάννου ἀπηχεῖ ἀκριβῶς τὴν ἀρμονικὴ σχέση τοῦ Ἀρτεμίου με τὸν κληρο τῆς πρωτεύουσας, καθὼς χαρακτηρίζει τὸ νέο αὐτοκράτορα ὡς ἑξῆς: *κατὰ πάντα ἐνάρετον, ἐφάμιλλόν τε καὶ ἄξιον τοῦ ὕψους τῆς βασιλείας, κεκτημένον τῆς ὀρθοδοξίας τὸν ζῆλον καὶ τῶν τρόπων τὸ κόσμιον*³⁷⁸. Ἄν οἱ εκκλησιαστικοί κύκλοι είχαν καταφύγει στὴν "τέχνην" καὶ στὴν "περίνοιαν" γιὰ νὰ ἐκθρονίσουν ὀριστικὰ τὸν νεωτεριστὴ Ἰουστινιανὸ Β', με ἰδιαίτερη εὐκολία ἀνέτρεψαν τὸν Βαρδάνη-Φιλιππικό, ὡς αἰρετικό, ἐπιβάλλοντας τὸν ὀρθόδοξο Ἀρτέμιο-Ἀναστάσιο. Οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ ὁποῖοι φρόντιζαν γιὰ τὴν εἰρήνη καὶ τὴν ὁμόνοια

374. ACO, 2, II, 2, σ. 900. Ὁ λόγιος τοῦ δωδεκάτου αἰῶνα Ζωναρᾶς ἀναφέρει ὅτι οἱ τε τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ ὁ δημῶδης ὄχλος (Γ', 331) είχαν ἀνεβάσει τὸν Ἀρτέμιο-Ἀναστάσιο στὸν αὐτοκρατορικό θρόνο, ἐνῶ οἱ πλησιέστερες πρὸς τὰ γεγονότα πηγές, ἡ *Ἱστορία Σύντομος* τοῦ πατριάρχῃ Νικηφόρου [49 (de Boor)-Νικηφόρος, 48 (Mango)] καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 383) τονίζουν τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ.

375. Beck, *Senat*, 31 καὶ σημ. 60. Πρὸς. P. A. Yannopoulos, «Le couronnement de l'empereur à Byzance: rituel et fond institutionnel», *Byzantion* 61 (1991), 85. "Ὅσο γιὰ τὰ "ἐπιδημούντα φιλόχριστα έκστρατεύματα" δείχνουν νὰ ὑπονοοῦν τὸ στρατὸ τοῦ Ὁψικίου" βλ. Haldon, *Praetorians*, 475. Πρὸς. Karayannopoulos, *Die Entstehung*, 34.

376. Γιὰ τὴν ἀνοδο τοῦ Ἀναστασίου, τοὺς συνεργάτες καὶ τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενο τῆς πολιτικῆς του, βλ. Λουγγῆ, «Δοξίμιο», 160-163. Ὁ Winkelmann («Staat», 211) ἔχει διατυπώσει τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ Ἐκκλησία εἶχε προσφέρει τὴν ὑποστήριξή της στὸν Ἀρτέμιο Ἀναστάσιο.

377. ACO, 2, II, 2, σ. 900.

378. ACO, 2, II, 2, σ. 906.

τῆς Ἐκκλησίας "ἀνεκέρυξαν" καὶ "ἀνηγόρευσαν" τὸν Ἀρτέμιο αὐτοκράτορα καὶ συγχρόνως τὴν Σ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο³⁷⁹. ἡ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Ἀγά-
θωνος μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διακρίνουμε ὅτι ἡ παντοδυναμία τοῦ κλήρου εἶχε
πλήρως ἀποκατασταθεῖ, μετὰ τὴν μεταρρυθμιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ
Β΄, ἀπειλούμενη, ὅμως, τώρα ἀπὸ τὴν νέα δύναμη τοῦ στρατοῦ τοῦ θέματος
Ὀψικίου³⁸⁰.

Δὲν θὰ πρέπει νὰ εἶναι τυχαῖο ὑπὸ τίς κρατοῦσες τότε συνθήκες ὅτι στὴ
θέση τοῦ παραιτηθέντος ἢ ἀποθανόντος, κατὰ τὸ χρονογράφο³⁸¹, πατριάρχη
Ἰωάννου, εἶχε ὀρισθεῖ ὁ μέχρι τότε μητροπολίτης Κυζίκου Γερμανός, μολονότι
τὸ κανονικὸ δίκαιο ἀπαγόρευε στὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως νὰ
προέρχεται ἀπὸ ἄλλῃ ἐπισκοπῇ³⁸². Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τίς μαρτυρίες τῶν
πηγῶν³⁸³, γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ νέου πατριάρχη εἶχαν συνεργασθεῖ ἐκκλη-
σιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι καὶ σύγκλητος, ἐνῶ τὸν πρῶτο λόγο φαίνεται ὅτι εἶχε ὁ
κλῆρος τῆς πρωτεύουσας. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ ἐπιλογὴ τοῦ Γερμανοῦ, ὁ
ὁποῖος λίγα χρόνια πρὶν, μετεῖχε ἐνεργᾶ στὸ μονοθελητισμὸ τοῦ Φιλιππικοῦ,
δὲν προξένησε καμμία ἀναταραχὴ, ὅταν ἐκφωνήθηκε τὸ *κιτατόριν*³⁸⁴ *μετα-*
*θεσίμου*³⁸⁵. Γιατί, ἀκριβῶς οἱ ἴδιοι κύκλοι ποὺ εἶχαν φέρεи στὴν ἐξουσία τὸν
Ἀναστάσιο καὶ κυριαρχοῦσαν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ στὴ Βασιλεύουσα, πρωτο-
στάτησαν καὶ στὴν ἐκλογὴ τοῦ Γερμανοῦ ὡς πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως,
ἔχοντας παράλληλα καὶ τὴ συγκατάθεση τοῦ προκαθημένου τῆς Ἀγίας

379. ACO, 2, II, 2, σ. 900.

380. Ἡ πρώτη ἀσφαλὴς μνεία τοῦ κόμητος Ὀψικίου ἐντοπίζεται στὰ πρακτικὰ τῆς Σ΄
Οἰκουμενικῆς Συνόδου· Θεοδώρου τοῦ ἐνδοξοτάτου ἀπὸ *ὑπάτων, πατρικίου, κόμητος*
βασιλικοῦ ὀψικίου: ACO, 2, II, 1, σ. 856. Βλ. *De Thematibus*, 127.- Karayannopoulos,
Die Entstehung, 30 κέ.- Oikonomidès, *Listes*, 348.- Haldon, *Praetorians*, 197.-
Winkermann, *Ämterstruktur*, 72-76. Βλ. ἐπίσης, T. C. Lounghis, «A Deo conservandum
imperiale obsequium. Some notes concerning field troops during the "Dark Ages"», *Bsl* 52
(1991), 54 καὶ σημ. 5-6.

381. Τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη (σ. 362) μνημονεύει ὅτι ὁ πατριάρχης Ἰωάννης πέθανε
τρὶς χρόνια μετὰ τὴ μονοθελητικὴ Σύνοδο τοῦ 712. Περὶ τοῦ θανάτου ἢ τῆς παραίτησης
τοῦ πατριάρχη Ἰωάννου, βλ. Van Dieten, *Patriarchen*, 173, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ὁ
πατριάρχης πέθανε τὸ 715 καὶ δὲν παραιτήθηκε.

382. Βλ. πρὶ πάντων, σ. 78 καὶ Lamza, *Germanos I.*, 89.

383. Θεοφάνης, 384. Τὴν ἴδια πληροφορία διασώζει καὶ ὁ *Βίος Γερμανοῦ* (σ. 208).

384. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς λέξης: Du Cange, *Glossarium*, στ. 657-658.- Darroutzès, *Ὀφφίκια*,
149.

385. Θεοφάνης, 384· *Βίος Γερμανοῦ*, 208· Ζωναρᾶς Γ΄, 331· Θεοδόσιος Μελιτηνός,
118· Λέων Γραμματικός, 786.

Ἔδρας³⁸⁶. Ὁ Βίος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου περιγράφει διὰ μακρῶν τὴ θεορμὴ ὑποδοχῇ, ποὺ τοῦ ἐπιφύλαξαν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκδήλωσις, στὴν ὁποία εἶχαν παρευρεθεῖ καὶ οἱ γονεῖς τοῦ μεταγενέστερου μάρτυρα τῆς εἰκονομαχίας³⁸⁷.

Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ σηματοδοτεῖται ἀπὸ τὴν ἀντίδραση τῶν πολιτικῶν κύκλων τῆς πρωτεύουσας - καὶ θὰ συμπληρώναμε καὶ τῶν θρησκευτικῶν³⁸⁸ - στὴ βίαια προβολὴ τῶν στρατιωτικῶν³⁸⁹. Ἀπεχθάνεται μὲν ὁ Ἀναστάσιος ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ Ὀψικίου ταξιωτῶν³⁹⁰, ἀναφέρει σαφέστατα καὶ ἐπιγραμματικά ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ ἡ ἀπέχθεια αὐτὴ γρήγορα ξέσπασε στὴν ἐνοπλὴ διαμάχη, τὴν ὁποία περιγράφει συνοπτικά ἡ ἴδια πηγὴ καὶ μὲ περισσότερες λεπτομέρειες ἡ *Ἱστορία Σύντομος* τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη³⁹¹. Οἱ πηγὲς χρησιμοποιοῦν μειωτικoὺς χαρακτηρισμοὺς γιὰ τοὺς στασιαστὲς, φανερώνοντας τὴν ἐχθρικὴ τοὺς διάθεσιν πρὸς τὸ στρατὸ τοῦ Ὀψικίου³⁹². Οἱ ἐπαναστατημένοι Ὀψικιανοί, ἀφοῦ ἀνέδειξαν δικό τους αὐτοκράτορα στὸ Ἀδραμύττιο, τὸν Θεοδόσιο Γ΄ (715-717), γιὸ τοῦ Τιβερίου-Ἀψιμάρου³⁹³, κατευθύνθηκαν πρὸς τὴν πρωτεύουσα. Ἀλλὰ, γιὰ νὰ κυριαρχήσουν ἐκεῖ χρειάσθηκαν περίπου ἑξὶ μῆνες (Μάιος-Νοέμβριος 715)³⁹⁴.

Σθεναρὴ ἦταν ἡ ἀντίσταση, ποὺ προέβλεπαν οἱ "ἄρχοντες" τῆς πόλεως, μὲ ἐπικεφαλῆς πιθανότατα τὸν πατριάρχου Γερμανό, καθὼς ὁ αὐτοκράτορας εἶχε

386. Θεοφάνης, 385· *Βίος Γερμανοῦ*, 208. Βλ. V. Grumel, «La Vie anonyme de saint Germain de Constantinople», *EO* 30 (1931), 427 καὶ Lamza, *Germanos I.*, 89.

387. *Βίος Στεφάνου Νέου*, σσ. 1077 A-C.

388. Ὁ Fr. Winkelmann («Staat», 211) δείχνει νὰ ἀναγνωρίζει τὴν ἰσχὺ τῶν θρησκευτικῶν κύκλων στὰ χρόνια τοῦ Ἀναστασίου.

389. *Eine Reaktion der zivilen Kreise der Kapitale gegen das Vorsprechen des Militärs*: Beck, *Senat*, 31.

390. *Βίος Γερμανοῦ*, 216.

391. Νικηφόρος, 50 (de Boor)-Νικηφόρος, 51 (Mango)· Θεοφάνης, 385-386. Βλ. Kaegi, *Military Unrest*, 210.- Haldon, *Praetorians*, 200.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 162-163.

392. Θεοφάνης, 386· Νικηφόρος, 51 (de Boor)-Νικηφόρος, 51 (Mango)· Ζωναρᾶς Γ΄, 332· *Βίος Γερμανοῦ*, 216.

393. G. V. Sumner, «Philippicus, Anastasius II and Theodosius III», *GRBS* 17 (1976), 287-289. Βλ. καὶ πρὸ κάτω, σ. 120.

394. Νικηφόρος, 50 (de Boor)-Νικηφόρος, 50 (Mango)· Θεοφάνης, 386· *Βίος Γερμανοῦ*, 216. Γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς, βλ. Sumner, «Philippicus», 291, 296.

καταφύγει στὴ Νίκαια³⁹⁵, αἰσθανόμενος προφανῶς ἀνασφάλεια στὴν πρωτεύουσα του, τὰ τεῖχη τῆς ὁποίας εἶχε πρόσφατα ἐνισχύσει³⁹⁶. Ἡ ἡγετική προσωπικότητα τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ μὲ τὴν πείρα στὰ πολιτικά καὶ ἐκκλησιαστικά πράγματα, τὴν ὁποία τοῦ ἀναγνωρίζει ὁ πάπας Γρηγόριος Β΄³⁹⁷, φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσε ἐγγύηση γιὰ τοὺς ἄρχοντες ποὺ εἶχαν παραμείνει στὴν πρωτεύουσα, γιὰ νὰ συνεχίσουν νὰ προβάλουν ἀντίσταση, ἡ ὁποία τελικὰ κράτησε ἕξι μῆνες³⁹⁸. Τόσο αὐτὰ ποὺ ἀναφέρθηκαν, ὅσο καὶ ἡ μαρτυρία ὅτι ὁ Θεοδόσιος, ὅταν κατέλαβε τὴν ἐξουσία τὸν Νοέμβριο τοῦ 715, ἀνέθεσε στὸν πατριάρχη καὶ στοὺς "ἄρχοντες" τοῦ Ἀρτεμίου νὰ μεταβοῦν στὴ Νίκαια καὶ νὰ τὸν διαβεβαιώσουν ὅτι θὰ παρέμενε ἀσφαλῆς³⁹⁹, ὑποδηλώνουν τὴν πολιτικὴ δραστηριότητα τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀναφέρει καὶ πάλι τὸν ἀνώτατο ἐκκλησιαστικὸ ἄρχοντα νὰ μεσολαβεῖ γιὰ τὴν εὐρυθμία τῶν δυναστικῶν ἀλλαγῶν, στὸ ἀπόσπασμα, τὸ σχετικὸ μὲ τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Λέοντα Γ΄ (25 Μαρτίου 717)⁴⁰⁰.

Ἡ ἡγετικὴ φυσιογνωμία τοῦ "ἐμπεῖρου στὰ ἐκκλησιαστικά καὶ πολιτικά πράγματα" πατριάρχου Γερμανοῦ, ἡ σχεδὸν ἀποκλειστικὴ προέλευση τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς ἀξιωματούχους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὁ οὐσιαστικὸς ρόλος τοῦ πρωτευουσιάνικου κλήρου στὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις κατὰ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ ὑποδηλώνουν τὴν τεράστια δύναμη τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας. Τὴν ἰσχὺ αὐτὴ ἐπιδίωξε μάταια, ὅπως εἶδαμε, νὰ περιστείλει ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, χωρὶς νὰ ὑπείσθῃ στὴν ἀνακίνηση δογματικῶν προβλημάτων, ἀλλὰ παραμένοντας πάντοτε πιστὸς στὴν Ὁρθοδοξία. Αὐτὴ τὴν παντοδυναμία τοῦ κλήρου σὲ ἐκκλησιαστικὸ καὶ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο, φωτεινὸ παράδειγμα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ὁ πατριάρχης Γερμανός, εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει ἡ νέα στρατιωτικὴ ἀρχὴ τοῦ Λέοντος Γ΄, ὅταν τὸ 717 κατέλαβε τὴν ἐξουσία.

395. Νικηφόρος, 51 (de Boor)-Νικηφόρος, 51 (Mango)· Θεοφάνης, 385· *Βίος Γερμανοῦ*, 216.

396. Νικηφόρος, 50 (de Boor)-Νικηφόρος, 49 (Mango)· Θεοφάνης, 384.

397. Ἡ μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ πάπα Γρηγορίου Β΄ μὲ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄, ὅπου ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα: *Τοῦτον ὀφείλεις ὡς πατέρα καὶ διδάσκαλον συμβουλευέσθαι, ὡς παλαιὸν καὶ ἔχοντα πείραν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων*: Gouillard, «Aux origines», 291.

398. Νικηφόρος, 51 (de Boor)-Νικηφόρος, 51 (Mango)· Θεοφάνης, 386· Ζωναρᾶς, Γ΄ 332· *Βίος Γερμανοῦ*, 216.

399. Νικηφόρος, 51 (de Boor)-Νικηφόρος, 51 (Mango)· Θεοφάνης, 386.

400. Θεοφάνης, 390. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 79-80.

**Δ΄. Πρὸς τὴ δημιουργία ἐνὸς «εἰκονομαχικοῦ» κλήρου: ἡ
προσπάθεια τῶν αὐτοκρατόρων Λέοντος Γ΄ καὶ Κωνσταντίνου
Ε΄ νὰ περιστείλουν τὴν παντοδυναμία τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου.**

Ἡ παντοδυναμία τοῦ κλήρου, ὅπως τὴν ἔχουμε περιγράψει στὸ οἰκεῖο κεφάλαιο, φαίνεται ὅτι ἴσχυε καὶ στὰ τέλη τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα, περισσότερο ἴσως ἀπὸ ποτέ. Τὸν πατριαρχικὸ θρόνον κατεῖχε μία ἐξέχουσα ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ φυσιογνωμία, ὁ πατριάρχης Γερμανός, ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει τὸ ὕψιστο ἀξίωμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας κατὰ παρέκκλιση τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων, ἀλλὰ μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας⁴⁰¹.

Ὅταν ὁ Λέων Γ΄ ἀνέλαβε τὴ διακυβέρνηση τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ κληρὸς, ὅπως καὶ τὰ μοναστήρια, ἦταν καὶ παρέμεναν πανίσχυρα⁴⁰². Ὁ πατριάρχης Γερμανός στὸ *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, ἔργο μὴ γνήσιο στὸ σύνολό του⁴⁰³, τὸ ὁποῖο ἀπηύθυνε μετὰ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνον (730) στὸν ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλες πηγές⁴⁰⁴, διάκονο Ἀνθιμο, ἀναγνώριζε ὅτι πρὸς τὰ τέλη τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα, ἡ Ἐκκλησία *τὸν ἴδιον ἀπελάμβανε κόσμον, πανταχόθεν τῆς αἰρετικῆς δυσσεβείας ἐκβεβλημένης*⁴⁰⁵, ἐννοώντας βέβαια τὴ νίκη τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στὶς αἱρέσεις. Ὁ

401. Βλ. πρὸ πάντων, σ. 103.

402. Μὲ μόνη ἐξαίρεση τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, κατὰ τὴν ὁποία, ὅπως ἔχουμε παρατηρήσει, εἶχε ἀμφισβητηθεῖ ἐντονα αὐτὴ ἡ παντοδυναμία ἀπὸ τὸν αὐτοκρατορικὸ θεσμό, ἀλλὰ μὲ θλιβερά γιὰ αὐτὸν ἀποτελέσματα.

403. Τὰ κεφάλαια μ΄-μδ΄ (στ. 77Α-81Α), τὰ σχετικὰ μὲ τὴν εἰκονομαχία, θεωροῦνται ὡς ξένο σῶμα στὸ συνολικὸ ἔργο καὶ πρέπει νὰ εἶχαν γραφεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 754, ἐνῶ συγγραφέας τῶν ὑπολοίπων μερῶν θεωρεῖται ὁ πατριάρχης Γερμανός· βλ. Stein, *Bilderstreit*, 262-268. Ὁ Gero (Leo III, 97 σημ. 14) ἔχει διατυπώσει τὴν ἀποψη ὅτι ἡ πατρότητα τοῦ Διηγηματικοῦ λόγου ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου στὸν πατριάρχην Γερμανό.

404. Ὁ Stein (*Bilderstreit*, 262) σημειώνει ὅτι ὁ Ἀνθιμος ἐνδεχομένως εἶχε καταφύγει στὴ μονὴ τῆς Χώρας, ὅπως καὶ ὁ πατριάρχης Γερμανός· βλ. πρὸ κάτω, σ. 163.

405. *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 76 C.

μεταγενέστερος πατριάρχης Νικηφόρος χρησιμοποιεῖ τὶς ἴδιες περίπου ἐκφράσεις γιὰ νὰ δηλώσει τὴν τάξιν (κόσμον), ἡ ὁποία εἶχε ἐπικρατήσῃ στὴν ἀνατολικὴ Ἐκκλησία καὶ σχολιάζει μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια τὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ νεωτερισμὸ (καινισμόν) τῆς εἰκονομαχίας: εὐθὺς δὲ ἡ ἀνά τὴν Ἐκκλησίαν τὸν ἑαυτῆς ἐστολίζετο κόσμον, καὶ τὸν καινισμόν τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἐδέξατο⁴⁰⁶. Ἡ εὐκοσμία τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ τὴν ὁποία καυχῶνται οἱ δύο συγγραφεῖς, ἐπρόκειτο γρήγορα νὰ διασαλευθεῖ.

Δέκα περίπου χρόνια μετὰ τὴν ἀνοδό του στὴν ἐξουσία, ὁ Λέων Γ', ὅπως μᾶς βεβαιώνουν οἱ πηγές⁴⁰⁷, γύρω στὸ 726/740⁴⁰⁸, ἐξεδήλωσε ἀνοικτὰ τὴν ἐχθρικὴ στάση του ἐναντίον τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων: *Τούτῳ τῷ ἔτει ἤρξατο ὁ δυσσεβὴς βασιλεὺς Λέων τῆς κατὰ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων καθαιρέσεως λόγον ποιεῖσθαι*⁴⁰⁹. Ὁ συγγραφέας τοῦ *Περὶ συνόδων καὶ αἰρέσεων* ἀποδίδει τὴν ἀρχὴ τῆς εἰκονομαχίας στὸν *μισάνθρωπο δαίμονα*, ἀποφεύγοντας νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ'⁴¹⁰. Ὁ *μισάνθρωπος δαίμων*, λοιπόν, ἦταν αὐτὸς ποὺ εἶχε καταφέρει νὰ ἀνατρέψῃ τὴν εὐκοσμία τῆς Ἐκκλησίας καὶ γιὰ τὴν ὑλοποίησιν τοῦ σκοποῦ του χρησιμοποίησε δύο ὄργανα: τὸ "ἱερατικὸν σχῆμα", τοὺς ἱερεῖς, δηλαδή, τὴ σκέψη τῶν ὁποίων συσκοτίζε μὲ δολιότητα καὶ "τοὺς φιλοχρίστους λαούς", στοὺς ὁποίους κήρυττε τὶς ἀπόψεις του⁴¹¹.

Σκόπιμο εἶναι νὰ σχολιασθεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου "φιλόχριστος λαός" ἢ καὶ "λαός" ἀπὸ τὶς πηγές ποὺ ἀφηγοῦνται τὰ πρῶτα

406. *Ἀντιρρητικός τρίτος*, στ. 532 Α.

407. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1084 Β· *Βίος Μαρτύρων Κωνσταντινούπολης*, 437.-Gouillard, «Aux origines», 279.

408. Γιὰ τὶς διάφορες χρονολογίες ποὺ ἔχουν προταθεῖ, βλ. Rochow, *Theophanes*, 111.

409. Θεοφάνης, 404. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 111.

410. Κοινὸ τόπο στὴ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία ἀποτελεῖ ἡ ἀπόδοσις στοὺς δαίμονες γεγονότων ποὺ προκαλοῦνται μὲ ἀνθρώπινη ἐνέργεια· βλ. C. Mango, «Diabolus Byzantinus», *Homo Byzantinus: Papers in honor of Alexander Kazhdan*, ἔκδ. A. Cutler and S. Franklin = *DOP* 40 (1992), 215-223.- Ἀναγνωστάκη, «Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἀδριανοῦ», 195-226.

411. *φίλον τῷ μισανθρώπῳ δαίμονι πολυτρόποις ἀπάταις παρασφάλλειν τὸν ἄνθρωπον, καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐκοσμίας ἀνασοβεῖν τὴν κατάστασιν· ὁ δὲ καὶ τὰ νῦν ἐπεδείξατο, καὶ τῶν κατ' ἀλλήλων ὁρᾶσθαι πόλεμον τὰς ἐκκλησίας ὑπέθετο, δι' ὧν ὁργάνων εἰς τοῦτο συνασπισόντων ἐφεύρατο, τῷ μὲν ἱερατικῷ σχήματι τὴν δολερὰν συσκιαζόντων διάνοιαν, τοῖς δὲ φιλοχρίστοις λαοῖς οἰκείαν ἐρευνωμένων κατήχησιν. Περὶ συνόδων καὶ αἰρέσεων*, στ. 77 Α-Β.

στάδια τῆς εἰκονομαχίας. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος στήν *Ἱστορίαν Σύντομον*, ἀφοῦ κάνει λόγο γιά τήν υἱοθέτηση ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα τῆς ἀνεικονικῆς λατρείας⁴¹², μαρτυρεῖ ὅτι ὁ αὐτοκράτορας *ἐκδιδάσκειν δέ τὸν λαὸν τὸ οἰκεῖον ἐπεχειρεῖ δόγμα*⁴¹³. Ὁ βιογράφος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου, Στέφανος Διάκονος, ἀναφέρει ὅτι ὁ Λέων Γ΄ εἶχε συγκεντρώσει τὸν ὑπ' αὐτοῦ λαὸν καὶ τοῦ εἶχε δηλώσει ὅτι δὲν πρέπει νὰ τιμᾷ τίς εἰκόνες γιατί εἶναι εἰδωλα⁴¹⁴. Στὴ συνέχεια, ὁ συγγραφέας θέλοντας προφανῶς νὰ μειώσει τὴν ἀπήχηση ποὺ εἶχε ὁ Ἰσαυρος αὐτοκράτορας, συμπληρώνει ὅτι "ὁ φιλόχριστος καὶ ὀρθόδοξος λαὸς" εἶχε διαμαρτυρηθεῖ, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ αὐτοκράτορας νὰ σιωπήσει καὶ νὰ ἀλλάξει τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας του⁴¹⁵.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ συνηθισμένη ἔννοια τῆς λέξης λαὸς εἶναι ἓνα πλῆθος ἀνθρώπων⁴¹⁶. Ὅμως, στὰ προαναφερθέντα ἀποσπάσματα νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ νοοῦνται γενικά οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ μία ὁργανωμένη ὁμάδα, κοντὰ στὸν αὐτοκράτορα (τὸν ὑπ' αὐτοῦ λαὸν), ὁ στρατός⁴¹⁷. Ἀπὸ τὴν ἀκριβόλογη διατύπωση ἐνὸς χωρίου τῆς πρώτης ἐπιστολῆς τοῦ πάπα Γρηγορίου Β΄ (715-

412. Νικηφόρος, 57 (de Boor)-Νικηφόρος, 60 (Mango).

413. Νικηφόρος, 57 (de Boor)-Νικηφόρος, 60 (Mango).

414. *Καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ λαὸν ἐκκλησιάσας, μέσον πάντων (...) ἐρεῦξάτο τὴν ἐλεεινὴν ἐκείνην φωνήν: Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1084 C. Ἀξίζει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων* χρησιμοποιοῦν τὸ ἴδιο ρῆμα *ἐρεῦγομαι* γιὰ νὰ δηλώσουν τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ αὐτοκράτορας διέδιδε τὸ οἰκεῖον δόγμα.

415. *Τοῦ φιλοχρίστου καὶ ὀρθοδόξου λαοῦ θορυβηθέντος ἅμα τῇ φωνῇ καὶ στενάξαντος, ὁ ἀλιτήριος παρευθὺ τὸ ἐξῆς ἐσιώπησε, καὶ πρὸς ἑτερογνομίαν τὸν λόγον μετήγαγεν: Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1084 C. Ὁ Lemerle (*Humanisme*, 36 σημ. 42) χαρακτηρίζει τὸ χωρίο περιέργο, χωρὶς νὰ δίνει κάποια ἐρμηνεία στὴ λέξη λαός. Γιὰ τὴν προσπάθεια τῶν κειμένων νὰ μειώσουν τὴν ἀπήχηση ποὺ εἶχε ἡ Ἰσαυρικὴ πολιτικὴ, βλ. G. L. Huxley, «Hagiography and the First Byzantine Iconoclasm», *Proceedings of the Royal Irish Academy* 80 C 9 (1980), 189-192.- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 131 κέ.

416. Lampe, *Lexicon*, s.v. λαός.

417. Γιὰ τὴ σημασία τῆς λέξης λαός ὡς στρατός, βλ. Hélène. Ahrweiler, «Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles», *BCH* 84 (1960), 6 σημ. 6, 32 (= *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1971, ἀρ. VIII).- Ἐ. Κριαρᾶ, *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημόδους Γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 1985, τόμ. Θ΄, s.v. λαός § 4. Γιὰ τὸν λαὸν ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ στρατοῦ στὸ ἀπόσπασμα τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου [57 (de Boor)-Νικηφόρος, 60 (Mango)], βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιον», 169 καὶ σημ. 2.

731) πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ φιλόχριστα ἐκστρατεύματα τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ θεωροῦνται περιφρονημένα⁴¹⁸, καταδεικνύεται ὅτι οἱ φιλόχριστοι λαοὶ καὶ τὰ φιλόχριστα ἐκστρατεύματα τῶν θεμάτων εἶναι ἔννοιες ταυτόσημες.

Ἐπανερχόμενοι στὸ ἀπόσπασμα τοῦ *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, τὸ ὁποῖο παραθέσαμε, βλέπουμε ὅτι τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο "ὄργανα", τὰ ὁποῖα εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ αὐτοκράτορας γιὰ τὴ διάδοση τῆς εἰκονομαχίας, ἦταν ὁ στρατός, κάτι ποὺ ἐπιβεβαιώνεται μὲ τὴν εὐγλωττη μνεῖα ἀπὸ τὴ δευτέρη ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Γρηγορίου Β΄, ὅπου ὁ πάπας ὁμολογεῖ τὴν ἀδυναμία του μπροστὰ στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα γιατί, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν τελευταῖο, δὲν διαθέτει ὅπλα καὶ στρατόπεδα⁴¹⁹. Ἀπὸ τὶς παραπάνω μαρτυρίες τῶν πηγῶν γίνεται σαφές ὅτι ἡ πρωταρχικὴ μέριμνα τοῦ αὐτοκράτορα ἦταν νὰ ἔχει τὸ στράτευμα μὲ τὸ μέρος του στὴ νέα θρησκευτικὴ πολιτικὴ⁴²⁰.

Τὸ δεύτερο "ὄργανο", ποὺ εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ αὐτοκράτορας γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς εἰκονομαχίας ἦταν ὁ κληρὸς⁴²¹. Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ εἶναι δυνατόν νὰ καταστοῦν ἰδιαίτερα οὐσιαστικὲς μαρτυρίες, σχετικὰ μὲ τὸν κληρὸ καὶ τὴν τακτικὴ ποὺ ἀκολούθησε ἀπέναντί του ὁ αὐτοκράτορας. Ὁ πατριάρχης Γερμανὸς εἶχε ζητήσει ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους του (*τοῖς ἀνὰ πάντα κόσμον ἀρχιεράρχαις καὶ ἱερεῦσι*) νὰ μὴν προδώσουν τὴν εὐσέβειά τους, ἐξαιτίας ὁποιασδήποτε προφάσεως καὶ ταυτόχρονα τοὺς εἶχε παροτρύνει μὲ δογματικὲς ἐπιστολὲς νὰ προσπαθήσουν νὰ ἀποτρέψουν ὅσους περιέβαλλαν τὸν "τύραννο" (*τοὺς περὶ τὸν τύραννον*)⁴²². Ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου ἐπαναλαμβάνει ὅτι ὁ ἥρωας του εἶχε

418. *ἄπερ καθ' ἡμέραν προσκυνεῖς καὶ περιφρονεῖς*: Gouillard, «Aux origines», 285.

419. *ἡμεῖς ἄοπλοι καὶ γυμνοί, μὴ ἔχοντες στρατόπεδα ἐπίγεια σαρκικά*: Gouillard, «Aux origines», 303.

420. Ὁ Kaegi (*Military Unrest*, 222) ἐπισημαίνει τὴν προσπάθεια τοῦ αὐτοκράτορα νὰ ἐπιβάλλει τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις του στὸ στρατό του, ἀλλὰ ὁ ἴδιος («The Byzantine Armies and Iconoclasm», *BSI* 27 (1966), 52 (= *Army, Society...* ἀρ. XVII) διακρίνει μεγαλύτερο εἰκονομαχικὸ ζήλο στὸ στρατὸ τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀπ' ὅ,τι στὸ θεματικὸ στρατὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, κάτι ποὺ δὲν νομίζω νὰ συμβαίνει. Ὁ Haldon («Some Remarks on the Background to the Iconoclast Controversy», *BSI* 38 (1977), 181) διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ εἰκονομαχία ἦταν μία αὐτοκρατορικὴ προσπάθεια μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ στρατοῦ γιὰ τὴν ἐνδυνάμωση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας. Γιὰ τὸ ρόλο τοῦ στρατοῦ, βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 156 κέ, 170 κέ.

421. Βλ. πρὶν πάντων, σ. 107.

422. *Βίος Γερμανοῦ*, 218-220.

καλέσει "τὸ τίμιον καὶ ἱερὸν ποίμνιόν του" στὴν Ἁγία Ἐκκλησία γιὰ νὰ τὸ νουθετήσῃ, νὰ μὴν προδώσῃ τὴν πίστη του καὶ νὰ ἀντισταθῇ στὸν "παλαμναῖο ἔχθρὸν" καὶ στοὺς συμμάχους του ἑτεροδόξους⁴²³. Δέν μπορούμε νὰ γνωρίζουμε, ἂν μὲ τὴ λέξη "ποίμνιον" ὁ βιογράφος ἐννοεῖ τὸν κλῆρο ἢ τὸ σύνολο τῶν πιστῶν, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ μπορούμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε, βασιζόμενοι στὶς μαρτυρίες τῶν πηγῶν, εἶναι ὅτι ἐπιδίωξη τοῦ πατριάρχῃ Γερμανοῦ ἦταν νὰ συγκρατήσῃ τὸν κλῆρο μακριὰ ἀπὸ τὴν εἰκονομαχία⁴²⁴.

Οἱ "σύμμαχοι ἑτεροδόξοι"⁴²⁵ τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ', οἱ ὁποῖοι σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἀγιολογικῆς διήγησης χαρακτηρίζονται ὡς "ψυχοβλαβεῖς προστάται", θὰ πρέπει νὰ ὑποδηλώνουν καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τοὺς εἰκονομάχους ἐπισκόπους, καθὼς οἱ τελευταῖοι εἶχαν ἀναθεματισθῇ μαζὶ μὲ τὴν "ψυχοφθόρον καὶ νεωτεροποιὸν αἵρεσιν" ἀπὸ τὸν πατριάρχῃ Γερμανό⁴²⁶. Ἀλλὰ, καὶ ὁ μεταγενέστερος πατριάρχης Νικηφόρος δὲν φεῖδεται χαρακτηρισμῶν γιὰ τοὺς πρῶτους εἰκονομάχους ἐπισκόπους⁴²⁷, καθὼς ἰσχυρίζεται ὅτι αὐτοί, καὶ ἀνάμεσά τους ὁ ἐπίσκοπος Νακωλείας Κωνσταντῖνος, γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ κάνουμε λόγὸ στὴ συνέχεια, μόνο κατ' εὐφημισμὸν ἔπρεπε νὰ ὀνομάζονται ποιμένες.

Ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ πατριάρχῃ Γερμανοῦ κατηγορεῖ τὸν πρῶτο Ἰσαυρο αὐτοκράτορα ὅτι εἶχε *ἐξανδραποδίσει* πολλοὺς κληρικοὺς καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ πατριάρχῃ, ἀνάμεσα στοὺς ὁποῖους καὶ τὸ διάδοχο τοῦ πατριάρχῃ Γερμανοῦ, Ἀναστάσιο⁴²⁸. Ἡ ὑποστήριξη τῶν εἰκονομαχικῶν ἰδεῶν ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους σήμαινε καὶ τὴν ὑποταγὴ (ἐξανδραποδισμὸς) τῶν ἐπισκόπων στὸν αὐτοκράτορα. Ὁ πάπας Γρηγόριος Β' ἀπηχεῖ παρόμοιες ἰδέες, καθὼς καὶ στὶς δύο ἐπιστολές, τὶς ὁποῖες ἀπηύθυνε στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα τοῦ προσάπτει τὴν κατηγορίαν ὅτι ἀσκοῦσε τὴ στρατιωτικὴ ἐξουσία του ἐπάνω στοὺς ἐπισκόπους.⁴²⁹ Ἐξομοιώνει δὲ τὴ

423. *Βίος Γερμανοῦ*, 222.

424. Βλ. πρὶν κάτω, σ. 114.

425. *Βίος Γερμανοῦ*, 222.

426. *Βίος Γερμανοῦ*, 234-236.

427. *Ἀντιρρητικός τρίτος*, στ. 529 C. Τοὺς ἴδιους χαρακτηρισμοὺς χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ *Adversus Cabalinum* (στ. 382 A), συμπληρώνοντας ἐπίσης ὅτι τὸ μοναδικὸ τους μέλημα ἦταν ἡ εἰσπράξη ἐπιτιμίων.

428. *Βίος Γερμανοῦ*, 220. Βλ. καὶ πρὶν κάτω, σ. 145.

429. *Τιμωρεῖς καὶ τυραννεῖς ἡμῖν στρατιωτικῇ καὶ σαρκικῇ χειρί*: Gouillard, «Aux origines», 303.

συμπεριφορὰ τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ΄ μετὴν ἀντίστοιχη τοῦ βιβλικοῦ βασιλέα τῶν Ἰουδαίων Ὀζία, ἐπισημαίνοντας: καὶ τοὺς τότε ἱερεῖς ἐτυράννησεν ὥσπερ σὺ⁴³⁰. Ἡ κεντρικὴ ἐξουσία, μᾶς λέει, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τὸ *Περὶ συνόδων καὶ αἰρέσεων* ἀναφερόμενο στὴν ἐξουσία τοῦ Λέοντος Γ΄, ἀντιμετώπισε τοὺς εὐλαβεῖς⁴³¹, ὑπονοώντας ἐνδεχομένως τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ κλήρου, μὲ μανία καὶ ἀγανάκτηση⁴³².

Δὲν θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὕστερα ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τῶν πηγῶν ποὺ ἔχουν παρατεθεῖ, ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ εἶχε ἐπιδιώξει νὰ πάρει μὲ τὸ μέρος του ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους ἐπισκόπους. Μάλιστα στὴν προσπάθειά του αὕτη φαίνεται ὅτι συναντοῦσε δυσκολίες, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γερμανό. Οἱ τρεῖς ἀναμφίβολα αὐθεντικὲς⁴³³ ἐπιστολὲς τοῦ ἱεράρχη αὐτοῦ σὲ ἰσάριθμους ἐπισκόπους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀποτελοῦν ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ πηγὴ πληροφοριῶν, γιὰ τὶς θρησκευτικὲς προτιμήσεις τοῦ κλήρου τῆς ἐπαρχίας, χωρὶς ὥστόσο νὰ μᾶς πληροφοροῦν τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸν κλῆρο τῆς πρωτεύουσας καὶ νὰ μᾶς διευκρινίζουν τὴ στάση τοῦ Λέοντος Γ΄ ἐναντι τῶν θρησκευτικῶν ἐπιλογῶν τοῦ κλήρου τῆς ἐπαρχίας.

Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ, γραμμένη ὅπωςδήποτε μετὰ τὸ 720⁴³⁴ καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 726/7⁴³⁵, εἶχε ὡς παραλήπτη τὸν μητροπολίτη Συνάδων Ἰωάννη, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν μπορούμε μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἀνῆκε στὴν

430. Gouillard, «Aux origines», 287.

431. Γιὰ τὸ ἐπίθετο εὐσεβῆς - εὐλαβῆς, βλ. K. N. Uspensky, «Očerki po istorii ikono-borčeskogo dviženija v vizantijskoj imperii v VIII-IX vv. Feofan i ego chronografija», *Viz. Vrem.* 3 (1950), 395 κέ. Πρβλ. ἐπίσης, Gero, *Leo III*, 34 σημ. 8.- A. Guillou, «La vie quotidienne à la haute époque byzantine, "Eusébeia": piété. Une réflexion lexicographique», *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers*, N. Ὑόρκη 1986, 190.

432. *Περὶ συνόδων καὶ αἰρέσεων*, στ. 80 B. Ἡ μνεία αὕτη εἶναι ἡ μοναδική σὲ ὅλο τὸ ἔργο τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ, ποὺ χρησιμοποιεῖ ἐπιτιμητικούς χαρακτηρισμούς γιὰ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία, βλ. Gero, *Leo III*, 88-89.

433. Stein, *Bilderstreit*, 4.

434. Grumel-Darrouzès, *Regestes*, ἀρ. 328. Ἡ διατύπωση τῆς εὐχῆς στὴν κατακλειδα τῆς ἐπιστολῆς *ὑπὲρ τῶν κρατίστων δεσποτῶν καὶ βασιλέων* (Mansi, τόμ. 13, στ. 104 E-105 A (PG 98, στ. 161 C) σημαίνει ὅτι τὸ γράμμα εἶχε συνταχθεῖ, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ἦταν ἐστεμμένος συμβασιλέας. Βλ. Stein, *Bilderstreit*, 23.

435. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς ἐπιστολῆς πρὶν ἀπὸ τὸ 727, βλ. G. Ostrogorsky, «Les débuts de la querelle des images», *Mélanges Ch. Diehl*, Παρίσι 1930, τόμ. Α΄, 237-238.- Lamza, *Germanos I.*, 138.- Gero, *Leo III*, 83. Κατὰ τὸν Stein (*Bilderstreit*, 82-88) πρέπει νὰ εἶχε συνταχθεῖ περίπου τὸ 726/7.

εἰκονομαχικὴ παράταξη⁴³⁶, καθὼς εἶναι γνωστὸς μόνο ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν πατριάρχη Γερμανό. Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ ἔχει ὡς περιεχόμενο τὴν υἱοθέτηση τῶν εἰκονομαχικῶν ἀπόψεων ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Νακωλείας Κωνσταντῖνο, ἡ ἐπισκοπὴ τοῦ ὁποῖου ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Συνάδων⁴³⁷. Τὴν κατάσταση στὴν ἐπισκοπὴ Νακωλείας εἶχε γνωστοποιήσει μὲ ἐπιστολὴ του πρῶτα ὁ μητροπολίτης Συνάδων Ἰωάννης στὸν πατριάρχη καὶ σὲ ἀπάντηση αὐτῆς τῆς πρώτης ἐπιστολῆς, τὴν ὁποία εἶχε παραλάβει ὁ πατριάρχης διὰ τοῦ πατρικίου Ταρασίου⁴³⁸, ὁ Γερμανὸς ἐξέθετε τώρα τὶς δικές του ἀπόψεις.

Ὅπως βεβαιώνεται ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς, ὁ Νακωλείας Κωνσταντῖνος εἶχε μεταβεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ εἶχε συζητήσει μὲ τὸν πατριάρχη γιὰ τὸ θέμα τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων⁴³⁹. Εἶναι πολὺ πιθανόν, κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Βασιλεύουσα ὁ ἐπίσκοπος Νακωλείας νὰ εἶχε συναντήσει καὶ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ' ⁴⁴⁰. Ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἰσχυρίζεται στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν μητροπολίτη Συνάδων ὅτι ὁ Νακωλείας τοῦ εἶχε ὑποσχεθεῖ ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ πεῖ ἢ νὰ πράξει κάτι πρὸς τὸ *σκανδαλίσαι τοὺς λαοὺς, ἢ ταραχῆς αὐτοῖς αἰτίαν παρασχεῖν*⁴⁴¹. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ ποὺ ἀναφέρθηκαν, ἡ ἐπιστολὴ θὰ μπορούσε νὰ τοποθετηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴ ρήξη του μὲ τὸν πατριάρχη.

Ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ζητοῦσε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Συνάδων Ἰωάννη νὰ φέρει τὴν ὑπόθεση σὲ μία τοπικὴ Σύνοδο, μὲ τὴν προϋπόθεση, ὅμως, νὰ διευθετηθεῖ τὸ θέμα μὲ ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ ἀνώδυνο τρόπο καὶ νὰ μὴν προκαλέσει σκάνδαλο στὶς ἐργασίες τῆς⁴⁴². Ἡ περίπτωση τοῦ ἐπισκόπου Νακωλείας

436. Gero, *Leo III*, 85.- Stein, *Bilderstreit*, 84. Ὁ Gero (*Leo III*, 117-118 καὶ σημ. 17, 18) ὑποθέτει ὅτι θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὁ συγγραφέας εἰκονοκλαστικῶν λάμβων, ὁ ὁποῖος ταυτίζεται μὲ τὸ μεταγενέστερο πατριάρχη Ἰωάννη Γραμματικό (837-843).

437. *Notitia* 3. 422. Βλ. καὶ πιὸ κάτω, σ. 131.

438. Mansi, τόμ. 13, στ. 100 B (*PG* 98, στ. 156 C). Ὁ Stein (*Bilderstreit*, 8 σημ. 13) ἀποδίδει στὸν πατρικιο Ταράσιο τὴ χρονολογημένη στὴν περίοδο 650-750 σφραγίδα τῆς συλλογῆς Zacos-Veglery (*Seals*, ἀρ. 1022).

439. Mansi, τόμ. 13, στ. 100 B (*PG* 98, στ. 156 C).

440. Μία τέτοια συνάντηση δείχνει νὰ ὑποπτεύεται ὁ Gero (*Leo III*, 89, 90), ἐνῶ ὁ Lemerle (*Humanisme*, 36) τὴ θεωρεῖ σίγουρη καὶ μάλιστα διατυπώνει τὴν ἀποψη ὅτι πιθανόν κατὰ τὴν παραμονὴ στὴν Κωνσταντινούπολη τῶν ἐπισκόπων ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία ἄρχισε ὁ αὐτοκράτορας νὰ ἐκφράζεται ἐναντίον τῶν εἰκόνων.

441. Mansi, τόμ. 13, στ. 104 E (*PG* 98, στ. 161 B).

442. Mansi, τόμ. 13, στ. 104 E (*PG* 98, στ. 161 B-C). Βλ. Stein, *Bilderstreit*, 21-22. Γιὰ τὴ σύγκληση τοπικῆς Συνόδου, βλ. Beck, *Kirche*, 40.

δὲν ἦταν μία ἀπλὴ ἐπαρχιακὴ ὑπόθεση ἀπειθαρχίας κάποιου κληρικοῦ. Διαφαίνεται, λοιπόν, ἡ προσπάθεια τὴν ὁποία κατέβαλε ὁ πατριάρχης Γερμανὸς νὰ μὴν δημιουργηθοῦν ὀξὺντες μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καὶ κυρίως νὰ μὴν ἐπέλθει καμμία διαταραχὴ στὴν ἰσχύουσα κατάσταση, τῆς ἀρραγοῦς, μέχρι τότε, ἐνότητάς της. Στὰ πλαίσια αὐτὰ τῆς διατήρησης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος, ἀπηύθυνε καὶ δευτέρη ἐπιστολὴ γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, πρὸς τὸν ἴδιο τὸν Κωνσταντῖνο Νακωλείας, γραμμένη καὶ αὐτὴ γύρω στὸ 726/ 744⁴³, ὅπωςδὴποτε, ὅμως, μετὰ τὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸ μητροπολίτη Συνάδων. Ἄν ἡ πρώτη ἐπιστολὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μετριοπάθεια καὶ διάθεση νὰ τακτοποιηθοῦν τὰ πράγματα μὲ τὶς λιγότερες δυνατὲς παρενέργειες⁴⁴, ἡ δευτέρη ἐπιστολὴ ἀποτελεῖ μία σκληρὴ ἀπάντηση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου πρὸς τὸν ἐπίσκοπο, ὁ ὁποῖος ἀψηφοῦσε καὶ ἔθετε σὲ δευτέρη μοῖρα καὶ τὸ φόβο τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν τιμὴν, ποὺ ὀφείλαν νὰ ἔχουν μεταξὺ τους τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας⁴⁵. Ἀψηφώντας, δηλαδή, ὁ ἐπίσκοπος Νακωλείας Κωνσταντῖνος τὸν μητροπολίτη Συνάδων, στὸν ὁποῖο ὑπαγόταν, περιφρονοῦσε βέβαια καὶ ὅλη τὴν ἱεραρχία τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, μαζί καὶ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Μήπως μὲ τὸν ἀσαφῆ αὐτὸ ὑπαινιγμὸ ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἔδειχνε νὰ ὑποπτεύεται ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Νακωλείας Κωνσταντῖνος τοποθετοῦσε πρῶτα ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄; Εἶναι ἐρώτημα ἀναπάντητο. Ἐνδεχομένως, ὅμως, εἶναι δυνατόν ἀπὸ τὸν παραπάνω ὑπαινιγμὸ νὰ ἐξηγηθεῖ καλύτερα αὐτό, τὸ ὁποῖο εἶχε γράψει ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ στὸν πάπα Γρηγόριο Β΄ *βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς εἰμι*⁴⁶.

Ὁ πατριάρχης στὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ στὸν Κωνσταντῖνο Νακωλείας ὅτι πρέπει νὰ ὑπακοῦει πάντοτε στὸ μητροπολίτη του,

443. Grumel-Dartouzès, *Regestes*, ἀρ. 329.- Ostrogorsky, «La querelle des images», 237-238.- Lamza, *Germanos I.*, 137-138.- Gero, *Leo III*, 103-104.- Speck, *Artabasdos*, 279-280. Κατὰ τὸν Stein (*Bilderstreit*, 23, 82 κέ.) πρέπει νὰ εἶχε γραφεῖ τὸ 727.

444. Stein, *Bilderstreit*, 87-88.

445. *ἐλυπήθημεν, ἐν δευτέρῳ θεμένῳ, ὡς ἔοικε, καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον καὶ τὴν ὀφειλομένην τοῖς μέλεσι τοῦ Χριστοῦ παρ' ἀλλήλων ἀγάπην τε καὶ τιμὴν*. Mansi, τόμ. 13, στ. 105 C (PG 98, στ. 164 A). Γιὰ τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ ὡς μέλη τῆς Ἐκκλησίας: Lampe, *Lexicon*, s.v. μέλος §4.

446. Gouillard, «Aux origines», 299. Βλ. L. Bréhier, «"Hieruus" et "Basileus"», *Mémorial Louis Petit. Mélanges d'Histoire et d'Archéologie byzantines*, Βουκουρέστι 1948, 41-45. Πρβλ. D. Savramis, «Die Kirchenpolitik des Kaisers Leon III.», *SF* 20 (1961), 20. Βλ. ἐπίσης, G. Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le «césaropapisme» byzantin*, Παρίσι 1996, 169 κέ.

ὅπως ἀρμόζει στοὺς ἱερεῖς⁴⁴⁷, καὶ τοῦ ζητᾶ νὰ μείνει σταθερὸς στὴν ὁμολογία, ποὺ εἶχε κάνει μπροστά του, ὅταν εἶχε μεταβεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐπισείοντας μάλιστα τὴν ἀπειλὴ νὰ τὸν καθαιρέσει ἀπὸ τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα⁴⁴⁸. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἐπεῖχε θέσιν προειδοποίησης τοῦ ἀρχιεποῦ τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου ὄχι μόνο πρὸς τὸν ἀπειθαρχο ἐπίσκοπο, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὅλους τοὺς ἐπισκόπους νὰ μὴν συνεργήσουν στὴ διατάραξη τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ σφοδρὴ δυσαρέσκεια τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ γιὰ τὴν αὐξανόμενη ἐπικράτηση τῶν εἰκονομαχικῶν ἀπόψεων στὶς τάξεις τοῦ κλήρου τῆς ἐπαρχίας ἐπαναλαμβάνεται μὲ ἀκόμα πιὸ ἔντονο τρόπο, στὴν τρίτη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν μητροπολίτη Κλαυδιουπόλεως⁴⁴⁹ Θωμᾶ· ἡ σύνταξί της θεωρεῖται μεταγενέστερη τῶν ἄλλων δύο⁴⁵⁰, ὅπως ὅποτε, ὅμως, εἶχε γραφεῖ ἀνάμεσα στὰ χρόνια 720-729⁴⁵¹. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτή, στὴν ὁποία δὲν μνημονεύεται καθόλου ὁ ἐπίσκοπος Νακωλείας Κωνσταντῖνος, ἔχει ὡς ἀποδέκτη ἓνα παλαιὸ γνῶριμο τοῦ Γερμανοῦ⁴⁵², τὸν ὁποῖο μάλιστα ὁ συντάκτης θεωρεῖ, ἐν πολλοῖς, "ἀδελφό" του, κάτι ποὺ δὲν συμβαίνει στὶς δύο προηγούμενες ἐπιστολές. Στὸ κείμενο αὐτὸ ἐκφράζεται ἐκδηλὰ ἡ ἀγωνία τοῦ ἀνώτατου ἐκπροσώπου τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος ἔχοντας χάσει τὸν ἔλεγχο τῶν ὑφισταμένων του ἐπαρχιακῶν ἐπισκόπων, προσπαθεῖ μὲ ἀναφορές ἀπὸ τὸ βιβλικὸ παρελθὸν καὶ ἀπὸ τὰ πατερικὰ κείμενα, νὰ τοὺς κρατήσῃ ὑπὸ τὴν ἐπιρροή του καὶ μακριὰ ἀπὸ κάθε καινοτομία⁴⁵³.

447. καὶ πᾶσαν αὐτῷ (μητροπολίτη Συνάδων) τιμὴν ἀπονέμειν, καὶ ὑπέκλειν αὐτῷ κατὰ τὴν πρέπουσαν ἱερεῦσι τάξιν: Mansi, τόμ. 13, στ. 105 C (PG 98, στ. 164 A). Πρόκειται γιὰ ἐφαρμογὴ τῆς ἀπόφασης ποὺ εἶχε πάρει ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (451) μὲ τὸν ὁγδοὸ κανόνα, βλ. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, τόμ. Β', 234.

448. Mansi, τόμ. 13, στ. 105 D (PG 98, στ. 164 B). Βλ. Stein, *Bilderstreit*, 21, 169.

449. *Notitia* 3. 225.

450. Ostrogorsky, «La querelle des images», 238.

451. Grumel-Darrouzès, *Regestes*, ἀρ. 330. Σύμφωνα μὲ τοὺς Grumel-Darrouzès (*Regestes*, 6) χρονολογεῖται γύρω στὸ 725, ἐνῶ ἓνα χρόνο ἀργότερα (726) τὴν τοποθετοῦν ὁ Gero (*Leo III*, 86) καὶ ὁ Lamza (*Germanos I.*, 140). Σύμφωνα μὲ τὸν Stein (*Bilderstreit*, 34, 87) χρονολογεῖται γύρω στὸ 729. Ὁ Speck (*Artabasdos*, 279-281) διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶχε γραφεῖ μετὰ τὸ 730 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 754 καὶ τὴν θεωρεῖ ὡς ἰδιωτικὴ. Βλ. καὶ Marie-France Auzépy, «La destruction de l'icône du Christ de la Chalcé par Léon III: Propagande ou réalité?», *Byzantion* 60 (1990), 446-447 σημ. 6.

452. Mansi, τόμ. 13, στ. 108 D (PG 98, στ. 165 B).

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι στὴν τρίτη δεκαετία τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἀντιπαράθεση: ὁ στρατιωτικὸς αὐτοκράτορας προσπαθεῖ νὰ διασπάσει τὴν ἐνότητα τοῦ κλήρου, ἐνῶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀφιερώνει ὅλες του τὶς δυνάμεις νὰ ἐμποδίσει αὐτὲς τὶς αὐτοκρατορικὲς προσπάθειες. Ἀρχικά γίνεται μία μικρὴ προσχώρηση ἐπισκόπων, ἀνάμεσα στὴν περίοδο 720-726, προσχώρηση, ἡ ὁποία ἔχει, ὅμως, τὴν τάση νὰ διογκώνεται συνεχῶς⁴⁵⁴, στὸ μέτρο πὺ ἐμπεδώνεται ἡ στρατοκρατικὴ ἐξουσία. Δὲν ἀποκλείεται, ὅμως, ὁ αὐτοκράτορας νὰ εἶχε δεχθεῖ πιέσεις, ἔστω καὶ ἀπὸ τοὺς λιγοστοὺς στὴν ἀρχὴ εἰκονομάχους ἐπισκόπους, νὰ προχωρήσει στὴν ἐφαρμογὴ τῆς νέας πολιτικῆς.

Συνθῆκες ἐντονῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀναταραχῆς ἐπικρατοῦσαν καὶ αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς συνθῆκες ἀποπνέει ἡ ἀλληλογραφία τοῦ πατριάρχῃ Γερμανοῦ, στὴν ὁποία ἀποφεύγει ἐπιμελῶς νὰ θίξει τὸ ρόλο τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας στὶς εἰκονομαχικὲς ἀπόψεις τοῦ ἐπαρχιακοῦ κλήρου. Ἴσως ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἀποσκοποῦσε νὰ διαφυλάξει τὴν αὐτονομία τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στὸν αὐτοκράτορα⁴⁵⁵. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ ἱεράρχης αὐτὸς σὲ κανένα ἔργο του, οὔτε στὴν ἀλληλογραφία του, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὸν ἐγκωμιαστικὸ λόγο του ὑπὲρ τῆς Θεοτόκου, πὺ ἔγραψε ἀνάμεσα στὰ χρόνια 726-728⁴⁵⁶, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου ἀπὸ τὴ διάσωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Ἀράβες (717/8), δὲν μνημονεύει ὀνομαστικὰ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄⁴⁵⁷ καὶ δὲν κάνει πουθενὰ λόγο γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ αὐτοκράτορα στὴν εἰκονομαχία.

Ἡ ἡγεσία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας προσπάθησε νὰ ἀποδώσει τὴν ἐναρξὴ τῆς εἰκονομαχίας στὸν ἐπίσκοπο Νακωλείας Κωνσταντῖνο. Στὸ ἔργο *Περὶ συνόδων καὶ αἰρέσεων*, ὅπου ὁ τελευταῖος χαρακτηρίζεται ὡς *ἑξαρχος καὶ ἡγήτωρ*, ἡ εἰκονομαχία θεωρεῖται ὅτι ἦταν ἓνας νεωτερισμὸς, τὸν ὁποῖο

453. Ἐκεῖνο πρότερον ὑπομιμνήσκοντες, ὡς ἐξ ἀπαντος φυλάττεσθαι ἡμᾶς χρὴ τὰς τῶν πραγμάτων καινοτομίας: Mansi, τόμ. 13, στ. 109 A (PG 98, στ. 165 D).

454. Ostrogorsky, «La querelle des images», 236 κέ.- Τοῦ ἴδιου, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreits*, Breslau 1929, ἀνατ. Ἀμστερνταμ 1964, 23.

455. Ἰ. Καραγιαννόπουλου, *Ἡ Πολιτικὴ Θεωρία τῶν Βυζαντινῶν*, Θεσσαλονίκη 1988, 63.

456. V. Grumel, «Homélie de saint Germain sur la délivrance de Constantinople», *REB* 16 (1958), 188. Ὁ P. Speck, «Klassizismus im achten Jahrhundert? Die Homelie des Patriarchen Germanos über die Rettung Konstantinopels», *REB* 44 (1986), 209-227, θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἔργο τῶν τελῶν τοῦ ἑνταυ αἰῶνα.

457. Gero, *Leo III*, 88-89.

εἰσήγαγε ὁ ἐπίσκοπος Νακωλείας στοῦ "σύστημα τῆς Ἐκκλησίας"⁴⁵⁸. Ἀλλά καὶ ὁ μεταγενέστερος πατριάρχης Ταράσιος τὸν θεωροῦσε κύριο ὑποκινητὴ "τῆς ἐπείσάκτου καινοτομίας", ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκου-
μενικῆς Συνόδου⁴⁵⁹. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη βεβαιώνει ὅτι ὁ αὐτοκρά-
τορας εἶχε ὡς συνεργάτες τοὺς ἐπίσκοποι Νακωλείας Κωνσταντῖνο (ἀλλὰ μὲ
δευτερεύοντα ρόλο) καὶ ἕναν ἐξωμότη, τὸν πατρίκιο Βησῆρ⁴⁶⁰, ὁ ὁποῖος
θεωρεῖται ἱστορικὸ πρόσωπο, ἴσως, γιὰ νὰ τονίσει τὸ ρόλο ἑνὸς ἐξωμότη στὴν
ὑπόθεση τῆς εἰκονομαχίας⁴⁶¹.

Ἕνας, ὅμως, μοναχὸς τοῦ ἑνατοῦ αἰῶνα, ὁ Θεοστήρικτος, συγγραφέας τοῦ
Βίου τοῦ Νικήτα Μηδικίου, κάνοντας ἀναδρομὴ στὴν ἐμφάνιση τῆς εἰκονο-
μαχίας, ἀποδίδει σαφέστατα τὴν εἰκονομαχία στὶς δραστηριότητες τοῦ αὐτο-
κράτορα⁴⁶² καὶ μάλιστα θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἡ μοναδικὴ αἵρεση, ἡ ὁποία δὲν
ξεκίνησε ἀπὸ ἕναν ἐκπρόσωπο τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτο-
κράτορα⁴⁶³. Σύμφωνα, ἄλλωστε, μὲ τὶς νεώτερες ἀπόψεις, ὁ ρόλος τοῦ ἐπι-
σκόπου Νακωλείας Κωνσταντίνου ὡς πνευματικοῦ ὑποκινητῆ τῆς εἰκονο-
μαχίας⁴⁶⁴, ἔχει ἀμφισβητηθεῖ καὶ ἡ εἰκονομαχία θεωρεῖται ὡς ἀποκλειστικὸ

458. *Περὶ συνόδων καὶ αἵρέσεων*, στ. 77 Α.

459. Mansi, τόμ. 13, στ. 105 Β.

460. Θεοφάνης, 402-405. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 106 κέ. καὶ ἐπίσης, Ρ. Α. Yannopoulos, «Estudios de personalidades bizantinas: el patricio Visir, Domestico de las Escuelas (fin del siglo VII-742)», *Byzantion Nea Hellas* 9-10 (1990), 181-192.

461. Βλ. Lemerle, *Humanisme*, 33 σημ. 29.- Gero, *Leo III*, 197.- Stein, *Bilderstreit*, 226. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 414) καὶ ἡ *Ἱστορία Σύντομος* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου [60 (de Boor)-Νικηφόρος, 64 (Mango)] τὸν μνημονεύουν, ἄλλωστε, στὴν ἀρχὴ τῆς διήγησής τους γιὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου (742/3). Βλ. ἐπίσης, Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 210.

462. *Λέων γάρ, ὁ τῶν Ἰσαύρων γενόμενος (...) ἤρπασε τὴν τῶν Ῥωμαίων βασιλείαν, καὶ ταύτῃ ἀλαζονευόμενος οὐκ ἔδωκεν δόξαν τῷ Θεῷ (...) ἀλλ' ἤρην εἰς ὕψος τὸ κέρας, καὶ ἐλάλησεν κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν: Βίος Νικήτα Μηδικίου, XXVIII Α.* Βλ. καὶ Stein, *Bilderstreit*, 148 καὶ σημ. 36. Πρβλ. καὶ τὴ μαρτυρία ἀπὸ τὸ *Ἐγκώμιο τοῦ ἁγίου Νικηφόρου τῆς Σεβαστῆς* (σ. 21): *Ταύτην τὴν νόσον ἐνόησεν πρῶτος μὲν Λέων τοῦ Ἰσαυρικοῦ γένους ἀνημμένος, ὁ καὶ τὴν ἀρχὴν ἀδικήσας τοῦ κράτους.* Βλ. ἐπίσης, Ρ. Schreiner, «Der byzantinische Bilderstreit: Kritische Analyse der zeitgenössischen Meinungen und das Urteil der Nachwelt bis heute», *Bisanzio, Roma e l'Italia nell'alto medioevo, SCIAM* 34 (1988), τόμ. Α', 338 κέ.

463. *Βίος Νικήτα Μηδικίου, XXVIII Α.* Βλ. St. Gero, «Notes on Byzantine Iconoclasm in the Eighth Century», *Byzantion* 44 (1974), 41-42.

ἔργο τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ' ⁴⁶⁵.

Ἀπὸ ὅσο, λοιπόν, διαφαίνεται ἀπὸ τὶς πηγές, ὁ αὐτοκράτωρ Λέων Γ', πρὶν ἀρχίσει νὰ "ποιεῖται λόγον" γιὰ τὴν καθαίρεση τῶν εἰκόνων, ἐπιδίωκε νὰ προετοιμάσει τὸ ἔδαφος, ὥστε ἡ κίνησή του νὰ ὑποστηριχθεῖ ἀπὸ κάποιο ἀριθμὸ ἐπισκόπων. Μέχρι τὸ 726 γνωρίζουμε δύο ἐκπροσώπους τοῦ κλήρου, γνωστοὺς γιὰ τὶς εἰκονομαχικὲς τοὺς πεποιθήσεις, τὸν ἐπίσκοπο Νακωλείας Κωνσταντῖνο καὶ τὸν μητροπολίτη Κλαυδιουπόλεως Θωμᾶ, ἐνῶ ὑπάρχουν ὑπόνοιες ὅτι καὶ ὁ μητροπολίτης Συνάδων Ἰωάννης εἶχε υἱοθετήσει τὴν ἀνεικονικὴ λατρεία. Στὸ *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, ἔργο ποὺ ἀπευθύνεται στὸν Ἀνθιμο, ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας ὁμολογεῖ περίλυπος: *Ὅπαδοι καὶ συναϊρέται καὶ σύνδρομοι καὶ ἕτεροι τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου γεγόνασαι*, ἐπισημαίνοντας, μάλιστα, ὅτι πολλοὺς ἀπὸ αὐτοὺς εἶχε γνωρίσει προσωπικὰ ὁ ἴδιος ὁ ἀποδέκτης τοῦ πονήματος⁴⁶⁶. Πιθανότατα, τὴν παραπάνω διαπίστωση θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε ὡς προῖόν τῆς τακτικῆς ποὺ εἶχε ἀκολουθήσει ὁ Λέων Γ', νὰ βρεῖ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους ἐπισκόπους ἀφοσιωμένους σὲ αὐτόν, οἱ ὁποῖοι, ἀλλάζοντας θρησκευτικὲς πεποιθήσεις, θὰ πειθαρχοῦσαν πλέον στὸν αὐτοκράτορα καὶ ὄχι στὸ πατριαρχεῖο.

Ἡ ἐποχὴ τῶν διεργασιῶν γιὰ τὴν προοδευτικὴ προσχώρηση τοῦ κλήρου σὲ εἰκονομαχικὲς ἀπόψεις συνέπεσε μὲ τὴ στασιαστικὴ κίνηση τῶν Ἑλλαδικῶν, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 727⁴⁶⁷. Ἰσως ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ' προσπάθησε νὰ ἀκολουθήσει καὶ ἐδῶ τὴν ἴδια τακτικὴ ποὺ εἶχε ἐφαρμόσει μὲ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐπιδιώκοντας νὰ ὑποτάξει τοὺς ἐπισκόπους καὶ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν⁴⁶⁸. Ἀλλὰ ἐκεῖ, ἡ ἔντονη παπικὴ παρουσία δὲν ἐπέτρεπε εὐκόλα στὸν τοπικὸ κλῆρο τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ καθοδήγηση τῆς Ἀγίας Ἑδρας. Οἱ ἀφηγηματικὲς πηγές τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων τῆς ἀνταρσίας τῶν Ἑλλαδικῶν καὶ τοῦ στόλου⁴⁶⁹, σιωποῦν γιὰ τὴ συμμετοχὴ ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας, ἢ τὴν ὑποστήριξη ποὺ ἐνδε-

464. Ostrogorsky, «La querelle des images», 236 κέ.- Τοῦ ἴδιου, *Bilderstreit*, 23.

465. Gero, *Leo III*, 89-93.- Stein, *Bilderstreit*, 177 κέ.

466. *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 77 B.

467. Θ. Κορρέ, «Τὸ κίνημα τῶν "Ἑλλαδικῶν"», *Βυζαντιὰ* 1 (1981), 39-49.- Winkelman, *Quellenstudien*, 42 κέ. Πρβλ. B. Baldwin, «Theophanes on the Iconoclasm», *Byzantion* 60 (1990), 428.

468. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 135 κέ. γιὰ τοὺς πολὺ πιθανοὺς διορισμοὺς εἰκονομάχων ἐπισκόπων σὲς περιοχὲς τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Δύσης.

469. Γιὰ τὸ στόλο αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, βλ. Λουγγῆ, «Νέοι προσανατολισμοί», 65-66, 69-71.

χομένως τῆς παρεῖχαν, ἀλλὰ ὑπαινίσσονται τὴν εὐσέβεια τῶν ἀνταρτῶν⁴⁷⁰. Καθώς, ὅμως ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἀνῆκε ἀκόμα στὴν πνευματικὴ καὶ θρησκευτικὴ καθοδήγηση τοῦ πάπα τῆς Ρώμης, εἶναι πολὺ εὐλογο νὰ δεχθεῖ κανεὶς τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἀνταρσία εἶχε ἐκδηλωθεῖ μὲ παπικὴ ὑποκίνηση⁴⁷¹. Θὰ μπορούσαμε, ἴσως, νὰ θεωρήσουμε τὴν ἀνταρσία τῶν Ἑλλαδικῶν ὡς ἀπάντηση στὶς ἀρχικὲς προσπάθειες τοῦ Λέοντος Γ΄ νὰ πάρει μὲ τὸ μέρος τοῦ τὸν προκαθήμενο τῆς Ρώμης, Γρηγόριο Β΄⁴⁷², καὶ τὴ συντριβὴ τῶν ἀνταρτῶν μπροστὰ στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς τὸ πρῶτο σκληρὸ κτύπημα τοῦ αὐτοκράτορα σὲ δυνάμεις, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ περιοχὲς ὑπαγόμενες στὴν ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία τῆς Ρώμης.

Μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Γερμανοῦ, στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἀνῆλθε στὶς 22 Ἰανουαρίου 730 ὁ μέχρι τότε σύγκελλος τοῦ πατριαρχείου, Ἀναστάσιος, διὰ φιλαρχίαν κοσμικὴν, ὅπως εἰρωνικὰ ἀναφέρει ὁ χρονογράφος⁴⁷³. Ὁ νέος πατριάρχης Ἀναστάσιος, πειθὴνιο ὄργανο τοῦ αὐτοκράτορα, δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι εἶχε συναινέσει πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ: *συνθέμενον κατὰ τὴν ἀσεβῆ αὐτοῦ βουλὴν πάντα ποιεῖν*, σχολιάζει ὁ Γεώργιος Μοναχός⁴⁷⁴. Ὁ Στέφανος Διάκονος, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, περιγράφει μὲ τὰ μελανότερα χρώματα τὴν ἄνοδο τοῦ νέου πατριάρχῃ: *ἐν δὲ ταῖς δυσειμόσι ταύταις ἡμέραις ὁ ἀσεβὴς Ἀναστάσιος χειρὶ τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπιλαμβάνεται στρατιωτικῶς, καὶ οὐχὶ ψήφῳ Θεοῦ εὐσεβείας*⁴⁷⁵. Ὁ βιογράφος ἀποδίδει τὴν ἐκλογὴ τοῦ Ἀναστασίου ἀποκλειστικὰ στὴ μεσολάβηση τοῦ στρατιωτικοῦ παράγοντα καὶ ὄχι στὶς ἐπιλογὲς τῶν εὐσεβῶν. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ Βίου τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου, ὅπου ὑπάρχει σαφὴς προκατάληψη⁴⁷⁶, ὁ συγγραφέας ὑπαινίσσεται τὴν ὑπαρξὴ δύο παρατάξεων αὐτὴ τὴν ἐποχὴ· ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, ὁ στρατιωτικὸς αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ ἐπιθυμοῦσε τὸν Ἀναστάσιο στὴ θέση

470. Πολλοὶ γοῦν τὴν ὕβριν τῆς ἐκκλησίας ἀπωλοφύροντο. Διὸ δὴ καὶ οἱ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Κυκλάδας νήσους οἰκοῦντες οὐ προσιέμενοι τὸ δυσσέβημα πρὸς τὸν βασιλεῖα διαστασιάζουσι: Νικηφόρος, 57-58 (de Boor)-Νικηφόρος, 60 (Mango)· *θεῖῳ κινούμενοι ζήλῳ στασιάζουσι*: Θεοφάνης, 405. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 118.

471. Κ. Ἀμάντου, *Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους*, Ἀθήνα 1963, τόμ. Α΄, 338-339. Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 169.

472. Ostrogorsky, *Geschichte*, 132.

473. Θεοφάνης, 409. Βλ. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Ἡ "εἰκονοκλαστικὴ" Notitia 3 καὶ τὸ λατινικὸ πρότυπό της», *Σύμμεικτα* 10 (1996), 46.

474. Γεώργιος Μοναχός, 743.

475. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1085 C.

476. Gero, *Leo III*, 212.

του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και από την άλλη, οι εύσεβεις, δηλαδή, ο ανώτερος κληρός της Βασιλεύουσας και οι εύσεβεις αριστοκράτες, οι οποίοι άλλωστε είχαν πρωτοστατήσει⁴⁷⁷ και στην εκλογή του Γερμανού στο αξίωμα του πατριάρχη, έδειχναν σαφώς την αντίθεσή τους προς την παραίτηση του Γερμανού. Δύο παρατάξεις, στρατός και κληρός, ή αντιπαλότητα των οποίων διακρίνεται άδρα στις πηγές στα πρώτα χρόνια της εικονομαχίας, γίνεται όρατη αργότερα.

Έχοντας ξετάσει τις μέχρι τώρα γνωστές μνείες των πηγών, σχετικά με την προσχώρηση στο εικονομαχικό στρατόπεδο των πρώτων επισκόπων, του επισκόπου Νακωλείας Κωνσταντίνου και του μητροπολίτη Κλαυδιουπόλεως Θωμά, μπορούμε να προχωρήσουμε σε μια διερεύνηση των διαδοχικών χρονικών σταδίων, που ορίζουν την εμφάνιση της εικονομαχίας σε διάφορες γεωγραφικές περιοχές της βυζαντινής επικράτειας διά μέσου αυτοκρατορικών πρωτοβουλιών⁴⁷⁸, ευρύτερα γνωστών, στη βυζαντινή ιστορία. Θα μπορούσε κανείς να αρχίσει τη διερεύνηση αυτή με τον έντοπισμό των σχετικά λίγων επισκόπων, γνωστών ως εικονομάχων.

Στην έρευνα για τον έντοπισμό ένδεχομένως και άλλων εικονομάχων επισκόπων έχει χρησιμοποιηθεί σε μεγάλη έκταση το σφραγιστικό ύλικό της εποχής, καθώς τα μολυβδόβουλλα αποτελούν εξαιρετικά χρήσιμη πηγή άντλησης πληροφοριών για ιδεολογικά ρεύματα και για ιδεολογικές πεποιθήσεις συγκεκριμένων ατόμων⁴⁷⁹. Διατηρώντας πάντοτε τις επιφυλάξεις μας, μπορούμε να προσδιορίσουμε τη θέση που έπαιρναν οι εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι στις ιδεολογικές συγκρούσεις της εποχής τους από τη διακόσμηση των σφραγίδων τους. Τα άνεικονικά σταυροειδή μονογράμματα ήταν ιδιαίτερα συνηθισμένα κατά την περίοδο της εικονομαχίας⁴⁸⁰ και ή χρησιμοποιήσή τους

477. Βλ. πιο πάνω, σ. 103.

478. Gelzer, *Genesis*, 74.

479. Ν. Οίκονομίδη, «Τα Βυζαντινά μολυβδόβουλλα ως ιστορική πηγή», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 62 (1987), 8. Για την καθιέρωση της λατρείας του σταυρού από τους Ίσαύρους, βλ. J. Moorhead, «Iconoclasm, the Cross and the Imperial Image», *Byzantion* 55 (1985), 165-179. Βλ. επίσης, H. G. Thümmel, *Bilderlehre und Bilderstreit. Arbeiten zur Auseinandersetzung über die Ikone und ihre Begründung vornehmlich im 8. und 9. Jahrhundert* (Das östliche Christentum. Neue Folge, 40), Würzburg 1991.

480. Oikonomides, *Dated Lead Seals*, αρ. 11, 21. Για τα σταυροειδή μονογράμματα, τα συνήθη και στις επιγραφές την ίδια εποχή, βλ. C. Foss, «Historical Note on the Church at Sige», *JÖB* 16 (1967), 311-312 (άνατ. στο βιβλίο του H. Buchwald, *The Church of the Archangels in Sige near Mudania* (Byz. Vindobonensia, 4), Wien-Köln-Graz 1969, 69-71.

υποδηλώνει ότι ὁ κάτοχος τέτοιας σφραγίδας θὰ μπορούσε νὰ ἦταν εἰκονομάχος ἢ ἀδιάφορος ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεση τῆς εἰκονομαχίας, ἀλλὰ πάντως δὲν ἦταν φανατικός εἰκονολάτρης. Φυσικά, τὰ κριτήρια δὲν εἶναι ἀπόλυτα γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ ἑνὸς μητροπολίτη ὡς εἰκονομάχου μόνο καὶ μόνο ἀπὸ τὴ διακόσμηση τῆς σφραγίδας του, ἀλλὰ οἱ πιθανότητες κινοῦνται πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.

Οἱ γνωστοὶ εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι μὲ ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν εἰκονομαχικὴ Σύνοδο τοῦ 754 εἶναι οἱ μητροπολίτες Ἐφέσου Θεοδόσιος, Πέργης Σισίνιος, ὁ ἐπικαλούμενος Παστιλλᾶς, καὶ ὁ Ἀντιοχείας Πισιδίας Βασίλειος, γνωστὸς μὲ τὸ παρωνύμιο Τρικάκκαβος⁴⁸¹. Ὅπως τονίζουν οἱ ἀφηγηματικὲς πηγές, στὴ φάση αὐτὴ τῆς εἰκονομαχίας, κατὰ τὴν ὁποία κυριαρχεῖ ἡ σύγκληση τῆς εἰκονομαχικῆς Συνόδου, προεξάρχουσα μορφή ἦταν ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Θεοδόσιος, γιὸς τοῦ ἄλλοτε αὐτοκράτορα Τιβερίου-Ἀψιμάρου⁴⁸². Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀναφέρουν ὅτι ἦταν ὁ πρόεδρος τῆς "παρὰ νόμου" Συνόδου τῶν 338 ἐπισκόπων, οἱ ὅποιοι συγκεντρώθηκαν στὸ παλάτι τῆς Ἱερείας (10 Φεβρουαρίου -8 Αὐγούστου τοῦ 754)⁴⁸³ γιὰ τὴν ἐπίσημη κατάργηση τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ μητρόπολη Ἐφέσου, ἡ ὁποία ὑπαγόταν στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ πατριάρχη Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (398-404)⁴⁸⁴, κατεῖχε περίοπτη θέση, τὴ δεύτερη στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, μετὰ τὴν πρωτόθρονη μητρόπολη Καισαρείας, θέση ποὺ εἶχε διατηρήσει καὶ στὴ λεγόμενη Notitia τῶν

481. Mansi, τόμ. 12, στ. 1010 D. Γιὰ τὰ παρωνύμια Παστιλλᾶς καὶ Τρικάκκαβος ποὺ συνοδεύουν τοὺς μητροπολίτες Σισίνιο καὶ Βασίλειο ἀντίστοιχα, βλ. Gero, *Constantine V*, 56.

482. Θεοδόσιος ὁ Ἐφέσου, υἱὸς Ἀψιμάρου : Θεοφάνης, 427· Gouillard, «Aux origines», 291· βλ. Rochow, *Theophanes*, 169. Ὁ Βίος Γερμανοῦ (σ. 218) ἀναφέρει, ἐπίσης, τὴν τύχη του μετὰ τὴν ἐκθρόνισή του: ἀποκειραμένον τε σὺν τῷ υἱῷ κληρικῷ καὶ μετὰ ταῦτα μητροπολίτου χειροτονηθέντος εἰς Ἐφεσον βλ. Sumner, «Philippicus», 287-289. Ὁ Gero (*Constantine V*, 56) διαφωνεῖ καὶ χαρακτηρίζει ὡς ἀναχρονισμὸ τὴ μνεία, ἡ ὁποία συνδέει τὸ μητροπολίτη Ἐφέσου μὲ τὸν ἄλλοτε αὐτοκράτορα Τιβεριο-Ἀψίμαρο καὶ τὴν θεωρεῖ ἀναξιόπιστη. Τὸ ἴδιο θεωρεῖ καὶ ὁ Mango στὰ σχόλια τῆς νέας ἔκδοσης τῆς *Ἱστορίας Συντόμου* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου (σ. 207), ἀλλὰ, κατὰ τὴ γνώμη μου, οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν εἶναι κατηγορηματικὲς.

483. Θεοφάνης, 427-428. Βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 48 κέ.

484. Βλ. Ju. Kulakovsky, *Istoriia Vizantii (395-518)*, τόμ. 1, Κίεβο 1913, 185.- E. Stein, *Histoire du Bas-Empire. I: De l'État Romain à l'État Byzantin (284-476)*, τόμ. 1¹, Παρίσι-Βρυξέλλες-Ἀμστερνταμ 1959, 242.- Beck, *Kirche*, 160.

"εἰκονοκλαστῶν"⁴⁸⁵.

Οἱ πηγές δὲν ἀναφέρουν πότε ἀκριβῶς ὁ Θεοδόσιος ἔγινε μητροπολίτης Ἐφέσου⁴⁸⁶. Ὁ πάπας Γρηγόριος Β΄ (715-731) τὸν μνημονεύει πάντως μὲ τὴν ιδιότητα αὐτὴ στὴν πρώτη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄, ἀποδίδοντας μάλιστα στὸν Θεοδόσιο τὸ χαρακτηρισμὸ "παράμωρος Ἐφέσου"⁴⁸⁷. Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία αὐτή, ὁ Θεοδόσιος θὰ πρέπει νὰ εἶχε καταλάβει τὴν ἐκκλησιαστικὴ αὐτὴ θέση, πρὶν ἀπὸ τὸ 730/1⁴⁸⁸. Ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς διαφαίνεται ὅτι ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου ἦταν ιδιαίτερα φιλικὸς πρὸς τὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία καὶ βέβαια εὐμενὴς πρὸς τὴν εἰκονομαχία σὲ μία ἐποχὴ, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀγωνιώδη προσπάθεια τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ΄ νὰ πάρει ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους ἐπισκόπους μὲ τὸ μέρος του.

Μὲ τὴν ἰδρυση τοῦ θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν⁴⁸⁹, πρὶν ἀπὸ τὸ 732⁴⁹⁰, ἡ

485. *Notitia* 3.7.

486. Ἡ ἀνείκονικὴ σφραγίδα τοῦ μητροπολίτη Ἐφέσου Θεοδοσίου μὲ σταυρόσχημο μονόγραμμα ἔχει δημοσιευθεῖ στὸ ἔργο τοῦ Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 255. Σχετικὰ μὲ τὴ διακόσμηση τῶν σφραγίδων ἀπὸ τὴ μητρόπολη Ἐφέσου κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα. Ὁ V. Laurent (*Corpus* V3, ἀρ. 1688) ἔχει δημοσιεύσει σφραγίδα, χρονολογημένη τὸν ὄγδοο αἰῶνα, ἡ ὁποία φέρει στὴν πρόσθια ὄψη μεγάλο σταυρὸ ποὺ καλύπτει σχεδὸν ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῆς σφραγίδας, καὶ ἀνήκει, κατὰ τὸν ἐκδότη, στὴν ὁμώνυμη ξακουστὴ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου στὴν Ἐφεσο. Ἐκεῖνο ποὺ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον στὴ σφραγίδα αὐτὴ, εἶναι ἡ σαφὴς ἀντικατάσταση τῆς εἰκόνας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, διακόσμηση, τὴν ὁποία, συνήθως, ἔφεραν οἱ σφραγίδες τῶν τοπικῶν μητροπολιτῶν· βλ. τὰ σχόλια τῶν Zacos-Veglery, *Seals*, στή σφραγίδα ἀρ. 1249.

487. *ἤκουσας παρὰ τοῦ παραμώρου Ἐφέσου*: Gouillard, «Aux origines», 291.

488. Ὁ Sumner, «Philippicus», 292 θεωρεῖ ὅτι ὁ Θεοδόσιος ἔγινε μητροπολίτης Ἐφέσου γύρω στὸ 729. Σύμφωνα μὲ τὸν ἐκδότη (Laurent, *Corpus* V3, ἀρ. 1688) ὁ μητροπολίτης Θεοδόσιος ἔλαβε τὸ ἀξίωμα αὐτὸ γύρω στὸ 735, ἀφοῦ εἶχε διαδεχθεῖ τὸν Ὑπάτιο. Ὁ Ὑπάτιος, ὅμως, σύμφωνα μὲ μαρτυρία ἀγιολογικοῦ κειμένου (*Synax. Eccl. CP.*, στ. 62) ἔγινε μητροπολίτης Ἐφέσου μᾶλλον μετὰ τὸν Θεοδόσιο· βλ. P. Speck, «Γραφαῖς ἡ Γλυφαῖς. Zu dem Fragment des Hypatios von Ephesos über die Bilder mit einem Anhang zu dem Dialog mit einem Juden des Leontios von Neapolis», *Varia I* (Ποικίλα Βυζαντινὰ 4), Βόννη 1984, 220. Τὸ ζήτημα παραμένει ἀνοιχτό.

489. Γιὰ τὸ ὄνομά τους, βλ. P. A. Yannopoulos, «Cibyrta et Cibyrréotes», *Byzantion* 61 (1991), 520-529.

490. Gelzer, *Genesis*, 32-34.- Hélène Antoniadès-Bibicou, *Études d'histoire maritime de*

Ἐφεσσος φαίνεται ὅτι ὑπαγόταν στὸ θέμα αὐτό. Ἡ νέα θεματικὴ διοίκηση θεωρεῖται δημιούργημα τοῦ Λέοντος Γ΄ καὶ φαίνεται ὅτι ἦταν πιστὴ στὴν εἰκονομαχία. Τοῦτο μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἀφενὸς ἀπὸ τὴ δράση τοῦ πρώτου γνωστοῦ δρουγγαρίου της, Μάνη, τοῦ ὁποίου ἡ πρώτη γνωστὴ ἀποστολὴ ἦταν ἡ τιμωρία τοῦ εἰκονόφιλου ἀρχηγοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας⁴⁹¹ καὶ ἀφετέρου ἀπὸ τὴ λίγο μεταγενέστερη στάση ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, κατὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου⁴⁹².

Λίγο ἀργότερα, μὲ τὴν ἰδρυση τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων πρὶν ἀπὸ τὸ 740/1⁴⁹³, ἡ Ἐφεσσος ὑπήχθη στὴ δικαιοδοσία τοῦ θέματος αὐτοῦ. Ἡ Ἐφεσσος ἀνῆκε καὶ πάλι σὲ ἓνα εἰκονομαχικὸ καὶ ἀφοσιωμένο στὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία θέμα⁴⁹⁴, τοῦ ὁποίου μάλιστα εἶναι πιθανὸν νὰ ἔγινε καὶ πρωτεύουσα⁴⁹⁵.

Byzance. A propos du "Thème des Caravisiens", Παρίσι 1966, 88.- Oikonomidès, *Listes*, 351.- Winkelmann, *Ämterstruktur*, 96.- Π. Α. Γιαννόπουλου, «Ἡ ὁργάνωση τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο», *Τριήμερο Αἰγαίου. Πρακτικά = Παρνασσός* 32 (1990), 212. Βλ. καὶ Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, «Τὰ σφραγιστικά κατάλοιπα γιὰ τὴν διοικητικὴ ἐξέλιξη τοῦ νησιωτικοῦ συγκροτήματος τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τὸν Ζ΄ μέχρι καὶ τὸν Θ΄ αἰῶνα», *Χιακὰ Χρονικά* 12 (1980), 18-21.

Ὑπάρχει καὶ ἡ ἀποψη τῆς Μάρθας Γρηγορίου-Ἰωαννίδου («Τὸ ναυτικὸ θέμα τῶν Κυβυρραιωτῶν. Συμβολὴ στὸ πρόβλημα τῆς ἰδρύσεώς του», *Βυζαντινά* 11 (1982), 201-221), κατὰ τὴν ὁποία τὸ θέμα αὐτὸ ἰδρύθηκε γύρω στὸ 742/3.

491. καὶ ἐξοπλίσας στόλον μέγαν ἀπέστειλεν κατ' αὐτῶν (Ρώμης καὶ Ἰταλίας) Μάνην, τὸν στρατηγὸν τῶν Κυβυρραιωτῶν. Θεοφάνης, 410· βλ. O. Bertolini, «Quale fu il vero obbiettivo assegnato in Italia da Leone III «Isaurico» all'armata di Manes, stratego dei Cibyrreoti?», *BF* 2 (1967), 15-49.- Λουγγῆ, «Νέοι προσανατολισμοί», 66. Πρβλ. Fr. Masai, «La politique des Isauriens et la naissance de l'Europe», *Byzantion* 33 (1963), 196.

492. Θεοφάνης, 419.

493. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 414) μνημονεύει γιὰ πρώτη φορὰ στρατηγὸ Θρακησίων τὸ 741, τὸν Σισίννιο· βλ. Gelzer, *Genesis*, 77.- *De Thematibus*, 125.- Oikonomidès, *Listes*, 348. Στὸ ἴδιο ἔτος ἔχει χρονολογηθεῖ τὸ μολυβδόβουλλο "τῶν βασιλικῶν κομμερκίων τῆς στρατηγίας τῶν Θρακησίων" (Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 261). Σχετικὰ μὲ τὶς σφραγίδες μὲ τὴν ἀναγραφὴ βασιλικά κομμέρκια, βλ. Oikonomides, *Seals of Kommerkiarioi*, 41-44. Ἡ μαρτυρία τοῦ 711 στὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη γιὰ ἓναν τουρμάρχη τῶν Θρακησίων (σ. 378), σύμφωνα μὲ ὁρισμένους μελετητές, ὑποδηλώνει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ θέματος Θρακησίων ἤδη ἀπὸ τὸ 711, ἀφοῦ τουρμάρχης Θρακησίων μπορεῖ νὰ σημαίνει τὸν ἐπικεφαλῆς μῆς ἀπὸ τὶς τοῦρμες τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων· βλ. Antoniadès-Bibicou, *Histoire maritime*, 76-77.- R. J. Lilie, «"Thrakien" und "Thrakesion". Zur byzantinischen Provinzorganisation am Ende des 7. Jahrhunderts», *JÖB* 26 (1977), 22 κέ.- Winkelmann, *Ämterstruktur*, 81-84.

Ἡ πρώτη παρατήρηση πού μπορούμε νά κάνουμε ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶναι ὅτι ἡ αὐτοκρατορική ἀρχὴ εἶχε φροντίσει νά διαθέτει ἓνα πιστὸ εἰκονομάχο μητροπολίτη, ἡ δικαιοδοσία τοῦ ὁποίου ἦταν ἀρκετὰ εὐρεία (σὲ αὐτὸν ὑπο-κείνται 40 ἐπισκοπὲς τῆς ἐπαρχίας Ἀσίας)⁴⁹⁶, σὲ περιοχὴ, τὴν ὁποία ἐπίσης εἶχε φροντίσει νά τὴν ἀναγάγει σὲ θέμα, τοποθετώντας μάλιστα ἓνα πιστὸ στρατιωτικὸ διοικητὴ. Ἄς δοῦμε, ὅμως, καὶ τὶς περιπτώσεις τῶν ἄλλων γνωστῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων.

Ὁ ἐπόμενος γνωστὸς εἰκονομάχος ἀξιωματοῦχος τῆς Ἐκκλησίας, ἦταν ὁ μητροπολίτης Πέργης Σισίννιος⁴⁹⁷. Εἶχε πάρει μέρος στὴ Σύνοδο τοῦ 754, ὅπως εἶδαμε⁴⁹⁸, καὶ μάλιστα μὲ ἐνεργὸ συμμετοχή, ὅπως μαρτυρεῖ καὶ ὁ μεταγενέστερος μητροπολίτης Συνάδων Μιχαήλ, αὐτὸς παρὼν στὴ Σύνοδο τοῦ

494. Lillie, «Thrakien», 22, 25.- Λουγγῆ, «"Νέοι προσανατολισμοί"», 66.- Haldon, *Praetorians*, 209.

495. Gelzer, *Genesis*, 77-78.- *De Thematibus*, 126.- Brandes, *Städte*, 84. Ὁ C. Foss (*Ephesus*, 195-196) ἀμφισβητεῖ ὅτι ἡ Ἑφεσὸς ἦταν πρωτεύουσα τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων, προτείνοντας τὶς Χῶνες ὡς ἐπικρατέστερη πρωτεύουσα. Βλ. ἐπίσης, W. Treadgold, *The Byzantine Revival 780-842*, Καλιφόρνια 1988, 355-357.

496. *Notitia* 1.79- 116. *Notitia* 3.103-142.

497. Δύο διαφορετικὲς ἀνεικονικὲς σφραγίδες ἐνὸς μητροπολίτη Σισιννίου δημοσιεύονται στὸ ἔργο τοῦ Laurent (*Corpus V3*, ἀρ. 1744) καὶ στὴ συλλογὴ Zacos-Veglery (*Seals*, ἀρ. 492). Ἡ πρώτη, χωρὶς σταυρόσχημο μονόγραμμα, ἀλλὰ μὲ μικρὸ σταυρὸ στὴν πρόσθια ὄψη, χρονολογεῖται στὸν ἑβδομο-ὄγδοο αἰῶνα· ἡ δευτέρη μὲ μονόγραμμα σταυρόσχημο καὶ στὶς δύο ὄψεις τοποθετεῖται στὸν ἑβδομο αἰῶνα. Καὶ τὶς δύο σφραγίδες ὁ Gero (*Constantine V*, 57 σημ.11) ἔχει ἀποδώσει στὸν εἰκονομάχο μητροπολίτη Πέργης Σισίννιο, τῶν μέσων τοῦ ὄγδου αἰῶνα. Πρβλ. Brandes, *Städte*, 104 καὶ σημ.12. Ἐχῶ τὴν ἐντύπωση ὅτι, ἐφόσον δὲν ἀναφέρεται ἡ μητρόπολις Πέργης, δὲν μπορούμε νά τὶς ἀποδώσουμε στὸ μητροπολίτη Πέργης Σισίννιο. Ἐπίσης, καὶ οἱ δύο σφραγίδες δείχνουν νά ἀνήκουν περισσότερο στὸν ἑβδομο καὶ λιγότερο στὸν ὄγδο αἰῶνα.

Κατὰ τὸν Gero (*Constantine V*, 57 σημ. 11) ὁ ἴδιος μητροπολίτης εἶναι ὁ κάτοχος τριῶν ἀκόμα σφραγίδων, χρονολογημένων ἐπίσης τὸν ἑβδομο αἰῶνα (Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 492 a, b, c), πού φέρουν καὶ στὶς δύο ὄψεις σταυρόσχημο μονόγραμμα καὶ στὸ κέντρο τοῦ μονογράμματος ἓναν μικρότερο σταυρό. Κατὰ τὴ γνώμη μου, οὔτε καὶ αὐτὲς οἱ σφραγίδες μποροῦν νά ἀποδοθοῦν στὸν Σισίννιο μητροπολίτη Πέργης, ἀφοῦ οὔτε καὶ ἐδῶ ἀναφέρεται ἡ μητρόπολις. Πρβλ. καὶ V. Ruggieri -F. Nethercott, «The Metropolitan City of Syllion and its Churches», *JÖB* 36 (1986), 144-145.

498. Βλ. πῶς πάνω, σ. 120.

787⁴⁹⁹. Ὁ συγγραφέας τοῦ *Adversus Cabalinum* τὸν θεωρεῖ μάλιστα πρωτεργάτη τῆς εἰκονομαχικῆς κίνησεως⁵⁰⁰. Πότε ἔγινε μητροπολίτης Πέργης δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τίς πηγές. Γνωστὴ εἶναι ἡ ὑπαγωγή τῆς Πέργης Παμφυλίας στὸ θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν ἀπὸ τότε ποὺ αὐτὸ ἰδρύθηκε, δηλαδὴ, πρὶν ἀπὸ τὸ 732. Διαπιστώνουμε καὶ πάλι τὴν ὑπαρξὴ εἰκονομάχου μητροπολίτη σὲ μία περιοχὴ, ἡ ὁποία πρόσφατα εἶχε ἀναχθεῖ σὲ θέμα καὶ ἦταν ἀφοσιωμένη στὸν αὐτοκράτορα. Ὁ διορισμὸς τοῦ Θεοδοσίου στὴ μητρόπολη Ἐφέσου, ὅπως καὶ τοῦ Σισινίου στὴ μητρόπολη Πέργης, μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ θαυμάσια στὰ πλαίσια τῆς προετοιμασίας Συνόδου⁵⁰¹ ἡ ὁποία θὰ καταργοῦσε τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων.

Ὁ τρίτος γνωστὸς εἰκονομάχος μητροπολίτης, μὲ ἐνεργὸ συμμετοχὴ καὶ αὐτὸς στὴ Σύνοδο τοῦ 754, εἶναι ὁ Ἀντιοχείας Πισιδίας Βασίλειος, τὸν ὁποῖο οἱ πηγές ἀναφέρουν κυρίως μὲ τὸ παρωνύμιο Τρικάκκαβος καὶ χωρὶς τὴν ἐπίσημη ιδιότητά του⁵⁰². Εἶναι πολὺ πιθανό, λαμβάνοντας ὑπόψη μας τὸ πιὸ γνωστὸ ὄνομα τοῦ μητροπολίτη Πισιδίας Βασιλείου, Τρικάκκαβος (κακκάβη= βαρέλι=παχύς;)⁵⁰³, νὰ ἦταν λαϊκῆς προελεύσεως⁵⁰⁴ καὶ εἶχε διορισθεῖ

499. Ὁ Παστιλλᾶς ἔλεγε (...) τοὺς παρερμηνεύοντας καὶ ἐπιβούλους τῆς θείας γραφῆς ἀνάθεμα: Mansi, τόμ.13, στ. 189 B-C. Γιὰ τὸν Μιχαὴλ Συνάδων, βλ. J. Pargoire, «Saints iconophiles: Michel de Synnades, Pierre de Nicée et Athanase de Paulopetrien», *EO* 4 (1900-1901), 347-350.

500. *Τίνα ἐξακολουθήσωμεν; Τὸν ἅγιον Βασίλειον τὸν θαυματουργόν, ἢ τὸν Παστιλλᾶν;*: *Adversus Cabalinum*, στ. 832 A. Βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 49.

501. Γιὰ τίς προσπάθειες τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ' νὰ προετοιμάσει Σύνοδο μιλάει εὐγλωττα ὁ πάπας Γρηγόριος στὴ δεύτερη ἐπιστολὴ του: *ἐγκύψαι εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ ψήφους ποιήσασθαι εἰς τὸν κλῆρον*: Gouillard, «Aux origines», 301.

502. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1120 A, 1140 C. Βλ. J. Darrouzès, «Listes épiscopales du concile de Nicée (787)», *REB* 33 (1975), 14. Ὁ συγγραφέας τοῦ *Adversus Cabalinum* (στ. 332 B) συγκρίνει τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο μὲ τὸν Τρικάκκαβο: *Τίνα πιστεύωμεν; Τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον τὸν τῆς μετανοίας ὁδοῦ καὶ τῆς σωτηρίας διδάσκαλον, ἢ τὸν Τρικάκαβον τὸν διδάσκαλον τῆς ἀταξίας καὶ τῆς ἀπωλείας;*

503. Du Cange, *Glossarium*, στ. 543.

504. Τὰ χυδαῖα-λαϊκὰ στοιχεῖα τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων τονίζει καὶ ὁ Στέφανος Διάκονος στὸ *Βίος Στεφάνου Νέου* (στ. 1120 A), καθὼς τοὺς χαρακτηρίζει *κοιλιοδούλους καὶ γαστρόφρονες (...)* τοὺς *ἱπποδρομικοὺς φιλάγωνας καὶ φιλοθεάμονας*. Γιὰ τὰ λαϊκὰ αὐτὰ ἑξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν εἰκονομάχων, βλ. Marie-France Rouan, «Une lecture "iconoclaste" de la vie d'Etienne le Jeune», *TM* 8(1981), 427. Πρβλ. τίς μαρτυρίες ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ πάπα Γρηγορίου Β' μὲ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ': *Ἀνάγκην ἔχομεν γράψαι σοι παχέα καὶ χονδρά, ὥσπερ εἰ χονδρός καὶ παχύς*:

μητροπολίτης στην Ἀντιόχεια Πισιδίας.

Καί γιά τόν μητροπολίτη Ἀντιοχείας Πισιδίας, λοιπόν, Βασίλειο δέν γνωρίζουμε, πότε εἶχε διορισθεῖ στην ἐκκλησιαστική του θέση. Εἶναι, πάντως, διαπιστωμένο ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων εἶχαν τοποθετηθεῖ κατευθεῖαν ἀπό τήν αὐτοκρατορική ἀρχή⁵⁰⁵. Γνωρίζουμε, ὡστόσο, ὅτι ἡ Πισιδία ὑπαγόταν στό θέμα τῶν Ἀνατολικῶν, τῇ στρατιωτικῇ διοίκηση πού εἶχε στενοὺς δεσμούς μέ τήν Ἰσαυρική δυναστεία καί ἰδιαίτερα τόν Λέοντα Γ΄.

Τήν ἴδια περίπου ἐποχή κατὰ τήν ὁποία ἔχουμε τοὺς πρώτους γνωστούς εἰκονομάχους ἐπισκόπους καί τήν ἰδρυση τοῦ θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν, τοποθετεῖται ἐπίσης ἡ ἰδρυση τῆς θεματικῆς ἐνότητας Κρήτης (πρὶν ἀπὸ τὸ 732)⁵⁰⁶, τότε, δηλαδή, πού ἀποδεσμεύθηκε ἡ Κρήτη καί ὅλο τὸ Ἰλλυρικό ἀπὸ τῇ θρησκευτικῇ δικαιοδοσίᾳ τοῦ πάπα Ρώμης⁵⁰⁷. Οἱ ἀφηγηματικὲς πηγὲς δέν κάνουν λόγο γιά τὴν ὑπαρξὴ εἰκονομάχου ἐπισκόπου στό νησί. Γνωρίζουμε ὅτι ἀπὸ τὸ 711 περίπου ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης ἦταν ὁ γνωστός μελωδὸς Ἀν-

Gouillard, «Aux origines», 279-281: τὸν πολεμικὸν καὶ χονδρόν νοῦν ὃν ἔχεις καὶ παχύν, εἰς τὰς πνευματικὰς τῶν δογμάτων διοικήσεις ἔχειν οὐ δύνασαι: στό ἴδιο, 301.

505. Βλ. Gero, *Constantine V*, 60.

506. Βλ. Judith Herrin, «Crete in the Conflicts of the Eighth Century», *Ἀφιέρωμα στὸν Νίκο Σβορώνο*, Ρέθυμνο 1986, τόμ. Α΄, 125. Γιά τὴν ἀποψη ὅτι τὸ θέμα Κρήτης εἶχε δημιουργηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 767, βλ. Γ. Σπυριδάκη, «Τὸ θέμα Κρήτης πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Ἀράβων», *ΕΕΒΣ* 21 (1951), 59-68.- Oikonomidès, *Listes*, 353.- Winkelmann, *Ämterstruktur*, 100 κέ. Διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Tsougarakis (*Byzantine Crete*, 166-178), ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ἡ Κρήτη δέν ἀποτελοῦσε θέμα αὐτὴ τὴν ἐποχή, ἀλλὰ κατώτερη διοικητικὴ μονάδα μέ διοικητὴ ἕναν ἄρχοντα, ἐνῶ θέμα ἔγινε μετὰ τὴν ἀπόβαση τῶν Ἀράβων (827/8). Πρβλ. ἐπίσης, Elisabeth Malamut, *Les îles de l'Empire byzantin (VIIIe-XIIe siècles)* (Byzantina Sorbonensia 8), Παρίσι 1988, τόμ. Α΄, 298-299. Ὅμως, γιά τὴν εὐρεία χρῆση τοῦ ὅρου ἄρχων, βλ. Ahrweiler, «Recherches», 72.

507. M. A. Anastos, «The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-33», *Silloge Byzantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati = Studi Byzantini e Neoellenici* 9, 1957, 14- 31 (= *Studies in Byzantine Intellectual History*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979, ἀρ. IX).- Masai, «La politique des Isauriens», 191- 221. Ὅμως, ὁ V. Grumel («L'annexion de l'Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au patriarcat de Constantinople», *Recherches de science Religieuse* 40, *Mélanges Jules Lebreton* 2(1951- 52), 191-200) ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι ἡ προσάρτηση τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἔγινε ἀργότερα, τὴν ἐποχὴ τοῦ πάπα Ρώμης Στεφάνου Β΄ (752- 757), πιθανὸν γύρω στὸ 754.

δρέας⁵⁰⁸, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὴ θέση αὐτὴ μέχρι τὴν ἐποχὴ πού ἡ Κρήτη πέρασε στὴ θρησκευτικὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀγιολογικὸ κείμενο ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀλλαγὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τοῦ νησιοῦ, ἀναφέροντας ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος εἶχε ἐγκαταλείψει τὸ νησί γύρω στὸ 731/2, πιθανότατα ἐξαιτίας τῆς προσάρτησης τῆς Κρήτης στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως⁵⁰⁹. Ἰσως, διάδοχός του ἦταν ὁ Γεώργιος ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης, κάτοχος ἀνεικονικῆς σφραγίδας, χρονολογημένης τὸν ὄγδοο αἰῶνα, γνωστὸς μόνον ἀπὸ τὸ μολυβδόβουλλό του⁵¹⁰. Ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἀνεικονικῆς αὐτῆς σφραγίδας μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πιθανὸν ὁ Γεώργιος ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἀξιωματοῦχους, οἱ ὁποῖοι διορίσθηκαν κατευθεῖαν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε παράλληλα τὴν περιοπτηθεῖσά ποὺ κατέλαβε ἡ μητρόπολη Γόρτυνα Κρήτης στὸ Τακτικὸ τῶν "εἰκονοκλαστῶν"⁵¹¹. Ὅσο γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς εἰκονομαχίας στὴν Κρήτη μᾶς πληροφορεῖ ὁ βιογράφος τοῦ Στεφάνου Νέου, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε διορισθεῖ στὸ νησί, ἄγνωστο πότε, ὁ "ἀρχισατράπης" (=στρατηγός) Κρήτης Θεοφάνης Λαρδότυρος, εἰκονομάχος καὶ ἀπηνὴς διώκτης τῶν εἰκονοφίλων τοῦ νησιοῦ⁵¹². Ἡ περίπτωση τῆς Κρήτης ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμῃ μου, ἀκόμα ἓνα παράδειγμα, ὅπου συμβαδίζουν ἡ ἀναγωγὴ τῆς περιοχῆς σὲ νέα θεματικὴ ἐνότητα καὶ ὁ διορισμὸς ἀρχιεπισκόπου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπιλέξει τὴν ἀνεικονικὴ

508. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 96-97.

509. Β. Λαυρῶδα, «Ὁ ἅγιος Ἀνδρέας ὁ ἐν τῇ Κρίσει καὶ ἡ Κρήτη ἐπὶ εἰκονομαχίας», *Κρητικὰ Χρονικά* 5 (1951), 46-47.

510. Laurent, *Corpus* V 3, ἀρ. 1753.- Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1913. Βλ. καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, «Οἱ ὀρθόδοξοι προκαθήμενοι τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης [(ἀρχι)ἐπίσκοποι Γορτύνης, Κρήτης καὶ πρόεδροι αὐτῆς] ἀπὸ Τίτου μέχρι τῆς Ἀλώσεως (1453)», *ΕΕΒΣ* 47 (1987-1989), 16.

511. *Notitia* 3. 14. Βλ. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολὴ στὴν μελέτη τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς πρώτης εἰκονομαχίας», *Βυζαντινὰ* 14 (1994), 71.

512. *κατεσχέθη ὑπὸ Θεοφάνους ἀρχισατράπου τῆς νήσου τὸ ἐπὶ κλην Λαρδοτύρου: Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1164 B-D. Βλ. Σπυριδάκη, «Τὸ θέμα Κρήτης», 59-68.- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 242. Πρβλ. ὁμως, V. Laurent, «La Crète avant et après sa libération du joug arabe (961)», *Κρητικὰ Χρονικά* 15-16, 2 (1961-1962), 385-386.

Γιὰ τὸν ὄρο *ἀρχισατράπης*, βλ. W. T. Treadgold, «Notes on the Numbers and Organisation of the Ninth-Century Byzantine Army», *GRBS* 21 (1980), 278-279. Πρβλ. D. Tsougarakis, «The Byzantine Seals of Crete», *Studies in Byzantine Sigillography* 2, ἐκδ. Ν. Oikonomides, Οὐάσιγκτον 1990, 141.

διακόσμηση στη σφραγίδα του.

Ἔτσι, μετὰ τὸ 730, ὁπότε ἄρχισαν νὰ διορίζονται μὲ μεγαλύτερη εὐκολία οἱ πρῶτοι δεδηλωμένοι εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι, ἰδρῦθηκαν παράλληλα νέες θεματικὲς διοικήσεις. Ἀπὸ τοὺς τέσσερεις γνωστοὺς διορισμένους μητροπολίτες, οἱ τρεῖς προέρχονταν ἀπὸ περιοχές, οἱ ὁποῖες εἶχαν προσαρτηθεῖ στὰ νεοσύστατα θέματα τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ Κρήτης καὶ ὁ τέταρτος στὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν, διοικητικὴ ἐνότητα ἰδιαίτερα πιστὴ στὴ δυναστεία. Οἱ περιοχὲς Κιβυρραιωτῶν καὶ Ἀνατολικῶν θεωροῦνται προσκολλημένες στὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία, ἂν λάβουμε ὑπόψη τὴ δράση τους κατὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἓνα κείμενο, τὸ ὁποῖο περιγράφει τὴν ἐκκλησιαστικὴ τάξη τῆς αὐτοκρατορίας αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ἡ *Notitia episcopatum* "τῶν εἰκονοκλαστῶν" (= *Notitia* 3), ἀπηχεῖ τὶς νέες ἐκκλησιαστικὲς καὶ πολιτικὲς συνθήκες τῶν μέσων τοῦ ὄγδου αἰῶνα⁵¹³. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ νέων μητροπόλεων ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Ἰσαυρίας, παρατηροῦνται στίς παλαιᾶς μητροπόλεις τροποποιήσεις, οἱ ὁποῖες δείχνουν νὰ συνδέονται μὲ τὴν ἐκεῖ ἐγκαθίδρυση τῆς εἰκονομαχίας, καί, ἐπίσης, μὲ τὴν ἐπέκταση τοῦ θεσμοῦ τῶν θεμάτων⁵¹⁴. Ἀπὸ τίς παρατηρήσεις αὐτὲς εἶναι δυνατόν νὰ συναχθεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες, μεταβάλλοντας ἀκόμα καὶ τὴ σύνθεση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, τοποθετοῦσαν εἰκονομάχους ἐπισκόπους σὲ συγκεκριμένες περιοχές, ἀποδεδειγμένα πιστὲς στὴ δυναστεία. Τὶς προσπάθειες αὐτὲς τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄ μαρτυρεῖ ὁ Βίος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τὴ συνεργασία "ἀρχισατραπῶν" (=στρατηγῶν) καὶ "ἐπισκόπων" τῶν ἐπαρχιῶν γιὰ τὴν προετοιμασίαν Συνόδου⁵¹⁵. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται ἀκόμα καὶ ἀπὸ

513. Γ. Ι. Κονιδάκη, *Αἱ μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ ἡ "τάξις" αὐτῶν* (Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie, 13), Ἀθῆνα 1934, 12, 23.- Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολή», 67-80. Πρβλ. ὁμως, Dagrouzès, *Notitiae*, 32, ὅπου θεωρεῖται κείμενο τῶν τελῶν τοῦ ὄγδου -ἀρχῶν ἑνατου αἰῶνα.

514. Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολή», 74.

515. *προγράμματα κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν ἐξεπέμπετο πρὸς τοὺς κατὰ χώραν ἀρχισατραπᾶς* (=στρατηγούς) *σὺν ἐπισκόποις: Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1112 D. Βλ. ἐπίσης, καὶ τὴν μαρτυρία ἀπὸ τὴν *Νουθεσία γέροντος περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων* (Meljoransky, VIII καὶ Μιτσίδου, 157): *ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις, τοῦ Λέοντος τελευτήσαντος καὶ αὐτοκράτωρ γενόμενος Κωνσταντῖνος καὶ ὑπερβάλας τοῦτον τοῖς τρόποις πανταχοῦ ἀπέστειλεν τῆς κακίας αὐτοῦ τοὺς κήρυκας*. Πρβλ. Ostrogorsky,

τὴν ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὴ μαρτυρία τοῦ μεταγενέστερου πατριάρχου Νικηφόρου· στὸν τρίτο Ἀντιρρητικὸ λόγο του μιᾷ γιὰ τὴ σύμπραξη τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων μὲ τοὺς "κοσμικοὺς ἄρχοντες", τοὺς στρατιωτικοὺς διοικητὲς τῶν περιοχῶν: καὶ πᾶσαν ἱεράν καὶ κανονικὴν θεσμοθεσίαν ἡθετηκότες, καὶ πάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐκοσμίας⁵¹⁶ καὶ τάξεως ἐπιλελησμένοι, πολιτικοῖς νόμοις καὶ πράγμασι χρῶνται, καὶ ἄρχουσι τοῖς κοσμικοῖς ὑποπεπτώκασιν, ἐν πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν βίον ἐγχειρήμασι, τούτοις ὑπεῖκοντες καὶ διοικούμενοι⁵¹⁷.

Γιὰ τὴν ἀνεύρεση καὶ ἄλλων εἰκονομάχων ἐπισκόπων, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, συναντᾷ κανεῖς ἰδιαίτερη δυσκολία, καθὼς εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ πρακτικὰ μὲ τὶς ὑπογραφὰς τῶν 338 ἐπισκόπων τῆς Συνόδου τοῦ 754, δὲν ἔχουν διασωθεῖ. Ἔχουμε, ὅμως, τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 787 καὶ τὰ μολυβδόβουλλα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων τῆς ἐποχῆς μὲ τὰ τότε συνήθη σταυροειδῆ μονογράμματα.

Στὴν Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τοῦ 787 παρευρίσκονταν ἄρκετοὶ μετανοημένοι εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι. Πρόκειται γιὰ τοὺς μητροπολίτες Μύρων Θεόδωρο, Ἀγκύρας Βασίλειο, Ἀμορίου Θεοδόσιο καὶ Νεοκαισαρείας Γρηγόριο, οἱ ὅποιοι, ἀφοῦ ἀνέγνωσαν ὁ καθένας ξεχωριστὰ τὴν ὁρθόδοξη ὁμολογία⁵¹⁸ καὶ ἐνυπογράφως ἀποκήρυξαν τὴν εἰκονομαχίαν⁵¹⁹, διατυπώνοντας τὴν παράκληση νὰ "ἐνωθοῦν μὲ τὴν ἀγία καὶ καθολικὴ ἐκκλησία"⁵²⁰, ἐκλήθησαν νὰ ὑπογράψουν τὶς ἀποφάσεις τῆς δεύτερης συνεδρίας⁵²¹. Γνωρίζουμε ἀκόμα μερικοὺς εἰκονομάχους μητροπολίτες τοὺς: Νικαίας Ὑπάτιο, Ρόδου Λέοντα, Πισιδίας Γεώργιο, Ἱεραπόλεως Νικόλαο καὶ Καρπάθου Λέοντα, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἐμποδίσαι τὴ σύγκληση τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 787⁵²², παραμένοντας πιστοὶ εἰκονομάχοι. Οἱ παραπάνω μητροπολίτες, ὑποπτοὶ αἵρεσιάρχες, δὲν ἀναφέρονται στὸν κατάλογο τῶν ἐπισκόπων τῆς πρώτης

Bilderstreit, 15.- Gero, *Constantine V*, 25-36.- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 43.

516. Σχετικὰ μὲ τὴν εὐκοσμία τῆς Ἐκκλησίας, ὅρο ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ εἰκονόφιλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, βλ. πρὸ πάνω, σ. 106-107.

517. Ἀντιρρητικὸς τρίτος, στ. 504 Α.

518. Mansi, τόμ. 12, στ. 1007 C-1015 D.

519. Mansi, τόμ. 12, στ. 1007 E.

520. Mansi, τόμ. 12, στ. 1011 C.

521. Mansi, τόμ. 12, στ. 1087 D, 1091 C, 1098 A.

522. παρασυνάγοντες ἑαυτοὺς κρύβδην καὶ λαθραίως τῷ περυσινῷ χρόνῳ παρώσασθαι βουλευσάμενοι: Mansi, τόμ. 12, στ. 1015 D-1018 A .

συνεδρίας⁵²³ τῆς Συνόδου τοῦ 787.

Ὁ μητροπολίτης Μύρων Θεόδωρος⁵²⁴, πρὶν φθάσει στὸ σημεῖο τῆς μετανοίας, ἦταν ἕνας φανατικὸς εἰκονομάχος, ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει μέρος στὴ Σύνοδο τοῦ 754 καὶ μάλιστα μὲ ἐνεργὸ συμμετοχὴ⁵²⁵. Τὴν ἐπισκοπὴ Συλλαίου, ἡ ὁποία ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Πέργης⁵²⁶, ἐκπροσωποῦσε στὴ Σύνοδο ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ ὁποῖος διορίσθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄ στὴν τελευταία συνεδρία τῆς Συνόδου τοῦ 754, ὡς ὁ νέος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως⁵²⁷. Ἀπὸ τὰ σφραγιστικά κατὰλοιπα γνωρίζουμε ἐπίσης καὶ ἕναν ἄλλο ἐπίσκοπο Συλλαίου, τὸν Ἐπιφάνιο, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀνεικονικὴ σφραγίδα ἔχει χρονολογηθεῖ τὸν ὄγδοο αἰῶνα⁵²⁸, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ξέρουμε, ἂν ἦταν ὁ προκατόχος ἢ ὁ διάδοχος τοῦ γνωστοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντίνου.

Καὶ πάλι ἀπὸ τὸ σφραγιστικὸ ὕλικὸ τῆς ἐποχῆς, μαρτυροῦνται δύο μητροπολίτες Ρόδου, ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποῖους θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ εἶχε συμμετάσχει στὴν εἰκονομαχικὴ Σύνοδο τῆς Ἱερείας: ἡ πρώτη σφραγίδα τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, ποὺ φέρει σταυρὸ καὶ στίς δύο ὄψεις, ἀνήκει στὸν Γεώργιο ἢ Σέργιο⁵²⁹. ἡ δευτέρη στὸν Ἐπιφάνιο⁵³⁰. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ὁ μετανοημένος εἰκονομάχος μητροπολίτης Ρόδου Λέων, ὁ ὁποῖος μετεἶχε στὴ Σύνοδο τοῦ 787, κατεῖχε τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἀπὸ τὸ 775/7 περίπου⁵³¹, τότε ὁ ἕνας ἀπὸ

523. Darrouzès, «Listes épiscopales», 11.

524. Mansi, τόμ. 12, στ. 1007 C. Σφραγίδα ἀπὸ τὴ συλλογὴ Zacos-Veglery (*Seals*, ἀρ. 1220), χρονολογημένη τὸν ἔβδομο αἰῶνα, ποὺ φέρει εἰκόνα τῆς Παναγίας Βρεφοκρατούσας καὶ σταυρὸ στὴν μία ὄψη καὶ στὴν ἄλλη τὴν ἐπιγραφή τοῦ κατόχου Θεοδώρου τοῦ Μύρων ἔχει ἀποδοθεῖ ἀπὸ τὸν Gero, (*Constantine V*, 59 σημ. 20) στὸ μητροπολίτη Μύρων Θεόδωρο, κατὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ μετεστράφη στὴν εἰκονολατρία, κάτι ποὺ δὲν μοῦ φαίνεται πειστικό.

525. Mansi, τόμ. 13, στ. 36 D-E. Βλ. Gero, *Constantine V*, 59 καὶ σημ. 20.

526. *Notitia* 3. 240. Βλ. Ruggieri-Nethercott, «The Metropolitan City of Syllion», 134.

527. Νικηφόρος, 65-66 (de Boor)-Νικηφόρος, 72 (Mango)· Θεοφάνης, 428· Γεώργιος Μοναχός, 757. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 170. Βλ. ἐπίσης πρὶν κάτω, σ. 151.

528. Laurent, *Corpus V* 3, ἀρ. 1746. Βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τῆς σφραγίδας αὐτῆς. Ὑπάρχει ἡ σφραγίδα τοῦ ἐπισκόπου Συλλαίου Λέοντος, ποὺ φέρει τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας· σύμφωνα μὲ τοὺς ἐκδότες Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1338, ἡ σφραγίδα αὐτὴ εἶχε κατασκευασθεῖ γύρω στὸ 787· πάντως στὴ Σύνοδο τοῦ 787 (Mansi, τόμ. 12, στ. 994 C) ἦταν παρὼν ὁ ἐπίσκοπος Συλλαίου Βασίλειος.

529. Laurent, *Corpus V* 1, ἀρ. 697.

530. Laurent, *Corpus V* 3, ἀρ. 1770.- Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1874.

531. Ἡ μαρτυρία προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀπορία, ποὺ εἶχε διατυπώσει ὁ πατριάρχης

τοὺς δύο μητροπολίτες Ρόδου, Γεώργιος ἢ Σέργιος καὶ Ἐπιφάνιος, γνωστοὶ μόνο ἀπὸ τὶς σφραγίδες τους, θὰ πρέπει νὰ ἦταν οἱ προκατόχοι τοῦ μητροπολίτου Λέοντος, καὶ πιθανότατα ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο εἶχε λάβει μέρος στὴ Σύνοδο τοῦ 754. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ μητρόπολη Ρόδου εἶχε βελτιώσει τὴ θέση της στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία τῆς *Notitia* τῶν "εἰκονοκλαστῶν", πιθανῶς ἐξαιτίας τῆς ὑποστήριξης ποὺ εἶχε προσφέρει στὴν εἰκονομαχία. Ἀπὸ τὶς σωζόμενες σφραγίδες τῆς ἐποχῆς, μαρτυροῦνται δύο ἐκπρόσωποι ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴ Κῶ, ἡ ὁποία ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Ρόδου⁵³². Πρόκειται γιὰ τοὺς ἄγνωστους ἀπὸ ἄλλες πηγὲς ἐπισκόπους Θεόδωρο⁵³³ καὶ Γρηγόριο⁵³⁴, οἱ ὁποῖοι εἶχαν υἱοθετήσει τὴν ἀνεικονικὴ διακόσμηση στὶς σφραγίδες τους. Δὲν γνωρίζουμε, ἂν ἕνας ἄλλος μεταννημένος εἰκονομάχος, ὁ μητροπολίτης Καρπάθου Λέων⁵³⁵, ὁ ὁποῖος εἶχε προσπαθήσει μαζί μὲ τὸν μητροπολίτη Ρόδου Λέοντα καὶ ἄλλους ἐπισκόπους νὰ ἐμποδίσουν τὴ σύγκληση Συνόδου γιὰ τὴν ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων⁵³⁶, συμμετεῖχε καὶ στὴν εἰκονομαχικὴ Σύνοδο τοῦ 754. Ὁ ἐπίσκοπος Χίου Πέτρος⁵³⁷, ὁ ὁποῖος ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Ρόδου⁵³⁸ καὶ ὁ μητροπολίτης Καρίας Μιχαὴλ⁵³⁹ εἶναι ἐπίσης κάτοχοι ἀνεικονικῶν σφραγίδων χρονολογημένων στὸν ὄγδοο αἰῶνα.

Κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν παραπάνω μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων εἶναι ὅτι ὅλοι, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ γνωστοῦ μητροπολίτη Πέργης Σισινίου, τοῦ ἐπιλεγόμενου Πασσιλλᾶ, προέρχονται ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Κιβυρ-

Ταράσιος στὴ Σύνοδο τοῦ 787: καὶ πῶς ἔτη ἔχων ἕως τῶν ὁκτώ ἢ δέκα ἐπίσκοπος, ἕως τοῦ νῦν οὐκ ἐπέισθη; Mansi, τόμ. 12, στ. 1018 D-E.

532. *Notitia* 3. 567.

533. Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1626.

534. Laurent, *Corpus* V3, ἀρ. 1773.- Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1948.

535. Ἡ ἀνεικονικὴ σφραγίδα (Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 2429) τοῦ Θεοδώρου ἡγουμένου Καρπάθου χρονολογεῖται στὴν περίοδο 750-850. Ἡ ἴδια σφραγίδα χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Laurent (*Corpus* V3, ἀρ. 1940) τὸν ὄγδοο αἰῶνα.

536. Mansi, τόμ. 12, στ. 1015 D-1018A.

537. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 706. Ὁ ἐκδότης ὑποθέτει ὅτι ὁ κάτοχος τῆς σφραγίδας αὐτῆς εἶναι ὁ προκατόχος ἢ ὁ διάδοχος τοῦ ἐπισκόπου Θεοφίλου (καὶ ὄχι Θεοφάνη, ὅπως ἐσφαλμένα ἀναγράφει ὁ ἐκδότης τῆς σφραγίδας), ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 787 (Mansi, τόμ. 13, στ. 149 D, 396 D).

538. *Notitia* 3. 566.

539. Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 939 A. Ὅπωςδήποτε πρέπει νὰ πρόκειται γιὰ τὸν μητροπολίτη Σταυρουπόλεως τῆς ἐπαρχίας Καρίας· βλ. Darrouzès, «Listes épiscopales», 14. Πρβλ. J. W. Nesbitt, «Byzantine Lead Seals from Aphrodisias», *DOP* 37 (1983), 159 κέ.

ραιωτών, θεματική ένότητα ιδιαίτερα πιστή στους Ίσαύρους αυτοκράτορες.

Ἀνάμεσα στους μεταννημένους εἰκονομάχους ἐπισκόπους, πού παρευρίσκονταν στὴ Σύνοδο τοῦ 787⁵⁴⁰, ἦταν καὶ ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Ἀμορίου Θεοδόσιος⁵⁴¹, καθὼς καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀντιοχείας Πισιδίας Γεώργιος. Δὲν γνωρίζουμε, πότε διορίσθηκε ἐπίσκοπος Ἀμορίου ὁ Θεοδόσιος. Εἶναι ὑπερβολικὸ νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι εἶχε διορισθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐξέγερσης τοῦ Ἀρταβάσδου (742/3), ὅταν ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄ εἶχε ὡς ἔδρα τῶν ἐπιχειρήσεων του τὸ Ἀμόριο⁵⁴². πρέπει, ὅμως, νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὸ Ἀμόριο, αὐτὴ τὴν ἐποχὴ περίπου, ἀναβιβάζεται σὲ αὐτοκέφαλη ἀρχιεπισκοπὴ⁵⁴³, ἐνῶ καὶ τὰ Συναδὰ ἀνυψώνονται στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία⁵⁴⁴. Ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ὁ μητροπολίτης Συνάδων Θεόδωρος, κάτοχος ἀνεικονικῆς σφραγίδας, εἶχε διαδεχθεῖ, ἄγνωστο πότε, τὸν Ἰωάννη⁵⁴⁵, ἀποδέκτη τῆς πρώτης ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ. Ἡ μητρόπολη Συνάδων, ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀμορίου, ὅπως καὶ ἡ μητρόπολη Ἀντιοχείας τῆς Πισιδίας, περιλαμβάνονται στὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν, ἓνα θέμα κατεξοχὴν ἀφοσιωμένο στὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία.

Ὁ μητροπολίτης Ἀντιοχείας Πισιδίας Γεώργιος εἶναι ὁ δεῦτερος γνωστὸς εἰκονομάχος ἀπὸ τὴ μητρόπολη αὐτὴ, ἀλλὰ δὲν φαίνεται νὰ συμμετεῖχε στὴ Σύνοδο τῆς Ἱερείας⁵⁴⁶. Ἄν θεωρηθεῖ ὡς διάδοχος τοῦ γνωστοῦ μὲ τὴν προσωνομία "Τρικάκκαβος" εἰκονομάχου μητροπολίτη Βασιλείου, τότε μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὑπάρχει μία συνέχεια στὶς εἰκονομαχικὲς πεποιθήσεις τῶν μητροπόλεων Ἀντιοχείας καὶ Συνάδων, οἱ ὁποῖες, μάλιστα, στὸ Τακτικὸ τῶν "εἰκονοκλαστῶν" ἀνέρχονται στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία⁵⁴⁷.

540. Mansi, τόμ. 13, στ. 37 Β. Βλ. Gero, *Constantine V*, 59 σημ. 19, 60.

541. Ἡ σφραγίδα μὲ σταυρόσχημο μονόγραμμα τοῦ ἐπισκόπου Ἀμορίου Θεοδοσίου δημοσιεύεται στὸ ἔργο τοῦ Laurent (*Corpus V1*, ἀρ. 502).

542. Νικηφόρος, 60 (de Boor)-Νικηφόρος, 64 (Mango)-Θεοφάνης, 415. Βλ. Speck, *Artabasdus*, 138.

543. *Notitia* 2. 77. Βλ. Brandes, *Städte*, 134.

544. *Notitia* 3.30. Βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολή» 73.

545. Gero, *Constantine V*, 56 σημ. 11. Ὁ Laurent (*Corpus V3*, ἀρ. 1740) τοποθετεῖ τὴ σφραγίδα τοῦ Θεοδώρου στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα καὶ οἱ Zacos-Veglery (*Seals*, ἀρ. 2440) τὴν χρονολογοῦν στὸν ὀγδοὸ αἰῶνα· ὁ Θεόδωρος μητροπολίτης Συνάδων θεωρεῖται (Laurent, *Corpus V3*, ἀρ. 1740) ὅτι ἦταν ὁ προκάτοχος τοῦ Μιχαήλ, πού ἀναφέρεται στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 787 (Mansi, τόμ. 13, στ. 189 Β-Γ).

546. Gero, *Constantine V*, 60.

547. *Notitia* 3. 30. Βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολή», 73.

Στόν κατάλογο τῶν γνωστῶν εἰκονομάχων μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν θὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ μητροπολίτης Ἰκονίου Λέων, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται στὰ πρακτικά τῆς Συνόδου τοῦ 787 ὡς μετανοημένος εἰκονομάχος⁵⁴⁸, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἔνδειξη ὅτι εἶχε λάβει μέρος στὴν εἰκονομαχικὴ Σύνοδο⁵⁴⁹.

Ἡ εἰκόνα, ποὺ δίνουν οἱ πηγές γιὰ τὸν εἰκονομαχικὸ κλῆρο τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων εἶναι ἀντίστοιχη μὲ αὐτὴ τοῦ θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ τῶν Ἀνατολικῶν. Ἀναφέραμε πιὸ πάνω ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ὑποστηρικτὲς τῆς εἰκονομαχίας ἦταν ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Θεοδόσιος, τὸν ὁποῖο φαίνεται ὅτι ἀκολούθησαν ἀρκετοὶ ἐπίσκοποι. Στὰ πρακτικά τῆς Συνόδου τοῦ 787, μνημονεύεται ὡς μετανοημένος εἰκονομάχος ὁ μητροπολίτης Ἱεραπόλεως Νικόλαος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Φωκαίας Λέων. Ὁ τελευταῖος, ὁ ὁποῖος ἦταν καὶ κάτοχος ἀνεικονικῆς σφραγίδας⁵⁵⁰, εἶχε ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν εἰκονομαχικὴ Σύνοδο τοῦ 754⁵⁵¹, ὅπως καὶ ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Θεοδόσιος, στὸν ὁποῖο ὑπαγόταν ἡ ἐπισκοπὴ Φωκαίας. Τὴν προσωπογραφία τοῦ εἰκονομαχικοῦ κλήρου ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ θέματος Θρακησίων θὰ μπορούσαμε νὰ συμπληρώσουμε ἀπὸ τὸ σφραγιστικὸ ὕλικὸ τῆς ἐποχῆς. Μόνο ἀπὸ τὴν ἀνεικονικὴ του σφραγίδα⁵⁵² γνωρίζουμε τὸν ἐπίσκοπο Ἀνέων Γρηγόριο· ἡ ἐπισκοπὴ Ἀνέων ὑπέκειτο στὴ μητρόπολη Ἐφέσου, ὅπως καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Τίου/ Τέου, ἀπὸ τὴν ὁποία διαθέτουμε δύο μολυβδόβουλλα μὲ σταυροειδῆ μονογράμματα. Τὸ πρῶτο ἀνήκει στὸν ἐπίσκοπο Κυπριανό⁵⁵³· προβληματικὴ, ὅμως, εἶναι ἡ συμπλήρωση τοῦ ὀνόματος (Ρωμανός, Στέφανος, Μαριανός;) ⁵⁵⁴ τῆς δεύτερης σφραγίδας. Ἀπὸ τὴ μητρόπολη Λαοδικείας, ἡ ὁποία ἀνέρχεται στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία τοῦ Τακτικοῦ τῶν "εἰκονοκλαστῶν"⁵⁵⁵, διαθέτουμε σφραγίδα τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα μὲ σταυρόσχημη διακόσμηση ποὺ ἀνήκει στὸν μητροπολίτη Εὐστάθιο⁵⁵⁶,

548. Mansi, τόμ. 12, στ. 1115 D.

549. Gero, *Constantine V*, 60.

550. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 284.

551. Mansi, τόμ.13, στ. 61 E-64 A. Βλ. Gero, *Constantine V*, 60-61. Ὁ ἐπίσκοπος Λέων ὁμολόγησε ἐνώπιον τῆς Συνόδου (787) ὅτι στὴ Φώκαια ἡ εἰκονομαχία εἶχε μεγάλη ἀπήχηση· βλ. Mansi, τόμ.13, στ. 184 E-185 A.

552. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 290.- Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 2878.

553. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 480.

554. Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 2386.

555. *Notitia* 3. 29. Βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολή» 73.

556. Laurent, *Corpus V1*, ἀρ. 526.

ο όποίος συμμετείχε στη Σύνοδο του 787⁵⁵⁷. Γνωστός μόνο από την άνεικονική σφραγίδα του⁵⁵⁸ είναι ό έπίσκοπος Άκμωνείας/ Άκμωνίας Άγάπιος· ή έπισκοπή Άκμωνείας ύπαγόταν στη μητρόπολη της Λαοδικείας. Άπό την έπισκοπή Άλίων, ή όποία βρισκόταν στη δικαιοδοσία του μητροπολίτη Λαοδικείας έχει διασωθει άνεικονική σφραγίδα του όγδοου αιώνα, κάτοχος της όποιας είναι ό Θεόδωρος ήγούμενος Άλίης⁵⁵⁹.

Μολονότι τά κριτήρια για τό χαρακτηρισμό ένός μητροπολίτη ως είκονομάχου μόνο και μόνο από τη διακόσμηση τών σφραγίδων δέν είναι ασφαλή, ή ύπαρξη τόσων άνεικονικών σφραγίδων καταδεικνύει τουλάχιστον ότι στίς περιοχές αυτές δέν ύπήρχαν τότε είκονολάτρες έπίσκοποι.

Ή έκπροσώπηση στη Σύνοδο του 754 μητροπολιτών και έπισκόπων από περιοχές άποδεδειγμένα πιστές στην Ίσαυρική δυναστεία φαίνεται ότι ήταν άριθμητικά σημαντική. Για περιοχές, όμως, που δέν είχαν διακριθεί για τά φιλικά αίσθήματά τους πρός την Ίσαυρική δυναστεία, όπως τό θέμα Όψικίου, τό θέμα Άρμενιάκων και τό θέμα Θράκης, οι πληροφορίες τών πηγών είναι έξαιρετικά φειδωλές, σχετικά μέ τη συμμετοχή του κλήρου τών περιοχών αυτών στην είκονοκλαστική Σύνοδο του 754⁵⁶⁰. Ή σιωπή αυτή τών πηγών για την

557. Mansi, τόμ. 12, στ. 994 C, 1091 D.

558. Laurent, *Corpus* V3, άρ. 1736.

559. Zacos-Veglery, *Seals*, άρ. 2428. Την ίδια σφραγίδα έχει δημοσιεύσει και ό Laurent (*Corpus* V3, άρ. 1946), ό όποίος την κατατάσσει στίς άταύτιστες, έπειδή είναι δυσανάγνωστο τό τοπωνύμιο. Πρβλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 211.

560. Έπιφυλάξεις έχουν διατυπωθεί για τη συμμετοχή του μητροπολίτη Νικομηδείας Ίωάννου ή Κωνσταντίνου στη Σύνοδο, βλ. Gero, *Constantine V*, 57-58. Στά πρακτικά της Ζ΄ Οίκουμενικής Συνόδου μνημονεύεται ό Ίωάννης Νικομηδείας νά άναθεματίζεται μαζί μέ τόν έπίσκοπο Νακωλείας Κωνσταντίνο (Mansi, τόμ. 13, στ. 416 C), ένώ στο *Βίο του Στεφάνου Νέου* (στ. 1140 B-C) άναφέρονται ό έπίσκοπος Νικομηδείας Κωνσταντίνος και ό Κωνσταντίνος Νακωλείας, ως μέλη της άντιπροσωπείας που είχε άναλάβει νά πείσει τό Στέφανο τόν Νέο νά ύπογράψει τόν είκονοκλαστικό όρο της είκονομαχικής συνόδου βλ. Gero, *Constantine V*, 57 σημ. 15, 58 σημ. 17.

Όστόσο, σχετικά μόνο μέ τη μητρόπολη Νικομηδείας, έχουμε νά παρατηρήσουμε τά ακόλουθα: ή Νικομήδεια βρισκόταν σέ εκείνη την περιοχή του Όψικίου, ή όποία πιθανότατα στά χρόνια 741-775 (άν βασισθούμε στην άποψη τών Ch. Diehl, «L' origine du régime des thèmes dans l'empire byzantin», *Études d'histoire du moyen âge dédiées à G. Monod*, Παρίσι 1896 (= *Études byzantines*, Παρίσι 1905), 279 και Pertusi, *De Thematibus*, 131-132, που χρονολογούν την ίδρυση του θέματος τών Όπτιμάτων κατά τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Ε΄) είχε περάσει στο νεοϊδρυθέν θέμα τών Όπτιμάτων και μάλιστα ή Νικομήδεια είχε γίνει ή πρωτεύουσά του. βλ. Ju. Kulakovsky, «K vorposu ob

ὑπαρξη εικονομαχικοῦ κλήρου μέχρι τὸ 754 σὲ περιοχές, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἐκφράσει τὴ δυσαρέσκειά τους πρὸς τὴν πολιτικὴ τῆς Ἰσαυρικῆς δυναστείας, θὰ μπορούσε νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὴ στάση ποὺ τήρησαν οἱ περιοχές αὐτὲς κατὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου.

Ὁ στρατὸς τοῦ Ὀψικίου εἶχε δεῖξει τὴν ἔντονη δυσαρέσκειά του πρὸς τὴν πολιτικὴ τοῦ Λέοντος Γ', ἀκολουθώντας τὸν ἀνταπαιτητὴ τοῦ θρόνου, Ἀρτάβασδο, ἐναντίον τοῦ νόμιμου διαδόχου τοῦ θρόνου Κωνσταντίνου Ε'. Στὴ Σύνοδο τοῦ 787 ἦσαν παρόντες, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει, ὁ μετανοημένος εικονομάχος μητροπολίτης Νικαίας Ὑπάτιος⁵⁶¹, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι γνωστό, ἂν μετεῖχε στὴ Σύνοδο τοῦ 754. Ἀξίζει, παράλληλα, νὰ παρατηρήσουμε καὶ τὴν ἔλλειψη σφραγιστικοῦ ὕλικου, εικονομαχικοῦ τύπου, γιὰ ἐκκλησιαστικούς ἀξιωματούχους⁵⁶² ἀπὸ τὸ θέμα Ὀψικίου. Ἀντίθετα, σφραγίδα τοῦ ὄγδοου αἰώνα, ποὺ ἀνήκει στὸν μητροπολίτη Γάγγρας Ἰωάννη μὲ καθαρὰ εἰκονολατρικὴ διακόσμηση - φέρει τὴν εἰκόνα μᾶλλον τοῦ ἁγίου Ὑπατίου, ὁ ὁποῖος διέδωσε τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία στὴν περιοχὴ⁵⁶³, ὑποδηλώνει σαφέστατα ὅτι ὁ κάτοχός της ἦταν εἰκονολάτρης. Ἄν συνδυάσουμε τὴν ὑπαρξη αὐτῆς τῆς σφραγίδας μὲ τὴν μαρτυρία τῶν ἀφηγηματικῶν πηγῶν ὅτι ὁ ἄλλοτε μητρο-

imeni i istorii femy "Opsikii"», Viz. Vrem. 11 (1904), 49-62. Μολονότι τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα εἶναι ἀνεπαρκῆ, μπορούμε, ὥστόσο, νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ μοναδικὴ μητρόπολη τοῦ θέματος τοῦ Ὀψικίου ποὺ θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριθεῖ ὡς "εἰκονομαχική", συνδέεται καὶ πάλι μὲ τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν θεμάτων στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. Πρβλ. Brandes, *Städte*, 132-133.

561. Mansi, τόμ. 12, στ. 1015 D-1018 A. Δὲν μπορούμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε μὲ βεβαιότητα ὅτι ὁ μνημονευόμενος στὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὡς εικονομάχος μητροπολίτης Ἀγκύρας Βασίλειος προέρχεται ἀπὸ τὸ θέμα Ὀψικίου ἢ ἀπὸ τὸ θέμα Βουκελλαρίων, δεδομένου ὅτι ἡ Ἀγκυρα ὑπαγόταν στὸ θέμα Ὀψικίου, πρὶν ἀκόμα ἰδρυθεῖ τὸ θέμα Βουκελλαρίων.

Τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη (σ. 440) μνημονεύει γιὰ πρώτη φορὰ στρατηγὸ τῶν Βουκελλαρίων τὸ 767/8 (βλ. Gelzer, *Genesis*, 79.- *Oikonomidēs, Listes*, 348) καὶ ἔτσι μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι τὸ θέμα τῶν Βουκελλαρίων εἶχε ἰδρυθεῖ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ χρονολογία αὐτὴ καὶ βέβαια ἀρκετὰ μεταγενέστερα ἀπὸ τὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου (741-743). Πρβλ. Haldon, *Praetorians*, 212-213, 222.-Winkelmann, *Ämterstruktur*, 99 κέ.- K. Belke- M. Restle, *Galatien und Lykaonien* (TIB 4), Βιέννη 1984, 127.

562. Τὸ μολυβδόβουλλο τοῦ μητροπολίτη Νικαίας Παύλου (Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1348) καὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κίου (Laurent, *Corpus* V3, ἀρ. 1814) τοποθετοῦνται προγενέστερα.

563. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 439.

πολίτης Γάγγρας Μαρκελλίνος⁵⁶⁴ κατά την εξέγερση του Ἀρταβάσδου, είχε ταχθεί στο πλευρό του γιου του σφετεριστή, Νικήτα⁵⁶⁵, μπορούμε να οδηγηθούμε στη διαπίστωση ότι η μητρόπολη Γάγγρας, ίσως και το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής που περιελάμβανε το θέμα Ὀψικίου, είχε παραμείνει πιστό στην εικονολατρική παράδοση.

Ὁ μητροπολίτης Δυρραχίου Νικηφόρος συμμετείχε και αυτός στη Σύνοδο του 754⁵⁶⁶. Ἀξίζει να σημειώσουμε ότι η μητρόπολη αυτή αναγράφεται για πρώτη φορά στον κατάλογο της βυζαντινής ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, στη *Notitia* τῶν "εἰκονοκλαστῶν". Δὲν γνωρίζουμε ἂν στη Σύνοδο του 754 συμμετείχαν και ἄλλοι ἐπίσκοποι ἀπὸ τὴν περιοχή του Ἰλλυρικοῦ, ἡ ὁποία, τὸ 732/3 περίπου, εἶχε περιέλθει στὴ θρησκευτικὴ δικαιοδοσία του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Διαθέτουμε, ὅμως, ἓνα σημαντικό ἀριθμὸ σφραγίδων μὲ ἀνεικονικὴ διακόσμηση ἀπὸ τὴν περιοχή αὐτή, γεγονός που μᾶς ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι μετὰ τὸ 732 εἶχαν διορισθεῖ εἰκονομάχοι μητροπολίτες στὶς περιοχὲς αὐτές, ὅπως συνέβη πιθανότατα καὶ στὴν περίπτωση τῆς Κρήτης⁵⁶⁷. Ἡ εἰκονομαχικὴ κεντρικὴ ἐξουσία του Βυζαντίου κατόρθωνε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ θέσει ὑπὸ τὸν ἔλεγχό της ἐπισκοπικὲς ἑδρες μὲ ἰδιαίτερη σημασία.

Ἀπὸ τὴ μητρόπολη τῶν Συρακουσῶν⁵⁶⁸, ἡ ὁποία αναγράφεται στὴ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία γιὰ πρώτη φορά στὴν *Notitia* 3⁵⁶⁹, διαθέτουμε ἀνεικονικὴ σφραγίδα του μητροπολίτη Μάρκιανου, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ἕνας

564. Ἡ Χρονογραφία του Θεοφάνη (σ. 420), του ἀποδίδει τὴν ιδιότητα ἀπὸ ἐπισκόπων *κουράτωρ*, ἐνῶ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος [62 (de Boor)-Νικηφόρος, 66 (Mango)] τὸ ἀξίωμα του μητροπολίτη Γάγγρας. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 157. Ὁ χαρακτηρισμὸς ἀπὸ ἐπισκόπων ὑποδηλώνει ὅτι κάποτε ὁ Μαρκελλίνος ἦταν ἐπίσκοπος, ἐνῶ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχε ἀποσηματισθεῖ καὶ ἀνῆκε στὶς τάξεις τῶν λαϊκῶν.

565. Ὁ Νικήτας διοικοῦσε τότε τὸ θέμα τῶν Ἀρμενιάκων· Νικηφόρος, 61 (de Boor)-Νικηφόρος, 65 (Mango). Τὸ κείμενο του Θεοφάνη (σ. 417) τὸν ἀναφέρει μὲ τὸ ἀξίωμα του μονοστράτηγου· βλ. Speck, *Artabados*, 98.- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 231.

566. Mansi, τόμ. 13, στ. 61 E.

567. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 125-127.

568. Γιὰ τὴν προσπάθεια τῶν μητροπόλεων Συρακουσῶν καὶ Ταορμίνας νὰ τονίσουν μὲ κάθε τρόπο τὴν ἀνεξαρτησία τους ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, βλ. Evelyn Patlagean, «Les moines grecs d'Italie et l'apologie des thèses pontificales (VIIIème-IXème siècles)», *Studi Medievali*, 3e sér., 5 (1964) (= *Structure sociale, famille, chrétienté à Byzance IVe-XIe siècle*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1981, ἀρ. XIII), 592.- Augusta Acconcia Longo, «Siracusa e Taormina nell'agiografia Italogreca», *RSBN*, N.S 27 (1990), 33-54.

569. *Notitia* 3. 43. Βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Συμβολή», 67-68.

από τους πρώτους, ίσως και ο πρώτος εικονομάχος επίσκοπος⁵⁷⁰ της περιοχής.

Ἀπὸ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Κατάνης διαθέτουμε τὴν ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ Θεοδώρου, ἐπισκόπου διορισμένου κατευθείαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη⁵⁷¹, ἄγνωστο ἀπὸ πότε, μὲ πλούσια δράση ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἀπὸ τὸ 784⁵⁷² μέχρι τὴν ἐποχὴ πού συνεκλήθη ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος⁵⁷³. Ἐπειδὴ, ὅμως, δὲν γνωρίζουμε τίποτα γιὰ τὶς προγενέστερες δραστηριότητές του, δὲν μποροῦμε νὰ τὸν θεωρήσουμε βέβαια εἰκονομάχο, ἀλλὰ ἀξίζει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι στὴ σφραγίδα του ἔχει υἱοθετήσῃ τὴν ἀνεικονικὴ διακόσμηση. Ἀπὸ τὴν ὑπαγόμενη στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Κατάνης ἐπισκοπὴ Ταυρομενίου⁵⁷⁴, ὑπάρχει ἡ ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ τοπικοῦ ἐπισκόπου Λέοντος, χρονολογημένη τὸν ὄγδοο αἰῶνα⁵⁷⁵. Ἀπὸ τὴν ὑπαγόμενη, ἐπίσης, στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Κατάνης ἐπισκοπὴ Θερμῶν, ἔχει διασωθεῖ ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ ἐπισκόπου Σεργίου, χρονολογημένη τὸν ὄγδοο αἰῶνα⁵⁷⁶. Ἀπὸ τὴν ὑπαγόμενη στὴ μητρόπολη Ἀγίας

570. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 885 καὶ σχόλια. Ἀπὸ τὴν ἴδια μητρόπολη ὑπάρχουν δύο ἀνεικονικὲς σφραγίδες μὲ τὴν ἴδια διακόσμηση, οἱ ὁποῖες δὲν χρονολογοῦνται μὲ ἀκρίβεια· ἡ πρώτη ἀνήκει στὸν Λέοντα *δομέστικο Ἐκκλησίας Συ(ρ)ρακουσῶν* (Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 890, ἀλλὰ καὶ *DOSeals* 1. 10. 2) καὶ τοποθετεῖται στὸν ὄγδοο-ἕνατο αἰῶνα καὶ ἡ ἄλλη τοῦ ἑβδομοῦ-ὄγδοου αἰῶνα ἀνήκει στὸν *Φ(ω)τ(ει)νὸ ἔκδικο*, βλ. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 891. Πρὸβλ. καὶ Herrin, «Crete in the Eighth Century», 121.

571. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 894 καὶ σχόλια. Βλ. ἀκόμα καὶ τὸ σχολιασμὸ δεδομένων τοῦ Βίου τοῦ Λέοντος τῆς Κατάνης (ἔκδ. Augusta Acconcia Longo, «La vita di S. Leone vescovo di Catania e gli incantesimi del Mago Eliodoro», *RSBN*, N.S. 26 (1989) 80-98) ἀπὸ τὴν Marie-France Auzépy, «L'analyse littéraire et l'historien: l'exemple des vies de saints iconoclastes», *BsI* 53 (1992), 59, 66 σημ. 69.

572. Dölger, *Regesten*, ἀρ. 341. Βλ. T. C. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux croisades (407-1096)*, Ἀθήνα 1980, 153-154.

573. Mansi, τόμ. 12, στ. 1031 D, 1038 B, 1075 E, 1094 C-D, 1151 A-B· τόμ. 13, 20 E, 188 E· βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 894.

574. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 704. Στὴν "εἰκονοκλαστικὴ" *Notitia* (3. 621) ἡ ἐπισκοπὴ Ταυρομενίου ἀναγράφεται ὡς ἐπισκοπὴ τῆς μητροπόλεως τῶν Συρακουσῶν, ἀλλὰ δὲν μνημονεύονται οἱ ἐπισκοπὲς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κατάνης. Πρὸβλ. Acconcia Longo, «Siracusa e Taormina», 47 κέ.

575. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 897.

576. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 901. Σφραγίδα τοῦ ὄγδοου αἰῶνα ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴ Μεσσηνίας μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας (Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 900) καὶ ἐπιγραφή *Παύλω*

Σεβερίνης επίσκοπὸν Βιβώνης⁵⁷⁷, διαθέτουμε ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ ὄγδοου αἰῶνα τοῦ ἐπισκόπου Ἰωάννου⁵⁷⁸.

Ἀντίθετα μὲ τίς ἀνεικονικὲς σφραγίδες ἄλλων συγχρόνων του, γιὰ τίς ὁποῖες ἔχουμε κάνει ἤδη λόγο, ἡ σφραγίδα τοῦ ἐπισκόπου Νεαπόλεως Στεφάνου, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει δούξ (754-766) καὶ κατόπιν χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος (767-800) ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πάπα⁵⁷⁹, φέρει εἰκόνα τοῦ ἁγίου Ἰανουαρίου καὶ λατινικὴ ἐπιγραφή⁵⁸⁰. Εὐλογία εἶναι ἡ ἐπιλογὴ τῆς διακόσμησης αὐτῆς, προφανῶς γιὰ νὰ τονισθεῖ ὅτι ὁ ἐπίσκοπος αὐτὸς ἀνῆκε στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἰδιαίτερα μετὰ τὸ 751⁵⁸¹.

Ἀπὸ τὴ μητρόπολη Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία ἀναγράφεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία στὶς *Notitiae* 2 καὶ 3⁵⁸², εἶναι γνωστὸς ὁ μητροπολίτης Ἀναστάσιος, κάτοχος ἀνεικονικῆς σφραγίδας⁵⁸³. Δὲν γνωρίζουμε, ἂν ὁ Ἀναστάσιος εἶχε λάβει μέρος στὴν εἰκονοκλαστικὴ Σύνοδο. Ὅμως, στὸ Συνοδικὸ τῆς Ὁρθοδοξίας⁵⁸⁴ μνημονεύεται ἀνάμεσα στοὺς ὀρθόδοξους-εἰκονολάτρες μητροπολίτες τῆς Θεσσαλονίκης, μαρτυρία ποὺ ἔχει ἐρμηνευθεῖ ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, ποὺ ἔζησε πιθανότατα στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, ἦταν μὲν εἰκονολάτρης, ἀλλὰ εἶχε υἱοθετήσῃ τὴν ἀνεικονικὴ διακόσμηση στὴ σφραγίδα του ἀπὸ τὸ φόβο τῶν εἰκονομαχικῶν διωγμῶν⁵⁸⁵.

Ἡ ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ ὄγδοου-ἐνάτου αἰῶνα⁵⁸⁶ ἀπὸ τὴ μητρόπολη

ἐπισκόπων Μεσ(ή)νης· ἀμὴν, θεωρεῖται ἀπὸ τὸν ἐκδότη ἀσυνήθιστη γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς.

577. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 717.

578. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 913.

579. Βλ. Brown, *Gentlemen and Officers*, 161, 186.

580. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 918. Πρβλ. *DOSeals*, 1. 7. 1, 1. 9.1.

581. Βλ. Brown, *Gentlemen and Officers*, 139. Γιὰ τὸ ρόλο τῆς εἰκονομαχίας στὴ μετοικεσία τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου στὴ Δύση, βλ. C. Mango, «La culture grecque et l'Occident au VIIIe siècle», *I problemi dell'Occidente nel secolo VIII*, *SCIAM* 20 (1973),

714. Βλ. ὁμοίως, P. Schreiner, «Legende und Wirklichkeit in der Darstellung des byzantinischen Bilderstreites», *Saeculum* 27 (1976), 165-179. Γιὰ τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο στὴν Ἰταλία αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, βλ. A. Guillou, «La Sicile byzantine: Etat de recherches», *BF* 5 (1977), 107-120.

582. *Notitia* 2. 13, 2. 243. *Notitia* 3.16.

583. Laurent, *Corpus* V3, ἀρ. 1727.- Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1701.- Oikonomides, *Dated Lead Seals*, ἀρ. 37.- *DOSeals* 1. 18. 79.

584. *Συνοδικὸν Ὁρθοδοξίας*, 114.

585. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ N. Oikonomides γιὰ τὴ σφραγίδα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Πέτρου (*Dated Lead Seals*, ἀρ. 35).- *DOSeals* 1. 18. 86.

586. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 670. Σφραγίδα τοῦ μητροπολίτη Νικοπόλεως μὲ εἰκόνα

Νικοπόλεως, ὅπως, ἐπίσης, καὶ ἡ ὑψηλὴ θέση στὴν ἱεραρχία, ποὺ κατέλαβε στὴ *Notitia* τῶν "εἰκονοκλαστῶν" ἡ μητρόπολη αὐτὴ⁵⁸⁷, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ μητροπολίτης Νικοπόλεως Λέων, κάτοχος τῆς σφραγίδας, ἦταν ἐνδεχομένως εἰκονομάχος καὶ θὰ μπορούσε νὰ εἶχε διορισθεῖ ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴ ἐξουσία, ὅπως δῆποτε μετὰ τὸ 732. Ἀπὸ τὴν ὑποκείμενη στὴ μητρόπολη Νικοπόλεως ἐπισκοπὴ Κερκύρας⁵⁸⁸, διαθέτουμε ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ Ἰωάννου ἐπισκόπου, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται⁵⁸⁹ ὅτι διοικοῦσε τὸ νησι ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία τὸ Ἰλλυρικὸ ὑπῆχθη στὴ δικαιοδοσία τοῦ πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ἡ ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ Γαβριὴλ ἀρχιεπισκόπου Ἑλλάδος, ἂν τοποθετηθεῖ στὸν ὄγδοο αἰῶνα, εἴτε ἀνήκει στὴ μητρόπολη Κορίνθου, εἴτε στὴν μητρόπολη Ἀθηνῶν⁵⁹⁰, ὑποδηλώνει, μὲ ἔμμεσο βέβαια τρόπο, ὅτι ὁ μητροπολίτης αὐτὸς εἶχε πάρει θέση στὶς ἰδεολογικὲς συγκρούσεις τῆς ἐποχῆς.

Ἀπὸ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Σελευκείας, ἡ ὁποία ἀνῆκε στὸ πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ εἶχε περιέλθει στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἴδια ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία εἶχε ἀποσπασθεῖ τὸ Ἰλλυρικὸ ἀπὸ τὸν πάπα Ρώμης⁵⁹¹, διαθέτουμε ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ ἀγνωστοῦ ἀπὸ ἄλλες πηγές, Ἀνδρονίκου Σελευκείας⁵⁹², ὁ ὁποῖος θὰ μπορούσε, ἴσως, νὰ διοικεῖ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Σελευκείας ἀπαντᾶται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὸ "εἰκονοκλαστικὸ" Τακτικὸ⁵⁹³.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω παρατηροῦμε ὅτι, στὶς περιοχές, οἱ ὁποῖες εἶχαν ὑπαχθεῖ σχετικὰ πρόσφατα στὴ δικαιοδοσία τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἡ παρουσία εἰκονομάχων, ὅπως δείχνει τουλάχιστον ἡ διακό-

τῆς Παναγίας τοποθετεῖται στὰ χρόνια τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης (Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 671) καὶ ὑποδηλώνει, προφανῶς, τὴν ἀλλαγὴ στὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῶν μητροπολιτῶν.

587. *Notitia* 3.34. Βλ. Κονιδάρη, *Μητροπόλεις*, 62- 71.- Soustal, *Nikopolis*, 52-53.

588. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 507. Βλ. Soustal, *Nikopolis*, 178.

589. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 673.

590. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 555. Γιὰ τὴ μητρόπολη Ἀθηνῶν στὸ "εἰκονοκλαστικὸ" Τακτικὸ, βλ. Κουντούρα -Γαλάκη, «Λατινικὸ πρότυπο», 66.

591. Κονιδάρη, *Μητροπόλεις*, 45.

592. Laurent, *Corpus* V2, ἀρ. 1545 μόνον μὲ τὴν ἀναγραφὴ Ἀνδρόνικος Σελευκείας .

593. *Notitia* 3.62 ὡς ἀρχιεπισκοπὴ καὶ *Notitia* 3. 508-533 ὡς μητρόπολη. Ἀβεβαιότητα γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Σελευκείας προσδίδει ἡ μὴ ἀναγραφὴ τῆς ιδιότητος τοῦ Ἀνδρονίκου Σελευκείας στὴ σφραγίδα του;

σηψη τῶν σφραγίδων τους, ἦταν ἀρκετὰ σημαντική. Μολονότι οἱ ἀφηγηματικές πηγές τῆς ἐποχῆς τονίζουν μὲ ἔμφαση τὶς σταθερές εἰκονολατρικές πεποιθήσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας⁵⁹⁴, ὡστόσο, διαφαίνεται μία τάση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ εἰκονομαχικὴ αὐτοκρατορικὴ ἀρχὴ ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, προσπαθοῦσε νὰ ἐπανδρώσει μὲ ὁμοϊδεάτες τῆς ἐπισκόπους τὶς νέες ἐπισκοπικὲς ἑδρες τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀποδύοταν στὴν ἐνίσχυση τοῦ θεματικοῦ θεσμοῦ ἰδιαίτερα στὴ Σικελία⁵⁹⁵. Ἀντίθετα, ὅπως ἔχουμε ἐπισημάνει ἤδη, ἀπὸ περιοχὲς ποὺ εἶχαν δεῖξει τὴ δυσπιστίαν τους στὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία ἐλάχιστα ἢ καθόλου δὲν ἀναφέρονται στὶς πηγές εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι.

Ὁ μητροπολίτης Νεοκαισαρείας Γρηγόριος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὡς *ἑξαρχος τῆς παρελθούσης ἀσεβοῦς συνόδου*⁵⁹⁶, ἦταν ἀπὸ ὅσο διαφαίνεται ἀπὸ τὶς μνεῖες τῶν πηγῶν, ὁ μοναδικὸς εἰκονομάχος ἐκκλησιαστικὸς ἀξιωματοῦχος ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Ἀρμενιάκων⁵⁹⁷. Ἀπὸ μία πρώτη ματιά, εἶναι περιέργο ποὺ δὲν μνημονεύεται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ κανεὶς ἄλλος εἰκονομάχος μητροπολίτης ἢ ἐπίσκοπος ἀπὸ τὴ μεγάλη θεματικὴ περιφέρεια τῶν Ἀρμενιάκων. Ἄν λάβουμε, ὅμως, ὑπόψη μας τὴν ἐχθρικὴ στάση τῶν Ἀρμενιάκων πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ Λέοντος Γ΄ καὶ πρὸς τὸν διάδοχό του, Κωνσταντῖνο Ε΄, κατὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου⁵⁹⁸, εἶναι δυνατόν νὰ κατανοήσουμε, γιατί

594. Θεοφάνης, 404, 408, 409. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 111 κέ., 124 κέ.

595. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 398) μνημονεύει γιὰ πρώτη φορὰ στρατηγὸ Σικελίας τὸ 718, τὸν Σέργιο· ὅμως, ἡ συγκρότηση τοῦ θέματος Σικελίας ἀνάγεται στὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα, στὰ χρόνια τῆς πρώτης βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ (βλ. Gelzer, *Genesis*, 28-29.- *De Thematibus*, 178-179) μὲ βάση ἀραβικὸ κατάλογο, χρονολογημένο στὰ χρόνια αὐτά· βλ. N. Oikonomidès, «Une liste arabe de stratèges byzantins du VIIe siècle et les origines du thème de Sicile», *RSBN*, N.S. 1, 11 (1964), 126-127 (= *Documents et études sur les institutions de Byzance (VIIe-XVe siècle)*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1976, ἀρ. VII).- Τοῦ ἴδιου, *Listes*, 351. Πρβλ. ὅμως, Winkelmann, *Ämterstruktur*, 84-89. Ὑπάρχει καὶ ἡ σφραγίδα τοῦ Θεοφυλάκτου, στρατηγοῦ Σικελίας, χρονολογημένη τὸ 700 στὸ ἔργο τοῦ V. Laurent, *Les sceaux byzantins du Médailleur Vatican* (Medagliere della Biblioteca Vaticana I), Βατικανὸ 1962, ἀρ. 114.- *DOSeals* 1. 5.30. Βλ. Guillou, «La Sicile byzantine», 103-107.

596. Mansi, τόμ. 12, σ. 1118 C. Ἀνεικονικὴ σφραγίδα τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα, (Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 487) ἀποδίδεται στὸ μητροπολίτη Νεοκαισαρείας Γρηγόριο.

597. Γιὰ τὸ θέμα Ἀρμενιάκων, βλ. *De Thematibus*, 117 κέ.- Karayannopoulos, *Die Entstehung*, 30 κέ.- Oikonomidès, *Listes*, 348.- Winkelmann, *Ämterstruktur*, 79.

598. Βλ. Speck, *Artabasdus*, 87 κέ., 289 κέ.- Haldon, *Praetorians*, 206. Ἀλλωστε, ἔχει

δὲν μαρτυροῦνται εἰκονομάχοι⁵⁹⁹ ἐπίσκοποι. Ἴσως, γιὰ τὸ λόγο αὐτό, νὰ τονίζεται ἡ ὑπερβολικὴ προσφορά τοῦ μητροπολίτη Νεοκαισαρείας ὡς "ἐξάρχου" τῆς εἰκονοκλαστικῆς Συνόδου.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι στὸ θέμα Θράκης, τὸ ὁποῖο ἐπίσης εἶχε προσφέρει τὴν ὑποστήριξή του στὸν Ἀρτάβασδο⁶⁰⁰, δὲν πρέπει νὰ ὑπῆρχε μέχρι τὸ 754 ἰσχυρὴ εἰκονομαχικὴ παρτάξη· ἡ ὑπόθεση αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ προκύψει ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ἐπισκόπου Γοθθίας Ἰωάννου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ προκατόχος του, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφέας τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου ἀποσιωπᾷ, ἦταν εἰκονομάχος καὶ μάλιστα εἶχε ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴ Σύνοδο τοῦ 754. Ὡς ἀντάλλαγμα γιὰ τὴ στάση του στὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄ τὸν εἶχε διορίσει μητροπολίτη Ἡρακλείας τῆς Θράκης⁶⁰¹. Ἡ ἀποκλειστικὴ αὐτὴ μνεῖα τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου⁶⁰² ὑποδηλώνει ὅτι τὴν ἐποχὴ σύγκλησης τῆς Συνόδου τῆς Ἱερείας, δὲν ὑπῆρχε εἰκονομάχος ἐπίσκοπος ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια τῆς Θράκης, εἴτε γιὰτὶ εἶχε πεθάνει, εἴτε γιὰτὶ δὲν ἦταν σύμφωνος μὲ τὴ σύγκληση τῆς συνόδου καὶ διορίσθηκε μετὰ τὸ τέλος τῆς⁶⁰³. Δὲν ἀποκλείεται καθόλου νὰ

ἐπισημανθεῖ ὅτι οἱ Ἀρμενιάκοι ἐμφανίζονται πολὺ λίγο στὴ μακρόχρονη βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄· βλ. Λουγγή, «Δοκίμιο», 187-188.

599. Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τῆς Εἰρήνης οἱ Ἀρμενιάκοι, ἐπιθυμοῦν ἰσχυρὸ αὐτοκρατορικὸ θεσμὸ καὶ ἀντιτίθενται στὴν εἰκονόφιλη αὐτοκράτειρα, ἐνῶ ὑποστηρίζουν τὸ γιὸ τῆς Κωνσταντίνου.

600. Θεοφάνης, 415. Πρβλ. Speck, *Artabasdos*, 137-147.

601. *Ἐπὶ δὲ Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως ὁ τηνικαῦτα Γοθθίας ἐπίσκοπος μετάπεμπτος πρὸς τὴν τότε συναθροισθεῖσαν κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων σύνοδον, προσκληθεὶς καὶ καθυπογράψας, Ἡρακλείας τῆς Θράκης μητροπολίτης ὑπὸ τοῦ βασιλέως κατέστη: Βίος Ἰωάννου Γοθθίας*, 190 Ε. Βλ. G. Huxley, «On the Vita of St. John of Gotthia», *GRBS* 19 (1978), 162.

602. Συναξάριο γραμμμένο γιὰ τὸν ἴδιο Ἰωάννη ἐπίσκοπο Γοθθίας (Fr. Halkin, «Le synaxaire grec de Christ Church Oxford», *AB* 66 (1948), 80-81) δὲν ἀναφέρει τὴν εἰκονομαχικὴ δράση τοῦ προκατόχου τοῦ Ἰωάννου. Ὅμως, ἡ μνεῖα ἀπὸ τὸ Βίο του ἔχει γίνει ἀποδεκτὴ, βλ. Gero, *Constantine V*, 61 καὶ σημ. 25. Βλ. καὶ Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 221-222.

603. Ὁ Λέων μητροπολίτης Ἡρακλείας, ὁ ὁποῖος μετεῖχε στὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (Mansi, τόμ. 13, στ. 380 Ε), πιθανόν, εἶναι ὁ κάτοχος τῆς σφραγίδας μὲ σταυρόσχημο μονόγραμμα, χρονολογημένης τὸν ὀγδοο-ἔνατο αἰῶνα (Laurent, *Corpus* VI, ἀρ. 300, ἀλλὰ καὶ *DOSeals*, 1. 53. 6)· δὲν εἶναι, ὅμως, γνωστὸ, ἂν ἦταν ὁ ἐπόμενος διάδοχος ἢ ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης πού εἶχε διορισθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο

είχε λάβει το αξίωμα αυτό λίγο πριν από το διορισμό του νέου αρχηγού του βυζαντινού κλήρου, προκειμένου να χειροτονήσει αυτός τον νέο ιεράρχη, καθώς είναι γνωστή η αρχαία συνήθεια της χειροτονίας του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως από τον εκάστοτε επίσκοπο Ἡρακλείας⁶⁰⁴.

Ὁ Βίος του Στεφάνου του Νέου ἀναφέρει, ἐπίσης, τοὺς ἄγνωστους ἀπὸ ἄλλες πηγές ἐπισκόπους Νικολαΐτην καὶ Ἀτζύπιον, χωρὶς νὰ μνημονεύει τὴν ἐπισκοπή, στὴν ὁποία ἀνήκαν⁶⁰⁵.

Οἱ ἀφηγηματικὲς πηγὲς ἀναφέρονται ἰδιαίτερα σὲ δύο ἐξέχουσες μορφές τῆς εἰκονομαχίας καὶ αὐτὲς ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Θρακησίων· πρῶτα, τὸν μητροπολίτη Ἐφέσου Θεοδόσιο καί, λίγο μεταγενέστερα, τὸ στρατηγὸ τῶν Θρακησίων Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα. Ὅσο ζοῦσε ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου, οἱ πηγὲς δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὶς εἰκονομαχικὲς πεποιθήσεις τοῦ στρατηγοῦ τῶν Θρακησίων. Ὅταν ἐξέλιπε ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Θεοδόσιος⁶⁰⁶, πιθανότατα γύρω στὸ

Ε' καὶ ἀργότερα μεταστράφηκε στὴν εἰκονολατρία.

604. Beck, *Kirche*, 161.

605. *Παστιλλὰν καὶ τρικάκαβον, Νικολαΐτην καὶ Ἀτζύπιον ὡς νέους Ὠρήβ, Ζήβ, Ζεβεέ, Σαλμανάν τε καὶ Δαθάν. Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1120 Α. Ὁ Gero (*Constantine V*, 59 σμ. 18) θεωρεῖ ὅτι καὶ τὰ δύο ἦταν παρωνύμια. Γνωρίζουμε, ὅμως, ὅτι τὸ πραγματικὰ ἀσυνήθιστο ὄνομα Ἀτζύπιος τὸ ἔφερε ὁ πατέρας τοῦ πάπα Λέοντος Γ' (795-816)· *Leo, natione Romanus, ex patre Atzuppio: Liber Pontificalis*, τόμ. Β', 1. Βλ. H. G. Beck, «Die Herkunft des Papstes Leo III», *Frühmittelalterliche Studien* 3 (1969), 131-137. Ὁ Speck (*Artabasdus*, 432) θεωρεῖ ὅτι τὸ ὄνομα Ἀτζύπιος μπορεῖ νὰ σημαίνει τὸν φιλοδαίμονα. Ἡ λέξη ἀπαντᾷ καὶ ὡς Ἀτζουπάς, Ἀτζιπάς· βλ. Κριαρᾶ, *Λεξικό*, τόμ. Γ', σ.ν. Γιά τοὺς Ἀτζιπάδες ὡς μισθοφόρους στὸν ἀραβικὸ καὶ βυζαντινὸ στρατό, βλ. Ἰ. Β. Παπαδοπούλου, *Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνούς (824-961)* (*Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie* 43), Ἀθήνα 1948, 85-89.

606. Δύο μολυβδόβουλλα, χρονολογημένα στὸν ὄγδοο αἰῶνα, ἀνήκουν στὸ μητροπολίτη Ἐφέσου Ἰωάννη· τὸ μὲν πρῶτο (Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 2986) φέρει τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ τὴν ἐπιγραφή *Ἐφέσου* καὶ τὸ δεῦτερο (Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 256) φέρει μονόγραμμα σταυρόσχημο. Ἄν δεχθοῦμε ὅτι καὶ οἱ δύο σφραγίδες ἀνήκαν στὸν ἴδιο μητροπολίτη Ἐφέσου Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος πῆρε μέρος στὴ Σύνοδο τοῦ 787 (Mansi, τόμ. 13, στ. 133 D, 380 E), τότε ἡ δεύτερη, εἰκονομαχικοῦ τύπου, πρέπει νὰ εἶχε κατασκευασθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 780, ἐνῶ ἡ πρώτη γύρω στὸ 787. Ὑπάρχει, ὅμως, καὶ ἡ περίπτωση οἱ δύο σφραγίδες νὰ ἀνήκαν σὲ δύο διαφορετικὰ πρόσωπα μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα. Καὶ στίς δύο περιπτώσεις ὑπῆρξε ὅπωςδήποτε ἓνας εἰκονομάχος μητροπολίτης Ἐφέσου Ἰωάννης, πού εἶχε διαδεχθεῖ τὸν Θεοδόσιο, ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ δράση του ἀπὸ ἄλλες πηγές.

759, οί πηγές αναφέρουν ως προεξάρχουσα μορφή της εικονομαχίας στο θέμα Θρακησίων το στρατηγὸ τοῦ θέματος, Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα, μὲ ἀπεριόριστες διακαιοδοσίες. Ὑστερα ἀπὸ τὴν παρατήρηση αὐτὴ θὰ μπορούσαμε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴ μαρτυρία ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου ὅτι ὁ Μιχαὴλ Λαχανοδράκων ἦταν ἀρχὼν τῆς Ἀσιάτιδος γαίης⁶⁰⁷, ὡς ἔμμεση ὁμολογία ὅτι, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ γνωστοῦ εἰκονομάχου μητροπολίτη Ἐφέσου τῆς ἐπαρχίας Ἀσίας, στὴν περιοχὴ δέσποξε ὁ στρατηγὸς τῶν Θρακησίων. Ἀφοῦ εἶχε καθιερωθεῖ ἡ εἰκονομαχία ὡς τὸ ἐπίσημο δόγμα τῆς αὐτοκρατορίας, μὲ τὴν ψήφο τῶν 338 ἐπισκόπων στὴ Σύνοδο τῆς Ἱερείας, ἡ εἰκονομαχία περνοῦσε στὰ χέρια τοῦ στρατοῦ, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὁποίου ὁ αὐτοκράτορας θὰ προχωροῦσε στὴν περίφημη καταδίωξη τῶν μοναχῶν⁶⁰⁸.

Ἐρευνώντας τὴν κατάσταση τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου στὰ χρόνια τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου, διαπιστώνουμε ἀρχικὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐπαρχιακῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων, πιστῶν στὴν εἰκονομαχικὴ αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ. Ἡ προέλευση τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτῶν ἀξιωματούχων, στὴν πλειονότητά τους, ἦταν ἀπὸ θεματικὲς ἐνότητες, καὶ αὐτὲς ἀφοσιωμένες στὴν ἴδια πολιτικὴ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἀποδοχὴ τῆς εἰκονομαχίας ἀπὸ ὁρισμένα τμήματα τοῦ κλήρου εἶχαν ὡς ἐπακόλουθο τὴ διάσπασή του, ἡ ὁποία ἔφερε καὶ τὸ τέλος τῆς μέχρι τότε παντοδυναμίας του.

Ἀξίζει, ὁμῶς, νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ πηγές δὲν μαρτυροῦν ἔνθερμους ὁπαδοὺς τῆς εἰκονομαχίας στὴν περιοχὴ τῆς πρωτεύουσας. Σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς μελέτης δείχνεται, πῶς οἱ εὐσεβεῖς-ὀρθόδοξοι κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλης ἐγκατέλειπαν, ὅσοι βέβαια εἶχαν τὴ δυνατότητα, τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα καὶ πῆγαιναν στὰ κτήματά τους στὴ Βιθυνία⁶⁰⁹. Ὅσο γιὰ τὸν κλῆρο τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ ὁμάδα τῶν κληρικῶν τῆς Ἀγίας Σοφίας, οἱ πηγές δὲν ὑπαινίσσονται τὴν ὑπαρξὴ ἔνθερμων ὁπαδῶν τῆς εἰκονομαχίας ἢ τὴ συμμετοχὴ τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας στὴν εἰκονομαχικὴ αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ. Ἐνδεικτικὸ εἶναι ὅτι μετὰ τὴν εἰκονομαχικὴ σύνοδο, στὴν ἀνώτατη θέση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ἐξελέγη ἓνας εἰκονομάχος ἐπίσκοπος ἀπὸ περιοχὴ, ἐπίσης, εἰκονομαχικὴ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα. Εἶναι, λοιπόν, δύσκολο νὰ δεχθεῖ κανεὶς ὅτι τὸ βυζαντινὸ ἐπαρχιακὸ κλῆρο, ποὺ εἶχε δεχθεῖ τὶς νεωτεριστικὲς εἰκονομαχικὲς ἀπόψεις, τὸν χαρακτήριζε ἡ συντηρητικότητά⁶¹⁰. Ἀντίθετα, ἡ ἔμμονή στοὶ παρελθόν, τὸ ἐξ ἁπαντος φυλάτ-

607. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ.1165 C. Πρβλ. Karayannopoulos, *Die Entstehung*, 34.

608. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 174 κέ.

609. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 169 κέ.

τεσθαι (...) τὰς τῶν πραγμάτων καινοτομίας⁶¹¹, ἐντοπίζεται σὲ ἐκείνη τὴ μερίδα τοῦ κλήρου ποὺ ἀντιπροσώπευε ὁ πατριάρχης Γερμανὸς καὶ ἡ ὁποία θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς συντηρητική. Ἐξετάζοντας, λοιπόν, τὶς μεταβολές τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, θὰ μπορούσαμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι πρὸς τὴν πορεία τῆς ἀποδοχῆς τῆς εἰκονομαχίας ἀπὸ τὸν ἐπισκοπικὸ κλῆρο στὰ μέσα τοῦ ὄγδοου αἰῶνα δὲν συμμετεῖχε ὁ κλῆρος τῆς πρωτεύουσας, ἐνῶ καθυστέρησαν ἐμφανῶς τὰ θέματα Ὀψικίου, Ἀρμενιάκων καὶ Θράκης. Κύριοι φορεῖς τῶν εἰκονομαχικῶν τάσεων τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἀναδεικνύονται ἰδιαίτερα τὰ θέματα τῶν Θρακησίων, τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ τῶν Ἀνατολικῶν, τὰ ὁποῖα ἀνῆκαν σὲ καθαρά "εἰκονομαχικὲς" περιοχές.

610. Βλ. Lemerle, *Humanisme*, 34-37.

611. Mansi, τόμ. 13, στ. 109 Α (PG 98, στ. 165 D).

Ε΄. ΟΙ πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως κατά την πρώτη εικονομαχική περίοδο και ὁ κλῆρος τῆς πρωτεύουσας.

Ἡ εἰκόνα, ποὺ παρουσιάζουν οἱ πηγές γιὰ τοὺς πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου, εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ, ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τῶν προγενεστέρων τοὺς πατριαρχῶν.

Ἡ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τὸν πατριάρχη Γερμανό, προερχόταν ἀπὸ ἀξιωματούχους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὶς δύο φυσιογνωμίες ποὺ εἶχαν ἀνέλθει στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, δηλαδὴ τὸν Παῦλο (688-694) καὶ τὸν Κῦρο (706-711)⁶¹². Μολονότι οἱ πηγές εἶναι ἐξαιρετικὰ φειδωλές σὲ μαρτυρίες γιὰ τὴν κοινωνικὴ τους προέλευση, μπορεῖ νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς μὲ κάποια βεβαιότητα ὅτι ἦταν ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς: ὁ λόγος ἀφορᾷ τοὺς πατριάρχες Παῦλο (688-694), Καλλίνικο (694-706), Ἰωάννη (711-715), καὶ κυρίως τὸν Γερμανό· μοναδικὴ ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Β΄, πατριάρχης Κῦρος, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται, μᾶλλον, σκοτεινῆς καταγωγῆς⁶¹³. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει νὰ ἐξετάσουμε στὴ συνέχεια, ποιοὶ κατέλαβαν τὸν πατριαρχικὸ θρόνο Κωνσταντινουπόλεως στὰ χρόνια τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου, ὅσο καὶ τὴ διαδικασία τοῦ διορισμοῦ τους.

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 730 ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἀναγκάσθηκε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ ἀξίωμά του καὶ νὰ ἀποσυρθεῖ στὴ μονὴ τῆς Χώρας⁶¹⁴. εἶχε ἀντιταχθεῖ στὴ θρησκευτικὴ πολιτικὴ τοῦ Λέοντος Γ΄ προβάλλοντας τὴν ἀξίωση νὰ συγκληθεῖ οἰκουμενικὴ σύνοδος γιὰ νὰ ἐγκριθεῖ τὸ νέο δόγμα ἐναντίον τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων⁶¹⁵. Ὑστερα ἀπὸ τὴ σύγκληση σιλεντίου⁶¹⁶, στὸ

612. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 88, 93-94.

613. Van Dieten, *Patriarchen*, 161.

614. Θεοφάνης, 409· *Βίος Γερμανοῦ*, 222, 232. Βλ. Lamza, *Germanos I.*, 161 καὶ Rochow, *Theophanes*, 127.

615. Θεοφάνης, 409. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 127.

616. Aikaterine Christophilopulu, «Σιλέντιον», *BZ* 44 (1951), 79-85.- Gero, *Leo III*, 95 σημ. 10.

τριβουνάλιο τῶν ἰθ' ἀκουβίτων, χειροτονήθηκε ὁ Ἀναστάσιος (730-754)⁶¹⁷. Ὁ νέος πατριάρχης κατεῖχε προηγουμένως τὸ ἀξίωμα τοῦ συγκέλλου, γεγονός πὸν ὑποδηλώνει ὅτι, φαινομενικά, τίποτα δὲν εἶχε ἀλλάξει στὶς συνήθειες τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἐφόσον εἶναι γνωστὸ ὅτι πολλοὶ ἀρχηγοὶ τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου κατεῖχαν τὸ ἀξίωμα τοῦ συγκέλλου, πρὶν ὀνομασθοῦν πατριάρχες, ἰδιαίτερα κατὰ τὴν περίοδο πὸν προηγήθηκε τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄· οἱ σύγκελλοι ἦταν οἱ ἐπικρατέστεροι ὑποψήφιοι γιὰ τὴν ἀνώτατη θέση στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία. Οἱ ριζικὲς ἀλλαγές, ὅμως, πὸν πραγματοποιήθηκαν μὲ αὐτοκρατορικὴ παρέμβαση στὸν πατριαρχικὸ θεσμό, δὲν ἄργησαν νὰ φανοῦν.

Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος στὸ *Χρονογραφικὸν Σύντομον* γράφει: Ἀναστάσιος πρεσβύτερος καὶ σύγκελλος αἰρετικός⁶¹⁸. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, ἐξιστορώντας τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Γερμανὸς εἶχε ὀδηγηθεῖ τελικὰ σὲ παραίτηση, παραδίδει ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ "ἐπιτροῦσε καὶ ἤλεγχε" συνεχῶς τὸν πατριάρχη, μὲ σκοπὸ νὰ ἀνακαλύψει, ἂν στρεφόταν ἐναντίον του· στὴν προσπάθειά του αὐτὴ εἶχε "σύμμαχον" καὶ "συμμέτοχον" τὸν Ἀναστάσιο, μαθητὴ καὶ σύγκελλο τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ⁶¹⁹. Ὁ Βίος τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ, κείμενο πὸν ἔχει ἀντλήσει πολλὲς πληροφορίες ἀπὸ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη⁶²⁰, ἐπαναλαμβάνει τὴ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ χρονογράφου, συμπληρώνοντας, ἐπίσης, ὅτι ὁ Λέων Γ΄ εἶχε προσπαθήσει νὰ πάρει μὲ τὸ μέρος του "ἄλλους πολλοὺς τῶν τοῦ ἁγίου θεραπόντων", ἀλλὰ ὁ "ἄνοσιώτατος" Ἀναστάσιος ἦταν ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀνταποκριθεῖ μὲ ἐξαιρετικὸ ζῆλο στὸ σχέδιο τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ τὴν αὐστηρὴ ἐπιτήρηση τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ⁶²¹.

Λαμβάνοντας ὑπόψη ὅτι ὀρισμένες πηγὲς ἀποφεύγουν νὰ ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ἀναστάσιος εἶχε διατελέσει σύγκελλος τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντι-

617. Νικηφόρος, 58 (de Boor)-Νικηφόρος, 62 (Mango)· Θεοφάνης, 407-409. Βλ. Gero, *Leo III*, 56.- Lamza, *Germanos I.*, 161. Βλ. καὶ πρὸ πάνω, σ. 118.

618. *Χρονογραφικὸν Σύντομον*, 119. Βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 199-200.

619. Θεοφάνης, 407-408. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 123.

620. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Γεώργιο Μοναχὸ καὶ τὸν Κεδρηνὸ· βλ. Lamza, *Germanos I.*, 27.- P. Speck, *Die kaiserliche Universität von Konstantinopel* (Byzantinisches Archiv, 14), Μόναχο 1974, 79 σημ. 18.

621. *Βίος Γερμανοῦ*, 220. Βλ. Lamza, *Germanos I.*, 159. κέ. Ὁ Stein (*Bilderstreit*, σ. 177-178) ἀπορρίπτει ὡς ἀνακριβεῖς τὶς πληροφορίες αὐτὲς καὶ θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἀναστάσιος ὑπῆρξε θῦμα δυσφήμισης.

νουπόλεως, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴ μαρτυρία ἄλλων πηγῶν ὅτι τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τὸ εἶχε λάβει ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ὡς ἀντάλλαγμα τῶν ὑπηρεσιῶν του, θὰ μποροῦσε νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι ὁ αὐτοκράτορας εἶχε βρεῖ ἕναν πρεσβύτερο τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅπως ἀναφέρουν ὁ πατριάρχης Νικηφόρος καὶ ὁ Γεώργιος Μοναχός⁶²², τοῦ ἀπέδωσε πρῶτα τὸ ἀξίωμα τοῦ συγκέλλου γιὰ νὰ ἐπιτηρεῖ τὸν πατριάρχη καί, κατόπιν, ὅταν εἶχαν ὠριμάσει οἱ συνθήκες, τὸν ἀνέβασε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο (Ἰανουάριος 730).

Ὁ διορισμὸς τοῦ Ἀναστασίου ὡς συγκέλλου τοῦ πατριαρχείου ἐνδεχομένως νὰ συνδέεται μὲ τὴν προσπάθεια τοῦ αὐτοκράτορα νὰ ἐλέγξει τὸν Γερμανὸ στὸ θέμα τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας⁶²³. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἀποσιώπηση τῶν πηγῶν σχετικὰ μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ συγκέλλου, τὸ ὁποῖο κατεῖχε ὁ Ἀναστάσιος πρὶν ἀπὸ τὴν ἄνοδό του, μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει στὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ πηγές ἐσκεμμένα ἀποκρύπτουν τὴν ιδιότητα αὐτῆ, ἐκφράζοντας, ἴσως, μία ἐνδειξη τῆς δυσαρέσκειας τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινούπολης πρὸς τὸν Ἀναστάσιο, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ ἀνῆκε στὸν πρωτευουσιάνικο κλῆρο, εἶχε ἐνδώσει στὸν αὐτοκράτορα, *συνθέμενον κατὰ τὴν ἀσεβῆ αὐτοῦ βουλὴν πάντα ποιεῖν*, ὅπως πολὺ χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Γεώργιος Μοναχός⁶²⁴.

Ἄν ἡ ἰδεολογία τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ, "τοῦ ἐμπείρου εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα," ἀπεικονίζεται στὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἐγράψε ὁ ἴδιος⁶²⁵, γύρω στὸ 730, στὸ *Περὶ Αἱρέσεων καὶ Συνόδων*, κατέστησε γὰρ ἐν αὐτῇ (...) ὁ κύριος τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς καὶ κριτάς, πόρρωθεν τὰς προφυλακτικὰς ποιουμένους ἐπαγρυπνήσεις, καὶ διὰ τῆς ἰδίας ἐπιστήμης καὶ πνευματικῆς ἐνστάσεως πᾶσαν τὴν παράταξιν τῶν ἐναντίων καταστρεφομένους⁶²⁶, φαίνεται ὅτι ὁ διάδοχός του, ὁ ὁποῖος εἶχε συμμορφωθεῖ μὲ τὶς αὐτοκρατορικὲς ἐντολές, ἦταν ἐντελῶς ἀντίθετος μὲ τὶς πεποιθήσεις του⁶²⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ πάπας Γρηγόριος Β΄ (715-730) στὴν πρώτη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄ θεωροῦσε ὅτι ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἀδιάδοχος ἐγένετο διὰ τὴν χρησιμότητα τῶν ἀμφοτέρων πραγμάτων (ἐκκλη-

622. Νικηφόρος, 58 (de Boor)-Νικηφόρος, 58 (Mango). Γεώργιος Μοναχός, 743· Ζωναρᾶς, Γ΄, 339. Βλ. Lamza, *Germanos I.*, 167-170.

623. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 111 κέ.

624. Γεώργιος Μοναχός, 743.

625. Γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου, βλ. πρὸ πάνω, σ. 106 σημ. 403.

626. *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων*, στ. 76 C.

627. Γεώργιος Μοναχός, 743.

σιαστικῶν καὶ πολιτικῶν)⁶²⁸, ὑπονοώντας σαφέστατα τὸ ρόλο τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὡς αὐστηροῦ ἐπικριτῆ τοῦ αὐτοκράτορα σὲ ἐκκλησιαστικά, ἀλλὰ καὶ σὲ πολιτικά θέματα.

Οἱ πηγές προβάλλουν τὸν ἀντικανονικὸ χαρακτήρα τῆς ἐκλογῆς καὶ ἀναγόρευσης τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου, ὁ ὁποῖος *χειρὶ τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπιλαμβάνεται στρατιωτικῶς, καὶ οὐ ψήφῳ θεοῦ εὐσεβείας*, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Στέφανος Διάκονος⁶²⁹. Ὁ κλῆρος τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας δὲν συμμετέσχε στὶς διαδικασίες τοῦ διορισμοῦ του, ὁ ὁποῖος ἦταν, τελικά, ἀποκλειστικὸ ἔργο τοῦ αὐτοκράτορα⁶³⁰. Στὴ στάση αὐτὴ τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως μπορεῖ νὰ διακρίνει κανεὶς τὴν ἀπαρέσχεια τοῦ πρωτευουσιάνικου κλήρου πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ ἐπιβάλει τὴν εἰκονομαχία καὶ στὸν κλῆρο τῆς πρωτεύουσας.

Ἀμέσως μὲν ἀνέλαβε τὴ διακυβέρνηση τῆς αὐτοκρατορίας ὁ διαδόχος τοῦ Λέοντος Γ', Κωνσταντῖνος Ε', ξέσπασε ἡ ἐξέγερση τοῦ κόμητα Ὀψικίου, κουροπαλάτη καὶ γαμπροῦ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀρταβάσδου⁶³¹, στὴν ὁποία φέρεται ἀναμειγμένος καὶ ὁ πατριάρχης Ἀναστάσιος⁶³².

Ὅρισμένες παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τοῦ σφετεριστῆ κρίνονται ἀπαραίτητες. Ὁ Ἀρτάβασδος, συμπολεμιστὴς καὶ φίλος τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Γ' ⁶³³, εἶχε νυμφευθεὶ τὴν κόρη τοῦ αὐτοκράτορα

628. Gouillard, «Aux origines», 291. Πρὸβλ. F. Marazzi, «Il conflitto fra Leone III Isaurico e il papato fra il 725 e il 733, e il definitivo inizio del medioevo a Roma: un'ipotesi in discussione», *Papers of the British School at Rome* 59 (1991), 231-257.

629. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1085 C.

630. Στὴ μερικῶς ἐκδεδομένη ἐγκωμιαστικὴ βιογραφία τῆς δασίας Θεοδοσίας (Κῶδιξ Κουτλουμουσιῦ 109, φ. 46r) ἡ ἀνοδος τοῦ Ἀναστασίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνον ἀποδίδεται στὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Ε'!

631. Ὁ Speck (*Artabasdos*, 129, 131-134) ἔχει διατυπώσει τὴν ἄποψη ὅτι ὁ γαμπρὸς τοῦ Λέοντος Γ', πατρίκιος κουροπαλάτης καὶ κόμης τοῦ Ὀψικίου Ἀρτάβασδος, μὲ τὴν ἐξέγερση τοῦ 742/3, ἤγειρε τὰ νόμιμα δικαιώματά του στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο. Ὁ Haldon (*Praetorians*, 205) θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἀρτάβασδος εἶχε ἐκμεταλλευθεὶ τὴν ἀντιδημοτικότητα τῶν μέτρων τοῦ Λέοντος Γ'. Βλ. καὶ Stein, *Bilderstreit*, 161 κέ.

632. Εἶναι γνωστὴ ἡ προφητεία τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ, σχετικὰ μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Ἀναστασίου στὴν ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου: Θεοφάνης, 408· *Βίος Γερμανοῦ*, 228· βλ. Speck, *Artabasdos*, 35, 38 κέ.- Rochow, *Theophanes*, 124.

633. Τὸν εἶχε βοηθήσει νὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία τὸ 717 καὶ γι' αὐτὸ εἶχε λάβει τὸ ἀξίωμα τοῦ κουροπαλάτου· Θεοφάνης, 386, 395· Νικηφόρος, 59 (de Boor)-63 (Mango). Γιὰ τὰ ἀξιώματα τοῦ Ἀρταβάσδου, βλ. Speck, *Artabasdos*, 153-154.- Haldon,

Ἄννα⁶³⁴, καὶ ποτὲ δὲν τὸν εἶχε ἀντιπολιτευθεῖ, οὔτε σὲ πολιτικό, οὔτε σὲ θρησκευτικό ἐπίπεδο⁶³⁵. Οἱ σωζόμενες σφραγίδες του, χρονολογημένες πρὶν ἀπὸ τὸ 741⁶³⁶, φέρουν τὴ χαρακτηριστικὴ ἀνεικονικὴ διακόσμηση. Οἱ μεταγενέστερες πηγές, ὅπως ὁ Βίος τοῦ Μιχαὴλ Συγκέλλου⁶³⁷, ὁ Βίος Γερμανοῦ⁶³⁸ καὶ ὁ Ζωναρᾶς⁶³⁹, τὸν χαρακτηρίζουν ὡς ὀρθόδοξο, μαρτυρία ποὺ ἀποσιωποῦν οἱ κύριες ἀφηγηματικὲς πηγές τῆς ἐποχῆς, ἀναφέροντας μόνον ὅτι ὁ Ἀρτάβασδος ἀνεστήλωσε τὶς εἰκόνες⁶⁴⁰, χωρὶς νὰ τὸν μνημονεύουν καὶ ὡς ὀρθόδοξο.

Ὅταν πέθανε ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ (18 Ἰουνίου 741), ὁ Ἀρτάβασδος ἦταν κόμης τοῦ θέματος Ὀψικίου. Πρῶτὴ ἐνέργειά του ἦταν νὰ πάρει μὲ τὸ μέρος του τὴν Κωνσταντινούπολη⁶⁴¹, ὅπου οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες δὲν ἦταν ποτὲ ἰδιαίτερα ἀρεστοί. Στὴν ἐκτίμηση αὐτὴ μποροῦμε νὰ ὀδηγηθοῦμε, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας τὴ μνεῖα τοῦ λογίου τοῦ δωδέκατου αἰῶνα Ζωναρᾶ, ὁ ὁποῖος κάνει λόγο δύο φορὲς γιὰ τὴν ἀπέχθεια τῶν "Βυζαντινῶν" πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄, μόλις στὸν πρῶτο χρόνο τῆς βασιλείας του καὶ πρὶν ἀκόμα

Praetorians, 480-481. Βλ. ἐπίσης, Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 207-209.

634. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 201.

635. Uspensky, «Očerki», 219.- Gero, *Constantine V*, 17.

636. Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1742, 3078. Βλ. Oikonomides, *Dated Lead Seals*, ἀρ. 32-33.

637. ἐκτυφλώσας γάρ τὸν τῆς αὐτοῦ ἀδελφῆς Ἄννης σύζυγον, τὸν ὀρθοδοξότατον ἀνακτα Ἀρτάβασδον τοῦνομα: Βίος Μιχαὴλ Συγκέλλου, 108 (Cunningham). Βλ. Speck, *Artabasdos*, 236 κέ.

638. Ἀρταυάσδω τῷ ἐπ' ἀδελφῇ Κωνσταντίνου γαμβρῷ ὀρθοδόξῳ ὄντι: Βίος Γερμανοῦ, 228. Ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὸ θέμα εἶναι ἡ μνεῖα τῶν Πατριῶν (III, 239)· βλ. Ilse Rochow, «Bemerkungen zur Revolte des Artabasdos aufgrund bisher nicht beachteter Quellen», *Klio* 68 (1986), 196.

639. τῷ Ἀρταβάσδω ὀρθοδόξῳ τυγχάνοντι τὴν βασιλείαν ἐπεψηφίζοντο: Ζωναρᾶς, Γ΄, 344.

640. Θεοφάνης, 415· Νικηφόρος, 60. Βλ. Gero, *Constantine V*, 15-17.- Speck, *Artabasdos*, 137-147.- Rochow, *Theophanes*, 148. Πρβλ. Uspensky, «Očerki», 219.- Tinnfeld, *Kaiserkritik*, 68-69.

641. Μὲ τὸν ἀπεσταλμένο του Ἀθανάσιο σιλεντιάριο κατόρθωσε νὰ προσεταιρισθεῖ τὸν τότε μάγιστρο ποὺ ἐκτελοῦσε καὶ χρέη ἐκ προσώπου τοῦ αὐτοκράτορα, πατριῖο Θεοφάνη Μονώτη, ὁ ὁποῖος διέδωσε στοὺς Βυζαντινοὺς, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε πεθάνει: Θεοφάνης, 415· Νικηφόρος, 60 (de Boor)-Νικηφόρος, 64 (Mango). Βλ. Rochow, *Theophanes*, 147. Ἀντίθετα ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ στράφηκε πρὸς τὸ Ἀμόριο, τὴν ἔδρα τοῦ θέματος τῶν Ἀνατολικῶν, ὅπου γνώριζε ὅτι θὰ τοῦ παρασχεθεῖ ὑποστήριξη.

ἐκδηλωθεῖ ἡ ἐξέγερση τοῦ Ἀρταβάσδου⁶⁴². Ὁ σφετεριστής, ἴσως, ἀπέβλεπε καί σέ ἐνδεχόμενη ὑποστήριξη τοῦ πρωτεύουσινικοῦ κλήρου, ἡ δυσαρέσκεια τοῦ ὁποίου πρὸς τὴν ἰσαυρική δυναστεία ἦταν ἐμφανής.

Ὁ Ἀρτάβασδος, ὡς ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ τοῦ Ὀψικίου, εἶχε στὸ πλευρό του τὸ στρατό πού κανονικά ὑπεράσπιζε τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα⁶⁴³. ὅμως, γιὰ νὰ ἐπικρατήσῃ στὴν αὐτοκρατορική πόλη, ἔπρεπε νὰ ἔχει ἐπιπλέον τὴν ὑποστήριξη καὶ τῶν πολιτικῶν κύκλων τῆς Κωνσταντινούπολης, ἴσως καὶ τοῦ κλήρου. Ὁ μεταγενέστερος Βίος Γερμανοῦ ἀναφέρει ὅτι μερικοὶ συγκλητικοὶ (καὶ ἄλλοις τῶν ἐκ τῆς συγκλήτου τισίν)⁶⁴⁴ εἶχαν προσφέρει τὴν ὑποστήριξή τους στὸν Ἀρτάβασδο. Ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι "οἱ τοῦ δήμου καὶ τῆς γερουσίας", στοὺς ὁποίους πρέπει νὰ συμπεριλαμβανόταν καὶ ὁ πατρίκιος καὶ μάγιστρος Θεοφάνης Μονώτης⁶⁴⁵, ἐνέκριναν τὸν Ἀρτάβασδο ὡς νέο αὐτοκράτορα⁶⁴⁶, ἐπειδὴ ἀσφαλῶς παρουσιάσθηκε ὡς ὀρθόδοξος. Σοβαρὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἀποτελοῦν, ἐπίσης, οἱ μαρτυρίες τῶν ἀφηγηματικῶν πηγῶν, οἱ ὁποῖες μιλοῦν γιὰ ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων μόνον στὴν αὐτοκρατορική πρωτεύουσα καὶ ἀμέσως μετὰ γιὰ τὴν προσχώρηση τῶν ἐκεῖ πολιτικῶν κύκλων στὴν ἐξέγερση⁶⁴⁷. "Ὁρθόδοξο αὐτοκράτορα" τὸν προσφωνεῖ καὶ ὁ πάπας Ζαχαρίας (741-752)⁶⁴⁸. Συνεπῶς, ὁ Ἀρτάβασδος

642. διὰ ταῦτα πρὸς πάντων μεμίσητο: Ζωναρᾶς, Γ', 344· οἱ τε γὰρ τοῦ δήμου καὶ οἱ τῆς γερουσίας, ἀλλὰ μέντοι καὶ τὸ στρατιωτικόν, ἀπεχθανόμενοι τῷ Κωνσταντίνῳ: Ζωναρᾶς, Γ', 344. Στὴ δευτέρη διατύπωση ὁ συγγραφέας τοποθετεῖ στὴν πρώτη θέση τὴ δυσαρέσκεια τῶν πολιτικῶν κύκλων τῆς πρωτεύουσας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ σὲ δευτέρη θέση τῶν στρατιωτικῶν. Θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα ὑπονοεῖται ὁ στρατὸς τοῦ Ὀψικίου, τοῦ ὁποίου ἡ θέση εἶναι κατὰ παράδοση κοντὰ στὸν αὐτοκράτορα (Haldon, *Praetorians*, 206). Ἐξάλλου οἱ πηγές μιλοῦν κατηγορηματικά γιὰ τὴν προτίμηση τῶν Ὀψικιανῶν πρὸς τὸν Ἀρτάβασδο (Θεοφάνης, 414· Νικηφόρος, 59 (de Boor)-Νικηφόρος, 64 (Mango)· βλ. Haldon, *Praetorians*, 208.

643. Haldon, *Praetorians*, 206. Γιὰ τὸ στρατὸ τοῦ Ἀρταβάσδου, βλ. Λουγγή, «Δοκίμιο», 173-174.- Τοῦ ἴδιου, «Obsequium», 57.

644. Βίος Γερμανοῦ, 228.

645. Speck, *Artabasdos*, 52.

646. Ζωναρᾶς, Γ', 344.

647. Νικηφόρος, 60 (de Boor)-Νικηφόρος, 64 (Mango)· Θεοφάνης, 415. Βλ. Stein, *Bilderstreit*, 229.- Speck, *Artabasdos*, 122-126, 131-134.- Rochow, *Theophanes*, 148.

648. MGH, Ep. III, ἀρ. 57, 58. Βλ. O. Bertolini, «I rapporti di Zaccaria con Constantino V e con Artavasdo», *Scritti scelti di storia medioevale*, Livorno 1968, τόμ. 2, 463-484.- Stein, *Bilderstreit*, 232 κέ.- Speck, *Artabasdos*, 131-135.

ἦταν πιθανότατα ὁρθόδοξος.

Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀναφέρει σὲ ἓνα σημεῖο ὅτι ὁ Ἀναστάσιος εἶχε στέψει τὸν Ἀρτάβασδο αὐτοκράτορα⁶⁴⁹ καὶ αὐτὸ ἔχει γίνει δεκτὸ ⁶⁵⁰. Πιθανότατα ἔσπευε καὶ τὸ γιό του Νικηφόρο⁶⁵¹. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν εἶχε ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν προσωρινὴ ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων⁶⁵². Ἡ ἀτιμωτικὴ τιμωρία, ποὺ τοῦ ἐπέβαλε ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε΄, μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐξέγερσης, εἶναι γνωστὴ καὶ τὴν ἐξιστοροῦν ὅλες οἱ πηγές⁶⁵³, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν *Ἱστορίαν Σύντομον* τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Ἔχει παρατηρηθεῖ, ὅμως, ὅτι ἡ διαπόμπευση καὶ ὁ διασυρμὸς τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου στοὺς δρόμους τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, τιμωρία ὁπωσδήποτε ἐξευτελιστικὴ γιὰ τὸν ἀνώτατο ἐκκλησιαστικὸ ἄρχοντα, ἦταν ταυτόχρονα ἰδιαίτερα ἐπιεικὴς⁶⁵⁴, ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι εἶχε ἀναγνωρίσει τὸ σφετεριστὴ τοῦ θρόνου ὡς αὐτοκράτορα.

Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ φαίνεται ὅτι δὲν στρεφόταν μόνον ἐναντίον τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τοῦ πατριαρχικοῦ θεσμοῦ· ἀκόμα, ὑποδηλώνει τὴ θέληση τοῦ αὐτοκράτορα αὐτοῦ νὰ ὑποτάξει τὸν ἀνώτερο κλῆρο καὶ νὰ θέσει τὸν αὐτοκρατορικὸ θεσμὸ ὑπεράνω τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ εἶχε προετοιμάσει τὸ ἔδαφος γιὰ τὶς ριζοσπαστικὲς ἐνέργειες τοῦ διαδόχου του· εἶχε ἐπιδιώξει νὰ θέσει ὑπὸ τὸν ἔλεγχό του, μέσω τοῦ ἐκλεκτοῦ τοῦ πατριάρχου Ἀναστασίου, τὸν κληρὸ⁶⁵⁵, κάτι ποὺ εἶχε προκαλέσει βέβαια τὴ δυσaráσκεια τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματῶν τῆς Κωνσταντινούπολης.

Στὰ τέλη τοῦ 753/ ἀρχὲς τοῦ 754 πέθανε ὁ πρῶτος εἰκονομάχος πατριάρχης Ἀναστάσιος καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη θεωρεῖ τὸ θάνατό του ὡς ἄξια τιμωρία γιὰ τὴ δολιότητα ποὺ εἶχε ἐπιδείξει στὸ δάσκαλό του, τὸν Γερμανό⁶⁵⁶. Μέχρι τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν τῆς εἰκονομαχικῆς Συνόδου τῆς Ἱερείας, στίς 8 Αὐγούστου 754, ὁ πατριαρχικὸς θρόνος παρέμενε κενὸς καὶ καθήκοντα

649. Θεοφάνης, 408.

650. Gero, *Constantine V*, 19.- Speck, *Artabasdos*, 348.

651. Θεοφάνης, 417. Βλ. Speck, *Artabasdos*, 99.

652. Stein, *Bilderstreit*, 228.

653. Θεοφάνης, 420· Ζωναρᾶς, Γ΄, 346. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 158.

654. Uspensky, «Očerki», 221-222.- Gero, *Constantine V*, 24-25.- Speck, *Artabasdos*, 40.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 175.

655. Πρβλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 31.

656. Θεοφάνης, 427.

προέδρου στήν εἰκονομαχική αὐτή σύνοδο ἐκτελοῦσε ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Θεοδόσιος, διορισμένος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα⁶⁵⁷. Στὴν τελευταία συνεδρία τῆς Συνόδου ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄ παρουσίασε τὸν ἐπίσκοπο Συλλαίου Κωνσταντῖνο ὡς τὸ νέο πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν εἰκόνα τῆς τελετῆς αὐτῆς μᾶς δίνει πολὺ παραστατικὰ ὁ Στέφανος Διάκονος στὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: *ὁμοιότροπον δὲ καὶ ὁμόηχον εὐρὼν ὄργανον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁμώνυμον καὶ ὁμόφρονον τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου (...)* τοῦτον ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἀπάρας, οὐχὶ Θεοῦ καὶ ἱερέων ψῆφω, ἀλλὰ τῇ αὐτοῦ πανουργίᾳ, τῶν ἀμφοτέρων ἐν τῷ ἄμβωνι ἀνελθόντων, ὑπὸ τῶν τοῦ βασιλέως χειρῶν Κωνσταντίνου Κωνσταντῖνος τὴν μιανὰν ὁ ἀνίερος ἐνδιδύσκειται διπλοῖδα, ἴν' εἴπω καὶ τὸ ὠμοφόριον⁶⁵⁸. Ἡ αὐτοκρατορική ἐπιλογή φαίνεται ὅτι δὲν ἦταν τυχαία⁶⁵⁹ καὶ ἄξιο ἰδιαίτερης προσοχῆς εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ νέος πατριάρχης δὲν προερχόταν ἀπὸ τὸν κλῆρο τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν, μία στρατιωτικὴ περιοχὴ πιστὴ στὴν Ἰσαυρική δυναστεία.

Ἄν στὴν ἐκλογὴ τοῦ πρώτου εἰκονομάχου πατριάρχη ἔμμεσα ὑπονοεῖται στίς πηγὲς ἡ ἀπουσία τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στὴν περίπτωση τῆς ἐκλογῆς τοῦ δευτέρου εἰκονομάχου πατριάρχη οἱ πηγὲς ἀναφέρουν σαφέστατα ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Συλλαίου δὲν εἶχε ἐκλεγεῖ οὔτε μὲ τὴν ψῆφο τοῦ Θεοῦ, οὔτε ὁμως καὶ μὲ τὴν ψῆφο τῶν ἱερέων (*οὐχὶ Θεοῦ καὶ ἱερέων ψῆφω*). Ὁ Γεώργιος Μοναχὸς τονίζει ἰδιαίτερα τὴν "παρανομίαν" αὐτῇ, τὴν ὁποία, βέβαια, θεωρεῖ "ἄθεσμη" καὶ "ἀνίερη"⁶⁶⁰. Κατηγορεῖ, ἀκόμα, τοὺς ἱερεῖς καὶ ἐπισκόπους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν λάβει μέρος στὴν εἰκονομαχικὴ σύνοδο, ὅχι τόσο γιὰ τὴν καθάραιση τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ περισσότερο γιὰ "ἀνομίαν", *ἐπειδὴ τὰ τῇ ἱερωσύνῃ καὶ τοῖς θεοῖς κανόνσιν ἀνακείμενα λαϊκοῖς*

657. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 49.

658. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1112 B. Ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου τοποθετεῖ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ πατριάρχη Κωνσταντίνου πρὶν ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Ἱερείας (βλ. καὶ *Βίο Στεφάνου Νέου*, στ. 1120 D-1121 A), ἐνῶ οἱ ἱστοριογραφικὲς πηγὲς (Θεοφάνης, 428· Γεώργιος Μοναχός, 757), παρὸλο πὺν μνημονεύουν τὴν ἴδια τελετὴ, τοποθετοῦν τὸ γεγονὸς μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Ἱερείας. Βλ. Rouan, «Une lecture "iconoclaste"», 421 σμ. 21.- Rochow, *Theophanes*, 170-171.

659. Gero, *Constantine V*, 64 σμ. 31.

660. Γεώργιος Μοναχός, 754-755. Γιὰ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο καταγράφει ὁ Γεώργιος Μοναχός τὰ γεγονότα τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, βλ. H. G. Beck, «Zur byzantinischen "Mönchschronic"», *Speculum Historiae*, Freiburg / München 1965, 188-197 (=Ideen und Realitäten ..., ἀρ. XVI).

χαριζόμενοι ἐπέτρεπον ἐπιτελεῖν⁶⁶¹. Ἀναρωτιέται, ἀκόμα, πῶς δὲν εἶχαν φρικιάσει οἱ 338 σύεδροι, ὅταν ἄκουσαν τὸ στρατιώτη αὐτοκράτορα, τὸν ὁποῖο ἀποκαλεῖ ἀσπιδοφόρον ἱεροθέτην καὶ τὸν ἐν πολέμοις ἐσχολακότα⁶⁶² νὰ μιλᾷ γιὰ τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων καὶ νὰ χειρίζεται θέματα τῆς ἱερωσύνης (πῶς ἂν τῆς ἱερωσύνης αὐτοῦ ἐφείσαντο)⁶⁶³, ἀρμοδιότητες, πὺ θεωρεῖ ὅτι δὲν ἀνήκαν στὸν αὐτοκράτορα.

Ἡ ἐχθρική στάση τῶν πηγῶν πρὸς τὸ νέο ἱεράρχη, κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν ἀπορρέει μόνον ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Συλλαίου εἶχε μετατεθεῖ ἀπὸ μία ἐπισκοπὴ στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως⁶⁶⁴ καὶ ὅτι δὲν προερχόταν ἀπὸ τὸν κλῆρο τῆς πρωτεύουσας, ὅπως ἦταν ἡ συνήθεια. Ἀξίζει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ὑπογραμμίσουμε τὸ διαφορετικὸ, ἰδιαίτερα εὐνοϊκὸ ὕφος τῶν ἰδίων πηγῶν, ὅταν μιλοῦσαν γιὰ τὴ μετάθεση τοῦ Γερμανοῦ ἀπὸ τὴ μητρόπολη Κυζίκου στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως⁶⁶⁵. Εἶναι ἀρκετὰ παράτολμο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ νέος πατριάρχης εἶχε κάποια σχέση μὲ τὸ στρατό, ὡστόσο, ἀξίζει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι, ὅταν οἱ πηγὲς κάνουν λόγο γιὰ τὸν ἱεράρχη αὐτό, ἀναφέρονται παράλληλα καὶ σὲ συνήθειες τῶν στρατιωτῶν, τίς ὁποῖες εἶχαν υἱοθετήσει, μετὰ τὸν πατριάρχη Κωνσταντῖνο, καὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι. Τὸν κατηγοροῦν ὅτι, κατὰ διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορα, ἔπαιρνε μέρος στὰ συμπόσια πὺ διοργάνωνε ὁ κοσμικὸς ἄρχων καὶ σύχναζε στὰ καπηλειά, συνήθειες πὺ δὲν ταίριαζαν βέβαια σὲ ἓναν κληρικὸ⁶⁶⁶. Οἱ ἐμπαθεῖς πρὸς τοὺς εἰκονομάχους πηγὲς δίνουν ἰδιαίτερη ἔμφαση στὸ γεγονός ὅτι οἱ εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι δὲν διέθεταν τὰ γνωρίσματα τοῦ ἰδεώδους ἐπισκόπου, ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν λαϊκῶν. Μὲ ἀφορμὴ, ἄλλωστε, τὴν ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίνου, ὁ Στέφανος Διάκονος ὀνομάζει δύο συνεχεῖς φορεῖς "κοιλιοδούλους" καὶ "γαστροφρονας" τοὺς ὑπὸ τὸν ἱεράρχη αὐτὸν

661. Γεώργιος Μοναχός, 755.

662. Ἴδιοι χαρακτηρισμοὶ γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο χρησιμοποιοῦνται καὶ στὴ βιογραφία τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου (στ. 1112 C): ὁ ἀσπιδοφόρος ἱεροθέτης καὶ ὁ πολέμοις καὶ φόνοις ἐσχολακῶς ἱερουργός.

663. Γεώργιος Μοναχός, 755. Βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 43-55.

664. Κάτι πὺ ἀπαγόρευε ἡ κανονικὴ νομοθεσία, βλ. πὺ πάνω, σ. 78.

665. Βλ. πὺ πάνω, σ. 103.

666. καὶ τοῦτον στεφανίτην ἀντὶ μοναχοῦ ἔπεισε γενέσθαι καὶ κρεῶν μεταλαμβάνειν καὶ καθαρωδῶν ἀνέχεσθαι ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ: Θεοφάνης, 437· ἐν γὰρ τοῖς συμποσίοις αὐτῶν καὶ καπηλείοις, μαστροπικῶς καὶ καθαρωδῶς τῇ τοῦ σκύμνου κελεύσει καθ' ἡμῶν μελετῶσι, σκωπτικῶς οἰωνίζοντες: Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1116 C.

ἐπισκόπους⁶⁶⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὰ κείμενα χρησιμοποιοῦν τοὺς ἀκόλουθους χαρακτηρισμοὺς γιὰ νὰ περιγράψουν τὶς θεολογικὲς ἀπόψεις τοῦ νέου ἱεράρχη: "ὁμοιότροπος", ὡς πρὸς τὴν εἰκονομαχία, "ὁμόφρων" καὶ "ὁμώνυμος"⁶⁶⁸ τοῦ αὐτοκράτορα, χαρακτηριστικὲς ἐκφράσεις ποὺ συνοδεύουν καὶ τοὺς εἰκονομάχους στρατηγούς τῶν θεμάτων⁶⁶⁹.

Στὶς 30 Αὐγούστου τοῦ 766 ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄ συνέλαβε τὸν πατριάρχη Κωνσταντῖνο μὲ τὴν κατηγορία ὅτι εἶχε λάβει μέρος καὶ αὐτὸς στὴ συνωμοσία ποὺ εἶχαν ὀργανώσει δεκαεννέα "ἐπίσημοι ἄρχοντες", ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι ἦταν στρατιωτικοί⁶⁷⁰. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ πατριάρχη στὴ συνωμοσία δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξακριβωθεῖ. Οἱ πηγὲς ἀναφέρουν ὅτι, ὕστερα ἀπὸ ὑπόδειξη τοῦ αὐτοκράτορα, ὁ πατριάρχης κατηγορήθηκε ὅτι δῆθεν εἶχε πληροφορηθεῖ τὶς συζητήσεις γιὰ τὴ συνωμοσία, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξορισθεῖ στὴν Ἱέρεια πρῶτα, κατόπιν στὴν Πρίγκιπο⁶⁷¹ καὶ λίγο ἀργότερα νὰ ἀποκεφαλισθεῖ στὸν Ἰππόδρομο⁶⁷². Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀποδίδει τὸ ἐγχείρημα στὴ "μανίαν" τοῦ αὐτοκράτορα καὶ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος δὲν

667. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1120 Α καὶ 1120 D-1121 Α.

Ὁ συγγραφέας τοῦ *Adversus Cabalinum* (στ. 329 D-332 Α) σκιαγραφεῖ τὶς ἐνασχολήσεις τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων ποὺ ἀφοροῦν ἐμπορικὲς συναλλαγές. Σχετικὰ τώρα μὲ τὴ χρονολόγηση καὶ τὸ συγγραφέα τῶν λεγόμενων δύο παραλλαγῶν τοῦ ἔργου, τῆς σύντομης καὶ τῆς ἐκτενέστερης, βλ. Β. Melioranskij, *Georgii Kiprjanin i Ioann Jerusalemjanin, dva neizvestnych bortsia za Pravoslavije v VIIIom veke*, Ἁγία Πετροῦπολη 1901, 91.- Gero, *Leo III*, 63 σημ. 12, 64 σημ. 16.- Stein, *Bilderstreit*, 144-146.

668. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1112 Β.

669. *προβάλλεται στρατηγούς ὁμόφρονas αὐτοῦ*: Θεοφάνης, 440.

670. Θεοφάνης, 438. Γιὰ τὴ συνωμοσία, βλ. Λουγγῆ, Οἱ «Νεοὶ προσανατολισμοί», 70.

671. Θεοφάνης, 439· Νικηφόρος, 74 (de Boor)-Νικηφόρος, 83 (Mango). Πρβλ. Halina Evert-Kappesowa, «L'Archipel de Marmara comme lieu d'exil», *BF5* (1977), 27-34.

672. Θεοφάνης, 441-442· Νικηφόρος, 75 (de Boor)-Νικηφόρος, 84 (Mango).

Στὸ *Synax. Eccl. CP.* (στ. 856) ὑπάρχει κείμενο ἀφιερωμένο στὴ μνήμη τοῦ εἰκονομάχου πατριάρχη Κωνσταντίνου, μολονότι αὐτὸς εἶχε ἀναθεματισθεῖ τὸ 787 ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Νικαίας (Mansi, τόμ. 13, στ. 400) καὶ ἀπὸ τὸ Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας (σ. 57). Ὁ V. Grumel («La commémoraison des patriarches Constantin le Nouveau et Jean», *AB* 85 (1967), 331-335) ἀποκλείει τὴν πιθανότητα νὰ ἔχει τοποθετηθεῖ στὸ συναξάριο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας μία τέτοια προσωπικότητα, ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος. Διατυπώνει τὴν ἀποψη ὅτι ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ χειρογράφου ἔγραψε λάθος τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου ἀρχιεπισκόπου, παρασυρόμενος ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως (Κωνσταντινούπολη). Ὁ Gero (*Constantine V*, 134) θεωρεῖ, ἀντίθετα, πιθανὸ τὸ συναξάριο νὰ εἶχε γραφεῖ γιὰ τὸν πατριάρχη Κωνσταντῖνο, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὑπέστη αὐτὸ τὸ βίαιο θάνατο.

αναφέρει τους λόγους, για τους οποίους ο αυτοκράτορας είχε οδηγηθεί στην απόφαση αυτή⁶⁷³, μόνον υποθέσεις λοιπόν μπορούμε να κάνουμε για την τύχη του πατριάρχη Κωνσταντίνου. Ἡ ἐκτέλεση πάντως εἶναι μία ποινή πού υποδηλώνει συμμετοχή σὲ συνωμοσία.

Οἱ πηγές δὲν μιλοῦν γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ κλήρου στὴν ἀνάδειξη τοῦ νέου, σκοτεινῆς καταγωγῆς, πατριάρχη Νικήτα (766-780) καὶ ὑπερτονίζουν γιὰ μία ἀκόμα φορά τὴν καθοριστικὴ συμβολὴ τοῦ αυτοκράτορα στὴν ἐκλογὴ του. *Τῇ δὲ ις' τοῦ Νοεμβρίου μηνὸς τῆς αὐτῆς ε' ἰνδικτιῶνος ψήφῳ τοῦ βασιλέως χειροτονεῖται Νικήτας ὁ ἀπὸ Σκλάβων εὐνοῦχος ἀθέσμως πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως*, ἀναφέρει ὁ χρονογράφος⁶⁷⁴, ἐνῶ ὁ Γεώργιος Μοναχὸς δὲν ἐπαναλαμβάνει τὰ ὅσα εἶχε καταγράψει στὴν περίπτωσι τοῦ πατριάρχη Κωνσταντίνου, ἀλλὰ σὲ μία περιεκτικὴ καὶ εὐγλωττῆ φράσι ἀναφέρει: (ὁ θεομισῆς) *ἀντιχειροτονεῖ πάλιν τὸν εὐνοῦχον Νικήταν καὶ Σκλάβον*⁶⁷⁵. Ὁ λόγιος τοῦ δωδέκατου αἰῶνα Ζωναρᾶς⁶⁷⁶ παρερμηνεύοντας τὴ λέξι Σκλάβος ἀναφέρει ὅτι ὁ Νικήτας οὐδ' *ἐξ ἐλευθέρων, ἀλλ' ἐκ δούλων ἔλκοντα τὴν τοῦ γένους σειρᾶν*. Οἱ μελετητὲς θεωροῦν βέβαιον ὅτι ὁ πατριάρχης Νικήτας ἦταν σλαβικῆς καταγωγῆς⁶⁷⁷.

673. Βλ. Gero, *Constantine V*, 134-135. Πρβλ. Καραγιαννόπουλου, *Πολιτικὴ θεωρία*, 63.

674. Θεοφάνης, 440. Ἡ βιογραφία τῆς αυτοκράτειρας Εἰρήνης (σ. 9) ἀναφέρει *Νικήτας ὁ ἀπὸ Σκλάνων εὐνοῦχος*. Πρόκειται βέβαια γιὰ λάθος ἀνάγνωσι· τὸ σωστὸ εἶναι ἀπὸ *Σκλάβων εὐνοῦχος*.

675. Γεώργιος Μοναχὸς, 757. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 440, 453) καὶ ὁ Γεώργιος Μοναχὸς (σ. 757), ἀναφέρουν ὅτι ἦταν ἀπὸ *Σκλάβων εὐνοῦχος*.

676. Ζωναρᾶς, Γ', 352. Ἡ ἐρμηνεία, πού ἐπιχειρεῖ ὁ Ζωναρᾶς, δείχνει ὅτι τὴν ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία ἔγραφε τὴν *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν*, ἡ σημασία τῆς λέξης "σκλάβος" εἶχε ὑποστῇ τὴν ὀριστικὴ μετάπτωσι ἀπὸ ἐθνικὸ σὲ προσηγορικόν. Βλ. Ἄννας Ἀβραμέα, «Σημείωμα γιὰ τὸ ἐθνικὸ ὄνομα «Σλάβος» καὶ τὴ σημασιολογικὴ του ἐξέλιξι στὶς βυζαντινὲς πηγές», *Ἑλληνικά* 25 (1972), 413-414.- Helga Köpstein, «Zum Bedeutungswandel von ΣΚΛΑΒΟΣ/ SCLAVUS», *BF* 7 (1979), 67 κέ.

677. Gero, *Constantine V*, 136.- H. Ditten, «Prominente Slawen und Bulgaren in byzantinischen Diensten (Ende des 7. bis Anfang des 10. Jahrhunderts)», *Studien zum 8. und 9. Jahrhundert in Byzanz* (BBA 51), Βερολίνο 1983, 110, 117. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι οἱ παραλλαγές τοῦ χρονικοῦ τοῦ Λογοθέτη (Λέων Γραμματικός, σ. 186, Θεοδόσιος Μελιτηνός, σ. 128) μνημονεύει τὴ "Σκλαβική" προέλευσι, ἀλλὰ στὴ σλαβικὴ μετάφρασι τοῦ ἔργου δὲν γίνεται καθόλου λόγος γι' αὐτὴν· ἀναφέρεται μόνον ὅτι ἦταν εὐνοῦχος. Βλ. Gero, *Constantine V*, 136 σημ. 100.

Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἀναφέρει ὅτι ἦταν πρεσβύτερος τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ ἄρχων τῶν μοναστηρίων⁶⁷⁸. Ὁ διορισμός τοῦ Νικήτα στὴ θέση τοῦ ἄρχοντος τῶν μοναστηρίων, ὑψηλοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος ποὺ εἶχε σχέση μὲ τὴ διοίκηση καὶ τὴν οἰκονομικὴ διαχείριση τῶν μονῶν τῆς Κωνσταντινούπολης⁶⁷⁹, θὰ μπορούσε νὰ τοποθετηθεῖ στὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ 760, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία εἶναι γνωστὸ ὅτι ἄρχισαν οἱ ἀπηνεῖς διωγμοὶ ἐναντίον τοῦ μοναχικοῦ στοιχείου τῆς Βασιλεύουσας⁶⁸⁰.

Οἱ πηγὲς ὑπερτονίζουν τὴν ἐνεργὸ παρέμβαση τῶν δύο πρώτων εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἀρχιεποῦ τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, κάτι ποὺ θεωροῦν ἀνέργο. Τὴν ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως καθόριζαν πάντοτε οἱ σύγχρονες πολιτικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἐπιταγές⁶⁸¹. Μολονότι ἡ παρέμβαση τοῦ αὐτοκράτορα στὴν ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἶναι πάντοτε ἐμφανὴς στὶς πηγές, στὶς περιπτώσεις τῶν τριῶν διαδόχων τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἀναμφισβήτητη, ὑποδηλώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν πρόθεση τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων νὰ ἀσκήσουν τὴν ἐξουσία τους ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θεσμοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ δώσουν ἓνα σκληρὸ κτύπημα στὴν ἀριστοκρατία τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας.

Ἐξετάζοντας τίς τρεῖς προσωπικότητες, ποὺ κατέλαβαν διαδοχικὰ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν πρώτη εἰκονομαχικὴ περίοδο, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχη ἀκολουθεῖ τὴν κατιούσα: ὁ πρῶτος ὁ Ἀναστάσιος ἦταν ἓνας ἀξιωματοῦχος τοῦ κλήρου, προσηλυτισμένος στὴν εἰκονομαχία, ἐνῶ οἱ Κωνσταντῖνος καὶ Νικήτας ἦταν ἰδιαίτερα σκοτεινῆς προέλευσης. Ἐκτός, λοιπόν, ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶχε ἐπιλεγεῖ ἐσκεμμένα ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα μέσα ἀπὸ τὸν πρωτευουσινάνικο κληρὸ καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἀξιωματοῦχους τοῦ πατριαρχείου, κανεὶς ἄλλος πατριάρχης δὲν ἐκπροσωποῦσε τὸν κληρὸ τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας.

Τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν πρώτη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας κανένας ἐκπρόσωπος τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου δὲν ἀνέβηκε στὸν πατριαρχικὸ

678. Νικηφόρος, 75 (de Boor)-Νικηφόρος, 86 (Mango): *Χρονογραφικὸν Σύντομον*, 119. Τὸ ὅτι ὁ Νικήτας κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος τῶν μοναστηρίων πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλες μεταγενέστερες πηγές· βλ. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 233.

679. Darroutzès, *Ὀφφίκια*, 312.

680. Βλ. πρὸ κάτω, σ. 176.

681. Bréhier, «Recrutement», 223.

θρόνο, ὑποδηλώνει μία ἀλλαγὴ κατεύθυνσης στοὺς πατριαρχεῖο, ἀλλαγὴ ποὺ ξεκίνησε βέβαια μὲ τὴν πρωτοβουλία τῶν δύο Ἰσαύρων εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων. Ἡ ἀριστοκρατία εἶχε ἀπολέσει τὸ προνόμιο νὰ μονοπωλεῖ τὸ πατριαρχικὸ ἀξίωμα. Ἡ ἄνοδος στὸν πατριαρχικὸ θρόνο προσώπων, φυσικὰ τῆς ἀπόλυτης ἀρεσκείας τοῦ αὐτοκράτορα ὑποδηλώνει πρῶτα ἀπὸ ὅλα τὴ δυσαρέσκεια καὶ τὴν καχυποψία τῶν δύο εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων πρὸς τὸν κλῆρο τῆς πρωτεύουσας, ἀπὸ τὸν ὁποῖο συνήθως ἐκλεγόταν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως⁶⁸². Ἀνάλογη προσπάθεια ἔχουμε συναντήσει στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Β΄. Ἄν ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, παραμένοντας πιστὸς στὴν ὀρθοδοξία, δὲν εἶχε ἐπιτύχει, τελικὰ, τὴν ἀναδιαμόρφωση τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες φαίνεται ὅτι κατόρθωσαν νὰ δώσουν μία διαφορετικὴ ὅψη στοὺς βυζαντινὸν κλῆρο καί, χρησιμοποιώντας τὸ πρόσχημα⁶⁸³ τῆς εἰκονομαχίας, ἐπιδίωξαν τὶς βαθεῖες ἀλλαγές στὴν Ἐκκλησία, τὶς ὁποῖες περιγράφει ὁ πατριάρχης Νικηφόρος· ἀπεικονίζοντας τὴν κατάσταση τοῦ κλήρου καὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θεσμοῦ αὐτὸ τὸν καιρὸ, γράφει ὅτι οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες "χρησιμοποίησαν τοὺς εἰκονομάχους ἱερεῖς καὶ ἐπισκόπους ὡς ὀλέθρια ὄργανα τῆς ὕβρεως καὶ τῆς κακώσεως γιὰ τὸν ἀφανισμὸ τῶν εὐσεβούντων", ἐνῶ "ὁ κλῆρος ἔδειχνε ὅτι εἶχε ἀπαρνηθεῖ τελείως τὸ κανονικὸ δίκαιο καὶ ὑπῆκουε μόνον στοὺς πολιτικοὺς νόμους"⁶⁸⁴. Οἱ δύο πρῶτοι Ἰσαυροὶ εἰκονομάχοι προχώρησαν ἓνα βῆμα παραπάνω ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄, "ἀλώνοντας" τὸν κοσμικὸ κλῆρο καὶ ἐπιχειρώντας, - μόνον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ - ἐπίθεση στοὺς μοναχικὸν κλῆρο.

Ὁ αὐτοκράτορας Λέων Δ΄ (775-780), τοῦ ὁποῖου ἡ βασιλεία θεωρεῖται ὡς ὁμαλὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν εἰκονομαχία στὴν εἰκονολατρία, προώθησε στὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Παῦλο (780-784), ἐκφραστὴ τοῦ συναινετικοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς⁶⁸⁵. Στὰ ἴδια πλαίσια ἐντάσσεται καὶ ἡ πληροφορία ποὺ παραθέτει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, Λέων Δ΄, εἶχε διορίσει σὲ ἐπισκοπικὰς ἑδρες ἡγουμένους, ἴσως, καὶ ἀπὸ αὐτοὺς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν διωχθεῖ ἀπὸ τὸν πατέρα του⁶⁸⁶. Ὁ νέος πατριάρχης Κωνσταντινου-

682. Bréhier, «Recrutement», 222.

683. Hélène Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Παρίσι 1975, 29.

684. *Καὶ ὥσπερ ὀργάνοις τῆς ἀπωλείας αὐτῶν κατὰ τῆς τῶν εὐσεβούντων συγχρῶνται ὕβρεως καὶ κακώσεως· ὥσπερ γὰρ τῆς δωρεᾶς τοῦ Πνεύματος τὴν κρίσιν τέλεον ἡρνημένοι, καὶ πᾶσαν ἱερὰν καὶ κανονικὴν θεσμοθεσίαν ἡτετηκότες, καὶ πάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐκοσμίας καὶ τάξεως ἐπιλεησμένοι, πολιτικοῖς νόμοις καὶ πράγμασι χρῶνται, καὶ ἄρχουσι τοῖς κοσμικοῖς ὑποπεπτῶκας*: Ἀντιρρητικὸς τρίτος, στ. 504 Α.

685. Speck, *Konstantin VI.*, 99.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 181.

πόλεως καταγόταν από τη Σαλαμίνα της Κύπρου⁶⁸⁷ ήταν αναγνώστης⁶⁸⁸, μάλλον της Ἀγίας Σοφίας, και αντιπροσώπευε τὸν πρωτευουσιάνικο κληρο, κάτι πού θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει ὅτι ὁ Λέων Δ΄, λαμβάνοντας ὑπόψη τὶς περιστάσεις τῆς ἐποχῆς του, ἀπέφυγε νὰ συνεχίσει τὴν πολιτικὴ τῶν δύο προκατόχων του, σχετικὰ μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

Τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη, χρησιμοποιώντας τοὺς ἀκόλουθους χαρακτηρισμούς, δείχνει ἐμφανῶς τὴν εὐνοιά του πρὸς τὸ νέο πατριάρχη: *λόγω καὶ πράξει διαλάμπων, τίμιος*⁶⁸⁹ καὶ στὴ συνέχεια τὸν ἀποκαλεῖ *σεβάσμιο* καὶ *ἐλεήμονα*⁶⁹⁰, ἀλλὰ ποτὲ δὲν τὸν χαρακτηρίζει ὡς εὐσεβῆ⁶⁹¹, ἐφόσον μὲ τὴν ἄνοδό του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο εἶχε ὑπογράψει τὴν πίστη του στὴν εἰκονομαχία⁶⁹². Ὁ πολὺ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς χωρὶς κανένα δισταγμὸ τὸν χαρακτηρίζει ὡς ὀρθόδοξο⁶⁹³, ἐνῶ ὁ Γεώργιος Μοναχὸς στὸ οἰκεῖο τμῆμα δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὴν ἄνοδο τοῦ πατριάρχη Παύλου. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, σὲ ἐπιστολὴ πού ἀπηύθυνε στὸν Στέφανο ἀναγνώστη, κάνοντας λόγο γιὰ τοὺς ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν χειροτονηθεῖ στὴ διάρκεια τῶν χρόνων τῆς εἰκονομαχίας ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Γερμανοῦ, γράφει: *Τί γάρ καὶ οἱ ἐν μέσῳ τρεῖς αἵρετικοί*,⁶⁹⁴ ἐννοώντας τὸν Ἀναστάσιο, τὸν Κωνσταντῖνο καὶ τὸν Νικήτα. Δὲν συγκαταλέγει, δηλαδή, ἀνάμεσα στοὺς εἰκονομάχους πατριάρχες καὶ τὸν Παῦλο. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο μπορεῖ κανεὶς νὰ διαπιστώσει εὐκολα, εἶναι ὅτι οἱ πηγές, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ζωναρᾶ, ἀποφεύγουν νὰ περιγράψουν ἀνοικτὰ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τοῦ νέου πατριάρχη.

686. *ὄθεν καὶ μητροπολίτας ἐκ τῶν ἀββάδων ἐν τοῖς πρωτίστοις θρόνοις προεβάλετο*: Θεοφάνης, 449.

687. *Βίος Ταρασίου*, 397.

688. Θεοφάνης, 453.

689. Θεοφάνης, 453. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη (σ. 408) χρησιμοποιεῖ τοὺς ἴδιους χαρακτηρισμοὺς γιὰ τὸν πάπα Γρηγόριο Β΄ (715-730), γνωστὸ εἰκονολάτρη: *Γρηγόριος ὁ πανίερος ἀποστολικὸς ἀνὴρ καὶ Πέτρου τοῦ κορυφαίου σὺνθρονος, λόγω καὶ πράξει διαλάμπων*.

690. *σεβάσμιος γὰρ ὁ ἀνὴρ καὶ ἐλεήμων ὑπὲρ μέτρον καὶ πάσης αἰδοῦς ἄξιος*: Θεοφάνης, 458.

691. Οὔτε τὸ *Συνδικόν* τῆς Ὁρθοδοξίας δὲν τὸν μνημονεύει ἀνάμεσα στοὺς προμάχους τῆς ὀρθοδοξίας.

692. Θεοφάνης, 457· Γεώργιος Μοναχός, 767. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 240.

693. Ζωναρᾶς, Γ΄, 356.

694. *Ἐπιστολὲς Θεοδώρου Στουδίτου*, σσ. 1104 C καὶ ἀρ. 53, 157 (Fatouros).

Στις 31 Αὐγούστου τοῦ 784 παραιτήθηκε ἀπὸ τὸ ἀξίωμά του ὁ μετριοπαθὴς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Παῦλος. Ὁ χρονογράφος παραδίδει ὅτι ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία εἶχε θορυβηθεῖ μὲ τὴν ἐνέργεια αὐτῆ τοῦ πατριάρχου καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη μετέβη στὴ μονὴ Φλώρου, ὅπου εἶχε καταλύσει ὁ μέχρι τότε ἐπικεφαλῆς τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, ζητώντας τοὺς λόγους τῆς παραίτησής του⁶⁹⁵. Ὁ παραιτηθεὶς ἱεράρχης προέβαλλε συνεχῶς τὸ ἐπιχείρημα τῆς μετανοίας⁶⁹⁶, ὅπως μὴ ὡς ἱερέα μὲ κολάση σιγήσαντα ἕως τοῦ νῦν καὶ μὴ κηρύξαντα τὴν ἀλήθειαν τῷ φόβῳ τῆς μανίας ὑμῶν⁶⁹⁷. Λίγο ἀργότερα, ὁ τέως πατριάρχης Παῦλος πέθανε καὶ ὁ θάνατός του εἶχε προξενήσει πολὺ θρῆνο στὴν "βασιλείαν" καὶ "στοὺς εὐσεβεῖς ἀνθρώπους τῆς πολιτείας"⁶⁹⁸. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀφήγηση, σχετικὰ μὲ τὴ λήξη τῆς θητείας τοῦ ἱεράρχου αὐτοῦ, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, εὐλόγα θὰ μπορούσε νὰ ἀναρωτηθεῖ κανεὶς, τί ἦταν αὐτὸ ποὺ ἔκανε τὸ ἰδιαίτερα εἰκονόφιλο αὐτὸ κείμενο νὰ ἀποδώσει τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ "σεβασμίου" σὲ ἓναν δηλωμένο εἰκονομάχο καὶ νὰ ἰσχυρίζεται μάλιστα ὅτι ὁ θάνατός του εἶχε προκαλέσει θρῆνο στοὺς ὀρθόδοξους αὐτοκράτορες καὶ στοὺς "εὐσεβεῖς" τῆς πολιτείας;

Ἄς γυρίσουμε στὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη. Σύμφωνα μὲ τὴ μοναδικὴ αὐτῆ, σύγχρονη μὲ τὰ γεγονότα πηγὴ, ὁ Παῦλος εἶχε ἀποδεχθεῖ τὸ ὕψιστο ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα μὲ τὴ βία καὶ ὕστερα ἀπὸ πολλὰ παρακλήσεις⁶⁹⁹, χωρὶς ὅμως νὰ ἐξηγεῖ ἀπὸ ποιὸν εἶχε πιεσθεῖ. Ὁ Παῦλος εἶχε ἀνέλθει, τελικὰ, στὸν πατριαρχικὸ θρόνο στίς 20 Φεβρουαρίου τοῦ 780 καὶ λίγο μετὰ

695. Θεοφάνης, 457· Γεώργιος Μοναχός, 767· *Βίος Ταρασίου*, 397-398· *Μικρὸς Ἀπολογητικὸς*, στ. 840 Α. Ἀνάλογη πληροφορία δὲν διασώζει ὁ *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας*, σ. 72, παρόλο ποὺ ἀναφέρει τὴν παραίτηση τοῦ πατριάρχου Παύλου. Βλ. Germaine da Costa-Louillet, «Saints de Constantinople aux VIIIe, IXe et Xe siècles», *Byzantion* 24 (1954), 224, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ πατριάρχης Παῦλος δὲν εἶχε μετανοήσει γιὰ τὶς εἰκονομαχικὲς πεποιθήσεις του, ἀλλὰ οἱ πηγὲς ἐπιδιώκουν νὰ δώσουν τὴν εἰκόνα ἐνὸς μετανοημένου ἱεράρχου. Βλ. ἐπίσης, Speck, *Konstantin VI.*, 132.

Δὲν εἶναι γνωστὸ, ἂν ὁ πατριάρχης Παῦλος ἐπέλεξε τυχαῖα τὴ μονὴ Φλώρου ὡς τόπο μετανοίας. Ἀξιωματικὸν εἶναι πάντως ὅτι ἡ μονὴ αὐτὴ εἶχε λάβει μέρος στὴν πρώτη ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ τὸ 695, ὅπως εἶδαμε, καὶ ἀργότερα ὑπέστη διωγμὸ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Ε΄· βλ. πρὶν κάτω, σ. 178.

696. Θεοφάνης, 457· Γεώργιος Μοναχός, 768· *Βίος Ταρασίου*, 397-398· *Μικρὸς Ἀπολογητικὸς*, στ. 840 Α.

697. Θεοφάνης, 457-458.

698. Θεοφάνης, 458.

699. Θεοφάνης, 453.

τιμωρήθηκαν αξιωματούχοι⁷⁰⁰ από το πολύ στενό αυτοκρατορικό περιβάλλον, της προσωπικής ασφαλείας του αυτοκράτορα, με άφορμή τάχα ότι ήταν οικονομολάτρες. Ο μεταγενέστερος Κεδρηνός, αντλώντας, ίσως, από διαφορετική πηγή⁷⁰¹, αφήνει να υπονοηθεί ότι η αυτοκράτειρα Ειρήνη ήταν, επίσης, αναμειγμένη στη συνωμοσία του 780⁷⁰². Η συνωμοσία έναντιον του αυτοκράτορα συμπίπτει χρονικά με την άνοδο του Παύλου στον πατριαρχικό θρόνο και συνδέεται με τη στροφή της πολιτικής του Λέοντος Δ' έναντιον των εικόνων⁷⁰³, κάτι που μάς επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ίσως και εκκλησιαστικοί κύκλοι από την πλευρά του πατριαρχείου συμμετείχαν στη συνωμοσία.

Λίγους μήνες αργότερα, ο αυτοκράτορας Λέων Δ' πέθανε κάτω από πολύ περιέργες συνθήκες: *Λιθομανής ύπαρχων λίαν ήράσθη του στέμματος της μεγάλης εκκλησίας και λαβών έφορσεσεν αυτό. και εξήλθον άνθρακες επί την κεφαλήν αυτού, και ληφθείς σφοδρώ πυρετώ τέθνηκε* ⁷⁰⁴. Άξιοπρόσεκτη στο απόσπασμα, που μόλις παρατέθηκε, είναι ή ανάμειξη της Μεγάλης Έκκλησίας σ' αυτόν τον παράδοχο θάνατο του αυτοκράτορα. Στο έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου "Πρός τον ίδιον υιόν Ρωμανόν" ύπάρχει συμπληρωματική φράση για τις δικαιοδοσίες του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως στη χρήση

700. *τῇ δὲ μέσῃ ἑβδομάδι τῶν νηστειῶν ἐκρατήθη Ἰάκωβος πρωτοσπαθάριος καὶ παπίας καὶ Στρατήγιος καὶ Θεοφάνης οἱ κουβικουλάριοι καὶ παρακοιμώμενοι, Λέων τε καὶ Θωμᾶς, κουβικουλάριοι καὶ οὗτοι, (...) ὡς προσκυνοῦντες (τὰς ἀγίας καὶ) σεπτὰς εἰκόνας· Θεοφάνης, 453. Βλ. Rochow, Theophanes, 226. Για τὰ ἀξιώματα αὐτά, βλ. Oikonomidēs, Listes, 301, 305.*

701. Για τὴν ἐνδεχόμενη ὑπαρξὴ κάποιου ἀγιολογικοῦ κειμένου γιὰ τὸν Θεοφάνη κουβικουλάριο ὡς πηγὴ τοῦ Κεδρηνοῦ, βλ. W. Treadgold, «An Indirectly Preserved Source for the Reign of Leo IV», *JÖB* 34 (1984), 69-76.

702. *Τῇ δὲ μέσῃ ἑβδομάδι τῶν νηστειῶν εὗρεν ἐν τῷ προσκεφαλαίῳ Εἰρήνης τῆς γυναικὸς αὐτοῦ εἰκόνας δύο, ἃς θεωρήσας καὶ ἀνακρίνας εὗρεν ὅτι ὁ παπίας τοῦ παλατίου εἰσεκόμισεν αὐτὰς καὶ τινες ἄλλοι τῶν πριμικηρίων· οὓς βασάνοις πλείσταις καὶ τιμωρίαις καθυπέβαλε· Κεδρηνός Β', 19.*

703. Θεοφάνης, 453· Γεώργιος Μοναχός, 765.

704. Θεοφάνης, 453. Ὁ Βίος τῆς αυτοκράτειρας Εἰρήνης (σ. 9) ἐπαναλαμβάνει τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος (*De Administrando Imperio*, 13, 61-72, 68) κάνει λόγο γιὰ τὸ τραγικὸ ὅσο καὶ παράδοχο τέλος τοῦ αυτοκράτορα Λέοντος Δ', τὸ ὁποῖο θεωρεῖ ὡς θεῖα τιμωρία γιὰ τὸν ἱερόσυλο αυτοκράτορα καὶ παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴ γιὰ τοὺς ἐπόμενους αυτοκράτορες. Γιὰ μία νέα ἐρμηνεία στὸ κεφάλαιο 13 τοῦ *De Administrando Imperio*, βλ. Τ. Λουγγῆ, *Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου De Administrando Imperio (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν)*. Μία μέθοδος ἀνάγνωσης, Θεσσαλονίκη 1990, 50-60.

τῶν στεμμάτων: Λέων (...) ἀβούλῳ τόλμῃ χρησάμενος ἐν τῶν τοιούτων ἀνελάβετο στεμμάτων⁷⁰⁵, δεσποτικῆς μὴ παρουσίας ἐορτῆς καὶ δίχα γνώμης τοῦ πατριάρχου τοῦτο περιεβάλετο⁷⁰⁶. Ὁ ξαφνικὸς καὶ παράξενος αὐτὸς θάνατος τοῦ αὐτοκράτορα ἔχει δημιουργήσει ἀρκετὰ δικαιολογημένες ὑποψίες ὅτι ἦταν ἀποτέλεσμα ἑνὸς μελετημένου σχεδίου⁷⁰⁷ τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιαστικῶν κύκλων, στὸ ὁποῖο πολὺ πιθανὸν νὰ ἦταν ἀναμεμειγμένος ὁ κλῆρος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἴσως, καὶ ὁ πατριάρχης.

Ὑστερα ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἱεράρχες, τοὺς διορισμένους ἄμεσα ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ χωρὶς τὴν ἔγκριση τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ τοποθέτηση τοῦ Παύλου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς μία νέα ἀρχὴ γιὰ τὸν πατριαρχικὸ θεσμό. Κοσμικὴ ἐξουσία καὶ Ἐκκλησία ἔδειχναν νὰ συμβιώνουν ἀρμονικά. Ὡστόσο, παρὰ τὴ φαινομενικὴ ἀρμονία φαίνεται ὅτι κοσμικὴ ἐξουσία καὶ κλῆρος ἦταν ἀκόμα στὸ στάδιο τῆς ἀντιπαλότητας. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι, μὲ τὴν ὑποπτη, κατὰ τὴ γνώμῃ μου, στάση, ποὺ ἐνδεχομένως κράτησαν στὴν ἀπροσδόκητὴ λήξῃ τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Δ΄, συνιστοῦσαν ἓνα εἶδος ἀπειλῆς γιὰ ὅποιον αὐτοκράτορα ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐπαναφέρει τὴν εἰκονομαχίαν⁷⁰⁸. Ἀπὸ τὴν

705. Ὁ Λέων Γραμματικὸς (σ. 192), ὁ Θεοδόσιος Μελιτηνὸς (σ. 132) καὶ ὁ Ζωναρᾶς (Γ΄, 357) ἰσχυρίζονται ὅτι αἰτία ἦταν τὸ στέμμα ποὺ εἶχε ἀφιερώσει ὁ αὐτοκράτορας Μαυρίκιος (582-602) στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ (Θεοφάνης, 281). Ὁ Κεδρηνὸς (Β΄, 20) ἀναφέρει ὅτι τὸ στέμμα ἦταν τοῦ αὐτοκράτορα Ἡρακλείου.

706. *De Administrando Imperio*, 13, 61-64, σ. 68.

707. Διονυσίας Μισίου, «Ἡ Εἰρήνη καὶ τὸ "παραδόξως" τοῦ Θεοφάνη. Συμβολὴ στὴ συνταγματικὴ θέση τῆς βυζαντινῆς αὐγούστας», *Βυζαντινά* 10 (1980), 176 σημ. 25.

708. Ὁ ἴδιος ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Εὐπρεπιανὸ [Ἐπιστολὴς Θεοδώρου Στουδίτου, στ. 1032 D καὶ ἀρ. 36, 103 (Fatouros)], κατηγοροῦσε ἄμεσα τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Σ΄, ὁ ὁποῖος, ἀρχικά, ὑποστήριξε τὸν εἰκονομαχικὸ στράτο, ὅτι οὐσιαστικὰ ἤθελε νὰ ἐπαναφέρει τὴν εἰκονομαχίαν: τοῦ βασιλέως ἄλλο θέλοντος, ἡγουν μοιχεύειν, ἢ αἰρετίζειν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μιχαὴλ μοναχός, συγγραφέας μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ Βίου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου (στ. 142D-144 A), ἀφήνει νὰ ὑπονοηθεῖ κάτι παρόμοιο. Πρβλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 192-193.

Σχετικὰ τώρα μὲ τὸ δευτέρου γάμο τοῦ αὐτοκράτορα μὲ τὴν κουβικουλαρίαν Θεοδότη, ὁ ὁποῖος θεωρήθηκε μοιχεία, ἀφοῦ ὁ πρῶτος γάμος του μὲ τὴν Μαρία δὲν εἶχε λυθεῖ κανονικά, βλ. Θ. Κορρέ, *Τὸ ζήτημα τοῦ δευτέρου γάμου τοῦ Κωνσταντίνου Σ΄. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὰ τέλη τοῦ Η΄ αἰῶνος*, Θεσσαλονίκη 1975.- Speck, *Konstantin VI.*, 251 κέ.- Διονυσίας Μισίου, «Δύο Βυζαντινοὶ καθεστωτικοὶ ὁροὶ (Αὐγούστα καὶ Βασίλισσα)», *Βυζαντινά* 2 (1982), 138 κέ.

ἀπειλή αὐτὴ βέβαια ἀποκλειόταν ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, ἡ ὁποία εἶχε ἤδη ἐκδηλώσει ἔμπρακτα τὶς ὀρθόδοξες θρησκευτικὲς τῆς πεποιθήσεις.

Ὡστόσο, τὸ ὄνομα τοῦ Ταρασίου πρέπει νὰ ἀκουγόταν τότε ἀρκετὰ συχνὰ στοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ὡς τὸ ἐπικρατέστερο γιὰ τὴ θέση τοῦ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Βίος Ταρασίου⁷⁰⁹ καὶ ὁ Βίος Ἰωάννου τῆς Γοθθίας⁷¹⁰ παρέχουν τὴν πληροφορία ὅτι κατὰ τὴ συνομιλία τοῦ Παύλου μὲ τὴν αὐτοκράτειρα στὴ μονὴ Φλώρου, ὁ Παῦλος ὑπέδειξε στοὺς αὐτοκράτορες τὸν Ταράσιο ὡς τὸ μοναδικὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ ἀποδώσει καὶ πάλι στὴν Ἐκκλησία τὸ "ἀρχαῖον κάλλος"⁷¹¹.

709. *Βίος Ταρασίου*, 398. Βλ. Germaine Da Costa-Louillet, «Saints», 224, ὅπου ἡ μνεία τοῦ Βίου Ταρασίου, θεωρεῖται ὡς ἐπινόηση τοῦ Ἰγνατίου, συγγραφέα τοῦ Βίου, γιὰ νὰ ἰσχυροποιήσει τὴ θέση τοῦ ἡρώα του. Βλ. καὶ Speck, *Konstantin VI.*, 134 σημ. 240.

710. *Βίος Ἰωάννου Γοθθίας*, στ. 191.

711. *Βίος Ταρασίου*, 398.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΛΟΝΙΣΜΟ ΣΤΑ ΝΕΑ ΛΑΜΠΡΑ ΠΕΠΡΩΜΕΝΑ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ

(μέσα 8ου-9ου αιώνα)

Σ'. Ἡ "ἄλωση" τῶν μονῶν τῆς Κωνσταντινούπολης κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας.

Ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', ὅταν τὰ μοναστήρια προέβαλαν ὡς πολιτικά ὄρμητήρια τῆς ἀριστοκρατίας, μέχρι τὴν ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐξαπέλυσε τοὺς γνωστοὺς διωγμοὺς ἐναντίον τῶν μοναχῶν, οἱ πηγὲς διασώζουν ἐλάχιστες πληροφορίες γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης.

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 730 ὁ πατριάρχης Γερμανὸς ἀναγκάσθηκε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ ἀξίωμά του καὶ ἀποσύρθηκε στὸ μοναστήρι τῆς Χώρας, στὸν γονικὸν οἶκον του, Πλατάνιον⁷¹², λίγο ἔξω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Πρόκειται γιὰ τὴ μοναδικὴ μνεία τῶν ἱστοριογραφικῶν κειμένων σχετικὰ μὲ τὰ μοναστήρια, λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἄνοδο τῶν ἐκπροσώπων τοῦ στρατοῦ στὴν ἐξουσία⁷¹³.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὰ δεδομένα τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, ποὺ ἀφοροῦν τὴ ζωὴ καὶ τίς δραστηριότητες ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν καὶ ἔδρασαν αὐτὴ τὴν ἐποχή, εἶναι δυνατόν νὰ καταστοῦν ἰδιαίτερα οὐσιαστικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν κατάσταση τῶν μονῶν γενικά, ἀλλὰ καὶ γιὰ τίς συνθήκες

712. Θεοφάνης, 409. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 128. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος [58 (de Boor)-Νικηφόρος, 62 (Mango)] ἀναφέρει ἐπὶ τὸν πατρικὸν οἶκον γενόμενος αὐτοῦ τὸν τῆς ζωῆς διετέλεσε χρόνον, χωρὶς νὰ προσδιορίζῃ τὸν τόπο, ὅπου βρισκόταν ὁ πατρικὸς οἶκος.

713. Γιὰ τὴν «προβολὴ τοῦ στρατιωτικοῦ παράγοντος», βλ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, 82.- Λουγγή, «Δοκίμιο», 168 κέ.

που επικράτησαν στη βυζαντινή κοινωνία μετά την "προβολή του στρατιωτικού παράγοντος" και την επιβολή της εικονομαχίας, μία δεκαετία περίπου αργότερα.

Ο Στέφανος Διάκονος, που έγραψε το Βίο του Στεφάνου του Νέου το 806/7 ή 808/9⁷¹⁴, προσφέρει σαφή εικόνα της στάσης των κατοίκων της βυζαντινής πρωτεύουσας, λίγο μετά το πρώτο εικονομαχικό διάταγμα (726/7)⁷¹⁵ του αυτοκράτορα Λέοντος Γ'. Η Κωνσταντινούπολη *διέμεινεν αίρετίζουσα*⁷¹⁶ και πολλοί εύσεβεις και ὁρθόδοξοι ἄφηναν τὴν πόλιν τους γὰρ νὰ μεταικήσουν σὲ ὁρθόδοξες *κωμοπόλεις*⁷¹⁷. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς ὁδὸ σωτηρίας εἶχαν σκεφθεῖ νὰ ἀκολουθήσουν καὶ οἱ γονεῖς τοῦ Στεφάνου· βλέποντας, ὅμως, ὅτι ἡ εἰσαγωγή τοῦ γιου τους σὲ κάποιο μοναστήρι τῆς πρωτεύουσας θὰ χροنىζε, ἐπειδὴ ἐπικρατοῦσε τότε *ταραχή*⁷¹⁸, ἀποφάσισαν νὰ μεταβοῦν στὸ ναύσταθμο τῆς Χαλκηδόνας καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ πάρουν τὴν ὁδὸ ποὺ ὡδηγοῦσε στὸ ὄρος Αὐξεντίου τῆς Βιθυνίας. Ὅσο γιὰ τὰ γυναικεῖα μέλη τῆς οἰκογένειας τοῦ Στεφάνου, ἡ μία ἀδελφὴ εἶχε ἤδη καρεῖ μοναχὴ σὲ ἓνα μοναστήρι τῆς Βασιλεύουσας καὶ ἡ δευτέρη μαζί με τὴ μητέρα ἐκάρηνσαν μοναχὲς μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα στὴ μονὴ Τριχιναρῆας, κοντὰ στὴ μονὴ Αὐξεντίου⁷¹⁹.

Ένας ἄλλος περίπου σύγχρονος μετὸν πρωτομάρτυρα τῆς εἰκονομαχίας Στέφανο, ὁ εὐγενὴς Στέφανος, ὁ ὁποῖος εἶχε φθάσει στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα στὰ χρόνια τοῦ Λέοντος Γ' καὶ εἶχε παρὰμείνει γιὰ ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα

714. Οἱ ἡμερομηνίες προέρχονται ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ ἰδίου τοῦ συγγραφέα (*Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1072 C), ὁ ὁποῖος μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι γράφει 42 χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἡρώα του, τὸ 764/5 κατὰ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 436) ἢ τὸ 766/7 κατὰ τὸ Βίο τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου. Βλ. Ševčenko, «Hagiography», 115 σημ. 15.- Rouan, «Une lecture "iconoclaste"», 421-423. Βλ. ἐπίσης, G. Huxley, «On the Vita of St. Stephen the Younger», *GRBS* 18 (1977), 97-108.

715. M. Anastos, «Leo III's Edict against the Images in the Year 726-27 and Italo-Byzantine Relations between 726-730», *BF* 3 (1968), 5-41 (= *Studies ...*, ἀρ. VII)· ὁ Ostrogorsky (*Geschichte*, 136 σημ. 1) τοποθετεῖ τὸ γεγονὸς τέσσερα χρόνια ἀργότερα (729/30). Βλ. ἐπίσης, Dölger, *Regesten*, ἀρ. 290, γιὰ τὸ ἔτος 726.

716. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1088 A.

717. *Ἀθυμούντων δὲ οὐ μικρῶς τῶν ἐν αὐτῇ εὐσεβῶς καὶ ὁρθοδόξως οἰκούντων, ἀπάραντες οὐκ ὀλίγοι τῆς ἐνεγκαμένης, ἐπὶ τὰς ὁρθοδόξους κωμοπόλεις μετώκησαν.* *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1088 A.

718. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1088 A.

719. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1093 C-D. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 45-46.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 171.

κοντὰ στὸν πατριάρχη Γερμανό, καὶ πλεῖστα παρ' αὐτοῦ εἰς ὠφέλειαν προσλαβῶν⁷²⁰, κατευθύνθηκε ἐπίσης στὴ Βιθυνία. Ἐκεῖ ὁ χρηστός σύμβουλος τοῦ ἱεράρχη αὐτοῦ, ἔκτισε τὴ μονὴ τοῦ Χηνολάκκου, πλήθη μοναχῶν συναθροίσας⁷²¹. Δὲν γίνεται σαφὲς ἀπὸ τὸ ἀγιολογικὸ κείμενο, πότε ἀκριβῶς ὁ εὐγενὴς Στέφανος ἐγκατέλειψε τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, ἀλλὰ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι λογικὴ ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ μετοίκηση εἶχε γίνει γύρω στὸ 730, ἐποχὴ τῆς παραίτησης τοῦ Γερμανοῦ ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ ἀξίωμα.

Τὰ γεγονότα, πού ἀφηγεῖται ὁ Στέφανος διάκονος, τοποθετοῦνται μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ στὴ Χαλκὴ πύλη (726)⁷²² -τὸ σύμβολο τῆς ὀρθόδοξης πίστεως τοῦ ἐκάστοτε βασιλεύοντος αὐτοκράτορα⁷²³ - καὶ τὴν ἀντικατάστασή της μὲ ἓναν σταυρό⁷²⁴. Εἴτε τὸ γεγονὸς τῆς καταστροφῆς τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ στὴ Χαλκὴ ἀνάγεται στὶς μυθικὲς διηγήσεις⁷²⁵, οἱ ὁποῖες

720. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 392.

721. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 392. Βλ. Grumel-Darrouzès, *Regestes*, ἀρ. 331, χωρὶς χρονολογικὴ ἔνδειξη. Γιά τὴ μονὴ Χηνολάκκου, τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας συνδέεται καὶ μὲ τὸ μεταγενέστερο πατριάρχη Μεθόδιο (843-847), βλ. Janin, *Grands Centres*, 189.- Germaine da Costa-Louillet, «Saints», 454 σημ. 2. Ὁ Ruggieri (*Religious Architecture*, 211) τὴν κατατάσσει στὶς ἀταύτιστες, ἀλλὰ θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι ἦταν κοντὰ στὴν πρωτεύουσα.

722. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 408-9) τοποθετεῖ τὸ γεγονὸς στὰ χρόνια 725/726 (βλ. Rochow, *Theophanes*, 127), ἐνῶ ὁ Βίος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου (στ. 1088 Α) μετὰ τὸ 730, ὅταν εἶχε ἤδη ἀνέλθει στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ὁ Ἀναστάσιος. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος στὴν *Ἱστορίαν Σύντομον* δὲν κάνει λόγο γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς εἰκόνας ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα, κάτι πού ἀναφέρουν ὁ Γεώργιος Μοναχὸς (σ. 742) καὶ ὁ *Βίος Μαρτύρων Κωνσταντινούπολης*, γραμμένος μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀνεύρεση τῶν λειψάνων τῶν ἁγίων αὐτῶν τὸ 869 ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἰγνάτιο (847-858, 867-877), μετὰ τὸ σεισμὸ τοῦ ἰδίου ἔτους. Γιά τὶς πηγὲς πού διασώζουν τὸ γεγονὸς, βλ. Auzéry, «La destruction», 446-472.

723. A. Grabar, *L'iconoclasme byzantin, Dossier archéologique*, Παρίσι 1984, 150-151.

724. Βλ. Moorhead, «Iconoclasm», 165-179.- Speck, «Γραφαῖς ἡ Γλυφαῖς», 240 κέ.

Ἀνάλογο ἐπίγραμμα διασώζει ὁ Θεόδωρος Στουδίτης: *Ἐλεγχος καὶ Ἀνατροπὴ*, στ. 437 C, 461 A-B. Βλ. S. G. Mercati, «I. Sull'epigramma di Metodio Patriarca Eīs tēn eikōna tēs Χαλκῆς. II. Sull' epigramma Eīs tōn σταυρὸν falsamente attribuito a Metodio Patriarca», *Bessarione* 24 (1920), 192-199 (= *Collectanea Byzantina*, Bari 1970, τόμ. Β', 209-216). Βλ. ἐπίσης, W. Hörandner, «Visuelle Poesie in Byzanz. Versuch einer Bestandsaufnahme», *JÖB* 40 (1990), 1-22.

725. Ἡ Marie France Auzéry («La destruction», 445-492) ἐξετάζοντας τὶς πηγὲς, ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι ἡ ἱστορία τῆς καταστροφῆς τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ τῆς Χαλκῆς ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ' εἶναι πλαστή, ἐφόσον ἡ εἰκόνα κατασκευάσθηκε ἀρκετὰ

ἀφοροῦσαν τοὺς δύο πρώτους Ἰσαύρους αὐτοκράτορες καὶ εἶχαν δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὴν εἰκονόφιλη παράταξη, ποὺ τελικὰ ἐπικράτησε⁷²⁶, εἴτε ὅχι, ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία γιὰ τὴ μελέτη μας εἶναι ὅτι ἀνάμεσα στὰ χρόνια 726-730 ἡ ἐκστρατεία τοῦ Λέοντος Γ΄ ἐναντίον τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων εἶχε δημιουργήσει δυσαρέσκειες μέσα στὴν αὐτοκρατορία, ὅπως διατείνονται ἄλλωστε καὶ οἱ πηγές⁷²⁷. Ἡ *ταραχὴ* τοῦ τυράννου, ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ βιογράφος ὡς ἀφορμὴ τῆς ἐσωτερικῆς μετανάστευσης, δὲν θὰ πρέπει νὰ δηλώνει σὲ καμμία περίπτωση διωγμοὺς ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα, ὁμοίους μὲ αὐτοὺς ποὺ διεξήχθησαν ἀργότερα, ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε΄⁷²⁸, ἐναντίον τῶν μοναχῶν. Μᾶλλον πρόκειται γιὰ μία ἀναταραχὴ, ποὺ προῆλθε μετὰ τὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα καὶ ἀφοροῦσε αὐστηρὰ τοὺς *εὐσεβεῖς καὶ ὀρθοδόξους οἰκοῦντας*, οἱ ὅποιοι ἄλλωστε εἶχαν ἐναντιωθεῖ περισσότερο στὴν πολιτικὴ του. Ἐξάλλου, τὰ πρῶτα μέτρα ἐναντίον τῶν εἰκόνων ἀνακοινώθηκαν τὴν ἴδια περίπου χρονικὴ περίοδο, κατὰ τὴν ὁποία ὁ νεαρὸς τότε Στέφανος ἀσπάσθηκε τὸ μοναχισμό (729/ 730)⁷²⁹. Παρατηροῦμε, λοιπόν, ὅτι οἱ πηγές ἀρχίζουν νὰ μιλοῦν γιὰ τὰ μοναστήρια, ἀπὸ τὴ χρονικὴ στιγμή, ποὺ ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ ἀρχισε νὰ "ποιεῖται λόγον" γιὰ τὴν καθαίρεση τῶν εἰκόνων⁷³⁰.

Ἀλλὰ ποιοὶ ἦταν ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου, τὸν πατριάρχη Γερμανὸ καὶ τὸν "χρηστὸν σύμβουλον" Στέφανο, ἦταν δυσαρεστημένοι καὶ ἀντιδροῦσαν στὴ νέα θρησκευτικὴ πολιτικὴ, ἐγκαταλείποντας τὴν Κωνσταντινούπολη; Ὁ λόγιος πατριάρχης Νικηφόρος στὸ ἀκόλουθο χωρίο ἀναφέρει ἀόριστα ὅτι *πολλοὶ γοῦν τὴν ὕβριν τῆς ἐκκλησίας ἀπωλοφύροντο*⁷³¹, χωρὶς νὰ προσδιορίζει ποιοὶ ἦταν "οἱ πολλοί". Ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη σχετικὰ μὲ τὴ στάση, ποὺ ἐκδηλώθηκε

ἀργότερα, γύρω στὸ 800, ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα Εἰρήνη.

726. Huxley, «Hagiography», 189-192.

727. *Οἱ δὲ κατὰ τὴν βασιλίδαν πόλιν ὄχλοι σφόδρα λυπούμενοι ἐπὶ ταῖς καιναῖς διδασκαλίαις*: Θεοφάνης, 405· Νικηφόρος, 57 (de Boor)-Νικηφόρος, 60 (Mango).

728. Gero, *Constantin V*, 160-161.- J. Wortley, «Iconoclasm and Leipsanoclasm: Leo III, Constantine V and the Relics», *BF* 8 (1982), 260. Πρβλ. Kathryn M. Ringrose, «Monks and Society in Iconoclastic Byzantium», *Byzantine Studies/Etudes Byzantines* 6 (1979), 131, ὅπου διατυπώνεται ἡ ἄποψη ὅτι ἐγιναν διωγμοὶ ἐπὶ Λέοντος Γ΄.

729. Ὁ βιογράφος τοῦ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐκάθη μοναχὸς σὲ ἡλικία 16 ἐτῶν: *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1089 C.

730. Θεοφάνης, 404.

731. Νικηφόρος, 57 (de Boor)-Νικηφόρος, 60 (Mango).

στήν Κωνσταντινούπολη μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 726, πολλοὺς αὐτῶν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας τιμωρηθῆναι (...) μάλιστα δὲ τοὺς εὐγενεῖα καὶ λόγῳ διαφανεῖς⁷³², γίνεται γνωστὸ ὅτι τὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα ἐπλητταν κυρίως αὐτοὺς, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀριστοκρατικὴ καταγωγή. Ἐπιβεβαίωση τῶν μαρτυριῶν, ποὺ παρατέθηκαν, ἀποτελεῖ ἡ λίγο μεταγενέστερη μνεία ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Πλάτωνος Σακκουδίτου, ὅτι ἀργότερα ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ εἶχε ἐξαπολύσει διωγμοὺς ἐναντίον τῶν ἐπιφανῶν, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἐναπομένει στήν Κωνσταντινούπολη "ὡς σπινθῆρες μέσα στὴ στάχτη"⁷³³. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα, ποὺ ἀναφέραμε, διαφαίνεται ὅτι οἱ πρῶτοι, οἱ ὅποιοι ἀντέδρασαν στὴ νέα θρησκευτικὴ πολιτικὴ καὶ κατέφυγαν στὰ μοναστήρια, ἦταν ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς. Μποροῦμε, λοιπόν, νὰ διατυπώσουμε τὴν ἄποψη ὅτι οἱ εὐσεβεῖς καὶ ὀρθόδοξοι κάτοικοι τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ποὺ τὴν ἐγκατέλειπαν γιὰ νὰ μετοικήσουν στὶς ὀρθόδοξες κωμοπόλεις, ταυτίζονται μὲ μία ὀρισμένη κοινωνικὴ τάξη, ἡ ὁποία εἶχε ἀντιπολιτευθεῖ τὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα, τοὺς εὐγενεῖα καὶ λόγῳ διαφανεῖς⁷³⁴. Τὸ ἀσυμβίβαστο ἀνάμεσα στὴν εὐγενῆ καταγωγή καὶ

732. Θεοφάνης, 405. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος στὴν *Ἱστορίαν Σύντομον* (σ. 58) κάνει λόγο μόνο γιὰ εὐσεβοῦντας: *ἐξ ἐκείνου τοίνυν πολλοὶ τῶν εὐσεβοῦντων, ὅσοι τῷ βασιλείῳ οὐ συντίθεντο δόγματι, τιμωρίας πλείστας καὶ αἰκισμοὺς ὑπέμενον*. Ὁ Lemerle (*Humanisme*, 94) ἔχει διαπιστώσει ὅτι οἱ ἀριστοκράτες εἶχαν ἐκφράσει περισσότερο ἀπ' ὅλους τὴ δυσανεξία τους στὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα. Βλ. ἐπίσης, Každan - Čižurov, «O structure», 131.- P. J. Alexander, «Religious Persecution and Resistance in the Byzantine Empire of the Eighth and Ninth Centuries: Methods and Justifications», *Speculum* 52 (1977), 242 (=Religious and Political History and Thought in the Byzantine Empire, Variorum Reprints, Λονδίνο 1978. ἀρ. X). Πρβλ. Auzéry, «La destruction», 472-476.

733. *ὡς εἰ ποὺ τινὰ ἐναπολειφθέντα τῶν ἐπιφανῶν, ὥσπερ τινὰ σπινθῆρα ἐν ἀποβύσῳ τῷ τῷ κείμενον: Βίος Πλάτωνος*, στ. 820 B.

734. Ὁ Στέφανος Διάκονος σὲ ἓνα πασίγνωστο χωρίο (στ. 1117 C-D) ἀναφέρει ὅτι πολλοὶ δυσανεξήσιμοι κάτοικοι τῆς Κωνσταντινούπολης κατευθύνονταν πρὸς τὶς μὴ εἰκονομαχικὲς περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας: *Τὰ πρὸς τὸ ἀναντες τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐπὶ τὴν τῆς Ζηκχίας ἐπαρχίαν συγκείμενα, ἀπὸ τε Βοσπόρου, Χερσῶνος, Νικόψεως, καὶ τὰ πρὸς τὴν Γότθιον Κοίλιν ἀπαντῶντα· εἴθ' οὕτως καὶ τὰ πρὸς τὸ Παρθενικὸν συγκείμενα πέλαγος, ἐν οἷς τε διαπλέεται ὁ νότιος κόλπος, ὡς ἐπὶ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης τὸ κάταντες, ἢ τε Νικοπολιτῶν μητρόπολις, καὶ ἡ Νεάπολις καὶ τὰ ἕως τοῦ ποταμοῦ Τιβερίου Ρώμης συγκείμενα ...* . Δὲν μπορέσαμε νὰ βροῦμε πληροφορίες γιὰ τὸ ποιοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ καταφύγουν στὶς πιὸ πάνω ἀπομακρυσμένες, ἀλλὰ εἰκονόφιλες περιοχὲς· γιὰ τὸ σχολιασμὸ τοῦ παραπάνω χωρίου, βλ. Huxley, «Vita of St. Stephen», 99-104.- Πρβλ. Hélène Ahrweiler, «The Geography of the Iconoclastic World», *Iconoclasm. Papers Given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies*, ἔκδ. Α.

στην αποδοχή της εικονομαχίας υπαινίσσεται, πιθανότατα, ο βιογράφος του Στεφάνου του Νέου στη ροή της διήγησής του. Ἀφηγούμενος τη γνωστοποίηση των αποφάσεων της εικονομαχικής Συνόδου (754) στον Στέφανο τὸν Νέο⁷³⁵, κάνει λόγο γιὰ τὸν Κάλλιστο, ἕναν καλλιεργημένο ἀριστοκράτη, τιμημένο μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ πατρικίου καὶ ἐπιτήδειο πρὸς τὸ λέγειν καὶ ἀκοῦειν, ὁ ὁποῖος, μολονότι, ὡς πατρίκιος, ἦταν εὐγενοῦς καταγωγῆς, ἦταν ἄκρως μνημένος στὶς ἀρχές της εικονομαχίας⁷³⁶. Ἀποκαλυπτική γιὰ τὸ θέμα μας εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ χρονογράφου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ εὐλαβεῖς λαϊκοὶ εἶχαν στὰ χρόνια τοῦ Λέοντος Γ' κοινὴ τύχη μὲ τοὺς κληρικοὺς καὶ τοὺς μοναστές, ποὺ ὅλοι τοὺς ὑπερεκινδύνευσαν τοῦ ὀρθοῦ της πίστεως λόγου⁷³⁷.

Ἡ Κωνσταντινούπολη, ὅπου κυριαρχοῦσε πάντοτε ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ Ὁρθοδοξία⁷³⁸, δὲν παρεῖχε ἀσφάλεια στοὺς εὐγενεῖς, ἀλλὰ καὶ εὐσεβεῖς κατοίκους της⁷³⁹, ὅπως στὸ παρελθόν. Αὐτὴ ἡ ἀβεβαιότητα τῶν κατοίκων της Βασιλεύουσας, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐκδηλώσει ἰδιαίτερα τὴ σφοδρὴ ἀντίδρασή τους πρὸς τὴν εικονομαχικὴ κεντρικὴ διοίκηση, ἀπεικονίζεται στοὺς Βίους τῶν ἁγίων της ἐποχῆς.

Κατὰ τὴν ἐκπνοὴ της δεκαετίας τοῦ 750, προτοῦ ἐξαπολυθοῦν οἱ σφοδρότεροι διωγμοὶ ἐναντίον τῶν μοναχῶν ἀπὸ τὸ διάδοχο τοῦ Λέοντος Γ', Κωνσταντῖνο Ε' ⁷⁴⁰, γύρω στὸ 756, ὁ μελλοντικὸς μάρτυρας της εικονομαχίας, Στέφανος ὁ Νέος, ἐγκατέλειψε τὸ κοινόβιο τοῦ ἁγίου Αὐξεντίου καὶ ἀκολούθησε πολὺ πιὸ αὐστηρὴ μοναστικὴ ζωὴ ἀπὸ τοὺς ὁμοδιαιτούς του, ζώντας στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ⁷⁴¹. Ἐγινε γρήγορα πόλος ἑλξεως, ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς εὐσε-

Bryer- J. Herrin, University of Birmingham, Birmingham 1977, 24-25.- Schreiner, «Legende», 172. Στὸ πρόσφατο βιβλίο τῆς Elisabeth Malamut, *Sur la route des saints byzantins*, Παρίσι 1993, δὲν μπόρεσα νὰ ἀντλήσω καμμία πληροφορία γιὰ τὸ θέμα.

735. Γιὰ τὴν ἀσαφῆ χρονολογικὴ τοποθέτηση τῆς Συνόδου στὴν ἀγιολογικὴ διήγηση, βλ. Rouan, «Une lecture "iconoclaste"», 422.

736. προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν αὐτοῦ περιδόξων μεγιστάνων λογιώτατον, καὶ πρὸς τὸ λέγειν καὶ ἀκοῦειν ἐπιτήδειον, Κάλλιστον τοῦνομα, καὶ τῇ τοῦ πατρικίου ἀξίᾳ τετιμημένον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτοῦ αἵρεσιν εἰς ἄκρον πεπαιδευμένον: Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1121 D-1124 A. Στὸν ἴδιο, ἴσως, ἀνήκει ἀνεικονικὴ σφραγίδα μὲ σταυρόσχημο μονόγραμμα (Zacos-Vegler, *Seals*, ἀρ. 2073), χρονολογημένη στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα.

737. Θεοφάνης, 409. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 129.

738. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 49.

739. Γιὰ τὴν εὐσέβεια ὡς χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν εὐγενῶν, βλ. πρὸ κάτω, σ. 190.

740. Βλ. Gero, *Constantine V*, 160.- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 60 κέ.

βεῖς καὶ ὀρθοδόξους κατοίκους τῆς πρωτεύουσας. Ἀνάμεσα στοὺς ἐπισκέπτες, ἦταν καὶ μία γυναίκα τῶν εὐσεβῶν τῷ πνεύματι καὶ τῇ ἀξίᾳ περιδόξων⁷⁴², ὀνομαζόμενη Ἄννα⁷⁴³, χήρα καὶ ἄτεκνη, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐπίσκεψή της στὸν ἅγιο, εἶχε ἐκδηλώσει τὴ σφοδρὴ ἐπιθυμία νὰ ἀφοσιωθεῖ στὸ Θεό.

Ὁ βιογράφος, ἀφηγούμενος τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἡ εὐγενὴς κάτοικος τῆς Κωνσταντινούπολης ἔλαβε τὴν πολυπόθητη μοναχικὴ κουρὰ, κάνει λόγο καὶ γιὰ τὶς ἀνάλογες ἐνέργειές της. Μόλις ἐπέστρεψε στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, πούλησε πάντα τὰ αὐτῆς κτήματα καὶ ὑπάρχοντα, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα διένειμε στοὺς φτωχοὺς⁷⁴⁴. Ἐγκατέλειψε γονεῖς, γνωστοὺς φίλους, ἀγγιστεῖς, γείτονας καί, ἀφοῦ διαπέρασε τὴν Προποντίδα, ἐφθασε στὸ ὄρος Αὐξεντίου, φέροντας μαζί της τὸ χρυσάφι πού εἶχε περισσέψει, μὲ σκοπὸ νὰ διανεμηθεῖ ἀπὸ τὸν ἅγιο κατὰ τὸν καλῦτερο δυνατὸ τρόπο. Στὸ ἀπόσπασμα, πού ἀκολουθεῖ γίνεται φανερὴ ὅλη ἡ ἀγωνία τῆς γυναίκας, ἀλλὰ καὶ τοῦ κάθε μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὴ μεταθανάτια ζωή: οὐχὶ τῷ πρὸς αὐτὸν φθαρτικῷ πόθῳ κρατουμένη, τότε τὸ χρυσίον προσφέροιμι, τίμιε Πάτερ, ἀλλ’ οὖν τὸ διὰ τῶν ὁσίων σου χειρῶν τοῦτο καλῶς ὑπὲρ τῆς πεπωρωμένης μου ψυχῆς διανεμηθῆναι⁷⁴⁵. Ὁ ἅγιος, ὅμως, παρέπεμψε τὴν πλούσια γυναίκα καὶ μέλλουσα μοναχή, στὸν οἰκονόμο του, Μαρίνο, στὸν ὁποῖο εἶχε ἦδη ἐναποθέσει ὅλη τὴ φροντίδα τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων τοῦ κοινοβίου⁷⁴⁶, καὶ αὐτὸς τὴ συμβούλευσε νὰ διανείμει ἡ ἴδια τὸ χρυσάφι της στὰ παρακείμενα χωρία⁷⁴⁷. Ἀπὸ αὐτά, πού ἀναφέρθηκαν, φαίνεται ὅτι οἱ εὐσεβεῖς καὶ εὐγενεῖς

741. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1101 A-C. Ὁ βιογράφος τὸν παρομοιάζει ὡς λαμπτήρα πάνω σὲ βουνό. Μήπως ἐδῶ ἔχουμε μία ἔμμεση μαρτυρία γιὰ τὸ βυζαντινὸ ὀπτικὸ τηλέγραφο, τοῦ ὁποίου ὁ προτελευταῖος σταθμὸς ἦταν κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ μαρτυρία (*Constantini Porphyrogeniti tres Tractatus de expeditionibus militaribus imperatoris*, ἔκδ. J. Haldon, Βιέννη 1990 (CFHB), 132-134) τὸ ὄρος Αὐξεντίου;

742. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1105 A. Βλ. Kaplan, «L'hinterland religieux», 195 Ἀργότερα, ὁ βιογράφος (*Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1129 B) περιγράφοντας τὴ σύλληψή της ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Ε΄, κάνει λόγο γιὰ τὴν *περιφάνειαν* τῶν γονέων της.

743. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1108 A. Βλ. Kazhdan- Talbot, «Women», 394.

744. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1105 B-C.

745. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1105 C. Βλ. Brown, «A Dark Age Crisis», 298.

746. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1101 A.

747. εἰς τὰ συμπαρομαρτοῦντα καὶ συμπαρακείμενα τῇ γειτνιάσει χωρία ταύτην ἐκέλευσεν οἰκείαις αὐτῆς χερσὶν διανείμει τὸ χρυσίον. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1108 A. Ὁ ὄρος χωρίον δηλώνει τὴν ἀγροτικὴ κοινότητα (βλ. Lemerle, *Agrarian History*, 18 καὶ σημ. 1), τὴν ὁποία περιγράφει ὁ Γεωργικὸς Νόμος (ἔκδ. W. Ashburner, «The Farmer's

κάτοικοι τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ἔχοντας ἐκδηλώσει τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τὴν εἰκονομαχικὴ κεντρικὴ ἐξουσία, ἐπιδίωκαν νὰ ἀσπασθοῦν τὸ μοναχισμό καί, ἀφοῦ πουλοῦσαν τὴν περιουσίαν τους στὴν πρωτεύουσα, πήγαιναν σὲ κάποιο μοναστήρι τῆς Βιθυνίας.

Μία ἀκόμα μαρτυρία ἀπὸ τὸ Ἐγκώμιο στὸν Θεόδωρο Συκεώτη, ἔργο τοῦ Νικηφόρου σκευοφύλακος τῆς ἐκκλησίας τῶν Βλαχερνῶν, δείχνει ἀκριβῶς τὴ στάση τῶν εὐγενῶν κατοίκων τοῦ Βυζαντίου ἀπέναντι στὴ στρατιωτικὴ διακυβέρνηση τῶν Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων. Πρόκειται γιὰ εὐγενῆ γυναίκα, ἡ ὁποία κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τῆς πατρικίας καὶ εἶχε στὴν κατοχὴ τῆς ὁλόκληρῆς ἀγροτικῆ κοινότητα (ἐξουσία χωρίου)⁷⁴⁸ στὴν περιοχὴ προφανῶς τῶν Συκεῶν. Ἡ ἴδια εἶχε προτιμήσει νὰ γίνει μοναχὴ καὶ νὰ δωρίσει τὴν πολυτάλαντη περιουσίαν της στὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου⁷⁴⁹, πρὶν ἀκόμα ἀρχίσουν οἱ διωγμοὶ ἐναντίον τῶν μοναχῶν ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄⁷⁵⁰. Μία ἄλλη γυναίκα, ἡ πατρικία Θεοδώρα, κόρη τοῦ πατρικίου Θεοφίλου, προφανῶς εὐγενοῦς καταγωγῆς, ἐκάρη τὴν ἴδια ἐποχὴ μοναχὴ⁷⁵¹.

Ἀκόμα πιὸ ἀδιάσειστη μαρτυρία περιέχει μία παραλλαγὴ τοῦ Βίου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ὅπου μνημονεύεται ὅτι ὁ πατέρας του, Φωτεινός, ὁ ὁποῖος ὡς ταμίας τῶν βασιλικῶν χρημάτων κατεῖχε ὑψηλὴ θέσιν στὴ διοικητικὴ ἱεραρχία στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄⁷⁵² καὶ ἡ μητέρα του Θεοκτίστη,

Law», *JHS* 30 (1910), 85-108· *JHS* 32 (1912), 68-95), ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ Α΄ μέχρι τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄· βλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, 75. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ὅρου *χωρίον* στὴ μέση βυζαντινὴ περίοδο, βλ. Kaplan, *Les hommes et la terre*, 95 κέ. καὶ σημ. 102. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀγροτικὴ κοινότητα (ἡ τοῦ *χωρίου* κοινότης ἀπαντᾶται στὸ *Γεωργικὸ Νόμο*, διατ. πα΄), βλ. G. Ostrogorsky, «La commune rurale byzantine. Loi agraire-Traité fiscal-Cadastre de Thèbes», *Byzantion* 32 (1962), 147 κέ.- Lemerle, *Agrarian History*, 37 κέ.- Helga Köpstein, «Zu den Agrarverhältnissen», *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus* (BBA 48), Βερολίνο 1978, 40 κέ.- Τῆς Ἰδίας, «Zur byzantinischen Dorfgemeinde des 7./8. Jh.», *Les communautés rurales, Recueils de la société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions* 45, Παρίσι 1986, 77-86 καὶ Kaplan, *Les hommes et la terre*, 185-218, μὲ μεγαλύτερη ἔμφαση στὶς πηγὲς τοῦ ἑνατου καὶ τοῦ δέκατου αἰῶνα.

748. *Γυνὴ γοῦν πανευδαίμων, πατρικιότητος ἀξία λαμπρυνομένη, ἡ τὴν ἐξουσίαν τοῦ χωρίου λαχοῦσα: Ἐγκώμιον εἰς Θεόδωρον Συκεώτην*, 269.

749. *Ἐγκώμιον εἰς Θεόδωρον Συκεώτην*, 269-270. Γιὰ τὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Συκεώτου, βλ. Janin, *Géogr. Écl. Const.*, 77.

750. *Ἐγκώμιον εἰς Θεόδωρον Συκεώτην*, 270.

751. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 354. Βλ. Kazhdan-Talbot, «Women», 392.

ἀριστοκράτες καὶ κατὰ παράδοση πολὺ εὐσεβεῖς⁷⁵³, προτίμησαν νὰ ὑπερασπισθοῦν τὴν εὐσέβειά τους καὶ σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλους δὲν ὑπέκνυψαν στοὺς εἰκονομάχους⁷⁵⁴. Οἱ γονεῖς τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου γιὰ νὰ δείξουν τὸ μέγεθος τῆς ἀγάπης τους πρὸς τὸ Θεὸ δόξαν μὲν καὶ χρήματα καὶ τὴν ἐν βασιλείῳ τιμὴν⁷⁵⁵ ἀπέβαλαν καὶ τὸν ἀναχωρητικὸν εἶτ' οὖν μοναδικὸν βίον ἀσπάζονται⁷⁵⁶. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ Μιχαὴλ μοναχός, συγγραφέας ἄλλης παραλλαγῆς τοῦ Βίου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ἀναφέρει μία λεπτομέρεια, ποὺ φανερῶνει τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἀριστοκράτης Φωτεινὸς ἐγίνε μοναχός. Κατὰ τὸν Μιχαὴλ, λοιπόν, ὁ Φωτεινὸς προτίμησε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ κάθε τέρψη ποὺ τοῦ προσπόριζε τὸ ἐπάγγελμά του καὶ γενικὰ ὁ κοσμικὸς βίος⁷⁵⁷, ἐπειδὴ ἐπικρατοῦσε τότε ἀβεβαιότητα, κάτι παρόμοιο, δηλαδή, μὲ τὴν *ταραχὴν τοῦ τυράννου*, ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ βιογράφος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου⁷⁵⁸. Δὲν γνωρίζουμε, ποιά ἐποχὴ ὁ Φωτεινὸς ἀσπάσθηκε τὸ μοναχισμό. Ὅμως, δὲν θὰ ἦταν ἀβάσιμο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ κουρὰ του πραγματοποιήθηκε μετὰ τὴν εἰκονομαχικὴ Σύνοδο τοῦ 754, ὅταν πλέον ἡ εἰκονομαχία εἶχε καθιερωθεῖ μὲ ἐπίσημη συνοδικὴ ἀπόφαση.

Τὴν ἴδια ὁδὸ σωτηρίας ἀκολούθησαν ἀργότερα ἡ γυναῖκα τοῦ Θεοκτίστη, τὰ παιδιά τους καὶ οἱ συγγενεῖς τους⁷⁵⁹. Ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου δὲν ἀποκαλύπτει τὴν τοποθεσίαν, ὅπου ἀποσύρθηκε ὁ πατέρας τοῦ ἡρώα του. Δὲν ἀποκλείεται νὰ μετέβη στὸ κτῆμα Βοσκύτιον, στὴ Βιθυνία, ὅπως ἓνας ἄλλος ἀριστοκράτης καὶ συγγενὴς του ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς γυναίκας του, ὁ πολὺς Πλάτων, λίγο πρὶν ἀρχίσουν οἱ διωγμοὶ τῶν μοναχῶν ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄, γύρω στὸ 759⁷⁶⁰. Σύμφωνα μὲ τὸν ἐπικήδειο λόγο ποῦ

752. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 116 C.

753. τὴν εὐσέβειαν ἢ τὴν πίστιν (...) μεθ' ἧς συνετράφησαν. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 116 C.

754. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 116 C. Βλ. καὶ τὴ μαρτυρία ἀπὸ τὸ *Βίο Νικήτα Μηδικίου* (σ. XXVIII) καὶ οἱ μὲν φόβῳ τῶν κολάσεων ὑπέπιπτον, ἄλλοι ταῖς θωπείαις ἐδελεάζοντο, ἕτεροι ἀγαπῶντες τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ ὑπεκλίνοντο.

755. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 116 D.

756. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 116 D.

757. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 116 D.

758. Βλ. πρὸ πάντων, σ. 164.

759. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 117 A. Τὸ ἴδιο κλίμα ἰσχυρίζεται ὅτι ἐπικρατοῦσε τότε καὶ ὁ βιογράφος τοῦ Νικήτα Μηδικίου (σ. XXVIII).

760. Γιὰ τὴ χρονολογία τῆς εἰσόδου τοῦ Πλάτωνος στὸ μοναστικὸ βίο, βλ. J. Pargoire, «A

ἔγραψε ὁ ἀνηψιὸς του Θεόδωρος Στουδίτης, ὁ Πλάτων, μετὰ τὴν προτροπὴ κάποιου ἀρχιμανδριτῆ τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, κατέφυγε οὐκ εἰς τὰς ἐγγύθεν κώμας ἀσκήσων, ἀλλ' ὧδε που μακρὰν ἀποδραμῶν ἐν τοῖς τοῦ Ὀλύμπου μέρεσιν⁷⁶¹, ἀρχικὰ στὴ μονὴ τῶν Συμβόλων, τῆς ὁποίας ἡγούμενος ἦταν ὁ εὐγενεὺς καταγωγῆς Θεόκτιστος⁷⁶², ἐνῶ ἐκάρη μοναχὸς κατὰ τοὺς λεγομένους Βασιλεῖς, ὑπὸ τε λόχμην τινὰ εἰσδύς⁷⁶³. Ὁ ἄλλοτε εὐγενὴς καὶ τώρα "εὐτελοὺς καὶ ἀπερίττου σχήματος" Πλάτων παρέμεινε στὴ μονὴ τῶν Συμβόλων μέχρι τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ⁷⁶⁴, ὡς μοναχὸς ἀρχικὰ καὶ κατόπιν ὡς ἡγούμενος⁷⁶⁵.

Οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες κατὰ παράδοση κατεῖχαν ὑψηλὴς θέσεις στὴ διοικητικὴ μηχανὴ ἀπέβαλλαν τὰ ἀξιώματά τους, ὡς κόνιν ποδός, ὅπως πολὺ παραστατικὰ ἀναφέρει ὁ βιογράφος⁷⁶⁶. Ἡ παραδοσιακὴ ἀρχουσα τάξη τῆς Κωνσταντινούπολης, ποὺ δὲν ἦταν ἄλλη ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας⁷⁶⁷, φαίνεται ὅτι δὲν παρῆχε καθόλου τὴ συγκατάθεσίν της στὴν πολιτικὴ τῶν Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων· φαίνεται, ἀκόμα, ὅτι ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα δὲν ἐνέπνεε καμμία ἀσφάλεια στὶς εὐσεβεῖς, ἀλλὰ καὶ πλούσιες ἀριστοκρατικὲς οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες σὲ δύσκολους καιροὺς διωγμῶν καὶ δημεύσεων προτιμοῦσαν νὰ ἀκολουθήσουν τὴ μοναστικὴ ὁδὸ.

Ἡ Βιθυνία ἀποτελοῦσε πόλο ἑλξεως, ἀφοῦ ἐκεῖ εὗρισκαν καταφύγιο αὐτοὶ ποὺ ἐπιθυμοῦσαν νὰ σωθοῦν, ὅπως παραστατικότατα μαρτυρεῖ ὁ βιογράφος: *ὑπάρχει πάνυ τερπνότατον τοῖς σώζεσθαι βουλομένοις*⁷⁶⁸. Ἴσως, μετὰ τὸν ὄρο κωμοπόλεις, ποὺ χρησιμοποιεῖ, ὅπως εἶδαμε, ὁ Στέφανος Διάκονος, γιὰ νὰ περιγράψει τὸν νέο τόπο ἐγκατάστασης τῶν δυσαρεστημένων κατοίκων τῆς Βασιλεύουσας, νὰ ὑπαινίσσεται ἀκριβῶς τὴν ἀγροτικὴν χαρὰν τῆς περιοχῆς τῆς

quelle date l'higoumène saint Platon est-il mort?», *EO* 4 (1900-1901), 164-170.- Janin, *Grands Centres*, 177.

761. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 809 Β. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 181.

762. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 809 Β. Μνημονεύεται ἐπίσης, καὶ σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ἀρ. 306, σ. 449 (Fatouros). Βλ. Janin, *Grands Centres*, 181.

763. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 809 C. Γιὰ τὴ δύσβατη καὶ ἀπρόσιτη μονή (;) Βασιλεῖς, βλ. Janin, *Grands Centres*, 182.

764. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 820 C.

765. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 817 Β.

766. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 116 D.

767. Βλ. πρὶν κάτω, σ. 188-189.

768. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1088 Β-С.

Βιθυνίας. Κατὰ τὴν γνώμη μου, ἡ ἀνθήση τοῦ μοναχισμοῦ στὴ Βιθυνία, γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλήσουμε στὸ οἰκεῖο κεφάλαιο, προαναγγέλλεται ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν εἰκονομαχικῶν διωγμῶν, ὅταν πολλοὶ Κωνσταντινουπολίτες μεταοικίζουν ἐκεῖ μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ μοναχοῦ.

Ἡ Βιθυνία ἦταν ἀρκετὰ οἰκεία στοὺς ἀριστοκράτες. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε, ὅτι, ἤδη ἀπὸ τὴν πρωτοβυζαντινὴ ἐποχὴ, εἶχαν κτισθεῖ πολυτελῆ ἀνάκτορα, ἐνῶ ἔχει σημειωθεῖ ὅτι ἡ μικρασιατικὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου ἦταν ὁ τόπος συνάντησης τῶν ἀριστοκρατῶν τὶς ζεστὲς μέρες τοῦ καλοκαιριοῦ⁷⁶⁹, ἡ ὁ τόπος λουτροθεραπείας τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῆς αὐλῆς τους (θερμὰ τῶν Πυθίων⁷⁷⁰, θερμὰ τῆς Προύσας⁷⁷¹). Ἐπιπλέον, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὴν *Ἱστορίαν Σύντομον* τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου, στὴ μικρασιατικὴ ἀκτὴ, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχαν τὰ ἀγροκτήματα καὶ τὰ προάστειά τους οἱ πλούσιοι κάτοικοι τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας⁷⁷².

Ἡ κατάσταση, λοιπόν, τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως μᾶς τὴν περιγράφουν οἱ πηγὲς λίγο πρὶν ἀπὸ τὶς διώξεις τῶν μοναχῶν, θὰ μπορούσε νὰ συνοψισθεῖ ὡς ἑξῆς: μετὰ τὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα τοῦ Λέοντος Γ΄ καὶ μετὰ τὴν προσπάθεια γιὰ “δημιουργία” εἰκονομαχικοῦ κλήρου⁷⁷³, οἱ εὐσεβεῖς εὐγενεῖς,

769. Βλ. R. Janin, «La Bithynie sous l’empire byzantin», *EO* 20 (1921), 169. Πρβλ. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Γιὰ τὸν κοινωνικὸ καταμερισμὸ τῶν ταξιδιῶν τῶν ἀγίων τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου (717-815)», *Ἡ Ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο, Πρακτικὰ Β΄ Διεθνοῦς Συμποσίου* ΚΒΕ/ ΕΙΕ, Ἀθῆνα 1993, 506.- Kaplan, «L’hinterland religieux», 207 κέ.

770. Θεοφάνης, 186.

771. Θεοφάνης, 471.

772. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ πατριάρχη Νικηφόρου [30-31 (de Boor)-31 (Mango)] σχετικὰ μὲ τὴ διαμάχη τῶν διαδόχων τοῦ αὐτοκράτορα Ἡρακλείου Α΄. Ὅταν ὁ Βαλεντίνος, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 641, βρισκόταν μὲ τὸ στρατὸ τοῦ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ τῆς πόλεως ἀνησυχοῦσαν, ἐπειδὴ ὁ στρατὸς τοῦ Βαλεντίνου κατέστρεφε τοὺς ἀμπελώνες τους· ἡ αὐγοῦστα Μαρτίνα γιὰ νὰ δοθεῖ τέλος στὴ φθορὰ τῶν προαστείων τῆς περιοχῆς, ἔδωσε τὴ συγκατάθεσή της νὰ στεφθεῖ τελικὰ αὐτοκράτορας ὁ ἑγγονὸς τοῦ Ἡρακλείου Α΄, Κώνστανς Β΄ (641-668). Γιὰ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ποὺ συνδέονται μὲ τὶς παραπάνω μαρτυρίες, βλ. Haldon, *Praetorians*, 467.- Διονυσίας Μισίου, *Ἡ διαθήκη τοῦ Ἡρακλείου Α΄ καὶ ἡ κρίση τοῦ 641. Συμβολὴ στὸ πρόβλημα τῆς διαδοχῆς στὸ Βυζάντιο*, Θεσσαλονίκη 1985, 76 κέ.- Haldon, *Seventh Century*, 305 κέ. Ὁ ὁρος προάστειον ὑποδηλώνει τὴ μεγάλη ἔγγεια ἰδιοκτησία· βλ. Každan, *Derevnija i gorod*, 60 σημ. 13.- Ostrogorsky, «La commune rurale», 149.- Lemerle, *Agrarian History*, 52, 54, 77 σημ. 2.- Kaplan, *Les hommes et la terre*, 332 κέ.

ἀπειλούμενοι ἀπὸ τῆ νέας πολιτικῆς τῆς στρατιωτικῆς ἐξουσίας, εὗρισκαν καταφύγιο στὰ μοναστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης⁷⁷⁴ ἢ τῆς κοντινῆς Βιθυνίας. Δὲν εἶναι καθόλου παράξενο, κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκες αὐτές, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ προχώρησε κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 760, σὲ ριζοσπαστικὲς μεταρρυθμίσεις μὲ τὴ μορφὴ διώξεων ἐναντίον τῶν μοναχῶν καὶ τῶν μονῶν τῆς πρωτεύουσας, ποὺ εἶχαν δεσμοὺς μὲ τὴν ἀριστοκρατία. Ἡ εἰκονομαχικὴ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία, ἔχοντας "ἀλώσει" τὸν κοσμικὸ κληρὸ προχωροῦσε τώρα ἐναντίον τῶν μοναχῶν.

Μετὰ τὴ Σύνοδο τῶν 338 ἐπισκόπων στὴν Ἱέρεια (Φεβρουάριος-Αὐγούστος 754)⁷⁷⁵, κατὰ τὴν ὁποία ὁρίσθηκε ἐπίσημα ἡ εἰκονομαχία καὶ τακτοποιήθηκε ἡ νέα ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία⁷⁷⁶, ἄρχισε ἡ ὑλοποίηση τοῦ εἰκονομαχικοῦ προγράμματος ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄, τὸ ὁποῖο δὲν ἀπέβλεπε τόσο στὴν καταστροφὴ τῶν εἰκόνων, ἐφόσον ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι οἱ μνεῖες γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῶν ἀντικειμένων λατρείας εἶναι περιορισμένες⁷⁷⁷, ὅσο στὴν περιφνημὴ καταδίωξη καὶ ἐξόντωση τῶν μοναχῶν καὶ τῶν μονῶν, ποὺ δὲν εἶχαν ἀποδεχθεῖ τὴν εἰκονομαχία⁷⁷⁸ καὶ ἰδιαίτερα τῆς Κωνσταντινούπολης⁷⁷⁹. Οἱ πηγὲς εἶναι κατηγορηματικὲς στὸ σημεῖο αὐτό· ὁ πατριάρχης Νικηφόρος μαρτυρεῖ μάλιστα δὲ τῶν μοναζόντων τὸ ἱερὸν ἐκθέσμως ἐδιώκετο τάγμα⁷⁸⁰ καὶ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, μιλώντας ὡς ἐκπρόσωπος τῶν μοναχῶν, χαρακτηρίζει τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄, ὡς *πικρὸν διώκτη*⁷⁸¹. Ἐπίσης, ὁ βιογράφος τοῦ Νικήτα Μηδικίου, γράφοντας πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ἑνατοῦ αἰῶνα⁷⁸², δηλώνει κατηγορηματικὰ ὅτι: *πᾶς δὲ ὁ σκοπὸς*

773. Βλ. πρὶν ἀπάνω στὸ οἰκείο κεφάλαιο, σ. 111 κέ.

774. Βλ. πρὶν ἀπάνω, σ. 164 τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ *Βίο Στεφάνου Νέου*, ὅπου οἱ γονεῖς τοῦ ἐπιθυμοῦσαν νὰ καρεῖ ὁ γιὸς τους μοναχὸς σὲ κάποιο μοναστήρι τῆς πρωτεύουσας.

775. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 48.

776. Κουντούρα- Γαλάκη, «Συμβολή», 67-80.

777. Ὁ Gero (*Constantine V*, 113-114) ἔχει συγκεντρώσει ὅλες τὶς μαρτυρίες τῶν πηγῶν γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν εἰκόνων. Βλ. Schreiner, «*Bilderstreit*», 353 κέ. καὶ Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 60 κέ.

778. Πρβλ. Marie-France Auzépy, «*La place des moines à Nicée II (787)*», *Byzantion* 58 (1988), 6-7.

779. Γιὰ τὴ "μοναχομαχία" τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, βλ. Uspensky, «*Očerki po istorii...*», *Viz. Vrem.* 4 (1951), 420-428.- Ostrogorsky, *Geschichte*, 145 σημ. 3.- Λουγγῆ, «*Δοκίμιο*», 176. Βλ. ἐπίσης καὶ Wortley, «*Iconoclasm and Leipsanoclasm*», 272.

780. Νικηφόρος, 71 (de Boor)-Νικηφόρος, 80 (Mango).

781. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 820 B.

αὐτοῦ καὶ ἡ σπουδὴ ἦν ἀπαλεῖψαι πάμπαν τὸ μοναχικὸν τάγμα ἐξ ὧν ἐβασίλευε⁷⁸³.

Σύμφωνα μὲ νεώτερες ἔρευνες, τὸ πρῶτο θῦμα τῆς εἰκονομαχίας, ὁ Ἀνδρέας ὁ Καλυβίτης, ὁ ὁποῖος θανατώθηκε στὸν ἱππόδρομο τοῦ ἁγίου Μάμαντος⁷⁸⁴ (761/ 2) δὲν πρέπει νὰ συνδέεται μὲ τὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄⁷⁸⁵. Ἐπίσης, ἡ ἐπιβολὴ τῆς θανατικῆς ποινῆς στὸ Στέφανο τὸν Νέο, ὁ ὁποῖος μαρτύρησε τὸ Νοέμβριο τοῦ 765 ἢ τοῦ 767, ἀφοῦ τοῦ εἶχε ἀποδοθεῖ ἡ κατηγορία ὡς πολλοὺς νουθετοῦντα (...) πρὸς τὸν μονήρη βίον καὶ καταφρονεῖν πείθοντα βασιλικῶν ἀξιωμάτων καὶ χρημάτων⁷⁸⁶, ἀποδίδεται ὄχι τόσο στὴ λατρεία του πρὸς τὶς εἰκόνες, ὅσο στὴ ρητορικὴ του δεινότητα ὑπὲρ τῆς μοναστικῆς ζωῆς⁷⁸⁷. Ἡ διήγηση τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη⁷⁸⁸ γιὰ τὴν τιμωρία τοῦ Πέτρου Στυλῖτη (767/ 68) ἔχει χαρακτηριθεῖ μᾶλλον ἐλλιπής⁷⁸⁹, ἐφόσον δὲν ὑπάρχει καὶ ἐδῶ ἐμφανὲς μνεῖα γιὰ τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων. Οἱ μοναχοί, λοιπόν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν διωχθεῖ τότε, δὲν ἀσχολήθηκαν τόσο μὲ τὴν οὐσία τῆς εἰκονομαχίας, δηλαδή, τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων⁷⁹⁰, ὅσο κυρίως μὲ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἰδεωδῶν τοῦ μοναχισμοῦ τῆς πρω-

782. Ševčenko, «Hagiography», 118.

783. *Βίος Νικήτα Μηδικίου*, XXVIII.

784. Θεοφάνης, 432· βλ. Alexander, «Religious Persecution», 242.- Rochow, *Theophanes*, 176-177. Στὸ *Βίο Στεφάνου Νέου* (στ. 1166 C-D) γίνεται σύγχυση τοῦ Ἀνδρέα μὲ τὸν Πέτρο Στυλῖτη· βλ. Huxley, «Vita of St. Stephen», 105 καὶ Auzéry, «De Philarète», 130 κέ.

785. Gero, *Constantine V*, 122-123 καὶ σημ. 40. Ὁ Στέφανος διάκονος μᾶς πληροφορεῖ, ἐπίσης, ὅτι ἓνα ἀκόμα θῦμα τῶν εἰκονομαχικῶν διωγμῶν ἦταν ὁ Πέτρος "ὁ δσιος ὁ ἐν Βλαχέρναις ἐγκεκλεισμένος", ὁ ὁποῖος μάλιστα εἶχε ὑποστῇ ἀτιμωτικὴ τιμωρία: *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1165 D.

786. Θεοφάνης, 437· Νικηφόρος, 72 (de Boor)-Νικηφόρος, 81 (Mango).

787. Gero, *Constantine V*, 123 καὶ τὶς ἀπόψεις τῆς Rouan («Une lecture "iconoclaste"», 420-423) γιὰ τὶς πολιτικὲς εὐθύνες καὶ γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη συμμετοχὴ τοῦ Στεφάνου στὴ συνωμοσία τοῦ 765-767, ποὺ περιγράφει ἡ *Ἱστορία Σύντομος* [σ. 74 (de Boor)-Νικηφόρος, 83 (Mango)] καὶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 438). Γιὰ τὸ νόημα τῆς συνωμοσίας αὐτῆς στὴ γενικότερη πολιτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, βλ. Λουγγῆ, «Οἱ Νέοι προσανατολισμοί», 70 καὶ τοῦ ἴδιου, «Δοκίμιο», 178 σημ. 6.

788. Θεοφάνης, 442. Βλ. J. Dummer, «Zum Reflex des Bilderstreits in der byzantinischen Hagiographie», *Der byzantinische Bilderstreit, Sozialökonomische Voraussetzungen-ideologische Grundlagen- geschichtliche Wirkungen*, ἐκδ. J. Irmscher, Λυψία 1980, 94.

789. Gero, *Constantine V*, 124.

790. Πρβλ. H. G. Thümmel, «Der byzantinische Bilderstreit. Stand und Perspektiven der

τεύουσας, πού, ὅπως δείξαμε, εἶχε ἄμεση σχέση μέ τήν ἀριστοκρατία. Κατά τή ρητὴ μνεία τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη, οἱ μονεῖς τῆς πρωτεύουσας λειτουργοῦσαν ὡς καταφύγια τῶν σωζομένων⁷⁹¹, ὅσων, δηλαδή, ὀρθοδόξων πλούσιων εὐγενῶν εἶχαν διαφύγει ἐκεῖ ἐξαιτίας τῆς εἰκονομαχικῆς μανίας. Ἀλλωστε, καὶ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης συγκαταλέγει, μέ ὑπερβολὴ βέβαια, μεταξὺ τῶν σκληρῶν ἐνεργειῶν τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄ ἐναντίον τῶν εἰκονολατρῶν, τὴν ἐξολόθρευση ὅσων ἀνῆκαν στὴν ἴδια παράταξη μέ τὸ θεῖο τοῦ Πλάτωνα καὶ τὸν ἴδιο⁷⁹².

Οἱ κοινώσεις⁷⁹³, ἡ παραχώρηση ἢ ἡ μετατροπὴ τῶν μονῶν σὲ στρατῶνες⁷⁹⁴, εἶχαν διεξαχθεῖ τὸν καιρὸ τοῦ "μιαροῦ" εἰκονομάχου αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄, στὴ δεκαετία τοῦ 760, καὶ ἀπέβλεπαν στὴν ὀριστικὴ ἐξάλειψη τῆς πρωτοβυζαντινῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας⁷⁹⁵. Αὐτό, τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε καταφέρει ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ στὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνα⁷⁹⁶, φαίνεται ὅτι τὸ πραγματοποιοῦσε τώρα ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄, μέ τὸ πρόσχημα⁷⁹⁷ τῆς εἰκονομαχίας: τὴν περιθωριοποίησι τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ κλήρου. Οἱ διωγμοὶ ἐντοπίζονται, στὸ μεγαλύτερο μέρος τους, στὸ λίκνο τῆς εὐσέβειας καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας, στὴν Κωνσταντινούπολη⁷⁹⁸, ἐκεῖ ἀκριβῶς, ὅπου ἡ ἀριστοκρατία τοῦ κλήρου ἦταν παντοδύναμη.

Οἱ πηγὲς στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι κατηγορηματικὲς καὶ ἀπεικονίζουν τὸν κίνδυνο ποὺ ἀπειλεῖ τὸ μοναχικὸ κόσμο τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἀπὸ τὸ Βίο

Forschung», *Der byzantinische Bilderstreit. Sozialökonomische Voraussetzungen-ideologische Grundlagen-geschichtliche Wirkungen*, ἐκδ. J. Irmscher, Λιψία 1980, 26.

791. Θεοφάνης, 443. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 203-204.

792. ὁ τοῦ μοναδικοῦ τάγματος πικρὸς διώκτης, ὅς τίνα μὲν τῶν καθ' ἡμᾶς Ναζιραίων οὐκ ἐξηφάνισεν; τίνα δὲ κρυπτόμενον οὐκ εἰς μέσον ἤγαγεν;: Βίος Πλάτωνος, στ. 820 Β.

793. Γιά τὴ σημασία τοῦ ὅρου, βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 176-177.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 13, 23. Ὁ Thomas (*Religious Foundations*, 120-121) τονίζει τὴν προσπάθεια τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ νὰ μειώσει τὴν ὑπάρχουσα μοναστηριακὴ περιουσία. Βλ. καὶ Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 67.

794. Ὅπως μαρτυρεῖ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος (Ἀντιρρητικός τρίτος, στ. 493 D): οἰκητήρια γὰρ αὐτῶν τὰ μοναστήρια πεποίηκεν.

795. Γιά τὴ σταδιακὴ παρακμὴ τοῦ κοσμικοῦ σκέλους τῆς πρωτοβυζαντινῆς ἀριστοκρατίας, βλ. Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 154 κέ.

796. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 66, 88-89, 98, 101.

797. Ahrweiler, *L'idéologie politique*, 25.

798. Πρβλ. Ahrweiler, «Geography», 27.

τοῦ Παύλου τοῦ Καΐουμᾶ, πληροφορούμεθα ὅτι ὁ *δυσσεβῆς* αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄, μόλις ἀνεύρισκε κάποιον εἰκονολάτρη, τὸν ρωτοῦσε πρῶτα ἀπὸ ὅλα τὴν καταγωγή του καί, ὅταν μάθαινε ὅτι ἦταν ἀπὸ τῆ βυζαντινῆ πρωτεύουσα, τὸν ἔρριχνε ἀμέσως στὴ φυλακὴ⁷⁹⁹. Ὁ βιογράφος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου ἀναφέρει τὶς ἀνακρίσεις ποὺ εἶχε ἐπιβάλει ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε΄ σὲ κάθε κάτοικο τῆς Κωνσταντινούπολης. Οἱ ἀνακρίσεις αὐτὲς ἀφοροῦσαν τὸν ἴδιο τὸν ἀνακρινόμενο καὶ ὅλους τοὺς συγγενεῖς του, σχετικὰ μὲ τὶς ἐνδεχόμενες σχέσεις ποὺ εἶχαν μὲ τὸ “μελεμβαφές ἱμάτιον”· ἦταν μία συνηθισμένη διαδικασία ποὺ ὁδηγοῦσε πολλὲς φορὲς σὲ ἀνείπτωτες ποινὲς καὶ στὸ δρόμο τῆς ἐξορίας⁸⁰⁰.

Ὁ αὐτοκράτορας, λοιπόν, κατόρθωσε νὰ διασπάσει τὸ μοναστικὸ μέτωπο, τὸ ὁποῖο, ὅπως εἶναι γνωστὸ, προέβαλε τὴ σθεναρότερη ἀντίδραση στὴν ἐφαρμογὴ τῆς εἰκονομαχικῆς πολιτικῆς. Ἀγιολογικὰ καὶ ἄλλα συναφῆ κείμενα, διακείμενα δυσμενῶς πρὸς τὴν κεντρικὴ εἰκονομαχικὴ ἐξουσία, ἀπεικονίζουν ἀνάγλυφα τὴ συμμετοχὴ τοῦ στρατοῦ στὴν προσπάθεια αὐτὴ τοῦ αὐτοκράτορα⁸⁰¹.

Ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν μοναχῶν ξεκίνησε ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ μοναστήρια ποὺ

799. καὶ πρῶτα μὲν “τὶς καὶ πόθεν οὗτός ἐστιν” ἐρωτᾷ, “ὅτι καὶ βασιλικοῦ καταπεφρόνηκε βήματος καὶ τοσαύτην ῥημάτων ἐπαφῆκε δεινότητα”; καὶ ἐπεὶ μάθοι ὡς ἡμεδαπὸς ὁ ἀνὴρ καὶ θείων εἰκόνων προσκυνητῆς, τέως μὲν αὐτὸν τῇ εἰρκτῇ παραπέμπει: Βίος Παύλου Καΐουμᾶ, 248. Γιά τὸν Παῦλο Καΐουμᾶ καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους ὁμώνυμους ἁγίους, βλ. Ἑλένης Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, «Ἀγιολογικὰ καὶ Ὑμνογραφικὰ εἰς ἅγιον Παῦλον τὸν Νέον ἐν τοῖς Καΐουμᾶ ἀθλήσαντα», *Δίπτυχα* 1 (1979), 55-56.

800. *Εἶτα* παρευθὺ διετάξατο ἐπερωτήσεις καὶ ἀνασκυλευθμοὺς ἐν τῇ πόλει γενέσθαι. Καὶ ὅστις εἶχεν, εἶτε συγγενῇ, ἢ φίλον, ἢ ἀγχιστεύοντα τοῦ μοναχικοῦ καταλόγου τινά, ἢ κἂν ἱμάτιον μελεμβαφές, μετὰ δαρμὸν ἀφορήτους, ἐξορία παρεπέμπετο: Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1169 D.

801. Ἀντιρρητικός τρίτος, στ. 493 D. Μὲ τὴν ἴδια ἔννοια ὁ βιογράφος τοῦ Νικηφόρου τοῦ Μηδικίου (στ. 410), ὑπονοώντας τοὺς Ἰσαυροὺς αὐτοκράτορες, ἀναφέρει: *θέουσι δ’ οὗτοι λοιπὸν ἀντ’ ἄλλον σεσοβημένως πολέμου κατὰ θεοσεβῶν καὶ ἐκπορθοῦσιν ἀναιτίως οἱ δέλαιοι*. Ἐπίσης, ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ Βίου Ἀνδρέου τοῦ ἐν Κρίσει (στ. 1121 C) ἐκφράζει τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὸ θέμα μὲ τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: *Ὡ βασιλεῦ, ἐφη, τοὺς κατὰ βαρβάρων πολέμους ἀφείς, καὶ τὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων οἰκονομίαν, ὁλῆν ὡς ὀρῶ τὴν σπουδὴν κατὰ Χριστοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ δούλων φανερώς εἶλου, καὶ ταῦτα ποιῶν οἶα τὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας ἐν εἰρήνῃ σκῆπτρα διενεγκεῖν*. Πρόκειται προφανῶς γιὰ ἐνιαία σύλληψη γιὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ αὐτοκράτορα ποὺ περιέχουν τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα καὶ ἀπεικονίζουν ἀνάγλυφα τὴν παρέμβαση τοῦ στρατοῦ σὲ δικαιοδοσίες, ποὺ δὲν τοῦ ἀνήκαν.

εἶχαν ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὰ πολιτικά πράγματα στὰ τέλη τοῦ ἑβδομοῦ αἰώνα, καὶ μάλιστα, ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἀναφέρονται ὅτι εἶχαν πρωτοστατήσῃ στὴν ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄. Ἡ μονὴ Δαλμάτου, ποὺ συνδέεται μὲ τοὺς ἀριστοκράτες, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀνατρέψει δύο φορὲς τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄, τοὺς Λεόντιο καὶ Βαρδάνη-Φιλιππικὸς⁸⁰², εἶναι αὐτὴ ἡ ὁποία ἀνοίγει τὸν κατάλογο μὲ τὰ κατεστραμμένα μοναστήρια, ποὺ παραθέτει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη. Ἀπὸ καταφύγιο τῆς ἀριστοκρατίας ποὺ ἦταν μέχρι τότε, παραδόθηκε στοὺς στρατιῶτες⁸⁰³. ἀκολουθεῖ ἡ μονὴ Καλλιστράτου, ἡ ὁποία, ἐπίσης, συνδέεται μὲ τὰ ταραγμένα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, ἀφοῦ, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει, ἐκπρόσωπός της εἶχε συμπράξει πρῶτα μὲ τὸν Λεόντιο καὶ ἀργότερα μὲ τὸν Βαρδάνη-Φιλιππικὸ, στὴν ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄⁸⁰⁴. Ἡ μονὴ Καλλιστράτου μαζὶ μὲ τὶς μοναστηριακὲς κοινότητες Δίου καὶ Μαξιμίνου κατελύθησαν τώρα ἐκ βάθρων⁸⁰⁵. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος στὸν τρίτο Ἀντιρρητικὸ λόγο του μνημονεύει τὴν καταστροφὴ δύο μονῶν καὶ βοᾷσι μέγα τὰ ἐπώνυμα Φλώρου καὶ Καλλιστράτου μοναστήρια⁸⁰⁶. Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ διαγράφεται ἡ κοινὴ τύχη τῶν δύο μονῶν τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ὅπως κοινὴ ἦταν ἡ ὑποστήριξη ποὺ εἶχαν προσφέρει στὴ συνωμοσίᾳ τοῦ Λεοντίου, ἡ ὁποία εἶχε ἀνατρέψει γιὰ πρώτη φορὰ τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄⁸⁰⁷. Ἐπίσης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη, ἡ μονὴ Ἀβραμίου ἢ Ἀχειροποιήτου εἶχε τὴν ἴδια τύχη μὲ τὶς μονές, ποὺ ἀναφέρθηκαν⁸⁰⁸. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τέμενος τῆς ἁγίας Εὐφημίας, ἡ κατεδάφιση τοῦ ὁποίου εἶχε διπλὴ σημασίᾳ⁸⁰⁹, εἶχε καταστραφεῖ ἐπιπλέον, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Στεφάνου Διακόνου καὶ τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ⁸¹⁰, καὶ ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Μαύρας στὴν Κωνσταν-

802. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 66, 74.

803. Θεοφάνης, 443.

804. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 62, 68.

805. Θεοφάνης, 443.

806. Νικηφόρου, Ἀντιρρητικὸς τρίτος, στ. 493 D. Βλ. Gero, *Constantine V*, 138 σημ.106.

807. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 62, 63.

808. Θεοφάνης, 443. Πάτρια III, 260. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 4-6.- Berger, *Patria*, 679-681.

809. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Ἡ ἁγία Εὐφημία στὶς σχέσεις παπῶν καὶ αὐτοκρατορῶν», *Σύμμεικτα* 7 (1987), 59-75. Γιὰ τὴν προσπάθεια ἀνασκευῆς τῆς κατηγορίας τῶν Ἰσαύρων ὡς "λειψανομάχων", βλ. Wortley, «Iconoclasm-Leipsanoclasm», 274 κέ.

810. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1169 C· Γεώργιος Μοναχός, 572.

τινούπολη, ἰδρυμένος πρὶν ἀπὸ τὸν ἕκτο αἰῶνα⁸¹¹.

Εἶχαν καταστραφεῖ τότε ἡ μονὴ τοῦ Μονοκινίου⁸¹², τὸ εὐκτήριον τοῦ ἁγίου Θεοδώρου στὸ πραιτώριον⁸¹³, ἡ μονὴ τοῦ ἁγίου Ἰουλιανοῦ⁸¹⁴, ὁ οἶκος τοῦ Μητροφάνους⁸¹⁵, ἡ μονὴ τοῦ Μυρελαίου⁸¹⁶, ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀγαθονίκου⁸¹⁷, ἴσως, καὶ ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀκακίου⁸¹⁸.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα μοναστήρια, ὅπως ἀναφέρει ὁ χρονογράφος⁸¹⁹, εἶχαν καταστραφεῖ τότε. Σύμφωνα μὲ τὸ βιογράφο τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ὅλοι οἱ μοναχοὶ εἶχαν ἐκδιωχθεῖ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἀπὸ τὸ μοναστήρι, τὸ ὁποῖο εἶχε ἰδρύσει⁸²⁰ ὁ εὐγενὴς Ρωμαῖος Στούδιος, ὕπατος τὸ 462/ 463⁸²¹. Ἡ μονὴ τῆς Χώρας, ἰδρυμένη πιθανότατα τὸν ἕκτο αἰῶνα⁸²², ἀκολούθησε τὴν τύχη τῶν

811. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 329-330.

812. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1177 B.

813. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1176 B.

814. *Πάτρια* III, 240-241. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 260.- Berger, *Patria*, 586.

815. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 336.

816. *Πάτρια* III, 258. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 351.- Berger, *Patria*, 598-601 μὲ ἀρκετὲς ἐπιφύλαξεις, ἀν ἡ μνεία ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Γιὰ τὴ θέση τῆς μονῆς Μυρελαίου καὶ γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἰδρυσή της ἀπὸ τὸν Ρωμανὸ Α΄ (920-944), βλ. Mango, «The Life of St. Andrew », 303.- Berger, *Patria*, 600.

Τὰ Πάτρια ἐπίσης, (*Πάτρια* III, 240· βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 553.- Constantelos, *Byzantine Philanthropy*, 231) μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ γηροκομείου τῆς Γηραγάθης ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄.

817. *Πάτρια* III, 208. Βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 7-8.- Averil Cameron-Judith Herrin, *Parastaseis*, 169.- Berger, *Patria*, 584-586.

818. Στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Ἀκακίου ὑπῆρχαν μερικὰ ἀπὸ τὰ λείψανα τοῦ πρώτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μητροφάνη, τὰ ὁποῖα, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, εἶχε παραδώσει στὴν πυρὰ ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄· βλ. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 14-15.

819. Θεοφάνης, 443. Βλ. St. Gero, «Byzantine Iconoclasm and Monachomachy», *Journal of Ecclesiastical History* 28, 3 (1977), 241-248.

820. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 145 Α.

821. Βλ. C. Mango, «The Date of the Studius Basilica», *BMGS* 4 (1978), 15 κέ.

822. Γιὰ τὸν ἰδρυτὴ τῆς μονῆς οἱ πηγὲς δὲν συμφωνοῦν. Ἀπὸ τὸ *Βίος τοῦ ὁσίου Θεοδώρου* (Γεδεών, *Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον*, 229), ἔργο ἀνώνυμου συγγραφέα τοῦ ἑνατοῦ αἰῶνα, παραδίδεται ὅτι ὁ ὁσιος, συγγενὴς τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ Α΄, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς γυναίκας του Θεοδώρας, ἰδρυσεν στὴν περιοχὴ Χαρισίου τὴ μονὴ τῆς Χώρας· ἡ μονή, ἀφιερωμένη στὴ Θεοτόκῃ, εἶχε οἰκοδομηθεῖ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἰδίου τοῦ αὐτοκράτορα. Οἱ πατριδογράφοι διασώζουν ἄλλη παράδοση, κατὰ τὴν ὁποία Κρίσπος δέ ὁ ἑπαρχος καὶ γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ τοῦ Καππάδοκος περιορίσθη ἐκεῖσε καὶ ἔκτισεν

υπόλοιπων ἀριστοκρατικῶν μονῶν τῆς Κωνσταντινούπολης. Στὴ μονὴ αὐτὴ εἶχε ἀποσυρθεῖ, ὅπως εἶδαμε, ὁ Πρίσκοις καὶ ἀργότερα ὁ πατριάρχης Γερμανὸς (22 Ἰανουαρίου 730) μετὰ τὴν παραίτησή του, ὅπου καὶ ἐνταφιάσθηκε⁸²³. Ἡ μονὴ τῆς Χώρας σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸν ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς πατριάρχῃ Γερμανὸ καὶ αὐτὸ θεωρεῖται ἀπὸ τὸ βιογράφο τοῦ Μιχαὴλ Συγκέλλου, ὡς ἡ μείζων αἰτία γιὰ τὴν κατεδάφισή της⁸²⁴. Ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ Μιχαὴλ ἐπιβεβαιώνει τὴν ἂποψή μας ὅτι ὁ λόγος ποὺ "κοινώθηκαν" οἱ μονεῖς δὲν ἦταν ἡ πολυκτημοσύνη, ἀλλὰ κυρίως ἡ ἐγκατάσταση ἐκεῖ "ὀρθοδόξων πατέρων", ὅπως ὁ ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς Γερμανὸς⁸²⁵.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν γιὰ τὴν καταστροφὴ μονῶν ἔξω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἶναι περιορισμένες. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, γνωστὸ εἰκονόφιλο καὶ φιλομοναστικὸ κείμενο, περιγράφοντας μὲ ἐμπάθεια καὶ λεπτομερῶς τὰ δεινὰ τῶν μοναχῶν ἀπὸ τὸ στρατηγὸ Θρακησίων Μιχαὴλ Λαχανοδράκοντα, τὸν "ὁμόφρονα" τοῦ αὐτοκράτορα⁸²⁶, ἀναφέρει, μὲ ἀρκετὴ ὑπερβολὴ ὅτι ἐπώλησε ὅλα τὰ μοναστήρια καὶ μαζὶ ὅλα τὰ περιουσιακὰ τους στοιχεῖα καὶ δὲν ἄφησε οὔτε ἓνα μοναχὸ στὴν περιοχὴ ποὺ διοικοῦσε ὁ ἴδιος⁸²⁷. Αὐτὴ εἶναι ἡ μοναδικὴ πληροφορία τοῦ χρονογραφοῦ γιὰ καταστροφὴ μονῶν στὴν ἐπαρχία.

Ὁ βιογράφος τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου περιγράφει τὴν ὁλοσχερῇ καταστροφὴ τῆς μονῆς τοῦ Αὐξεντίου, ὅπου εἶχε καταφύγει, μετὰ τὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα τοῦ Λέοντος Γ', ὁ ἥρωάς του: *τό τε μοναστήριον καὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐνέπρησαν, ἕως ἐδάφους κονιάσαντες*⁸²⁸. Τὸ ἴδιο ἀγιογραφικὸ ἔργο μᾶς

ταύτην εἰς κάλλος καὶ εἰς μέγεθος ἀποχαρισάμενος ἐκεῖ καὶ κτήματα πολλὰ. Ἐπεκλήθη δὲ Χώρα, διότι ἐπὶ τοῦ Βύζαντος χωρίον ἦν ἐκεῖσε: Πάτρια III, 273-274· βλ. Janin, Géogr. Eccl. Const., 533. Βλ. ἐπίσης, τὰ σχόλια στὸ Βίον Μιχαὴλ Συγκέλλου, 131-132 (Cunningham).

823. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 163.

824. *οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἐν ἀγίοις καὶ μέγαν πατριάρχην Γερμανὸν (...) ἐγύμνωσε: Βίος Μιχαὴλ Συγκέλλου, 108 (Cunningham).*

825. *Ταύτην τοίνυν τὴν μονὴν εὐθηνουμένην πάννυ ἐν τε χρήμασι καὶ κτήμασι καὶ ἀναλώμασι ὁ ἀσεβὴς (...) Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος, διὰ τὸ ἐν αὐτῇ κατοικεῖν ὀρθοδόξους καὶ ἀγίους πατέρας (...) ἐγύμνωσέ τε καὶ ἐξηφάνισε καὶ μικροῦ δεῖν κατηδάφισεν: Βίος Μιχαὴλ Συγκέλλου, 108 (Cunningham).*

826. Ἐστὶ χαρακτηριστὴ μὲ ἄλλους στρατηγούς ἀπὸ τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη (σ. 440) ὁ Μιχαὴλ Λαχανοδράκων: *προβάλλεται στρατηγούς ὁμόφρονas αὐτοῦ καὶ τῆς κακίας αὐτοῦ ἐπαξίους ἐργάτας.*

827. Θεοφάνης, 445-446.

δίνει πληροφορίες γιὰ τὴν καταστροφή δύο ἀκόμα μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων τῆς Βιθυνίας, τῆς Μοναγρίας καὶ τῆς Πελεκητῆς. Γιὰ τὸ πρῶτο μοναστήρι καὶ τὸν ἡγούμενό του γνωρίζουμε ὅσα ἀναφέρει ὁ Στέφανος Διάκονος στὸ ἔργο του: *Ἰωάννην τὸν θεῖον ἡγούμενον τοῦ τερπνοῦ τῆς Μοναγρίας φροντιστηρίου, ὃν ὁ τύραννος βασιλεὺς τυραννικῶς κατασχών, (...) ἐν σάκκῳ κατακλείσας, καὶ λίθῳ μεγάλῳ προσδήσας, τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης ἀπέπνιξεν*⁸²⁹. Ἡ μονὴ Πελεκητῆς, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, εἶχε ἰδρυθεῖ στὰ χρόνια τῆς δεύτερης βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ καὶ πιθανότατα σ’ αὐτὴν κατέφευγαν ὅσοι εἶχαν διωχθεῖ ἔξαιτίας τῆς πολιτικῆς τοῦ αὐτοκράτορα αὐτοῦ⁸³⁰. Ὁ Θεοστήρικτος, πρεσβύτερος καὶ γηραλέος τοῦ εὐαγοῦς φροντιστηρίου τῆς Πελεκητῆς, ἐξιστορῶντας στοὺς 342 μοναχοὺς, ἐγκλειστοὺς μαζὶ μὲ τὸν ἴδιο στὴ δημοσίᾳ φυλακὴ τοῦ Βυζαντίου⁸³¹, ἀφοῦ κάνει λόγο γιὰ τὶς ἀτιμωτικὲς τιμωρίες ποὺ ὑπέστησαν οἱ ἀδελφοὶ μοναχοί, ἀναφέρει περίλυπος καὶ τὴν τύχη τῆς δικῆς του μονῆς: *τὴν μονὴν πᾶσαν ἐνέπρησεν ἀπὸ τε ἱπποφορβείου μέχρι τῶν ἐκκλησιῶν*⁸³². Ἡ ἔξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ μαρτυρία ὑποδηλώνει ὅτι ὁ πιθανὸς στόχος τῶν εἰκονομαχικῶν διωγμῶν ἦταν τὰ μεγάλα καὶ πλούσια μοναστήρια καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Πελεκητῆς ἀποτελοῦσε τυπικὸ παράδειγμα, ἀφοῦ διέθετε ἱπποφορβεῖα καὶ περισσότερες ἀπὸ μία ἐκκλησίες.

Τὰ κείμενα τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου στὴν πλειονότητά τους τονίζουν τὴν ἀντιμοναχικὴ “μανία” καὶ τὴν καταστροφικὴ ἐναντίον τῶν ἐκκλησιῶν δραστηριότητα τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄. Ὡστόσο, ὀρισμένα κείμενα, πολὺ λίγα ὁμολογουμένως, ὑποκρύπτουν τὴν ἀντίθετη, ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν, δραστηριότητά του. Αὐτὴ ἡ λαμπάνουσα αὐτοκρατορικὴ δραστηριότητα ἐλλοχεύει σὲ ὀρισμένα ἀγιολογικὰ κείμενα⁸³³, γιὰ τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος στὴ συνέχεια.

Στὸ Ἐγκώμιο ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Συκεώτου διασώζεται μαρτυρία σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ νὰ παραδώσει τὴν πυρὰ τὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου ὑπῆρχαν τὰ ὀστᾶ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου. Ὁ Νικηφόρος Σκενοφύλαξ, συγγραφέας τοῦ ἐγκωμίου, διαμαρτύρεται, γιατί ὁ

828. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1137 C.

829. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1165 D. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 168.- Παπαχρυσάνθου, Ὁ Ἀθωνικὸς Μοναχισμὸς, 39 σημ. 66.

830. Βλ. πλὸ πάνω, σ. 67.

831. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1160 C. Βλ. καὶ πλὸ πάνω, σ. 44.

832. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1165 B.

833. Γιὰ τὶς εἰκονοκλαστικὲς ἀντιλήψεις, ποὺ ὑποκρύπτονται σὲ ὀρισμένα ἀγιολογικὰ κείμενα, βλ. Ševčenko, «Hagiography», 120 κέ.- Auzépy, «L’analyse littéraire», 57 κέ.

αὐτοκράτορας δὲν εἶχε ἀναλογισθεῖ *τὴν ἄμαχον εὐκλειαν καὶ ἰσχὺν*⁸³⁴ τοῦ στρατιωτικοῦ ἁγίου. Στὴ συνέχεια, ὁ συγγραφέας μαρτυρεῖ ὅτι τὸ γεγονός τῆς πυρπόλησης τοῦ ναοῦ εἶχε προκαλέσει αἴσθηση στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ *δειλία καὶ δέος* κατέλαβε τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος ἦταν γνωστὸ ὅτι ἦταν δεινὸς πολεμιστὴς καὶ ἀγαποῦσε τὸ στράτευμα· ἀμέσως, ὁ Κωνσταντῖνος *τρόμῳ παλλόμενος*, ὅπως πολὺ χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται, ἐπιδόθηκε στὴν ἀνέγερση νέου ναοῦ⁸³⁵.

Στὸ ἀγιολογικὸ κείμενο γιὰ τὴν ἁγία Ἀνθοῦσα, ἡ ὁποία σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ⁸³⁶, μαρτυρεῖται ἡ ἀνακαίνιση δύο μονῶν ἀπὸ τὴν ἁγία, τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων στὴν περιοχὴ Μαντίναιον⁸³⁷. Παρόλη τὴν ἀντιμοναστικὴ μανία τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ κατεξοχὴν εἰκονομάχος αὐτοκράτορας ἄφησε ἀπείραχτες τὶς μονὲς τῆς ἁγίας, ἐνῶ ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοκία, μᾶλλον μὲ τὴ συγκατάθεση τοῦ συζύγου της, εἶχε προικοδοτήσει τὶς μονὲς μὲ ἀναθήματα⁸³⁸. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὁ εἰκονομάχος πατριάρχης Ἀναστάσιος εἶχε ἀνεγείρει ναὸ τοῦ ἁγίου Νικολάου στὴν Κωνσταντινούπολη⁸³⁹.

Οἱ λιγοστὲς μὲν, ἀλλὰ ἰδιαίτερα σημαντικὲς, μνεῖες, ποὺ ἀναφέρθηκαν

834. *Ἐγκώμιον εἰς Θεόδωρον Συκεώτην*, 270.

835. *Ἐγκώμιον εἰς Θεόδωρον Συκεώτην*, 270-271. Πρβλ. ὁμως, M. Kaplan, «Les sanctuaires de Théodore de Sykéon», *Les saints et leur sanctuaire à Byzance. Textes, images et monuments*, ἔκδ. Catherine Jolivet-Lévy- M. Kaplan-J.-P. Sodini, Παρίσι 1993, 77.

836. Σύμφωνα μὲ τὸ *Synax. Eccl. CP.* (στ. 851) ἡ ἁγία Ἀνθοῦσα εἶχε προεῖπει στὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοκία τὴ γέννηση διδύμων παιδιῶν, τῆς Ἀνθούσας καὶ τοῦ Χριστοφόρου ἢ Νικηφόρου, βλ. C. Mango, «St. Anthousa of Mantineon and the Family of Constantine V», *AB* 100 (1982), 408.- Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 14-15.

Στὸ *Synax. Eccl. CP.* (στ. 354) ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ' ἐπιδίωκε νὰ νυμφεύσει τὸ γιό του Χριστόφορο μὲ τὴν πατρικία Θεοδώρα, ἀπὸ τὴν Καισάρεια, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὅτι μαρτύρησε ἐπὶ εἰκονομαχίας. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ αὐτοκράτορας αὐτὸς εἶχε δύο παιδιὰ τὴν Ἄννα καὶ τὸ μεταγενέστερο αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο, ὁ ὁποῖος εἶχε γιό μὲ τὸ ὄνομα Χριστόφορος. Ἰσως, πρόκειται γιὰ τὸν Χριστόφορο, γιό τοῦ Κωνσταντίνου Ε' καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου συγχέει τὰ πρόσωπα.

837. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 849.

838. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 851.

839. Janin, *Géogr. Eccl. Const.*, 368. Στὰ χρόνια τῆς εἰκονομαχίας τοποθετεῖται ἡ ἴδρυση καὶ ἄλλων ἐκκλησιῶν σὲ "εἰκονομαχικὲς" περιοχές: τοῦ ἁγίου Νικολάου στὰ Μύρα, τῆς Θεοτόκου στὴν Ἀττάλεια· βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 240.

δείχνουν ἐμφανῶς τὴν εὐνοϊκὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ τῶν δύο μονῶν τῆς ἁγίας Ἀνθούσας, ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Ε΄. Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὰ παραδείγματα (ἴσως νὰ ὑπῆρχαν περισσότερα, ἂν εἶχαν διασωθεῖ πηγὲς φιλικὲς πρὸς τὴν εἰκονομαχικὴ παρατάξη) ποὺ ἔχουμε ἀναφέρει, ἀντικειμενικὸς στόχος τοῦ αὐτοκράτορα δὲν ἦταν ἡ ἄνευ ὁρίων καταστροφὴ τῶν θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων· ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ δὲν διαπνεόταν γενικὰ ἀπὸ ἀντιμοναχισμό οὔτε μανία καταστροφῆς τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως τὸν κατηγοροῦν γενικὰ οἱ εἰκονόφιλες πηγές⁸⁴⁰. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ἄλλωστε, ὅτι διὰ τῆς συλλογῆς τῶν νόμων, ποὺ εἶχαν δημοσιεῦσε ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ΄ μαζὶ μὲ τὸν τότε συναυτοκράτορα Κωνσταντῖνο Ε΄ (τὸ 726 ἢ τὸ 741)⁸⁴¹, τῆς Ἐκλογῆς, οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες ἐμφανίζονται ὡς προστάτες, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, τοῦ μοναχισμοῦ. Μὲ τὴν ἔκδοση δύο νόμων, ἡ πορνεία καὶ ἡ ἀρπαγὴ τῶν μοναστηριῶν ἀπαγορευόταν καὶ ὁ ἐνοχος ἐθεωρεῖτο ὡς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καθυβρίζων⁸⁴². Ἡ Ἐκλογὴ προέβλεπε βαρύτερες σωματικές ποινὲς γιὰ τοὺς ἐνόχους καὶ γιὰ τοὺς συνεργοὺς τοὺς τὴν ποινὴ τῆς ἐξορίας. Σὲ σύγκριση μὲ τὸν Ἰουστινιάνειο κώδικα, οἱ ποινὲς ἦταν βέβαια ἐλαφρότερες⁸⁴³, ἐφόσον, ἄλλωστε, ἡ φιλοσοφία τῆς Ἐκλογῆς ἦταν νὰ ἀπονέμεται ἡ δικαιοσύνη “εἰς τὸ φιλανθρωπότερον”⁸⁴⁴. Ἡ ἔκδοση τέτοιου νομοθετικοῦ κειμένου ἀπὸ τοὺς Ἰσαύρους αὐτοκράτορες ἐνισχύει τὴν ἀποψή μας ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος δὲν ἐπιθυμοῦσε τὴν “κακοποίηση” ὅλων τῶν μοναχῶν· ἔχοντας προωθήσει τὶς εἰκονομαχικὲς θέσεις μὲ τὴ σύγκληση τῆς Συνόδου στὴν Ἱέρεια, ἀνέλαβε μὲ τὴ βοήθεια τοῦ εἰκονομαχικοῦ στρατοῦ του νὰ κάμψει τὶς τελευταῖες ἀντιπολιτευτικὲς δυνάμεις ποὺ ἐντοπίζονται περισσότερο στὴν πρωτεύουσα, ὅπου καὶ τὰ εἰκονομαχικὰ μοναστήρια.

Ἀπὸ τὰ μοναστηριακὰ ἰδρύματα τῆς βυζαντινῆς ἐπαρχίας, μόνο γιὰ τὴ μονὴ τῆς Πελεκητῆς καὶ τὴ μονὴ Αὐξεντίου ἔχουμε κατηγορηματικὴ μαρτυρία

840. Rochow, *Kaiser Konstantin V.*, 131 κέ.

841. Γιὰ τὶς προταθεῖσες πιθανὲς χρονολογίες, βλ. τὰ σχόλια στὴν Ἐκλογή, 10-12.

842. Ὁ πορνέων εἰς μονάστριαν ὡς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καθυβρίζων ρινοκοπείσθω, δι’ ὧν κἀκεῖνος μοιχείαν εἰργάσατο τῆς ἐκκλησίας αὐτὴν ἀλλοτριώσας· τῆς ὁμοίας καὶ ἐπ’ αὐτῇ φυλαττομένης ἐπεξελεύσεως (17.23). Ὁ ἀρπάζων μονάστριαν (...) ἐὰν διαφθείρει αὐτὴν ρινοκοπείσθω (17.24): Ἐκλογή, 232.

843. Βλ. Sp. Troianos, «Bemerkungen zum Strafrecht der Ecloga», *Ἀφιέρωμα στὸν Νίκο Σβορώνο*, Ρέθυμνο 1986, τόμ. Α΄, 106 κέ.

844. καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον: Ἐκλογή, 158. Πρβλ. T. E. Gregory, «The Ecloga of Leo III and the concept of Philanthropia», *Βυζαντινὰ* 7 (1975), 267-287.

ὅτι εἶχαν καταστραφεῖ ὀλοσχερῶς. Ἡ ἐπίθεση τοῦ εἰκονομαχικοῦ στρατοῦ τῶν πρώτων Ἰσαύρων στίς μοναστικές κοινότητες τῆς πρωτεύουσας, πού ἦταν συνδεδεμένες ἄμεσα μέ τήν ἀριστοκρατία, εἶχε ὑποχρεώσει, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τήν ἀριστοκρατία νά καταφύγει στά κτήματά της, στή Βιθυνία ἰδιαίτερα. Μὲ τή φυγή τῶν ἀριστοκρατῶν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀρχίζει ἡ ἀνάκαμψη τοῦ μοναχισμοῦ στή Βιθυνία, ὥστε νά φθάσει στὴν περίοδο τῆς μεγάλης ἀνθησῆς του, στὰ τέλη τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα.

**Ζ' . Ἡ κοινωνικὴ θέσις τῶν ἁγίων τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς
περιόδου καὶ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα.**

*Ἦν τις ἄνθρωπος ἐν χώρᾳ τῶν Παφλαγόνων τοῦνομα Φιλάρετος καὶ ὁ ἄνθρωπος ἦν εὐγενὴς τῶν ἀπὸ Πόντου καὶ Γαλατικῆς χώρας*⁸⁴⁵, ἀναφέρει στὴν ἀρχὴ τῆς διήγησής του, μιμούμενος τὴ βιβλικὴ ἱστορία τοῦ Ἰώβ, ὁ Νικήτας, συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ Φιλαρέτου (702-792) καὶ ἐγγονὸς τοῦ ἐξυμνούμενου ἡρώα⁸⁴⁶. Ὁ βιογράφος, ἀκολουθώντας τὸ στερεότυπο⁸⁴⁷ τῶν περισσότερων ἀγιολογικῶν κειμένων, ὅπου παρέχονται οἱ ἀπαραίτητες εἰδήσεις γιὰ τὸν τόπο καταγωγῆς τῶν ἁγίων, γιὰ τοὺς γεννήτορές τους καὶ γιὰ τὴν περιουσιακὴ τους κατάστασις⁸⁴⁸, τοποθετεῖ τὸν παπποῦ του στὴν τάξη τῶν εὐγενῶν. Ὁ Φιλάρετος, ὅμως, ἓνας τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἐπαρχιακῆς ἀριστοκρατίας⁸⁴⁹, δὲν εἶναι ὁ μόνος, γιὰ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε ὁ ὅρος

845. *Βίος Φιλαρέτου*, 113. Ἡ πρώτη παραλλαγή τοῦ Βίου (ἐκδ. Fourmy-Leroy) εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑνατοῦ αἰῶνα καὶ ἡ δεύτερη (ἐκδ. Vasiliev) χρονολογεῖται τὸ δέκατο αἰῶνα· βλ. L. Rydén, «The Revised Version of the "Life of St. Philaretos the Merciful" and the "Life of St. Andreas Salos"», *AB* 100 (1982), 485-495.

846. Γιὰ τὸ συγγραφέα, βλ. Ševčenko, «Hagiography», 126.- Π. Ἄ. Γιαννόπουλου, «Παρατηρήσεις στὸ "Βίο τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου"», *Βυζαντινά* 13 Α (1985), 491 κέ.

847. Γιὰ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, βλ. Evelyn Patlagean, «Ancienne hagiographie byzantine et histoire sociale», *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations* 1 (1968), 106-126 (= *Structure sociale* ..., ἀρ. V) καὶ τὸ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ B. Flusin, «L'hagiographie monastique à Byzance au IXe et au Xe siècle. Modèles anciens et tendances contemporaines», *Le monachisme à Byzance et en Occident du VIIIe aux Xe siècle. Aspects internes et relations avec la société*, ἐκδ. A. Dierkens- D. Missone-J.-M. Sansterre, *Revue bénédictine* 103 (1993), 31-50.

848. Yannopoulos, *La société profane*, 16.- Evelyn Patlagean, «Sainteté et Pouvoir», *The Byzantine Saint. University of Birmingham. Fourteenth Spring Symposium of Byzantine Studies*, ἐκδ. S. Hackel, Λονδίνο 1981, 98-100.

849. Lemerle, *Agrarian History*, 52-55.- Köpstein, «Agrarverhältnisse», 65.- L. Rydén, «New Forms of Hagiography: Heroes and Saints», *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers*, Ν. Ὑόρκη 1986, 542. Διαφορετικὲς εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ Α. Ρ. Kazhdan στὴ βιβλιοκρισίᾳ μὲ τίτλο «One more agrarian ...», 81, οἱ ὁποῖες στηρίζονται,

"εὐγενής", καθώς και ἄλλοι συγγραφείς συναφῶν ἔργων δοξάζουν τὴν εὐγενὴ καταγωγή τῶν ἡρώων τους⁸⁵⁰ καὶ μεταχειρίζονται μάλιστα τὴν ἴδια ὀρολογία μὲ τὸν Νικήτα.

Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης στὸν ἐπικήδειο λόγο γιὰ τὸν θεῖο του Πλάτωνα (735-814), ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ τελευταίου, ἴσως, λίγο πρὶν ἀρχίσει ἡ δεύτερη φάση τῆς εἰκονομαχίας⁸⁵¹, κάνει λόγο γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ μακαρίου συγγενοῦς του, Σέργιο καὶ Εὐφημία, Κωνσταντινουπολίτες στὴν καταγωγή, ὧν τὸ εὐγενὲς ἐπίσημον, καὶ ὁ τρόπος οὐκ ἀγενέστερος⁸⁵². Ὁ ἴδιος ὁ Θεόδωρος Στουδίτης (759;- 826), σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς παραλλαγές τοῦ Βίου του, ἦταν εὐγενοῦς καταγωγῆς⁸⁵³. Ἕνας ἄλλος σύγχρονός του, ὁ Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητής, ὁ ὁποῖος εἶχε καρεῖ μοναχὸς ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Στουδίτη⁸⁵⁴, ἦταν τέκνο εὐγενῶν γονέων καὶ τῶν ἐν ἀξιώματι περιβλέπτων⁸⁵⁵. Στὸ Ἐγκώμιο ποὺ ἐξεφώνησε ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ Θεοφάνη ἀπὸ τὴν Σαμοθράκη στὴ Σιγριανή, ἐξυμνεῖ καὶ τοὺς γονεῖς τοῦ Θεοφάνη, Ἰσαάκιο καὶ Θεοδότῃ, ἵνα καὶ πατράσι εἴη δόξα ἐγκωμιαζομένου παιδός, καλὸν καὶ τούτων ἐπιμνησθῆναι (...) ὧν τὸ εὐγενὲς ἐπίσημον⁸⁵⁶.

Ὁ Ἰγνάτιος Διάκονος (770 περ.-845)⁸⁵⁷, συγγραφέας τῶν Βίων δύο

κυρίως, στὰ δεδομένα τῆς μεταγενέστερης παραλλαγῆς τοῦ Βίου Φιλαρέτου.

850. Ἀνάλυση τῶν Βίων τῶν ἁγίων τοῦ ὄγδου καὶ τοῦ ἑνατοῦ αἰῶνα προσφέρεται στὴν ἐκτενὴ μελέτη τοῦ Kh. Loparev, «Vizantijskija žitija svjatykh VII-IX v.», *Viz. Vrem.* 17 (1910), 1- 224. Ἀξεπέραστο σὲ πολλὰ σημεῖα θεωρεῖται τὸ ἔργο τοῦ A. P. Rudakov, *Očerki vizantijskoj kul'tury po dannym grečeskoj agiografii*, Μόσχα 1917, ἀνατ. Variorum Reprints 1970.

851. Βλ. Ševčenko, «Hagiography», 115.

852. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 805 B, ἀλλὰ καὶ στ. 809 D.

853. *πατέρες δὲ λαμπροὶ τὸ γένος: Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* A, στ. 116 B· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* B, στ. 236 C· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 259. Βλ. τὰ εἰσαγωγικὰ σχόλια στὴ νέα ἔκδοση (Fatouros, σ. 5- 6*) τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου.

854. *Ἐγκώμιον εἰς Θεοφάνην*, 268. Βλ. J. Pargoire, «Saint Théophane le Chronographe et ses rapports avec saint Théodore Studite», *Viz. Vrem.* 9 (1902), 56 κέ.

855. *Βίος Θεοφάνους* A, 4. Ἄλλη παραλλαγή (Krumbacher, 389) ἀναφέρει: *εὐγενῶν μὲν τὸ κατὰ σάρκα (...) εὐγενῶν δὲ καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα, ὃ δὴ καὶ ἀληθεστάτην εὐγένειαν καλῶς οἱ φρονοῦντες λέγουσιν.*

856. *Ἐγκώμιον εἰς Θεοφάνην*, 270.

857. Περὶ τοῦ Ἰγνατίου Διακόνου ὡς συγγραφέα ἀγιολογικῶν κειμένων, βλ. Wanda

ἀπολογητῶν τῆς εἰκονολατρίας, τῶν πατριαρχῶν Ταρασίου καὶ Νικηφόρου, χρησιμοποιεῖ τὸ ἴδιο μοτίβο γιὰ νὰ σκιαγραφήσει τὴν καταγωγή τῶν ἡρώων του καὶ κάνει λόγο γιὰ τὸν "ὄγκον εὐγενείας" τοῦ Ταρασίου⁸⁵⁸ καὶ τὸ γένος καὶ τὴν περιφάνειαν τοῦ Βίου τοῦ πατριάρχῃ Νικηφόρου⁸⁵⁹. Γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ Ταρασίου, Γεώργιο καὶ Ἐγκράτεια, ἀναφέρει ὅτι ἦταν ἐκ πατρικίων σειρᾶς [πατρῖκιοι χρηματίσαντες] καὶ κατεῖχαν τὸ πρωτεῖον παρὰ τοῖς τηνικαῦτα κρατοῦσι⁸⁶⁰, ἐνῶ γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ Νικηφόρου κάνει λόγο γιὰ τὴν εὐκλειαν τῶν φυσάντων⁸⁶¹.

Ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Νικηφόρου (+813;), ἡγουμένου τῆς μονῆς Μηδικίου, ὁ ὁποῖος συνέγραψε τὸ ἔργο του γύρω στὸ 824-840⁸⁶², ἀναφέρει ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ ἡρώα του ἦταν ἀπὸ παλαιὰ περιβλεπτή γενιὰ τῆς Κωνσταντινούπολης⁸⁶³. Ὁ μοναχὸς Σάββας, συγγραφέας⁸⁶⁴ τοῦ Βίου ἐνὸς σύγχρονου καὶ φίλου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ὅπως ἀποκαλύπτει ἡ μεταξὺ τους ἀλληλογραφία⁸⁶⁵, τοῦ Μακαρίου (+824), ἡγουμένου τῆς μονῆς Πελεκητῆς, ἀναφέρει ὅτι ὁ ἡρώας του ἦταν ἀπὸ εὐγενῆ οἰκογένεια τῆς Κωνσταντινούπολης: *πατέρες δὲ τούτῳ οὐκ ἄγενεῖς γεγονότες, μείζον τὸ περιφανὲς εἰσέτι ἐπορίζοντο*⁸⁶⁶.

Wolska-Conus, «De quibusdam Ignatiis», *TM* 4 (1970), 329-360· βλ. καὶ τὶς διαφωνίες τοῦ Ševčenko («Hagiography», 122 σημ. 63) σχετικὰ μὲ τὴν πατρότητα τῶν ἔργων τοῦ Ἰγνατίου. Βλ. ἐπίσης, Mango, «On Re-reading the Life of St. Gregory the Decapolite», 635. Γιὰ τὸν Ἰγνάτιο ὡς ἐπιγραμματοποιό, βλ. Ἀ. Κομίνη, *Τὸ βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματοποιοί*, Ἀθήνα 1966, 124-126.

858. *Βίος Ταρασίου*, 395-396. Βλ. Da Costa Louillet, «Saints», 221.

859. *Βίος Νικηφόρου*, 141-142. Βλ. Alexander, *Nicephorus*, 54 κέ.

860. *Βίος Ταρασίου*, 396. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 67.

861. *Βίος Νικηφόρου*, 141.

862. Γιὰ τὸ συγγραφέα καὶ τὴν ἐποχὴ συγγραφῆς τοῦ Βίου, βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη 398 καὶ Ševčenko, «Hagiography», 118 σημ. 43.

863. *ποίου γένους ὑπῆρχεν ἑκπαλαὶ περιβλέπτου. Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 405-406. Βλ. Yannopoulos, *La société profane*, 16. Ἡ Kathryn M. Ringrose («Monks and society», 138) παρὰ τὴν κατηγορηματικὴ μαρτυρία τοῦ βίου, τοποθετεῖ τὸν Νικηφόρο στὴ μεσαία τάξη.

864. Ὁ συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ μοναχὸ Σάββα, τὸ συγγραφέα τῶν Βίων τοῦ Ἰωαννικίου καὶ τοῦ Πέτρου τῆς Ἀτρώας· βλ. τὰ σχόλια τοῦ Βίου, σ. 16-17 καὶ Ševčenko, «Hagiography», 117.

865. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἀπηύθυνε πέντε ἐπιστολὲς στὸν Μακάριο, *Ἐπιστολὲς Θεοδώρου Στουδίτου*, ἀρ. 159, 230, 294, 362, 371 (Fatouros). Βλ. Ch. Van de Vorst, «Note sur S. Macaire de Pélégète», *AB* 32 (1913), 270.

Στά αγιολογικά κείμενα δέν είναι μόνον οί βιογραφούμενοι ἅγιοι πού τοποθετοῦνται στίς ὑψηλές κοινωνικές βαθμίδες: ὑπάρχουν καί ἄλλοι, μοναχοί κυρίως, γιά τούς ὁποίους μαρτυρεῖται, κατὰ τή ροή τοῦ κειμένου, ἡ εὐγενής καταγωγή τους. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης περιγράφοντας τήν ἀφιξη τοῦ θείου του, Πλάτωνος, στή μονή τῶν Συμβόλων, ἀναφέρει ὅτι αὐτός πού τόν εἶχε ὑποδεχθεῖ ἐκεῖ, ἦταν ὁ Θεόκτιστος, ἡγούμενος καί, πιθανῶς, ἰδρυτής τῆς μονῆς, ἀπό περιβλεπτή γενιά⁸⁶⁷. Στό Βίο Νικήτα Μηδικίου ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι ὁ δεύτερος τῆς μονῆς Μηδικίου, Ἀθανάσιος, ἦταν ἕνας πρῶην ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ λογοθεσίου⁸⁶⁸, ὁ ὁποῖος εἶχε γίνει μοναχός στή μονή τῶν Συμβόλων, στήν ἴδια πού εἶχε καρεῖ μοναχός καί ὁ Πλάτων. Ὁ Θεοστήρικτος, συγγραφέας τοῦ Βίου, θεωρεῖ ὑποχρέωσή του νά κάνει ἐκτενή μνεῖα γιά τήν ἀρετή τοῦ Ἀθανασίου, ὁ ὁποῖος πρὶν εἰσελθεῖ στό μοναστικό βίο ἀνῆκε στήν ὑψηλή ἀριστοκρατία⁸⁶⁹.

Εἶναι γεγονός, λοιπόν, ὅτι ἡ κοινωνική ὑπόσταση τῶν εὐφημουμένων ἁγίων, ἀλλά καί ἄλλων μοναχῶν, τονίζεται μέ ἰδιαίτερη φροντίδα καί πολλές φορὲς μέ μεγάλη ἀκρίβεια ἀπὸ τούς βιογράφους. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιά ἐκπροσώπους τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας, τῆς μοναδικῆς ἄλλωστε κοινωνικῆς ὁμάδας, ἡ ὁποία εἶχε τή δυνατότητα νά καυχᾶται γιά τὸ γένος της. Ἐχει παρατηρηθεῖ, ἐξάλλου, ὅτι στίς περιπτώσεις, πού γίνεται ἐκτενής ἢ καί ἀπλῇ ἀναφορὰ στό γένος τοῦ ἁγίου, ἐπιχειρεῖται νά γίνει σύνδεση μέ τήν πρωτοβυζαντινὴ ἀριστοκρατία, ὅπου ἡ εὐγενής καταγωγή ἦταν κληρονομικὴ⁸⁷⁰. Ἴσως, μέ τήν ἔννοια αὕτη θά μπορούσε νά ἀποδοθεῖ ἱκανοποιητικὴ ἐρμηνεία στὸν ὄρο *παλαιός*⁸⁷¹, πού χρησιμοποιοῦν δύο κείμενα τῆς βυζαντινῆς γραμματείας, τὰ ὁποῖα ἀσχολοῦνται μέ δύο ἐξέχουσες προσωπικότητες, τὸν πατριάρχη Γερμανὸ καί τὸν Θεοφάνη τὸν Ὁμολογητή.

866. Βίος Μακαρίου Πελεκητῆς, 143.

867. *τό τε γένος περιβλεπτον*. Βίος Πλάτωνος, στ. 809 B.

868. Βίος Νικήτα Μηδικίου, XXIV.

869. *ὡν τις κατὰ κόσμον λίαν εὐγενῶν*. Βίος Νικήτα Μηδικίου, XXV.

870. Yannopoulos, *La société profane*, 19. Πρβλ. A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602*, Ὁξφόρδη 1964, τόμ. Β', 523-532.- M. T. W. Arnheim, *The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire*, Ὁξφόρδη 1972, 103-142.

871. Ἡ λέξη, ἐνδεχομένως, σημαίνει μεγάλος στήν ἡλικία ἢ μπορεῖ νά ὑπονοεῖ ἀρχαιογενής. Ὁ Lampe (*Lexikon*, s.v.) δίνει τήν ἔννοια *ἀρχαῖος*. Πρβλ. ἐπίσης, A. Guillou, «Le système de vie enseigné au VIIIe siècle dans le monde byzantin», *I problemi dell'Occidente nel secolo VIII*, SCIAM 20 (1973), 374, ὅπου τήν ἔννοια *παλαιός ἀνὴρ* τήν καθορίζει κυρίως ἡ κοινωνικὴ ιδιότητα τοῦ προσώπου.

Πρόκειται γιὰ ἔργα δύο ἐκπροσώπων τῆς ἐκκλησίας: τὴν ἐπιστολὴ πού ἀπηύθυνε ὁ πάπας Γρηγόριος Β΄ στὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄, ὅπου ὁ πατριάρχης Γερμανὸς χαρακτηρίζεται ὡς παλαιός⁸⁷², καὶ τὴ βιογραφία τοῦ Θεοφάνη, γραμμένη ἀπὸ τὸν Νικηφόρο⁸⁷³, σκευοφύλακα τῆς ἐκκλησίας τῶν Βλαχερνῶν, ὅπου ὁ ἥρωας, ἂν καὶ νέος στὴν ἡλικία, θεωρεῖται παλαιὸς στὸ φρόνημα⁸⁷⁴.

Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἁγίων, ὁ Βίος τῶν ὁποίων ἔγινε ἀντικείμενο διαπραγμάτευσης ἀπὸ κείμενα τοῦ ἐνάτου αἰῶνα, τοποθετεῖται πολὺ ὑψηλὰ στὴν κλίμακα τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας. Ὅλοι οἱ ἅγιοι εἶχαν ἀποκτήσει παιδεία ὑψηλοῦ ἐπιπέδου⁸⁷⁵ καὶ εἶχαν ἀρκετὰ συχνὰ δεσμούς μὲ τὴν ἀνώτατη διοίκηση⁸⁷⁶. Ὁ πατέρας τοῦ Ταρασίου, Γεώργιος ἦταν δικαστὴς καὶ διατηροῦσε ἐπαφὴς μὲ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία⁸⁷⁷. ὁ ἴδιος ὁ Ταράσιος εἶχε λαμπρὴ σταδιοδρομία στὶς αὐτοκρατορικὲς ὑπηρεσίες, ὡς πρωτοασκηρῆτις⁸⁷⁸, καὶ μάλιστα ἦταν προῖσταμένος τοῦ διαδόχου του στὸ πατριαρχικὸ θρόνο, Νικηφόρου⁸⁷⁹, ὁ πατέρας τοῦ ὁποίου, Θεόδωρος, εἶχε καὶ αὐτὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ

872. Gouillard, «Aux origines», 291. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ὁ Γερμανὸς ἦταν εὐγενεὺς καταγωγῆς, θὰ μπορούσαμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἐννοεῖ τὴν παλαιὰ συγκλητικὴ ἀριστοκρατία. Γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ, βλ. Bury, *Later Roman Empire*, τόμ. Β΄, 303.- Beck, *Kirche*, 473.- Lamza, *Germanos I.*, 62 κέ.

873. Beck, *Kirche*, 546. Εἶναι ὁ ἴδιος πού ἔγραψε τὸ *Ἐγκώμιο στὸν ἅγιο Θεόδωρο τὸν Συνεωτή*.

874. *Βίος Θεοφάνους Β*, 16.

875. Βλ. Lemerle, *Humanisme*, 122-135.- Ann Moffatt, «Schooling in the Iconoclast Centuries», *Iconoclasm. Papers Given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies*, (University of Birmingham, March 1975), ἔκδ. A. Bryer-Judith Herrin, Birmingham 1977, 87 κέ.- C. Mango, «The Availability of Books in the Byzantine Empire, A.D. 750-850», *Byzantine Books and Bookmen, A Dumbarton Oaks Colloquium*, Washington D. C. 1975, 45 (= *Byzantium and ...*, ἀρ. VII), ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει αὐτὴ τὴν ἀριστοκρατία τοῦ πνεύματος ὡς iconophile intelligentsia, πού κάνει τὴν ἐμφάνισή της γύρω στὸ 790, κάτι πού πιστεύω πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ἀρκετὰ προγενέστερα. Βλ. καὶ P. Speck, «Die Ursprünge der byzantinischen Renaissance», *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers*, N. Ὑόρκη 1986, 555-571.

876. Patlagean, «Sainteté», 99. Πρὸβλ. A. Papadakis, «Hagiography in Relation to Iconoclasm», *Greek Orthodox Theological Review* 14 (1969), 159-180.

877. Στὸ *Βίο Ταρασίου*, 396 παρομοιάζεται μὲ τὸν Σόλωνα καὶ τὸν Λυκοῦργο.

878. *Βίος Ταρασίου*, 397.

879. Alexander, *Nicephorus*, 59.

πρωτοασηκηῖτις, μέχρι τῆ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄⁸⁸⁰. Ὑψηλὴ δημόσια θέση κατεῖχε καὶ ὁ πατέρας τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, Φωτεινός, ὡς ταμίας τῶν βασιλικῶν χρημάτων⁸⁸¹, ἐνῶ καὶ ὁ Πλάτων, πρὶν ἀφοσιωθεῖ στὸ μοναχισμό, ἐργαζόταν στίς οἰκονομικὲς ὑπηρεσίες τοῦ κράτους⁸⁸². Ὁ πατέρας τοῦ Νικηφόρου, ἰδρυτὴ τῆς μονῆς Μηδικίου, Ἀνδρέας, εἶχε διατελέσει ἐν τε ἀξιώμασι διαφόροις⁸⁸³. Ἐπιπλέον, ὁ βιογράφος τοῦ Μακαρίου Πελεκητῆς, μαρτυρεῖ ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ ἡρώα του εἶχαν τιμηθεῖ μὲ βασιλικά ἀξιώματα, ἐνῶ ἡ φήμη τους, ἡ ὁποία, ἄλλωστε, εἶχε κληρονομηθεῖ ἀπὸ τὸν γιό τους, εἶχε διατηρηθεῖ ἀναλλοίωτη καὶ μετὰ τὸ θάνατό τους⁸⁸⁴.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναφορὰ στοὺς γεννήτορες τῶν ἁγίων οἱ βιογράφοι σπεύδουν νὰ δηλώσουν τὴ μεγάλη εὐσέβεια ποὺ διακρίνει τόσο τοὺς γονεῖς, ὅσο καὶ τὰ παιδιά τους, τὰ ὁποῖα πολλὲς φορὲς εἶναι προορισμένα πρὶν ἀπὸ τὴ γέννησή τους νὰ ἀφιερῶσουν τὴ ζωὴ τους στὴν ὑπηρεσία τοῦ Θεοῦ⁸⁸⁵. Παράλληλα, δηλαδή, μὲ τὴν εὐγενῆ καταγωγὴ, τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα δοξάζουν καὶ τὴν εὐσέβεια τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ κυρίως τῶν ἡρώων τους, πρὶν αὐτοὶ ἐγκαταλείψουν τὴν κοσμικὴ διαβίωση. Ὁ εὐγενὴς ὄντως σὺν τῇ ψυχῇ καὶ τῷ σώματι⁸⁸⁶, ἔγραφε γιὰ τὸ θεῖο καὶ πνευματικὸ πατέρα του, Πλάτωνα, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, προσπαθώντας νὰ συνδυάσει τὴν εὐγένεια μὲ τὴν εὐσέβεια. Ἐξάλλου, ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Νικηφόρου τοῦ Μηδικίου θεωρεῖ τὴν εὐγένειαν καὶ σέβας εἰπεῖν καὶ τὸ περὶ πίστιν εὐσταθὲς τε καὶ πάγιον ὡς τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ ποὺ συνθέτουν τὴν ἄριστη πολιτεία τοῦ ἡρώα του⁸⁸⁷. Θὰ μπορούσαμε, λοιπόν, νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ εὐγενὴς καταγωγὴ, ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ ροπὴ πρὸς τὸ μοναχισμό συμπίπτουν ἀπόλυτα. Σημαντικὴ μαρτυρία γιὰ τὴ νοοτροπία τῆς συγγραφῆς τῶν Βίων σχετικὰ μὲ τὴν εὐσέβεια, τὸ γένος καὶ τὴν περιουσία τῶν ἁγίων, εἶναι τὸ χωρίο ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ Βίο Νικηφόρου Μηδικίου, ὅπου κατὰ τὸν ἀνώνυμο βιογράφο, οἱ Βίοι τῶν ἁγίων πρέπει

880. *Βίος Νικηφόρου*, 142.- Alexander, *Nicephorus*, 55-56.- P. O'Connell, *The Ecclesiology of St. Nicephorus I (758-828), Patriarch of Constantinople, Pentarchy and Primacy* (OCA 194), Ρώμη 1972.

881. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 116 D.

882. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 808 B. Βλ. Lemerle, *Humanisme*, 125.

883. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 405.

884. *Βίος Μακαρίου*, 143.

885. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, ὁ πρωτομάρτυρας τῆς εἰκονομαχίας Στέφανος· *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1088D-1089A.

886. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 813 C.

887. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 405.

νά δοξάζουν εὐσεβεῖς, οἱ ὁποῖοι περιφρονοῦν καὶ δὲν ἐπαίρονται γιὰ τὰ πλούτη τους, θεωρώντας ὡς δεδομένο ὅτι οἱ ἐξυμνούμενοι εὐσεβεῖς εἶναι ὅπωςδήποτε πλούσιοι⁸⁸⁸.

Ὅμως οἱ μνεῖς τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων γιὰ τὴν κατάσταση τῆς περιουσίας τῶν ἁγίων εἶναι ἐξαιρετικά φειδωλές. Ἄν ἡ ἀναφορὰ στὴν εὐγένεια καὶ τὴν εὐσέβεια τῶν ἁγίων τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο καὶ ἀφετηρία γιὰ τὴ συγγραφή τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὶς μαρτυρίες γιὰ τὴν περιουσία τους⁸⁸⁹.

Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν περιουσία τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου εἶναι ἀρκετὰ συγκεχυμένες, ἀλλὰ, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ἀρκετὰ ἐνδεικτικὲς γιὰ νὰ ἰσχυρισθῶμε ὅτι ὁ πρωτομάρτυρας τῆς εἰκονομαχίας ἀνῆκε σὲ εὐπορὴ οἰκογένεια. Ὁ Στέφανος Διάκονος, ὁ ὁποῖος στὴ συγγραφή τοῦ ἔργου του ἔχει δανεισθεῖ πολλά στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἀγιολογικὸ κείμενο ποὺ ἔγραψε ὁ Κύριλλος Σκυθοπόλεως γιὰ τὸν Εὐθύμιο⁸⁹⁰, συγκαταλέγει τὸν πατέρα τοῦ ἡρώα του ἀνάμεσα στοὺς ἐν αὐταρχείᾳ βιούντων⁸⁹¹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἀναφέρει ὅτι κατοικοῦσε στὴν πιὸ ἀριστοκρατικὴ περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης, τὰ Κώνστα, ὅπου ὑπῆρχαν εὐμεγέθεις οἰκίαι⁸⁹², καθὼς, ἐπίσης, καὶ ὁ οἶκος τῆς

888. Ἀπρεπὲς γὰρ ἀσεβῶν βίους ἀνακηρύττεσθαι τῶν ἐμφιλοκόμπων πολυκτημοσύνη καὶ μέγα ἐν γαυριάματι καὶ τῇ λοιπῇ ἀθεμιτοῦργῳ φαυλότητι κεκαρωμένων. Βίος Νικηφόρου Μηδικίου, 412. Ὁ ἀγνωστος βιογράφος τοῦ Ἀνδρέα ἐν Κρίσει, παρὰ τὴ φανερὴ μυθικὴ διήγησή του, ἀκολουθεῖ τὸ ὕφος τῆς συγγραφῆς τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, ἀναφέροντας ὅτι ὁ ἡρώας του ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἦταν εὐσεβὴς καὶ ποτὲ δὲν εἶχε καυχηθεῖ γιὰ πλούτη· βλ. Βίος Ἀνδρέου ἐν Κρίσει, στ. 1112 C. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ ἔχουν διατυπωθεῖ ἀμφιβολίες· βλ. Ševčenko, «Hagiography», 114 σημ. 5. Ἴσως, θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἦταν ἓνα ἱστορικὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖο ἔδρασε στὰ χρόνια τῆς εἰκονομαχίας στὴν Κρήτη καὶ ὁ Βίος του εἶχε συνταχθεῖ, σύμφωνα μὲ τὰ πρότυπα τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου· ἢ Auzéry, «De Philarète», 133 πρόσφατα ἐξέφρασε τὴν ἐνδιαφέρουσα ἄποψη γιὰ τὴ σύνδεση τοῦ Ἀνδρέου τοῦ ἐν Κρίσει μὲ τὸν Ἀνδρέα, τὸ γνωστὸ ἀρχιεπίσκοπο Κρήτης.

889. Συνήθως οἱ μνεῖς αὐτὲς γίνονται μετὰ τὴν ἀναφορὰ στοῦ γένους· βλ. Yannopoulos, *La société profane*, 22-23. Πρβλ. Winkelmann, *Quellenstudien*, 30.

890. Βλ. J. Gill, «The Life of Stephen the Younger by Stephen the Deacon, Debts and Loans», *OCP* 6 (1940), 114-139. Πρβλ. ὁμως Stein, *Bilderstreit*, 144-146 καὶ Speck, «Γραφαῖς ἢ γλυφαῖς», 231.

891. Βίος Στεφάνου Νέου, στ. 1073 C. Βλ. Kathryn Mackay Ringrose (*Saints*, 100), ἡ ὁποία τοποθετεῖ τὴν οἰκογένεια τοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου στὴ bureaucratic middle class. Γιὰ τοὺς αὐτάρχεις, βλ. Yannopoulos, *La société profane*, 185.

γνωστῆς ἀριστοκρατικῆς οἰκογένειας τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου⁸⁹³. Ἐπιπλέον, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του, ὁ Στέφανος μετέβη στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὴν κηδεία καί, ἀφοῦ πούλησε ὅλη τὴν περιουσία ποὺ διέθετε στὴν πρωτεύουσα, ἐπέστρεψε στὸ ὄρος Αὐξεντίου, μαζί μὲ τὴ χήρα μητέρα του καὶ τὴ μία⁸⁹⁴ ἀπὸ τὶς δύο ἀδελφές του, τὶς ὁποῖες καὶ ἔκλειρε μοναχές.

Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης στὸν ἐπικήδειο λόγο ποὺ ἔγραψε γιὰ τὸ θεῖο του Πλάτωνα, ἀναφέρει ἐπιτιμητικὰ ὅτι ὁ ἥρωάς του εἶχε τεράστια περιουσία ἀπὸ τὸν πατέρα του. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σεργίου⁸⁹⁵, ὁ γιὸς του, ὁ ὁποῖος ἦταν ζυγοστάτης, πρὶν καρεῖ μοναχός⁸⁹⁶, εἶχε αὐξήσει τὴ γονικὴ κληρονομία τόσο πολὺ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχει ἀποκτήσει μία δεύτερη περιουσία⁸⁹⁷. Ὁ Πλάτων εἶχε παραχωρήσει στὶς τρεῖς ἀδελφές του ἓνα μέρος τῆς περιουσίας του, χωρὶς, ὁμως, νὰ προσδιορίζεται τὸ εἶδος τῆς. Σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς Βίους τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι οἱ συγγενεῖς τοῦ Πλάτωνος, πρὶν ἀφοσιωθοῦν στὸ Θεό, πούλησαν ὅ,τι εἶχαν στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ οὐσίαν καὶ ὑπαρξιν καὶ χρήματα⁸⁹⁸. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε στὴν κατοχὴ του τὸ κτῆμα Σακκουδίωνος στὴ Βιθυνία, τὸ ὁποῖο μετέτρεψε σὲ μοναστηριακὴ κοινότητα⁸⁹⁹. Ἐπὶ πλέον καὶ τὸ μοναστήρι τῶν Συμβόλων, κατὰ μία ἀποψη, ἐνδεχομένως νὰ ἦταν ιδιοκτησία τοῦ πολυκτήμονος Πλάτωνος⁹⁰⁰. Ὁ ἴδιος ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγαλοπρεπὴ καὶ εὐμεγέθη οἰκία μὲ τοὺς πολλοὺς οἰκέτες, στὴν ἀριστοκρατικὴ περιοχὴ Κώνστα τῆς Κωνσταντινού-

892. πρὸς τὸ τῆς βασιλικῆς λεωφόρου πρανεῖς (...) ἐξ οὗπερ πρὸς τὸ κάταντες μέρος εἰσὶν εὐμεγέθεις οἰκίαι προσαγορευόμεναι τὰ Κώνστα: *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1073 D. Γιὰ τὴν περιοχὴ τὰ Κώνστα, βλ. Janin, *Constantin. byzant.*, 372, καὶ γιὰ τὴν πολὺ πιθανὴ ταύτισή της μὲ τὴν ἐπίσης ἀριστοκρατικὴ περιοχὴ Κωνσταντιανὰί, βλ. Berger, *Patria*, 231-232.

893. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 262.

894. Ἡ ἄλλη εἶχε καρεῖ μοναχὴ στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ μονὴ Μονοκιονίου, *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1093 C. Βλ. Kazhdan-Talbot, «Women», 392.

895. Γιὰ τὴ χρονολογία τοῦ θανάτου του, βλ. Da Costa-Louillet, «Saints», 231.

896. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 808 C. Γιὰ τοὺς ζυγοστάτες, βλ. Oikonomidès, *Listes*, 315.

897. σχολαῖς δὲ ἐπιπόνους ἐφεστῶς τῇ ζυγοστασίᾳ, κἀντεῦθεν πλοῦτον ἑαυτῷ συναθροίζων, καὶ τοσοῦτον αὔξων, ὥς ἄλλην συστήσασθαι περιουσίαν, παρὰ τὴν γονικὴν κληρονομίαν ἱκανωτάτην οὖσαν: *Βίος Πλάτωνος*, στ. 808 C. Βλ. Winkelmann, *Quellenstudien*, 27.

898. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 121 B.

899. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Β, στ. 242 Β· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 262.

900. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 181.

πολης⁹⁰¹, κατεῖχε ἐπίσης καὶ ἔγγεια περιουσία στὴ Βιθυνία. Ὁ συγγραφέας μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ Βίου του, ὁ Θεόδωρος Δαφνοπάτης⁹⁰², κάνει λόγο γιὰ ἀγρόν τινα (...) τῶν οἰκείων, ὃ τὸ Βοσκύτιον οὕτω διωνομάζετο (...) ἐτύγγανε προσεχῆς τοῦ Σακκουδίωνος⁹⁰³, μαρτυρία ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἐρμηνευθεῖ ὅτι ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, διέθετε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Βοσκύτιον, καὶ ἄλλα κτήματα. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν περιγραφή, ποὺ δίνουν καὶ οἱ τρεῖς παραλλαγές τοῦ Βίου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου⁹⁰⁴, ἐπρόκειτο γιὰ μεγάλα κτήματα στὴ μικρασιατικὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου, ὅπου ἰδρύθηκε μετὰ τὸ 780 ἡ γνωστὴ μοναστηριακὴ κοινότητα Σακκουδίωνος: *ἡπλωται (...) καὶ πεδίον ἥδιον ἄμα καὶ εὐχαρι, (...) καταρῶει δ' ἐν ἐκείνῳ καὶ ὕδωρ διειδές τε καὶ πότιμον*⁹⁰⁵.

Ἀπὸ τίς παραλλαγές τοῦ Βίου τοῦ Θεοφάνη καὶ ἀπὸ τὸ Ἐγκώμιο ποὺ ἔγραψε ὁ Θεόδωρος Στουδίτης⁹⁰⁶ πρὸς τιμὴν του, γίνεται γνωστὸ ὅτι οἱ γονεῖς του ἦταν ἰδιαίτερα πλούσιοι. Ἡ εὐπορὴ οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ Θεοφάνη ὁδήγησε ἓναν πλούσιο εὐγενῆ νὰ παντρεύει τὴν κόρη του μαζί του, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο γόνοι ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπαρνήθηκαν τὴν κοσμικὴ διαβίωση καὶ ἀφιερώθηκαν στὸ Θεό⁹⁰⁷. Ἐπίσης, ἓνας ἄλλος ἀριστοκράτης ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Νικηφόρος, μεταγενέστερος ἡγούμενος τῆς μονῆς Μηδικίου, φαίνεται ὅτι εἶχε ἀπὸ τὸν πατέρα του κτήματα στὴ Βιθυνία, στὰ ὁποῖα ἀνοικοδόμησε μοναστήρι ἀφιερωμένο στὴ Θεοτόκο, πρὶν

901. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 268.

902. Ὁ Darroutzès στὴν ἔκδοση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοδώρου Δαφνοπάτου δὲν πιστεύει ὅτι εἶναι δικό του ἔργο ἡ πρώτη παραλλαγή τοῦ *Βίου Θεοδώρου Στουδίτου*, βλ. J. Darroutzès- L. G. Westerink, *Théodore Daphnopatès. Correspondance*, Παρίσι 1978, 5-6.

903. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 121 Β· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 262 καὶ 265, ὅπου χαρακτηρίζονται ὡς πολικτήμονες. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 215.

904. *κάταλσον γὰρ ἐστὶ τὸ κτῆμα, μνηοειδῶς τε περικυκλούμενον, (...) τὸ δὲ μεσαιτατον αὐτοῦ πεδιάσιμον, ἐν ᾧ πεφύκασι δένδρα διάφορα, κάρπιμά τε καὶ ἄκαρπα: Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Β, στ. 241 Β· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 121 Β-Γ· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 262. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 225-226.

905. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 121 C.

906. *Ἐγκώμιον εἰς Θεοφάνην*, 270. Βλ. καὶ *Βίος Θεοφάνους* Α, 4· *πλοῦτος δὲ ἦν ἀμφοτέροις πολὺς ἀναφέρει ἄλλη παραλλαγή: Βίος Θεοφάνους* Γ, 28.

907. *Βίος Θεοφάνους* Α, 4-6. Βλ. Βασιλικῆς Βλυσίδου-Βασιλικῆς Γεωργιάδου-Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Στ. Λαμπάκη-Τ. Λουγγῆ-Σοφίας Πατούρα-Ἀ. Σαββίδη, «Ἡ ἐξέλιξη τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς τῶν Βυζαντινῶν: μιὰ πρώτη προσέγγιση», *Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνοῦς Συμποσίου, Ἡ Καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο. Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση*, ΚΒΕ/ΕΙΕ, Ἀθήνα 1989, 159.

ἀνεγείρει τὴ μοναστηριακὴ κοινότητα Μηδικίου⁹⁰⁸.

Ὁ μεταγενέστερος πατριάρχης Ταράσιος, πού ἀνήκε καὶ αὐτὸς στὴν ὑψηλὴ ἀριστοκρατία τῆς Κωνσταντινούπολης, κατεῖχε ἔγγεια ἰδιοκτησία ἐν τοῖς ἀναπλεομένοις εὐωνύμοις μέρεσι τοῦ Θρακικοῦ Βοσπόρου⁹⁰⁹, τὴν ὁποία εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τὸν πατέρα του, ἐνῶ, ὅπως διαφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Βίου του, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ φιλανθρωπικὴ δράση τοῦ Ταρασίου⁹¹⁰, εἶχε μεγάλη οἰκονομικὴ ἐπιφάνεια.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ δεδομένα τοῦ Βίου τοῦ Εὐστρατίου, ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἀγαύρου, ἡ οἰκογένεια τοῦ ἁγίου πρέπει νὰ διέθετε περιουσία στὴν περιοχὴ τῆς Προῦσας, ἀφοῦ μάλιστα δώρισε εὐμέγεθες κτῆμα στὸ Θεό⁹¹¹. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι, σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα διαφαίνονται στὴ διήγηση τοῦ Βίου, ὅλη ἡ περιοχὴ, στὴν ὁποία βρισκόταν ἡ μονὴ Ἀγαύρου, μὲ προάστεια καὶ μετόχια⁹¹², ἦταν καθαρὰ ἀγροτικοῦ χαρακτῆρα.

Μία μικρὴ ἔνδειξη τῆς ἀντίληψης τῶν μεσαιωνικῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴν ὀνοματοδοσίαν τῶν πλούσιων ἀποτελεῖ τὸ ἀπόσπασμα πού παραθέτει ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ Εὐστρατίου, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο, ἡ μητέρα τοῦ ἡρώα του ὀνομαζόταν Μεγεθώ, ἐπειδὴ ἡ χάρις τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶχε προνοήσει, ὥστε τὸ ὄνομά της νὰ δηλώνει τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς της, ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθος τῆς περιουσίας της⁹¹³. Ἀξίζει νὰ ἐπι-

908. Βλ. πῶς κάτω, σ. 217.

909. *Βίος Ταρασίου*, 403· *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* Α, 73. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 481.- Thomas, *Religious Foundations*, 124.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 202.

910. *ἀλλὰ καὶ μηνιαίαν ἀργυρίου δόσιν ἐτέροις εὐαγῶς ἐπεκλήρωσεν. Βίος Ταρασίου*, 402. Βλ. Da Costa-Louillet, «Saints», 225.

911. *Βίος Εὐστρατίου*, 369.

912. Ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε τὰ προάστεια· ἐν γὰρ τοῖς τοῦ Καταβόλου μέρεσι προάστειον ἢ κατ' αὐτὸν περιφανεστάτη κέκτηται μονή· *Βίος Εὐστρατίου*, 377. Ἐνα ἄλλο προάστιο ἦταν τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ (σ. 380). Μνημονεύονται ἐπίσης τὰ μετόχια κοντὰ στὴν Προῦσα (σ. 376), τὸ μετόχιο Λευκάδες (σ. 388, βλ. Janin, *Grands Centres*, 164) τὸ μετόχιο τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ (σ. 338) καὶ τὸ μετόχιο Ἀγαπίου (*Βίος Ἰωαννικίου*, 366, βλ. Janin, *Grands Centres*, 132).- Μ. Kaplan, «Les moines et leurs biens fonciers à Byzance du VIIIe au Xe siècle: acquisition, conservation et mise en valeur», *Le monachisme à Byzance et en Occident du VIIIe aux Xe siècle. Aspects internes et relations avec la société*, ἔκδ. Α. Dierkens-D. Missone-J.-M. Sansterre, *Revue bénédictine* 103 (1993), 214-215.

913. Γεώργιος ἐπονομαζόμενος (...) μετὰ τῆς οἰκείας συμβίου, Μεγεθοῦς προσαγορευομένης, τοῦ πνεύματος, ὡς οἶμαι, τοῦ ἁγίου προσφόρους αὐτῶν καὶ τὰς ὀνομάτων

σημάνουμε ἐπιπλέον στοῦ σημεῖο αὐτό ὅτι ἡ πλούσια σύζυγος τοῦ Θεοφάνη, πρὶν μετονομασθεῖ σὲ Εἰρήνη, εἶχε τὸ ὄνομα Μεγαλῶ⁹¹⁴.

Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Φιλαρέτου ἀποτελεῖ ξεχωριστὴ περίπτωση. Ὁ Νικήτας, συγγραφέας τοῦ Βίου, ὑπερηφανεύεται γιὰ τὰ πλούτη τοῦ παπποῦ του, ἀναφέροντας συγκεκριμένα, ἂν καὶ λίγο ὑπερβολικά, στοιχεῖα γιὰ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ προγόνου του. Ὁ Φιλάρετος εἶχε στὴν κατοχὴ του 600 βόες, 100 ζεύγη βοῶν, 800 ἵππους, 80 ἴππους καὶ ἡμιόνους, 12.000 πρόβατα, 48 προάστεια⁹¹⁵, ἐνῶ οἱ βασιλικοὶ ἀπεσταλμένοι, ὅταν τὸν εἶχαν ἐπισκεφθεῖ γύρω στοῦ 787, θαύμασαν πρῶτα ἀπὸ ὅλα τὸν οἶκον τοῦ γέροντος, ἀρχαῖον ὄντα καὶ μέγαν σφόδρα καὶ πάννυ τερπνὸν νομίζοντας ὅτι κατοικοῦσε ἐκεῖ κάποιος μεγιστάνης⁹¹⁶.

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ προβάλλουν ὁρισμένα κοινὰ χαρακτηριστικά γιὰ τοὺς ἥρωες ποὺ δοξάζουν καὶ ἐπαινοῦν τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τῆς πρώτης εἰκονομαχικῆς περιόδου. Οἱ Βίοι τῶν ἁγίων δίνουν ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴν κοινωνικὴ θέση τῶν ἡρώων τους καὶ μάλιστα, μεγαλύτερη ἀπὸ παλαιότερες ἐποχές⁹¹⁷. Ἡ πλειονότητα τῶν ἁγίων τῆς ἐποχῆς (Στέφανος ὁ Νέος, Πλάτων, Θεόδωρος Στουδίτης, Νικηφόρος Μηδικίου, Θεοφάνης) εἶχε ὡς τόπο καταγωγῆς τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν ὁποία πολὺ δύσκολα ἐγκατέλειπαν⁹¹⁸. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ μοναχοῦ Σάββα, ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ξεπερνοῦσε σὲ φήμῃ τὶς ἄλλες πατρίδες, ἐπεὶδὴ ἐκεῖ ἦταν ἡ ἕδρα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας καὶ ἐπεὶδὴ ἡ εὐσέβεια⁹¹⁹ ἦταν τὸ σταθερὸ κληροδόμημα στοὺς κατοίκους τῆς⁹²⁰. Οἱ ἀριστοκρατικὲς οἰκογένειες τῆς Κωνσταντινού-

θέσεις ἐνθετικὸς: Βίος Εὐστρατίου, 369.

914. Γιὰ τὴ μετονομασίαν τῆς Μεγαλῶς, βλ. Evelyn Patlagean, «Les débuts d'une aristocratie byzantine et le témoignage de l'historiographie: Système des noms et liens de parenté aux IXe-Xe siècles», *The Byzantine Aristocracy IX to XIII centuries*, ἔκδ. Μ. Angold (BAR International Series 221), 1984, 23-43.

915. Βίος Φιλαρέτου, 113-114. Ἄλλη παραλλαγή τοῦ Βίου (Vasiliev, 49-86) ἀναφέρει διαφορετικὰ ἐκτιμήσεις τῆς περιουσίας του. Βλ. Lemerle, *Agrarian History*, 52-53.-Köpstein, «Agrarverhältnisse», 61.

916. Βίος Φιλαρέτου, 135.

917. Patlagean, «Sainteté», 99.

918. Πρβλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Ταξίδια ἁγίων», 507-508.

919. Πρβλ. τὴ μνεῖα τοῦ Κωνσταντίνου ἐπισκόπου Τίου ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐποχὴ τῶν Ἰσαύρων: ἦν οὖν πολλὴ πίστις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατοικούντων. Fr. Halkin, *Euphémie de Chalcedoine: Legendes byzantines* (Subs. Hag. 41), Βρυξέλλες 1965, 88. Γιὰ τὴ σημασίαν τῆς λέξης εὐσέβεια, βλ. Guillou, «"Eusébeia"», 190 κέ.

πολὺς διέθεταν κτήματα στὴ Βιθυνία⁹²¹, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ταράσιο, ὁ ὁποῖος ἦταν κάτοχος ἑγγειας ἰδιοκτησίας στὴν εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου. Οἱ βιογράφοι ἀσχολοῦνται μὲ αὐτοὺς τοὺς ἀριστοκράτες πλουσίους⁹²², οἱ ὁποῖοι ἐγκατέλειψαν τὴ μόνιμη κατοικία τους στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, προφανῶς ἐξαιτίας τῆς ἐπικράτησης τῆς εἰκονομαχίας, καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὰ προάστειά τους στὴ Βιθυνία. Πρόκειται γιὰ φιλοαριστοκρατικὰ κείμενα - καὶ ὅχι, ὥς τὸ τονίσουμε, γιὰ λαϊκὰ ἀναγνώσματα -, γραμμένα μὲ ἐπιτήδευση, σὲ γλῶσσα πολλὰς φορὲς ἀρχαιοπρεπῇ, ποὺ ἀντανανκλᾷ⁹²³ τὴν παιδεία τῆς ἐποχῆς.

Ξεχωριστὴ θέση στὴν ἀγιογραφικὴ παραγωγή τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου⁹²⁴, ἀφοῦ περιέχουν ἀφθονες πληροφορίες γιὰ τὴ μοναστικὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴν τοπογραφία τῶν μονῶν τῆς Βιθυνίας⁹²⁵, ἀποτελοῦν οἱ δύο παραλλαγές τοῦ Βίου Ἰωαννικίου (760-846). Ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸν Πέτρο ἢ πρώτη καὶ ἀπὸ

920. ἢ καὶ ταῖς ἄλλαις πατρίσι τὸ εὐκλεές οἶκοθεν παρεχομένη τῷ κράτει τῆς βασιλείας καὶ τῷ παγίῳ τῆς εὐσεβείας: *Βίος Μακαρίου Πελεκητῆς*, 143.

921. Τὴν ἴδια ἀποψη ἔχει διατυπώσει ὁ I. Ševčenko («Constantinople Viewed from the Eastern Provinces», 718), χωρὶς ὁμως νὰ παραθέτει ἀντίστοιχα ἀποσπάσματα ἀπὸ τίς πηγές. Ὁ J. Ph. Thomas (*Religious Foundations*, 123) παραλληλίζει τὴ δράση τῶν πλούσιων εὐγενῶν τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, μὲ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ Ρουφίνου, ποὺ εἶχε κτίσει στὴν περιοχὴ τῆς Χαλκηδόνας ἓνα σημαντικὸ ἐκκλησιαστικὸ συγκρότημα στὰ κτήματά του.

922. Πρβλ. Ringrose, *Saints*, 118-120.- Abrahamse, *Cities*, 183 κέ.

923. Patricia Karlin Hayter, «Où l'abeille butine. La culture littéraire monastique à Byzance aux VIIIe et IXe siècles», *Le monachisme à Byzance et en Occident du VIIIe aux Xe siècle. Aspects internes et relations avec la société*, ἐκδ. A. Dierkens-D. Missone-J.-M. Sansterre, *Revue bénédictine* 103 (1993), 90-116.

Ἰδιαιτέρη περίπτωση ἀποτελεῖ ἡ βιογραφία τοῦ Νεομάρτυρος Ρωμανοῦ. Ὁ Ρωμανὸς γεννήθηκε τὸ 730 περίπου καὶ ὁ Βίος του εἶναι γραμμένος ἀνάμεσα στὰ χρόνια 780-787, ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς αὐτοκρατορίας (Ševčenko, «Hagiography», 114). Τὸ ἀρχικὸ κείμενο ἔχει γραφεῖ μᾶλλον στὴν ἀραβικὴ γλῶσσα καὶ ἡ παραλλαγή ποὺ μᾶς ἔχει διασωθεῖ εἶναι στὰ γεωργιανὰ (βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη, 400) ἀπὸ τὸν Στέφανο Δαμασκηνό, ποὺ ἦταν μοναχὸς στὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Σάββα κοντὰ στὰ Ἱεροσόλυμα. Δίνει ἐλάχιστες πληροφορίες γιὰ τὴν πατρίδα τοῦ ἡρώα του, μνημονεύοντας τὴ Γαλατία ὡς τόπο καταγωγῆς του. Δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ δώσει τὰ ὀνόματα τῶν γεννητόρων τοῦ ἁγίου, οὔτε τὴν περιουσιακὴ τους κατάστασι· ἀναφέρει μόνον ὅτι αὐτοὶ εἶχαν διδάξει στὸ μετέπειτα ἅγιο τὴν εὐσέβεια, μὲ τὴν ὁποία κατηχοῦνται οἱ πιστοὶ Χριστιανοὶ (*Βίος Ρωμανοῦ*, 409).

924. Rydén, «Heroes and Saints», 550.

925. Mango, «Lives of St. Ioannikios», 393.

τὸν Σάββα ἡ δεύτερη, μοναχούς, οἱ ὅποιοι, ὅπως ἰσχυρίζονται τουλάχιστον οἱ ἴδιοι στὰ κείμενά τους, ἦταν σύγχρονοι μὲ τὸν ἥρωά τους⁹²⁶. Αὐτὸ ποὺ κάνει τὸ Βίο τοῦ Ἰωαννικίου νὰ ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα συναφή ἔργα, εἶναι ὅτι προβάλλει ἓνα ἄλλο εἶδος βιογραφίας. Ἐδῶ ὁ εὐφημούμενος ἅγιος δὲν κατάγεται ἀπὸ εὐγενῆ οἰκογένεια τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως τόσοι ἄλλοι, γιὰ τοὺς ὁποίους ἔγινε ἥδη λόγος, ἀλλὰ ἀπὸ μία μᾶλλον φτωχὴ κώμη τῆς Βιθυνίας, τὸ Μαρύκατο, βόρεια τῆς λίμνης Ἀπολλωνιάδος⁹²⁷. Οἱ γονεῖς του, Μυριτζικὸς καὶ Ἀναστασῶ⁹²⁸, προφανῶς ταπεινῆς καὶ πολὺ πιθανὸν σλαβικῆς⁹²⁹ καταγωγῆς, δὲν ἦταν καθόλου εὐσεβεῖς⁹³⁰, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς γονεῖς τῶν ἁγίων ποὺ προαναφέραμε, οἱ ὅποιοι εἶχαν διακριθεῖ γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν εὐσεβεία τους. Ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ βιογράφος, τόσο οἱ γονεῖς τοῦ μετέπειτα ἁγίου, ὅσο καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος ἦταν εἰκονομάχοι⁹³¹. Σὲ ἡλικία ἑπτὰ ἐτῶν βλέπουμε τὸν Ἰωαννίκιο νὰ βόσκει χοίρους ἀπὸ τὸ πρωὶ μέχρι τὸ βράδυ⁹³², σὲ μία ἡλικία ποὺ ἄλλοι σχεδὸν σύγχρονοι μὲ αὐτὸν ἥρωες τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὲς κοινωνικὲς καταβολές, ἐπιδίδονται μὲ ζῆλο στὴν ἐκμάθηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων⁹³³. Ὁ συγγραφέας, ἐξάλλου, τοῦ Βίου, Σάββας ὁ μοναχός, τονίζει τὴ διαφορὰ αὐτῇ, ἀναφέροντας ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ Ἰωαννικίου *τοῖς αἰσθητοῖς αὐτὸν τρέφοντες μόνον καθ' ἡλικίαν σωματικῶς ἀναγόμενον καὶ οὐ τοῖς θείοις λόγοις καὶ γράμμασιν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ πρὸς πᾶν ὀτιοῦν ἐνάρετον καὶ ἔνθεον*

926. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ V. Laurent, στὸ *Βίο Πέτρου Ἀτρώας*, 311-332 καὶ Mango, «Lives of St. Ioannikios», 394.

927. *Βίος Ἰωαννικίου*, 333 B.

928. Γιὰ τὸ ὄνομα αὐτό, βλ. F. Winkelmann, «Information über die in Arbeit befindliche Prosopographia Byzantina Profana s. VII-IX», *BZ* 80 (1987), 346.

929. Ἡ σλαβικὴ προέλευση τοῦ Ἰωαννικίου (βλ. Sp. Vryonis, «St. Ioannicius the Great (754-846) and the "Slavs" of Bithynia», *Byzantion* 31 (1961), 245-248 (= *Byzantium: its internal ...*, ἀρ. IV) θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγήσει τὴ μνεία τοῦ Βίου (σ. 338) ὅτι καταγόταν *ἐκ γένους τῶν Βοϊλάδων*. Βλ. καὶ Winkelmann, *Quellenstudien*, 182.

930. *ὡς ἐν ἀσεβείας ἀκάνθη καὶ ὁσμῇ θανατοποιῶ αὐτοὶ ἐκείνοι συζῶντες καὶ συστρεφόμενοι*: *Βίος Ἰωαννικίου*, 333 B. Πρβλ. Rouan, «Une lecture "iconoclaste"», 427.

931. *Βίος Ἰωαννικίου*, 334.

932. *Βίος Ἰωαννικίου*, 333. Ἀνάλογη περίπτωση ἀναφέρεται στὸ *Βίο τῶν ἁγίων Δαβίδ, Συμεὼν καὶ Γεωργίου* ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη (σ. 215).

933. *Βίος Στεφάνου Νέου*, στ. 1084 A, *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* A, στ. 237 A-B, *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 406, *Βίος Εὐστρατίου*, 368. Γιὰ τὴν παιδεία τῶν ἁγίων τῆς ἐποχῆς, βλ. Lemerle, «Humanisme», 97.- Moffatt, «Schooling», 85 κέ.

ἐκπαιδεύοντες⁹³⁴. Ἄν καὶ στο Βίο δὲν γίνεται λόγος γιὰ τὴν πατρικὴ περιουσία τοῦ εὐφημουμένου ἁγίου, καὶ δὲν θὰ ἦταν, ὡστόσο, ἄστοχο νὰ μαντεύσουμε, ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἰωαννικίου δὲν πρέπει νὰ διέθετε ἀξιόλογη περιουσία, παρὰ μόνο μερικοὺς χοίρους, κάτι πολὺ συνηθισμένο ἄλλωστε στὴ μεσαιωνικὴ οἰκιακὴ οἰκονομία. Ὅταν ἔφτασε σὲ ἡλικία στρατεύσεως, δεκαεννέα ἐτῶν, κατετάγη στοὺς τάγμα τῶν ἐξκουβιτόρων⁹³⁵ καὶ ὑπηρετήσε στὸν εἰκονομαχικὸ στρατό, ὅπως μᾶς διαβεβαιώνει ὁ βιογράφος του⁹³⁶.

Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὴ διήγησι τοῦ Βίου τοῦ Πέτρου τῆς Ἀτρώας (773-836/ 7), ἔργο τοῦ μοναχοῦ Σάββα⁹³⁷, ὁ βιογραφούμενος ἅγιος θὰ πρέπει καὶ αὐτὸς νὰ ἦταν ταπεινῆς καταγωγῆς, ὅπως ὁ Ἰωαννίκιος. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρει τὴν καταγωγὴ τοῦ ἡρώα του ἀπὸ τὴν κώμη Ἐλαία καὶ τὰ ὀνόματα τῶν γονέων του, Κοσμάς καὶ Ἄννα⁹³⁸. Ἡ *vita retractata* τοῦ ἰδιοῦ ἁγίου, ἀπὸ ἓνα χειρόγραφο τῆς Γλασκώβης, προσφέρει σημαντικὴ εἰδησιὴ γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ ἁγίου. Ὁ πατέρας του, μᾶς λέει, ἦταν ἄξιος θαυμασμοῦ γιὰ τὴν καλωσύνη του, ἀλλὰ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ δύναμη τοῦ σώματός του καὶ γιὰ τὸ γεγονός, ἐπίσης, ὅτι ἦταν στρατιώτης⁹³⁹. Σύμφωνα μὲ τὴν παρατήρησι τοῦ ἐκδότῃ τοῦ Βίου, δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὸν πατέρα τοῦ Πέτρου τῆς Ἀτρώας ὑψηλὴ θέση στοὺς στρατεύμα· ἐνδεχομένως ἦταν ἓνας σχολάριος⁹⁴⁰. Ὅπως

934. *Βίος Ἰωαννικίου*, 333.

935. Oikonomidēs, *Listes*, 330.- Haldon, *Praetorians*, 136-139.

936. *Βίος Ἰωαννικίου*, 333. Βλ. Μάρθας Γρηγορίου-Ἰωαννίδου, *Στρατολογία καὶ ἔγγεια ιδιοκτησία στο Βυζάντιο*, Θεσσαλονίκη 1989, 16.

937. Γιὰ τὸ συγγραφέα τοῦ ἔργου, βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότῃ σ. 16-17 καὶ Rydén, «Heroes and Saints», 542.

938. *Βίος Πέτρου Ἀτρώας*, 69.

939. τοῦ μὲν ἐπὶ ζωῇ σώματος καὶ στρατεία πρὸς τὴ λοιπὴ καλοκαγαθία: *Vita Retractata*, 80. Γιὰ τὴν πολυσήμαντὴ ἔννοια τοῦ ὅρου *στρατεία* στίς πηγές, βλ. Ahrweiler, «Recherches», 11.- Oikonomidēs, *Listes*, 283-284.- J. F. Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950. A Study on the Origins of the Stratotika Ktemata*, Βιέννη 1979, 36-38.

940. *Vita Retractata*, 36-37. Ἡ Ringrose (*Saints*, 83) διακρίνει βέβαια τὰ ἀντιπροσωπευτικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κοινωνικῆς ταυτότητος τῶν δύο ἁγίων, ἀγροτικὴ προέλευσις καὶ ἔλλειψις παιδείας, ἀλλὰ δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὴ βασικὴ, πιστεύουμε, κοινὴ σχέση τους μὲ τὸ στρατό. Πρὸβλ. R. Browning, «The "Low Level" Saint's Life in the Early Byzantine World», *The Byzantine Saint. Fourteenth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham.*, ἔκδ. S. Hackel, Λονδίνο 1981, 127 καὶ Ringrose, «Monks and society», 36-137. Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ μαρτυρία ἀπὸ τὴν *Vita Retractata* (σ.

συμβαίνει στο βιογραφικό ἔργο τοῦ Ἰωαννικίου, οὔτε καὶ ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ εὐγενῆ καταγωγή ἢ ὑπαρξῆς περιουσίας. Ἀντίθετα, ὅμως, ἀπὸ δ,τι συμβαίνει στο Βίο τοῦ Ἰωαννικίου, ὁ βιογράφος τοῦ Πέτρου τῆς Ἀτρώας μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἥρωάς του, καθὼς καὶ οἱ γονεῖς του, ἦταν εὐσεβεῖς⁹⁴¹. Παρὰ τὴν εὐσέβεια ποὺ χαρακτηρίζε τὴν οἰκογένεια τοῦ Πέτρου, οἱ γονεῖς του, ὅταν ἔμαθαν τὴν ἀπόφαση τοῦ γιοῦ τους νὰ μεταβεῖ στο ὄρος Ὀλυμπος τῆς Βιθυνίας γιὰ νὰ καρεῖ μοναχός, βυθίσθηκαν σὲ βαρὺ πένθος⁹⁴². Ἄν, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ὁλόκληρες οἰκογένειες ἀπὸ τὶς ὑψηλότερες κοινωνικὲς τάξεις ἐπιδίωκαν τὴ μοναστικὴ διαβίωση, παρατηροῦμε ὅτι ἀπλοὶ ἄνθρωποι, ὅπως οἱ γονεῖς τοῦ Πέτρου, ἂν καὶ εὐσεβεῖς, ἐξέφραζαν τὴ δυσαρέσκειά τους πρὸς τὸ μοναχισμό. Ἀλλὰ καὶ οἱ εἰκονομάχοι γονεῖς τοῦ Ἰωαννικίου, τοὺς ὁποίους ὁ βιογράφος Σάββας, μοναχός ὁ ἴδιος, τοὺς χαρακτηρίζει ὡς ἀσεβεῖς, φαίνεται ὅτι δὲν ἔτρεφαν ἰδιαίτερη συμπάθεια πρὸς τὸ μοναστικὸ στοιχεῖο. Τὸ γεγονός, λοιπόν, τοῦ περάσματος ἀπὸ τὴν κοσμικὴ στὴ μοναστικὴ διαβίωση καὶ ἡ ἀντιμετώπισή του ἀπὸ δύο διαφορετικὲς κοινωνικὲς τάξεις, εἶναι ἀρκετό, γιὰ νὰ διαχωρίσει αὐτὲς τὶς κοινωνικὲς τάξεις.

Θὰ μπορούσαμε, λοιπόν, νὰ συμπεράνουμε, ὅτι ἡ ἀναφορὰ τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων καὶ ἄλλων συναφῶν ἔργων στο γένος καὶ τὴν εὐγενῆ καταγωγή τῶν ἡρώων τους δὲν ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο, οὔτε δείχνει νὰ εἶναι ἓνα συνηθισμένο μοτίβο γιὰ τὴν ἡρωοποίηση τοῦ βιογραφούμενου προσώπου. Ὅταν γίνεται λόγος στὰ ἁγιολογικὰ κείμενα γιὰ τὴν εὐγενῆ καταγωγή τοῦ εὐφημούμενου ἥρωα, εἶναι ἀδιαμφισβήτητο γεγονός ὅτι πρόκειται πραγματικὰ γιὰ ἀριστοκράτες ποὺ γίνονται μοναχοί. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἔχουμε δύο, τουλάχιστον, ἁγίους, οἱ ὁποῖοι ξεκίνησαν ὡς στρατιῶτες καὶ ἀργότερα ἔγιναν μοναχοί καὶ δοξάσθηκαν κατὰ τὴ δευτέρη εἰκονομαχικὴ περίοδο (815-843)⁹⁴³. Ἀξιίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ ἅγιοι, οἱ ὁποῖοι εἶχαν συναντήσει, ὁ ἓνας λιγότερο καὶ ὁ ἄλλος περισσότερο, δυσκολίες στὴν εἰσοδὸ τους σὲ μοναστήρι⁹⁴⁴, ἦταν ταπεινῆς καταγωγῆς⁹⁴⁵.

86), ποὺ χρησιμοποιεῖται μεταφορικὰ ἀπὸ τὸ συγγραφέα, ὅτι ὁ Πέτρος μετὰ τὴ μοναχικὴ κουρά, ἐνδεδυμένος στρατιωτικῶς καὶ γενναίως ὑπερεμάχει.

941. Βίος Πέτρου Ἀτρώας, 71.

942. Βίος Πέτρου Ἀτρώας, 75.

943. W. Lackner, «Die Gestalt des Heiligen in der byzantinischen Hagiographie des 9. und 10. Jahrhunderts», *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers*, Νέα Ὑόρκη 1986, 528 κέ.

944. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 220. Ὁ Ἰωαννίκιος εἶχε κατανοήσει τὸ νόημα τῶν κοινωνικῶν

Προβάλλει, λοιπόν, από τα δύο αυτά αγιολογικά κείμενα ένα άλλο είδος ήρωα, που δεν κατάγεται από την αριστοκρατία. Τόσο ο Πέτρος της Ἀτρώας, όσο και ο Ἰωαννίκιος θὰ πρέπει νὰ θεωροῦνται εκπρόσωποι τοῦ στρατοῦ· ὁ τελευταῖος, ὅπως εἶναι γνωστό, ὑπηρετοῦσε στὸ τάγμα τῶν ἔξκουβιτόρων, ἐνῶ ὁ Πέτρος τῆς Ἀτρώας προέρχεται ἀπὸ οἰκογένεια στρατιωτικὴ καὶ ἀγροτικὴ.

Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ Βίου τοῦ Ἰωαννικίου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα κείμενα, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἀσχοληθοῦμε στὴ συνέχεια, ὁ Ἰωαννίκιος δὲν ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ παράδειγμα στρατιώτη, ποὺ ἐνστερνίζεται τὴν εἰκονολατρία καὶ μάλιστα τὰ μοναστικὰ ἰδεώδη⁹⁴⁶. Ὁ μοναχὸς Σάββας, ἐξιστορώντας τὴν περιπλάνηση τοῦ ἡρώα του, ἀναφέρει ὅτι ὁ πρῶν εἰκονομάχος στρατιώτης εἶχε συναντήσει στὸ Κάστουλο ἕνα "θεοφιλῆ" φίλο του⁹⁴⁷. Ἄν θεωρήσουμε ὅτι τὸ Κάστουλο ἦταν κάποιο κάστρο ἀπὸ αὐτὰ ὅπου στρατοπέδευε ὁ βυζαντινὸς στρατός⁹⁴⁸, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ προσφιλὴς του ἦταν κάποιος στρατιώτης, ὁ ὁποῖος ἦταν ὀρθόδοξος εἰκονολάτρης, καθὼς μάλιστα συνέστησε τὸν Ἰωαννίκιο στὴν κοντινὴ μονὴ Τελαοῦ⁹⁴⁹. Ἀκόμα, ὅταν ὁ Ἰωαννίκιος πῆγε στὴν ἐκκλησίᾳ κάποιου χωριοῦ στὰ ὄρη τῆς Κουνδουρίας γιὰ νὰ μεταλάβει, συνάντησε ἕναν ἄλλο γνωστὸ του

ἀλλαγὼν τῆς ἐποχῆς καὶ εἶχε προσχωρήσει ἄφοβα στοὺς μοναστικούς κύκλους (βλ. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις καὶ στρατὸς στὰ τέλη τοῦ Η΄ αἰῶνα», *Σύμμεικτα* 6 (1985), 131-132), οἱ ὁποῖοι, ὅμως δὲν τὸν κάνουν εὐκόλα ἀποδεκτό.

945. Γιὰ τοὺς ταπεινὲς καταγωγῆς ἁγίους, βλ. Browning, «The "Low Level" Saint's Life», 117, 126-127.- Ringrose, «Monks and Society», 83.- Patlagean, «Sainteté et Pouvoir», 99.

946. Τὸ *Synax. Eccl. CP.* (στ. 263-264) παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι μαζὶ μὲ τὸν Στέφανο τὸν Νέο τιμωρήθηκαν πολλοὶ στρατιῶτες, ποὺ εἶχαν γίνε μοναχοὶ ἀπὸ τὸν πρωτομάρτυρα τῆς εἰκονομαχίας, μαρτυρία ποὺ θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡσσοнос σημασίας, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἀνάλογη μνεῖα σὲ ἄλλες πηγές, οὔτε καὶ στὸ *Βίο Στεφάνου Νέου*. Ἰσως πρόκειται γιὰ μεταγενέστερο ἔργο, ποὺ ἐπιδιώκει νὰ ἀποδώσει στὸν Κωνσταντῖνο Ε΄ διωκτικὴ μανία καὶ μέσα στίς τάξεις τοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος, ὅπως πολὺ καλὰ γνωρίζουμε ἀπὸ τίς πηγές, ἦταν στὸ πλευρὸ τοῦ αὐτοκράτορα. Πρβλ. τίς ἀπόψεις τοῦ Haldon (*Praetorians*, 327). Ἐπίσης, εἶναι πιθανὸν νὰ σχετίζεται μὲ τὸν κολασμὸ τῶν στρατηγῶν ποὺ μνημονεύει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 438). Βλ. πιὸ πάνω, σ. 175.

947. *Βίος Ἰωαννικίου*, 340 Α. Γιὰ τίς μετακινήσεις τῶν ἁγίων τῆς ἐποχῆς, βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Ταξίδια ἁγίων», 506 κέ.- Malamut, *La route des saints*, 182.

948. Γιὰ τὴν ἀναφορὰ τῶν αγιολογικῶν κειμένων στὰ κάστρα, βλ. Abrahamse, *Cities*, 90 κέ.- Brandes, *Städte*, 15, 39 κέ.

949. *Βίος Ἰωαννικίου*, 340.

στρατιώτη μεθ' οὗ (συστρατιώτου) καὶ πνευματικῶς ἀγαλλιασθεῖς⁹⁵⁰, μαρτυρία πού σημαίνει ὅτι ὁ ὄψιμα ἔνθερμος εἰκονολάτρης Ἰωαννίκιος εἶχε εὐχαριστηθεῖ μὲ τὴ συνάντηση τοῦ παλαιοῦ του γνωρίμου στρατιώτη, ὁ ὁποῖος δείχνει νὰ εἶναι ὁρθόδοξος εἰκονολάτρης.

Παρατηροῦμε, λοιπόν, ὅτι στρατιῶτες, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανο νὰ εἶχαν πολεμήσει ἀκόμα καὶ μὲ τὴν εἰκονομαχικὴ παράταξη τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ⁹⁵¹, ἀνῆκαν πλέον στὸ στρατόπεδο τῆς εἰκονολατρίας⁹⁵². Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς νέας τάσης ἀποτελεῖ ὁ εἰκονομάχος στρατηγὸς Μιχαὴλ Λαχανοδράκων, γνωστὸς διώκτης τῶν μοναχῶν, ὅπως ἤδη εἰπώθηκε, ὁ ὁποῖος, ἔχοντας ἀποβάλλει τὴν παλαιὰ εἰκονομαχικὴ του ἰδεολογία, δείχνει νὰ ὑπηρετεῖ στὸ στρατό, κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ οὐδέτερου Λέοντος Δ' καὶ τῆς εἰκονόφιλης Εἰρήνης, μέχρι τὸ 792, ὁπότε σκοτώθηκε στὴ μάχη τῶν Μαρκελλῶν⁹⁵³. Σύμφωνα μὲ τὶς παρατηρήσεις τῶν μελετητῶν, ἡ ἐποχὴ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἡ ἴσως καὶ λίγο νωρίτερα, εἶναι ἡ περίοδος, κατὰ τὴν ὁποία συντελεῖται ἡ ἄμβλυνση τῆς κοινωνικῆς ὀξυνσης πού εἶχε προέλθει ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ κλήρου στὰ χρόνια τῆς εἰκονομαχίας⁹⁵⁴. Οἱ στρατιῶτες δὲν ἀσπάζονται μόνον τὴν εἰκονολατρία, ἀλλὰ ὅπως εἶδαμε στὴν περίπτωση τοῦ Ἰωαννικίου, ἐπιθυμοῦν νὰ καροῦν μοναχοί. Ἡ νέα αὐτὴ τάση τῆς εἰσόδου τῶν στρατιωτῶν στὸν μοναστικὸ βίον θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς δεῖγμα τῆς κοινωνικῆς συναίνεσης τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς δεῖγμα τῆς κοινωνικῆς ἀνόδου τοῦ στρατοῦ, ἀφοῦ μέχρι τότε μοναχοὶ ἐκείροντο συνήθως ἀπὸ τὶς ὑψηλές κοινωνικές τάξεις.

Ἡ νέα αὐτὴ τάση τῶν στρατιωτῶν νὰ γίνονται μοναχοί, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση τοῦ Ἰωαννικίου, ἀπεικονίζεται ἀνάγλυφα στὴν ἀνώνυμη ψυχωφελῇ διήγηση τοῦ ὁσίου Νικολάου μοναχοῦ τοῦ στρατιώτου⁹⁵⁵. Τὸ ἀγιολογικὸ αὐτὸ κείμενο εἶναι ἔργο ἀνώνυμου συγγραφέα καὶ ἀποτελεῖ παραλλαγή τῶν

950. *Βίος Ἰωαννικίου*, 341.

951. *Βίος Ἰωαννικίου*, 334 Β. Πρβλ. Kaegi, «The Byzantine Armies», 58-60.

952. Κουντούρα-Γαλάκη, «Κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις», 133-134.

953. Θεοφάνης, 467-468.

954. Speck, *Konstantin VI.*, 72.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 181.

955. *Βίος Νικολάου στρατιώτου*, 323-325. Σὲ ἄλλη παραλλαγή τοῦ βίου (*Βίος Νικολάου Στουδίτου*, σσ. 893 Α-897 C) τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα δὲν διασώζεται, ἀλλὰ τὸν ἴδιο μῦθο διηγεῖται ὁ μαθητὴς τοῦ Νικολάου Στουδίτου, Κυπριανός, στὸ δάσκαλό του. Βλ. J. Wortley, «Legends of the Byzantine Disaster of 811», *Byzantion* 50 (1980), 550-555.- Ἀ. Κομίνη, «Ἀπηγήσεις βυζαντινο-βουλγαρικῶν συγκρούσεων εἰς ἀγιολογικὰ κείμενα», *ΕΕΒΣ* 35 (1966-67), 220-222.

διηγήσεων⁹⁵⁶, που είχαν συνταχθεί με άφορμή την ολοσχερή καταστροφή του βυζαντινού στρατού από τους Βουλγάρους στη Μοισία τον Ιούλιο του 811⁹⁵⁷. Ο μύθος είναι γνωστός και κάνει λόγο για έναν νεαρό στρατιώτη, ο οποίος κατά την πορεία του βυζαντινού στρατού προς τη Βουλγαρία είχε διανυκτερεύσει σε πανδοχείο, σε κάποιο χωριό της Θράκης. Εκεί τρεις φορές ύπεστη τις επιθέσεις του πονηρού στο πρόσωπο της κόρης του ιδιοκτήτη, αλλά δεν ενέδωσε στον πειρασμό. Από τη δοκιμασία αυτή είχε αναδειχθεί νικητής ο Νικόλαος, ο οποίος θεώρησε τη διάσωσή του από τη φονική μάχη ως ανταμοιβή για την ἐγκράτειά του και έτσι, όταν επέστρεψε άβλαβής στην πατρίδα του, ἐκάρην μοναχός⁹⁵⁸. Σε καμμία από τις παραλλαγές της διήγησης για την τύχη του Νικολάου δεν γίνεται λόγος για την κοινωνική προέλευση του αγίου. Το πιο πιθανό είναι ότι ο στρατιώτης μοναχός ήταν ταπεινής καταγωγής, όπως ο Ίωαννίκιος και άλλοι σύγχρονοί του, που αναφέρονται στο Βίο Ίωαννικίου. Όπως έχει παρατηρήσει ο εκδότης της *Διήγησης περί Νικολάου*, ο άνωνυμος συγγραφέας με το έργο αυτό επιδιώκει να τονίσει την ουσιαστική αλλαγή στη ζωή ενός στρατιώτη, δηλαδή το πέραςμα από τα πεδία των μαχών στη μοναστική διαβίωση⁹⁵⁹. Ανεξάρτητα από τις ανάγκες που προέκυψαν για την συγγραφή αυτού του κύκλου των αγιολογικών κειμένων, διαπιστώνεται ή ύπαρξη μίας νέας τάσης, κατά την οποία μία νέα κοινωνική ομάδα εισέρχεται στα μοναστήρια και ταυτόχρονα ήρωοποιείται, οι εκπρόσωποι του στρατού.

Την ίδια εποχή, δηλαδή μετά το τέλος της πρώτης περιόδου της εικονομαχίας, προβάλλει μία άλλη παράταξη στον κοσμικό κλήρο, της οποίας κύριο χαρακτηριστικό είναι ή διαλλακτικότητα και ή σύνεση στην αντιμετώπιση των ἐκκλησιαστικών προβλημάτων της εποχής. Κύριος εκπρόσωπος της παράταξης αυτής είναι ο πατριάρχης Ταράσιος, ενώ τα μέλη της είναι συνδεδεμένα άμεσα με τον ιεράρχη αυτό. Οι μητροπολίτες Συνάδων Μιχαήλ, Νικομηδείας Θεοφύλακτος, Κυζίκου Αίμιλιανός και Άμορίου Εὐδόξιος αποτελούν τα πιο γνωστά παραδείγματα· πιθανότατα στην ίδια ομάδα ανήκε και ο Εὐθύμιος μητροπολίτης Σάρδεων.

956. E. Follieri-I. Dujčev, «Un' acolutia inedita per i martiri di Bulgaria dell'anno 813», *Byzantion* 33 (1963), 89 κέ.- Κομίνη, «Ἀπηγήσεις», 215 κέ.- Wortley, «Legends», 550.

957. Θεοφάνης, 490· *Χρονικόν 811*, 212· *Scriptor Incertus*, 210. Βλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, 159.

958. Για την ἄρνηση της ἐκπλήρωσης των στρατιωτικών καθηκόντων, βλ. Haldon, *Praetorians*, 301 και σημ. 901.

959. Βλ. την εισαγωγή στην ἔκδοση της *Διήγησης*, σ. 319.

Οί πληροφορίες για τους προαναφερθέντες ἐκκλησιαστικούς ἀξιωματούχους στὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς εἶναι πενιχρές. Ὡστόσο, ἀπὸ τὰ δεδομένα τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων μποροῦμε νὰ διακρίνουμε ὀρισμένα κοινὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Κανένας δὲν εἶχε ὡς τόπο καταγωγῆς τὴν Κωνσταντινούπολη· ἡ πρώτη παραλλαγή τοῦ Βίου τοῦ Θεοφυλάκτου Νικομηδεῖας, ἡ πιὸ σημαντικὴ πηγὴ ἀντλησης πληροφοριῶν γιὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς αὐτοὺς ἀξιωματούχους, γραμμένη ἀπὸ τὸ μοναχὸ Θεοφύλακτο⁹⁶⁰, πιθανῶς μετὰ τὸν ἔνατο αἰῶνα⁹⁶¹, ἀναφέρει ἀόριστα ὅτι ὁ ἡρώας του εἶχε ὡς τόπο καταγωγῆς "τὰ μέρη τῆς ἐφῆς"⁹⁶², χωρὶς νὰ ὀνομάζει συγκεκριμένα τὴν πατρίδα του. Γιὰ τὸν Μιχαὴλ Συνάδων πληροφορίες μᾶς παρέχει μόνον τὸ Συναξάριό του, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Μιχαὴλ ἦταν ἀπὸ τὰ Σύναδα⁹⁶³. Ὁ Εὐθύμιος Σάρδεων καταγόταν ἀπὸ τὰ Οὐζαρά⁹⁶⁴ Λυκαονίας, ἐνῶ ἀγνοοῦμε τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν προέλευση τῶν μητροπολιτῶν Κυζίκου καὶ Ἀμορίου, Αἰμιλιανοῦ καὶ Εὐδοξίου· γνωρίζουμε μόνον ὅσα ἀναφέρονται στὶς δύο παραλλαγές τοῦ Βίου Θεοφυλάκτου Νικομηδεῖας: τὴν κοινὴ τύχη τους κατὰ τὴ δευτέρη φάση τῆς εἰκονομαχίας⁹⁶⁵. Τέλος, πατρίδα τοῦ Γεωργίου Ἀμάστριδος ἦταν ἡ πολίχνη Κρώμνη στὴν περιοχὴ Ἀμάστριδος⁹⁶⁶, τὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο τῆς ὁποίας κατέλαβε ὁ Γεώργιος ἀργότερα μὲ τὶς εὐλογίες τοῦ πατριάρχου Ταρσίου.

Οἱ Βίοι, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τοὺς μητροπολίτες αὐτοὺς, ἀγνοοῦν τὰ πάντα γύρω ἀπὸ τοὺς γονεῖς τους, ἀκόμα καὶ τὰ ὀνόματά τους, κάτι ποὺ οἱ συγγραφεῖς τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων δὲν διστάζουν νὰ τὸ ὁμολογήσουν στὰ ἔργα τους. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Βίον Εὐθυμίου Σάρδεων: *Ἀλλὰ γένος μὲν καὶ τόκος καὶ ἡ, ὡς ἔφην διὰ παιδὸς εἰς ἄνδρα τελείωσις τοῦ αἰοιδίμου οὐκ ἐκσημαίνεται, οὔτε παρ' ἡμῶν γινωσκομένη, οὔτε μὴν συντελοῦσά τινι ἐξ ἀναγκαίου τὰ πρὸς ὠφέλειαν*⁹⁶⁷. Ἕνα ἀκόμα κοινὸ

960. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τοῦ Βίου Θεοφυλάκτου Νικομηδεῖας Α, 68.

961. Βλ. Ševčenko, «Hagiography», 118.

962. Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδεῖας Α, 71.

963. Κ. Δουκάκη, *Ὁ Μέγας Συναξαριστής*, Μάιος, τόμ. 9, Ἀθήνα 1963, 221-222.

964. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τοῦ Βίου Εὐθυμίου Σάρδεων, σ. 4 καὶ σημ. 20.

965. Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδεῖας Α, 78· Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδεῖας Β, 178.

966. Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος, 5.

967. Βίος Εὐθυμίου Σάρδεων, 23. Ὁ ἐκδότης τοῦ Βίου (σ. 3) θεωρεῖ ὅτι ὁ Μεθόδιος, συγγραφέας τοῦ Βίου, ἐπεδίωκε μὲ εὐσχημο τρόπο νὰ ἐκφέρει τὴν ἀποψὴ του γιὰ τὴν πιθανὴ μὴ βυζαντινὴ καταγωγὴ, ἢ γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη ταπεινὴ προέλευση τοῦ ἡρώα του, ἢ, ἴσως, ἀκόμα γιὰ τὸν Μεθόδιος γράφοντας κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐξορίας του δὲν μποροῦσε νὰ διαθέτει τὶς ἀπαραίτητες πληροφορίες γιὰ τὸν ἡρώα του. Βλ. ἐπίσης καὶ τὸ

χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ἐγκαταλείπουν τὴν πατρίδα τους καὶ μεταβαίνουν στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου κείρονται μοναχοί· ὁ Μιχαὴλ Συνάδων καὶ ὁ Θεοφύλακτος Νικομηδεῖας, στὴ μονὴ τοῦ Στενοῦ, τὴν ὁποία εἶχε ἰδρύσει ὁ πατριάρχης Ταράσιος, ἴσως καὶ οἱ Αἰμιλιανὸς καὶ Εὐδόξιος⁹⁶⁸, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει ἀνάλογη πληροφορία γιὰ τὸν Εὐθύμιο Σάρδεων. Ἀφοῦ παρέμεναν στὴ μονὴ αὐτὴ γιὰ κάποιο διάστημα, κατόπιν χειροτονοῦνταν κληρικοὶ καὶ ἐπίσκοποι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατριάρχη Ταράσιο⁹⁶⁹.

Συνοψίζοντας, μποροῦμε νὰ καταλήξουμε στὰ ἀκόλουθα: ἡ νέα παράταξη στὸν κλῆρο, δὲν προερχόταν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ τὴν ὁποία εἶχε στενοὺς δεσμοὺς ἢ παλαιὰ συγκλητικὴ ἀριστοκρατία. Ἡ κοινωνικὴ τῆς ἀνέλιξη δὲν εἶχε βασισθεῖ σὲ οἰκογενειακοὺς δεσμοὺς, ἴσως καὶ γι' αὐτὸ στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα δὲν ἀναφέρεται τίποτα σχετικὸ μὲ τὸ γένος ἢ τὴν οἰκογένεια· ὀφειλόταν ἀποκλειστικὰ στὶς σχέσεις τῆς μὲ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐποχὴ του, ἐποχὴ διαλλακτικότητας καὶ σύνεσης. Γιὰ τὴ νέα αὐτὴ παράταξη τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, ἡ ὁποία εἶχε θριαμβεύσει στὴ Σύνοδο τοῦ 787 καὶ εἶχε ἀναδειχθεῖ νικητρία στὴν ἀντιπαράθεσή τῆς μὲ τοὺς Στουδίτες⁹⁷⁰, τὸ μέλλον διαγραφόταν εὐδαίμονο.

Βίο Θεοφυλάκτου Νικομηδεῖας Α (σ. 71), ὅπου ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη ἀσαφὴς πληροφορία: *Οὗτος οὖν ὁ μακάριος πατὴρ ἡμῶν γένους μὲν ἦν οὐ τῶν πλούτῳ καὶ περιφανείᾳ καὶ δόξῃ κομῶντων, ἀλλὰ τῶν ἐν αὐταρκείᾳ καὶ λιτότητι μᾶλλον βιούντων*. Ἡ ἄλλη παραλλαγή τοῦ ἴδιου *Βίου* (σ. 172) ὁμολογεῖ ὅτι δὲν γνωρίζει τίποτα γιὰ τὴν πατρίδα του καὶ τοὺς γονεῖς του.

968. Βλ. τὰ σχόλια στὸ *Βίο Θεοφυλάκτου Νικομηδεῖας* Α, 68 σημ. 4.

969. Κατὰ μία ἀποψη (Ringrose, *Saints*, 110) ἀπὸ τὴν ἴδια ὁμάδα τοῦ ἐπισκοπικοῦ κλήρου προῆλθε καὶ ὁ μεταγενέστερος πατριάρχης Νικηφόρος, ἐνῶ σύμφωνα μὲ ἄλλη, ἡ ὁμάδα αὐτὴ ἔχασε τὴν ἐπιρροή τῆς στὰ χρόνια τοῦ Νικηφόρου Α' (βλ. P. Nias, *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I (AD 802-811)* (Ἱστορικὲς Μονογραφίαι 3), Ἀθήνα 1987, 121.

970. Βλ. πρὶν κάτω, σ. 223 κέ.

Η΄. Ἡ νέα ἀνθήση τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ μετὰ τὴν εἰκονομαχία καὶ ἡ ἀντίθεσή του πρὸς τὸν κοσμικὸ κλῆρο.

Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη ἀναφέρει τὸ σύνολο τῶν ἐνεργειῶν τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντος Δ΄, οἱ ὁποῖες, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ, εἶχαν ὀδηγήσει στὴν ἀμβλυνση τῆς πολιτικῆς κατάστασης, μὲ τὴν ταυτόχρονη αὔξηση τῆς δύναμης τοῦ κλήρου καὶ τοῦ στρατοῦ⁹⁷¹. Ἡ μετριοπάθεια τοῦ Λέοντος Δ΄ σκιαγραφεῖται σὲ ἓνα σύντομο ἀπόσπασμα τοῦ Βίου τοῦ Νικήτα τοῦ Μηδικίου, ὅπου ὁ βιογράφος δὲν ὑπαινίσσεται τὴν υἱοθέτηση μιᾶς ὀλοφάνερα εἰκονόφιλης πολιτικῆς⁹⁷². Ἀνάμεσα στὶς πρῶτες ρυθμίσεις τοῦ νέου αὐτοκράτορα, ἦταν καὶ ὁ διορισμὸς νέων μητροπολιτῶν ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας, ἡ ὁποία εἶχε πληγεῖ καίρια ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, δηλαδή, ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς⁹⁷³, καὶ τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη ἀναφέρει ὅτι ὁ Λέων Δ΄ εἶχε τοποθετήσει ἡγουμένους στοὺς *πρωτίστους* *θρόνους*⁹⁷⁴, χωρὶς ὅμως νὰ δίνει περισσότερες λεπτομέρειες. Στὸν Πλάτωνα, πάντως, τὸ θεῖο τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, εἶχε γίνει πρόταση νὰ ἀναλάβει τὴ μητροπολιτικὴ ἔδρα τῆς Νικομηδείας, ὅπως μαρτυρεῖται στὸ Ἐγκώμιό του⁹⁷⁵,

971. Speck, *Konstantin VI.*, 72.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 181.

972. *ἀπονηρότερος δὲ ὢν οὗτος, οὐδὲν διεπράξατο, μᾶλλον δὲ μικρὸν ἐπὶ αὐτοῦ ἀνέθη τὰ τῆς Ἐκκλησίας: Βίος Νικήτα Μηδικίου, XXVIII.* Ὁ πατριάρχης Μεθόδιος, συγγραφέας μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ *Βίου Θεοφάνη* (Latyšev, σ. 7), χαρακτηρίζει τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Δ΄, ὡς *χλιαρώτατον*. Βλ. καὶ τὴ μαρτυρία ἀπὸ τὸ *Βίο Εὐρήνης αὐτοκρ.* (σ. 7), ὁ ὁποῖος ἐπαναλαμβάνει στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη.

973. Θεοφάνης, 449. Γιά τὶς ὑπόλοιπες ρυθμίσεις σχετικὰ μὲ τὸ στράτευμα πληροφορίες παρέχονται ἀπὸ τὸν ἴδιο χρονογράφο (Θεοφάνης, 449). Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 72.-Haldon, *Praetorians*, 255.- Λουγγῆ, «Δοκίμιο», 181.

974. Θεοφάνης, 449. Βλ. Rochow, *Theophanes*, 218-219. Ὁ ὁρος *πρωτίστοι* *θρόνοι*, κατὰ τὴ γνώμη μου, σημαίνει τὶς πρῶτες μητροπολιτικὲς ἔδρες στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία.

975. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 821 C. Προηγουμένως, τοῦ εἶχε προταθεῖ νὰ ἀναλάβει τὴ διοίκηση *μοναστηρίου ἀστικοῦ*, κάτω πού, ἐπίσης, εἶχε ἀπορρίψει. Τὴ μητρόπολη Νικομηδείας στὴ Σύνοδο τοῦ 787 (Mansi, τόμ. 12, στ. 994 B, 1090 A-B, 1147 E· τόμ. 13, στ. 136 A, 365 B, 381 A) ἐκπροσωποῦσε ὁ Πέτρος.

ἀλλὰ ὁ εὐτελοὺς καὶ ἀπερίττου σχήματος Πλάτων δὲν εἶχε δεχθεῖ τὴ θέση αὐτὴ καὶ ἐπανῆλθε στὴ μονὴ Σακκουδίωνος⁹⁷⁶, στὴ "φίλην ἡσυχίαν", ἐκδηλώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴ σταθερὴ βούλησή του νὰ παραμείνει στὸ μοναχικὸ κλῆρο, κάτι ποὺ πιθανότατα πρέπει νὰ πρέσβευε καὶ ὁ ἀνηψιὸς του, Θεόδωρος Στουδίτης.

Μολονότι, ὅμως, ὁ Λέων Δ΄ ἔδειξε τὰ πρῶτα μόνο δείγματα τῆς εὐνοϊκῆς πρὸς τοὺς μοναχοὺς πολιτικῆς του⁹⁷⁷, ἡ σύζυγός του Εἰρήνη, ἡ ὁποία τὸν διαδέχθηκε πέντε χρόνια ἀργότερα (780), προσέφερε, κατὰ γενικὴ ὁμολογία τῶν πηγῶν, τὴν ἀμέριστη συμπαράστασή της πρὸς τὸν κλῆρο καὶ τοὺς μοναστικούς κύκλους⁹⁷⁸, τὴν κοινωνικὴ ὁμάδα ποὺ μέχρι πρὶν λίγα χρόνια τελοῦσε ὑπὸ διωγμό, ἰδιαίτερα μέσα στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἄνοδος στὴν ἐξουσία τῆς Εἰρήνης θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει καὶ τὸν τερματισμὸ τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τῶν στρατιωτικῶν, ποὺ ἴσχυε μέχρι τότε καὶ κυρίως, στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄⁹⁷⁹.

Οἱ μονεῖς τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ποὺ εἶχαν μετατραπεῖ σὲ στρατώνες, ἢ δημόσιους καταυλισμοὺς στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, ἄρχισαν καὶ πάλι νὰ λειτουργοῦν ὡς θρησκευτικὰ ἱδρύματα. Οἱ πηγές ἀναφέρουν ὅτι ὁ πατριάρχης Παῦλος ὁ Κύπριος, μετὰ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο λόγω ἀσθενείας, κατέφυγε στὴ μονὴ Φλώρου, ἡ ὁποία εἶχε καταστραφεῖ ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε΄. Ἡ ἐπαναλειτουργία τῶν μονῶν μετὰ τὴν ταραγμένη εἰκονομαχικὴ περίοδο πιστοποιεῖται, ἐπίσης, καὶ ἀπὸ τὴν ἐπικύρωση τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου τοῦ 787. Τὰ πρακτικὰ τῆς τελευταίας συνεδρίας εἶχαν ὑπογράψει, ἀνάμεσα σὲ ἄλλους ἐκπροσώπους τῶν μοναστηριακῶν κοινοτήτων, ὁ ἀρχιμανδρίτης καὶ ἡγούμενος τῶν Στουδίου Σάββας, ὁ ἡγούμενος τῆς Χώρας Συμεών, ὁ ἡγούμενος τῶν Μαξιμίνου Εὐστάθιος, ὁ ἡγούμενος τῆς Δίου Ἀντώνιος, ὁ ἡγούμενος τῶν Φλώρου Ἰλαρίων, ὁ ἡγούμενος τῆς Καλλιστράτου Γρηγόριος⁹⁸⁰, ὁ ἡγούμενος τῆς Θεοτόκου τῶν Ἀβραμιτῶν Συμεών⁹⁸¹.

976. Γιά μία ἐνδεχόμενη προέλευση τοῦ ὀνόματος Σακκουδίων, βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 226.

977. καὶ ἔδοξεν εὐσεβῆς εἶναι πρὸς ὀλίγον χρόνον καὶ φίλος τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ τῶν μοναχῶν. Θεοφάνης, 449.

978. Θεοφάνης, 455· Βίος Θεοφάνους (Latyšev), 15. Τὸ δὲ μοναδικὸν τάγμα τοσοῦτον πῶξήθη ἐπὶ αὐτῆς, ὡς εἰς ἀναρίθμητα πλήθη ἐλάσαι: Βίος Νικήτα Μηδικίου, XXVIII-XXIX. Βλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, 153.- Speck, *Konstantin VI.*, 113 κέ.- Schreiner, «Bilderstreit», 345.

979. Πρβλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις», 125-138.

980. Mansi, τόμ. 13, στ. 152 A C D. Ἀπὸ τὴ μονὴ Καλλιστράτου ὑπῆρχε καὶ ἄλλος

Δέν εἶναι βέβαιο, ἂν στή Σύνοδο εἶχε παρευρεθεῖ ἐκπρόσωπος ἀπό τή μονή Πελεκητῆς⁹⁸², ἡ ὁποία, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ἦταν καταφύγιο τῶν ἀριστοκρατῶν στά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ καί εἶχε καταστραφεῖ ἐκ βάθρων ἀπό τόν Κωνσταντῖνο Ε΄⁹⁸³. Πάντως, ὁ Χριστόφορος, γόνος ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐκάρη μοναχός ἐκεῖ, παίρνοντας τὸ ὄνομα Μακάριος⁹⁸⁴, ὅπωςδῆποτε κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ ὀγδοοῦ αἰώνα.

Ἀπὸ τὴν ἐποχή, λοιπόν, κατὰ τὴν ὁποία κατέλαβε τὸν αὐτοκρατορικό θρόνο ἡ Εἰρήνη, ἀρχίζει ἡ νέα ἀνθήση, ἡ χρυσὴ ἐποχή, ὅπως ἔχει ὀνομασθεῖ⁹⁸⁵, τοῦ μοναχισμοῦ. Ἡ ἴδια ἡ αὐτοκράτειρα, ἐφαρμόζοντας συνεπέστατα τὴν εὐνοϊκὴ πρὸς τὸν κλῆρο καί τὰ μοναστήρια πολιτικὴ τῆς, οἰκδόμησε μεγάλο ἀριθμὸ ἐκκλησιῶν καί μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων στὴν περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης⁹⁸⁶. Σύμφωνα μὲ τὰ Πάτρια, ἡ αὐτοκράτειρα ἀνήγειρε τοὺς ναοὺς τοῦ ἁγίου Ἀναστασίου⁹⁸⁷, τοῦ ἁγίου Λουκά⁹⁸⁸, τοῦ ἁγίου Εὐσταθίου⁹⁸⁹, ἐνῶ ἀνοικοδόμησε ἐκ νέου τὸ ναὸ τῆς ἁγίας Εὐφημίας στὸν Ἰππόδρομο, ποὺ εἶχε καταστραφεῖ ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε΄⁹⁹⁰, καί τὴ μονὴ τῆς Θεοτόκου τῆς Πηγῆς⁹⁹¹. στήν αὐτοκράτειρα Εἰρήνη θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ

ἐκπρόσωπος, ὁ μοναχὸς Εὐτυχιανός: Mansi, τόμ. 13, στ. 153 E.

981. Mansi, τόμ. 13, στ. 156 D-E. Βλ. Auzépy, «Les moines à Nicée II», 13.

982. Στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου (Mansi, τόμ. 13, στ. 153 D-E) μνημονεύεται ὁ Μάρκος, ἡγούμενος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουμε ἂν πρόκειται γιὰ τὴ μονὴ Πελεκητῆς, ποὺ ἦταν ἀφιερωμένη στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Θεολόγο, ἢ κάποια ἄλλη μονή, ἀφιερωμένη στὸν ἴδιο ἅγιο, βλ. Janin, *Grands Centres*, 171, 438.

983. Βλ. πρὶν πάντων, σ. 181.

984. *Βίος Μακαρίου Πελεκητῆς*, 145-146.

985. Beck, *Kirche*, 208-209 καί τὰ σχόλια στὸ *Βίο Πέτρου Ἀτρώας*, 35-36.

986. Thomas, *Religious Foundations*, 123-124.- Ringrose, *Saints*, 55 μὲ ἀπλὴ ἀναφορὰ στὴ δραστηριότητα τῆς αὐτοκράτειρας.

987. *Πάτρια* III, 219. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 27.- Berger, *Patria*, 741-742.

988. *Πάτρια* III, 246. Βλ. Berger, *Patria*, 634. Στὸ ἴδιο ἀπόσπασμα τῶν Πατρῶν μαρτυρεῖται, ἐπίσης, ἡ φιλανθρωπικὴ δράση τῆς αὐτοκράτειρας.

989. *Πάτρια* III, 265. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 118.- Berger, *Patria*, 648.

990. *Πάτρια* III, 216-217. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 120-121. *Παραστάσεις Σύντομοι*, 176· βλ. Berger, *Patria*, 556-558. Πρὸς βλ. Κουντούρα -Γαλάκη, «Ἁγία Εὐφημία», 74, 75.

991. *Πάτρια* III, 260. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 224.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 113 κέ. Γιὰ τὴν πιθανότερη χρονολογικὴ τοποθέτηση τοῦ γεγονότος, βλ.

ἡ ἰδρυση τῆς μονῆς Εὐφροσύνης τὰ Λειβάδια στήν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης⁹⁹². Ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα εἶχε ἀνοικοδομήσει μονὴ στὴ νῆσο Πρίγκιπο⁹⁹³, ἐνῶ ὁ Βίος τῆς ἀναφέρει πιὸ συγκεκριμένα ὅτι αὐτὴ ἡ μονὴ ἦταν ἀφιερωμένη στὴ Θεοτόκο⁹⁹⁴. Μάλιστα, ὁ Βίος τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης, ἐμπλουτίζοντας τὴν πληροφορία τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη, παραδίδει ὅτι, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία τῆς, ἡ ἴδια εἶχε ἐνταφιασθεῖ στὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ ναοῦ, τὸ ἀφιερωμένο στὸν ἅγιο Νικόλαο⁹⁹⁵.

Ὁ γιὸς τῆς Κωνσταντίνος ἔκτισε τὸ 780 τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ταξιάρχων, τῆς Σιγῆς, στήν περιοχὴ τοῦ Ὀλύμπου Βιθυνίας, σύμφωνα μὲ σωζόμενη ἐπιγραφή⁹⁹⁶.

Πολλοὶ συνεργάτες τῆς αὐτοκράτειρας εἶχαν μιμηθεῖ τὸ παράδειγμά τῆς, ἐπιδιδόμενοι στήν ἀνέγερση μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων. Βλέπουμε τὸν πατριάρχη Ταράσιο, πιστὸ συνεργάτη τῆς Εἰρήνης, νὰ ἀκολουθεῖ τὴν τακτικὴ τῆς αὐτοκράτειρας. Εἶχε καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ἄλλοι πλούσιοι τῆς ἐποχῆς, ἀνοικοδομήσει *ἀσκητήριον ἐν τοῖς ἀναπλεομένοις εὐωνύμοις μέρεσι τοῦ Θρακικοῦ Βοσπόρου*⁹⁹⁷, σὲ κτῆμα ποῦ εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τὸν πατέρα του Γεώργιο⁹⁹⁸, τὴ μονὴ Ταρασίου⁹⁹⁹, γνωστὴ καὶ μὲ τὴν ἐπωνυμία Στενόν¹⁰⁰⁰.

Berger, *Patria*, 685.

992. *Πάτρια* III, 243. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 130-131.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 190.- Berger, *Patria*, 646 κέ. Πρβλ. Dorothy de Ferranti. Abrahamse, «Women's Monasticism in the Middle Byzantine Period: Problems and Prospects», *BF* 9 (1985), 37.

993. Θεοφάνης, 478.

994. *Βίος Εἰρήνης αὐτοκρ.*, 27.

995. *Βίος Εἰρήνης αὐτοκρ.* 27. Γιὰ τὸν τόπο ἐνταφιασμοῦ τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης, βλ. W. T. Treadgold, «The Unpublished Saint's Life of the Empress Irene (BHG 2205)», *BF* 8 (1982), 249.

996. Buchwald, *The Church of the Archangels*, 64-71.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 214-215.

997. *Βίος Ταρασίου*, 403· *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* A, 73. Ἄλλη παραλλαγή τοῦ βίου (B, σ. 173) ἀναφέρει μὲ ἀρκετὴ ἀσάφεια τὴν τοποθεσίαν τῆς μονῆς: *παρὰ τῇ Προποντίδι*. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 481.- Thomas, *Religious Foundations*, 124.

998. *Βίος Ταρασίου*, 403. Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ἐπρόκειτο γιὰ "προάστειον", βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 202 σημ. 77.

999. *Πάτρια* III, 266· Θεοφάνης, 500.

1000. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 481.

Στὴ μονὴ αὐτὴ εἶχαν ἐκπαιδευθεῖ νέοι ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι, ὅπως ὁ Θεοφύλακτος Νικομηδείας, ὁ Μιχαὴλ Συνάδων, ἴσως ὁ Γεώργιος Ἀμάστριδος καὶ ὁ Εὐθύμιος Σάρδεων.

Στὴν ἴδια περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης, κοντὰ στὸ Σωσθένιον, ὁ εὐγενὴς πατρίκιος Μιχαὴλ ἀνοικοδόμησε τὴ μονὴ Θεοτόκου τῶν Ψιχᾶ¹⁰⁰¹. Ἡ νέα μονὴ πρέπει νὰ εἶχε σχέση μὲ τὴν ἄλλη, τῆς Θεοτόκου τῆς Πηγῆς, καθὼς ὁ γνωστὸς τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, Ἰωάννης ὁ Ψιχαῖτης, ὁ ὁποῖος ἦταν οἰκονόμος στὸ μοναστήρι τῆς Πηγῆς¹⁰⁰², εἶχε ἀποσπασθεῖ μὲ τὴν ἴδια ιδιότητα στὸ νεόδμητο μοναστήρι τοῦ πατρικίου Μιχαὴλ¹⁰⁰³. οἱ σχέσεις τοῦ τελευταίου μὲ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία δὲν εἶναι γνωστὲς ἀλλὰ ἀπὸ ὅσο διαφαίνεται ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ψιχαῖτη¹⁰⁰⁴, θὰ πρέπει νὰ ἀνῆκε καὶ αὐτὸς στὸ αὐτοκρατορικὸ περιβάλλον, ἐνῶ γνῶριζε πολὺ καλὰ καὶ τὸν πατριάρχη Ταράσιο.

Ὁ μετέπειτα πατριάρχης Νικηφόρος εἶχε, ἐπίσης, ἰδρύσει τὴ μοναστηριακὴ κοινότητα Ἀγαθοῦ, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐντοπισθεῖ μὲ βεβαιότητα¹⁰⁰⁵.

Ἀπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸ περιβάλλον ἡ Μαρία, πρώτη σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου Σ', ἔκτισε, σύμφωνα μὲ μεταγενέστερη πηγὴ¹⁰⁰⁶, τὸ μοναστήρι τῶν Δεσποινῶν στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἐκάρη μοναχὴ, ὅταν χώρισε ἀπὸ τὸ σύζυγό της (794/ 5)¹⁰⁰⁷. Ἀπὸ τὸ συγγενικὸ περιβάλλον τῆς Μαρίας, οἱ ἐξαδέλφες της Ἑλένη καὶ Εὐφημία¹⁰⁰⁸ ἰδρυσαν, πιθανότατα τὴν ἴδια ἐποχὴ, τὸ μοναστήρι τῆς παναγίας Θεοτόκου, τὸ ἐπιλεγόμενον ἐν τῇ Πέμπτου πόρτῃ¹⁰⁰⁹

1001. Βίος Ἰωάννου τῶν Ψιχᾶ, 110-111. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 242-243· Βλυσίδου-Καραμαλοῦδη-Κουντούρα-Λουγγῆ, «Ἰδεολογικοὶ σταθμοὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχιτεκτονικῆς», 189.

1002. Βίος Ἰωάννου τῶν Ψιχᾶ, 107-110.

1003. Βίος Ἰωάννου τῶν Ψιχᾶ, 110-111. Βλ. Da Costa-Louillet, «Saints», 259.

1004. *τὴν τε ἅπασαν αὐτοῦ ὑπαρξιν εἰς κατασκευὴν μοναστηρίου προθέμενος, αἰτεῖται τοὺς τνικαῦτα κρατοῦντας τῶν σκήπτρων*. Βίος Ἰωάννου τῶν Ψιχᾶ, 110.

1005. Βίος Νικηφόρου, 201. Ὁ ἐκδότης τοῦ Βίου (de Boor, Index, 250) τὴν τοποθετεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ ὁ Janin (*Grands Centres*, 473) στὴ Βιθυνία. Οὔτε ὁ Ruggieri (*Religious Architecture*, 199-200) δείχνει νὰ γνωρίζει τὴν ἀκριβὴ τοποθεσίαν τῆς μονῆς.

1006. Πρβλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 88.

1007. Θεοφάνης, 469. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 810.

1008. Πληροφορίες γιὰ τὴν πολυμελὴ οἰκογένεια ἀπὸ τὴν Παφλαγονία προσφέρει ὁ Βίος Φιλαρέτου (σ. 141). Βλ. Γιαννόπουλου, «Παρατηρήσεις», 491.- Auzéry, «De Philarète», 122.

1009. Βίος Φιλαρέτου, 159. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 218, καὶ τὴν ταύτιση τῆς μονῆς, ποὺ ἐπιχειροῖ ἡ Auzéry, «De Philarète», 126-127.

καὶ οἱ ἐξάδελφοί της, Εὐστάθιος καὶ Νικήτας, τὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Πραϊποσίτου¹⁰¹⁰, στὴν ὁποία, μάλιστα, εἶχαν προικοδοτήσῃ τὰ προάστειά τους. Ὁ πρωτοσπαθάριος Ἰωάννης Πικριδίος¹⁰¹¹, προερχόμενος καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸ αὐτοκρατορικό περιβάλλον, εἶχε ἀνεγείρῃ τὴ μονὴ Πικριδίου, μέσα στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα¹⁰¹².

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ παρατηροῦμε ὅτι ὅλο τὸ αὐτοκρατορικό περιβάλλον καὶ οἱ συνεργάτες τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης οἰκοδόμησαν μοναστηριακὰ ἱδρύματα μέσα ἢ γύρω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους ἱδρυτὲς μονῶν, ποὺ μόλις ἀναφέραμε, δὲν εἶναι γνωστό, ἂν εἶχαν κτήματα ἢ προάστεια ἔξω ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα γιὰ νὰ κτίσουν ἐκεῖ τὸ μοναστήρι τους. Παρόλα αὐτά, διαφαίνεται μία τάση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ αὐτοκρατορικό περιβάλλον ἀνοικοδομοῦσε μοναστήρια στὴν εὐρύτερη περιοχὴ καὶ μέσα στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα. Σὲ μία ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία παρατηρεῖται, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ἔξαρση τῆς ἀνοικοδόμησης μοναστηριακῶν ἱδρυμάτων κυρίως στὴ Βιθυνία, ἴσως δὲν εἶναι ἀπλὴ σύμπτωση ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη ἐπέδειξε ἔντονη οἰκοδομικὴ δραστηριότητα στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα. Ἡ αὐτοκράτειρα μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐξέφραζε, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὴ βούλησή της νὰ ἰσχυροποιήσῃ καὶ πάλι τὸν μοναχισμό τῆς πρωτεύουσας, ὁ ὁποῖος εἶχε τεθεῖ ὑπὸ διωγμόν.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια ὀπτικὴ γωνία θὰ μπορούσαμε νὰ ἐρμηνεύσουμε καὶ τὴν τοποθέτηση τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ὡς ἡγουμένου τῆς μονῆς Στουδίου ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν αὐτοκράτειρα Εἰρήνη. Ἡ ἐγκατάσταση τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Σακκουδίωνος ἀπὸ τὸ 794¹⁰¹³, στὴν Κωνσταντινούπολη, γύρω στὸ 797- 798¹⁰¹⁴,

1010. *Βίος Φιλαρέτου*, 155. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 76.

1011. Τὰ *Πάτρια* (III, 265) τοῦ ἀποδίδουν τὴν ιδιότητα τοῦ κοιτωνίτη - γιὰ τὴν ὁποία βλ. Oikonomidēs, *Listes*, 305 - ἐνῶ ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη (σ. 465) αὐτὴ τοῦ πρωτοσπαθαρίου.

1012. *Πάτρια* III, 265. Βλ. Janin, *Géogr. Eccles. Const.*, 403.- Berger, *Patria*, 233. Γιὰ τὴ δράση τοῦ Ἰωάννου Πικριδίου, σχετικὰ μὲ τὸ μείζον ζήτημα τῆς στάσης τοῦ θέματος τῶν Ἀρμενιάκων ἐναντὶ τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Σ', γύρω στὸ 792/ 3, βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 231-232.- Λουγγῇ, « Δοκίμιο », 187-191· γιὰ τὴν ἐξορία του στὴ Σικελία ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, ποιὴν καθόλου αὐστηρὴ, ἂν συγκρίνουμε τίς ἄλλες ποὺ εἶχαν ἐπιβληθεῖ τότε καὶ ποὺ εἶχαν φθάσει στὰ ὅρια τοῦ ἐξανδραποδισμού, πληροφορίες προσφέρει τὸ κείμενο τοῦ Θεοφάνη (σ. 465, 466). Βλ. Rochow, *Theophanes*, 252 καὶ τὰ σχόλια τοῦ Fatouros στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ἀρ. 17, σημ. 71.

1013. Βλ. Beck, *Kirche*, 491.- Patlagean, « Sainteté et pouvoir », 103. Πρβλ. Charles Frazee,

δέν ἦταν ἓνα ἀπρόσμενο γεγονός. Οἱ διάφορες παραλλαγές τοῦ Βίου του προβάλλουν ὡς μοναδική αἰτία τοῦ γεγονότος τὴν ἀπειλὴ τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν στὰ ἐδάφη τῆς Βιθυνίας¹⁰¹⁵. Γεννᾶται, ὁμως, ἡ ἀπορία, γιατί οἱ ἐγγὺς ἢ οἱ "πλησιόχωροι", δηλαδή οἱ ὑπόλοιπες μοναστηριακές κοινότητες, ποὺ διέτρεχαν στὸ ἴδιο ποσοστὸ ἀνάλογους κινδύνους ἀπὸ τὶς ἀραβικές ἐπιδρομές¹⁰¹⁶, δέν ἔκαναν καὶ αὐτοὶ τὸ ἴδιο; Οἱ περισσότεροι μελετητές, δέν ἀποδέχονται τὴν ἐξήγηση αὐτὴ τῶν βιογράφων¹⁰¹⁷ καὶ τὴν ἀποδίδουν ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ στὴν πρόθεση τῆς αὐτοκράτειρας νὰ ἰσχυροποιήσει τὴ θέση της καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, στὴ φιλοδοξία τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου¹⁰¹⁸.

Ὁ Μιχαὴλ Μοναχός, συγγραφέας ἐνὸς ἀπὸ τοὺς Βίους τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, περιγράφει τὴν κατάσταση πραγμάτων τῆς ἐποχῆς (797-798), ἡ ὁποία ἔχει χαρακτηριθεῖ ἀπὸ δύο, περίπου παράλληλα, γεγονότα: τὴν τύφλωση τοῦ Κωνσταντίνου Σ', (15 Αὐγούστου 797)¹⁰¹⁹ καὶ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου στὴ Βασιλεύουσα (797/ 8). Σύμφωνα μὲ τὴ διήγηση τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου, πρῶτο μέλημα τῆς Εἰρήνης, μοναδικῆς πλέον "βασιλέως" τοῦ Βυζαντίου¹⁰²⁰, ὅπως ἀποκαλεῖται σὲ ἐπίσημα αὐτοκρατορικά ἔγγραφα¹⁰²¹, ἦταν νὰ ἐπαναφέρει ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη¹⁰²² τὸν ἐξόριστο

«St. Theodore of Stoudios and Ninth Century Monasticism in Constantinople», *Studia Monastica* 23 (1981), 27-58.

1014. Βλ. Beck, *Kirche*, 491. Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐγκατάσταση στὴ μονὴ Στουδίου ὁ Θεόδωρος συνέθεσε δύο ἐπιγράμματα: βλ. Speck, *Theodoros Studites Jamben*, 111, 165.

1015. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 144 D· Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β, στ. 257 D-260 Α· Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ, 270-271.

1016. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Α, στ. 144 D· Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Β, στ. 260 Α· Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ, 270-271.

1017. D. J. Leroy, «La réforme studite», *Il monachesimo orientale. Atti del convegno di studi orientali che sul predetto tema si tenne a Roma* (OCA 153), Ρώμη 1958, 201-206.

1018. Niavis, *Nicephorus I*, 143-144.

1019. Θεοφάνης, 472. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 294.

1020. W. Ohnsorge, «Das Kaisertum der Eirene und die Kaiserkrönung Karls des Grossen», *Saeculum* 14 (1963), 221-247 (= *Das byzantinische Herrscherbild*, ἔκδ. H. Hunger, Darmstadt 1975, 281-332).

1021. JGR, τόμ. Α', Ἀθήνα 1931, 45. Βλ. Ohnsorge, «Das Kaisertum der Eirene», 288 κέ.- G. Rösch, Ὅνομα Βασιλείας. *Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit* (Byzantina Vindobonensia 10), Βιέννη 1978, 110 κέ.- Διονυσίας Μισίου, «Στάδια βασιλείας Κωνσταντίνου Σ' καὶ Εἰρήνης καὶ τὰ νομίσματά τους», *Βυζαντιακά* 1 (1981), 148 κέ.

1022. Ὅπου εἶχε ἐξοριθεῖ γιὰ τὴ στάση του ἐναντὶ τοῦ θέματος τῆς δευτερογαμίας τοῦ

Θεόδωρο Στουδίτη και να τον συμφιλιώσει με τον πατριάρχη Ταράσιο¹⁰²³. Όπως φαίνεται και από τη διήγηση, η θέση της παρατάξης των Στουδιτών, με ιδιαίτερα αποφασιστικό ρόλο στην πολιτική σκηνή της περιόδου, είχε ισχυροποιηθεί από την υπόθεση του δεύτερου γάμου του Κωνσταντίνου Σ' με τη Θεοδότη. Ο βιογράφος διηγείται τον τρόπο, με τον οποίο η μονή Σακκουδίωνος είχε καταστεί πόλος έλξης για όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας, αναφέροντας μάλιστα πολύ χαρακτηριστικά τα ακόλουθα: *διαφημίζεται δέ κατά το μάλλον έτι ή του Σακκουδίωνος προσηγορία, και Θεόδωρος έν τοίς άπάντων έμεγαλύνετο στόμασιν*¹⁰²⁴. Μπροστά στην έμφανέστατη κοινωνική άνοδο και ισχυροποίηση των Στουδιτών ή αυτοκράτειρα Ειρήνη, όπως υπαινίσσεται ο βιογράφος¹⁰²⁵, αλλά όπως είναι βέβαιο πλέον, κάλεσε ή ίδια τον ήγούμενο της μονής Σακκουδίωνος στην πρωτεύουσα και του παρέδωσε την αρχαία μονή των Στουδίου¹⁰²⁶. Όχι μόνον για να λαμπρύνει το μοναχισμό της πρωτεύουσας, όπως διατείνεται ο άνωνυμος βιογράφος του Θεόδωρου Στουδίτη, *και κόσμος γενέσθαι τη πρώτη των πόλεων*¹⁰²⁷, αλλά, ένδεχομένως, και για να ασκεί στενότερο έλεγχο στις κινήσεις των επικίνδυνων, από όσο είχαν δείξει άλλεπάλληλα γεγονότα Στουδιτών.

Άλλά ή άναζωπύρωση του μοναχισμού και των μονών στα τέλη του 8ου αιώνα έντοπίζεται περισσότερο στη Βιθυνία και όχι στη βυζαντινή πρωτεύουσα. Η Βιθυνία πρέπει να διαδέχθηκε την Κωνσταντινούπολη ως κέντρο του βυζαντινού μοναχισμού, από την εποχή που οι όρθόδοξοι είκονολάτρες έφευγαν από την είκονομαχική βυζαντινή πρωτεύουσα¹⁰²⁸.

Ο κατάλογος των πατέρων, οι όποιοι είχαν λάβει μέρος στην Ζ' Οίκουμενική Σύνοδο, προσφέρει άνάγλυφη είκόνα του βυζαντινού μοναχισμού στα τέλη του 8ου αιώνα. Από τα 125 περίπου μοναστηριακά ιδρύματα, που αναφέρονται στα πρακτικά της Συνόδου¹⁰²⁹, τα περισσότερα δέν είναι δυνατόν

Κωνσταντίνου Σ' · Θεοφάνης, 471· *Βίος Θεόδωρου Στουδίτου* Β, στ. 256 D· *Βίος Θεόδωρου Στουδίτη* Α, στ. 140 Β. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 288 κέ.

1023. *Βίος Θεόδωρου Στουδίτου* Β, στ. 256 D. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 290 κέ.

1024. *Βίος Θεόδωρου Στουδίτου* Β, στ. 256 C. Παράλληλες μνείες έντοπίζονται και στις άλλες παραλλαγές του Βίου (Α, στ.144 Β-Γ, 270).

1025. *υπέδέχθησαν φιλοφρόνως παρά τε τῷ θεσπεσίῳ ἀρχιερεὶ Ταρασίῳ καὶ τῇ (...) Αὐγούστῃ· ὑφ' ᾧν καὶ προτραπέντες λιπαρῶς*: *Βίος Θεόδωρου Στουδίτου* Β, στ. 260Α.

1026. *Βίος Θεόδωρου Στουδίτου* Β, στ. 260 Α.

1027. *Βίος Θεόδωρου Στουδίτου* Γ, 271.

1028. Βλ. πιο πάνω, σ. 168 κέ.

νά ταυτισθοῦν μὲ ἀκρίβεια, ἐπεὶ μνημονεύονται ἅπαξ¹⁰³⁰. 18 ἐντοπίζονται μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα στὴ Βιθυνία¹⁰³¹ καὶ 8 ἐπιπλέον τοποθετοῦνται μὲ πολὺ μεγάλη πιθανότητα στὴν ἴδια περιοχὴ¹⁰³². Ἀντίθετα, τὴν Κωνσταντινούπολη εἶχαν ἐκπροσωπήσει 14 μοναστήρια, ἀριθμὸς μικρότερος σὲ σχέση μὲ τὰ μοναστήρια τῆς Βιθυνίας, ὅσο καὶ ἂν ὁ κατάλογος τῶν ἐκπροσώπων τῶν μονῶν ποὺ εἶχαν παρακολουθήσει τίς συνεδριάσεις, θεωρεῖται ἐλλιπής¹⁰³³. Ἀπὸ τὰ μοναστήρια τῆς Βιθυνίας, ἐκπρόσωποι τῶν ὁποίων ὑπέγραψαν τίς πράξεις τῆς Συνόδου τοῦ 787, ἐλάχιστα εἶναι αὐτά, γιὰ τὰ ὁποῖα ὑπάρχει μνεῖα στὶς πηγές πρὶν ἀπὸ τὸν ὄγδοο αἰῶνα (μονές Ἀκοιμήτων, Καθαρῶν, Αὐτονόμου). Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς ἀποτελοῦν, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἔνδειξη ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας καὶ μετὰ ἀναβιώνει ὁ μοναχισμὸς στὴ Βιθυνία: στὴν ἀναζωπύρωση αὐτὴ εἶχε συμβάλει καὶ ἡ φυγὴ ἐκεῖ τῶν πλούσιων ἀριστοκρατῶν κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας.

Πρῶτο καὶ πασίγνωστο παράδειγμα, ὁ περίφημος Πλάτων: ἵδρυσε τὴ μονὴ Σακκουδίωνος, στὴν ὁποία συναθροίσθηκαν ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Πλάτωνος, κάτι ποὺ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης χαρακτηρίζει ὡς *πανέστιον ἀποταγὴν*¹⁰³⁴. Ἐπίσης, ἡ οἰκογένεια τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, οἱ δύο ἀδελφοὶ του, Ἰωσήφ καὶ Εὐθύμιος, μαζὶ μὲ τὴν ἀδελφὴ τους μετοίκισαν στὸ *Βοσκήτιον*, ἀγρόν τινα τῶν *οἰκείων*, κοντὰ στὴν περιοχὴ Σακκουδίωνος, μετατρέποντάς το σὲ *ἱερὸ ἐνδιαίτημα*¹⁰³⁵. Ἐκεῖ ἀνοικοδομήθηκε ὑπέρλαμπρος ναὸς ἀφιερωμένος στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Θεολόγο¹⁰³⁶, ποὺ προικοδοτήθηκε μάλιστα μὲ πλούσιες

1029. Mansi, τόμ. 13, στ. 152 A-156 E.

1030. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 429-441.

1031. Ἡρακλείου, Χηνολάκκου (δύο ἐκπρόσωποι τοῦ ὑπογράφουν τὰ πρακτικά), Σακκουδέων, Βάρδα, Ἀκοιμήτων, Καθαρὰ, Καλαυρῶν, Αὐλητοῦ, Βιστίλου (ταυτίζεται μὲ τὸ μοναστήρι Βαλαίου ἢ Βαυλέου, βλ. Janin, *Grands Centres*, 140), Μοναγρίας, Ἀρίτας (ταυτίζεται εἴτε μὲ τὴ μονὴ Ἐριστῆς εἴτε μὲ τὴ μονὴ Ἀριτζίου, βλ. Janin, *Grands Centres*, 148, 83), Ἱεραγαθῆς, Ἀγαύρου, Μηδικίου, Πέτρου Ποιμανινῶν, Βωμῶν, Γερμίων (μὲ δύο ἐκπροσώπους): Mansi, τόμ. 13, στ. 152 A-156 E. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 429-441.

1032. Κελλία, Λάκκου, Λευκοῦ Ὑδατος, Περιστερεῶνος, Ἀγίου Γεωργίου Πραινέτου, Ἴππου, Βόρδου ἢ Γόρδου, Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου: Mansi, τόμ. 13, στ. 152 A-156 E. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 429-441.- Auzépy, «Les moines à Nicée II», 9 κέ.

1033. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 238.

1034. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 824 B. Βλ. A. P. Kazhdan, «Ἡ Βυζαντινὴ οἰκογένεια καὶ τὰ προβλήματα τῆς», *Βυζαντινὰ* 14 (1988), 233-234.

1035. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* A, στ. 121 B. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 107, 215.

παροχές¹⁰³⁷. Ἡ μονή Σακκουδίωνος εἶχε ἀποκτήσει ξεχωριστή λαμπρότητα¹⁰³⁸ λίγο πρὶν ἀναλάβει τὴ θέση τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς ὁ Θεόδωρος Στουδίτης (797/ 8)¹⁰³⁹, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα παίρνοντας ἐνεργὰ μέρος στὶς πολιτικὲς ζυμώσεις τῆς ἐποχῆς.

Στενὰ συνδεδεμένες μὲ τοὺς Στουδίτες φαίνεται ὅτι ἦταν οἱ μοναστηριακὲς κοινότητες Φωτεινουδίου καὶ Παυλοπετρίου, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στὶς ἐπιστολὲς τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου¹⁰⁴⁰.

Κοντὰ στὴ μονή Σακκουδίωνος, σὲ ἀπόσταση δέκα πέντε σταδίων ἀπὸ τὴν Προῦσα, στὴ θέση Κάλυμνος, στοὺς πρόποδες τοῦ ὄρους Τριχάλιξ¹⁰⁴¹, ἡ οἰκογένεια τοῦ Εὐστρατίου ἱδρυσε τὴ γνωστὴ μοναστηριακὴ κοινότητα Ἀγαύρου, ὅπωςδὴποτε πρὶν ἀπὸ τὸ 787, ἀφοῦ ὁ ἡγούμενός της, Γρηγόριος, μετεῖχε στὴ Σύνοδο αὐτοῦ τοῦ ἔτους¹⁰⁴². Τὸν ἀρχικὸ πυρήνα τῆς μονῆς ἀπετέλεσαν οἱ θεῖοι τοῦ μεταγενέστερου ἡγουμένου Εὐστρατίου, ἀγίου ὁ ὁποῖος ἔζησε καὶ ἔδρασε κατὰ τὴ δευτέρη περίοδο τῆς εἰκονομαχίας, ἐνῶ ἀποφασιστικὰ θὰ πρέπει νὰ εἶχαν συμβάλει στὴ θεμελίωση τῆς μονῆς καὶ οἱ γονεῖς τοῦ Εὐστρατίου, μὲ τὴ δωρεὰ τοῦ κτήματός τους: *γεώργιον γὰρ ὡς ἀληθῶς πλούσιόν τε καὶ ὑπερμέγεθες τῷ Χριστῷ προσήγαγον, πάντα θησαυρόν ὑπερβάλλον*¹⁰⁴³. Ἴσως, αὐτὴ τὴν ἐποχὴ (μετὰ τὸ 780) ἀσπάσθηκαν τὸ μοναχισμὸ ἀρκετὰ μέλη τῆς ἰδίας οἰκογένειας: ὁ θεῖος τοῦ Εὐστρατίου Γρηγόριος, ἀδελφὸς τῆς μητέρας του Μεγεθοῦς, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔλαβε μέρος, ὅπως εἴπαμε, στὴ Σύνοδο τοῦ 787· τέσσερις ἀκόμα θεῖοι του, ἐπίσης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς μητέρας του, ὁ Βασίλειος, ὁ Πέτρος, ὁ Ἀγάθων, ὁ Ἀντώνιος¹⁰⁴⁴. Ἐπίσης, ἄλλος ἀνηψιὸς τοῦ

1036. Στὸ *Βίος Θεοδώρου Στουδίτη* Β, στ. 244 Β καὶ Γ, 263 περιγράφεται λεπτομερῶς ὁ μεγαλοπρεπὴς ναὸς μὲ τὸ οὐρανότυπο σχῆμα. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 225.

1037. *πολλῶν ὡς εἰκὸς φιλοθέων τῇ τῶν ἀναλωμάτων ἡδομένων συνεισφορᾷ: Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Γ, 263.

1038. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Β, στ. 248 D. Βλ. Leroy, «La réforme studite», 206 καὶ σημ. 200.- Mango-Ševčenko, «Some Churches», 270.

1039. Beck, *Kirche*, 491.

1040. *Ἐπιστολὲς Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1140 Β-ἄρ. 222, σ. 349 (Fatouros)· 1152 Β-ἄρ. 271, σ. 399-400 (Fatouros)· 1153 C-ἄρ. 272, σ. 402 (Fatouros). Οἱ ὁροι ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ μελετητὲς γιὰ νὰ δείξουν τὶς σχέσεις τῆς μονῆς μὲ τὰ ἄλλα μοναστήρια εἶναι: *fédération* (Leroy, «La réforme studite», 205), *confederation* (Ruggieri, *Religious Architecture*, 226-227) καὶ *Klosterbundes* (Fatouros, 18*).

1041. *Βίος Εὐστρατίου*, 370· *Βίος Ἰωαννικίου*, 341 Α-Β.

1042. Mansi, τόμ. 13, στ. 152 E.

1043. *Βίος Εὐστρατίου*, 369.

Γρηγορίου, ίσως και εξάδελφος του Εύστρατίου, ήταν μοναχός και διάδοχος του Γρηγορίου στη θέση του ήγουμένου της μονής Ἀγαύρων. Βλέπουμε, λοιπόν, μία ολόκληρη οικογένεια να περιφρονεί την κοσμική ζωή και να αφιερώνεται στο μοναχισμό, ένα αντίστοιχο παράδειγμα με την οικογένεια του Πλάτωνος και του Θεοδώρου Στουδίτου.

Ο Θεοφάνης και η σύζυγός του Μεγαλώ, επίσης, ανέπτυξαν πλούσια οικοδομική δράση στη Βιθυνία, όπου είχαν τα κτήματά τους. Η Μεγαλώ, αφού απαρνήθηκε άμέσως μετά το γάμο της την κοσμική ζωή, μετονομάστηκε σε Ειρήνη¹⁰⁴⁵ και αποσύρθηκε στο σεμνείο που υπήρχε στα κτήματά της στο νησί Πρίγκιπος¹⁰⁴⁶, ενώ ο Θεοφάνης, κατέφυγε αρχικά, γύρω στο 780/1, στο Πολίχνιον ή Πολιχρόνιον¹⁰⁴⁷ της Σιγριανής¹⁰⁴⁸, σε ένα μοναστήρι κτισμένο σε ιδιόκτητα πατρικά κτήματα¹⁰⁴⁹, το οποίο, όπως έχει δειχθεί¹⁰⁵⁰, είχε μέγεθος ανάλογο με τις μονές Σακκουδίωνος και Μηδικίου. Κατά τη μαρτυρία του Βίου του, το Πολίχνιο είχε παραχωρηθεί (δεδώρητο)¹⁰⁵¹ στον Στρατήγιο, τον μέγαν, ο οποίος τον έκειρε μοναχό. Κατόπιν μετέβη στη νήσο Καλώνυμον, όπου έκτισε σε ιδιόκτητο πατρικό κτήμα άλλη μονή, την οποία επάνδρωσε με μοναχούς από τη μονή του Θεοδώρου του Μονοχεραρίου¹⁰⁵².

Ο Θεοφάνης αγόρασε, τέλος, στίς υπώρειες του λόφου της Σιγριανής¹⁰⁵³

1044. *Βίος Εύστρατίου*, 370.

1045. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 15· *Βίος Θεοφάνους* (Krumbacher), 392. Βλ. Patlagean, «Les débuts d'une aristocratie», 23-43.

1046. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 15· *Βίος Θεοφάνους* B, 18. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 69, 195 σημ. 4. Στο ίδιο μοναστήρι πρέπει να έκαρθε μοναχή και η αυτοκράτειρα Ειρήνη, βλ. πιο πάνω, σ. 208.

1047. Από τη χειρόγραφη παράδοση απορρέουν προβλήματα για το όνομα του μοναστηριού. Οί Mango-Ševčenko («Some Churches», 268) θεωρούν ότι η αρχική ονομασία ήταν Πολίχνιον και το Πολιχρόνιον αποτελεί παραλλαγή του πρώτου ονόματος.

1048. Janin, *Grands Centres*, 195.-Mango-Ševčenko, «Some Churches», 262 κέ., 267 κέ.-Ringrose, *Saints*, 124.

1049. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 15· *Βίος Θεοφάνους* B, 18· *Βίος Θεοφάνους* (Krumbacher), 392. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 195.-Ševčenko, «Constantinople Viewed», 718-719.

1050. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 270.

1051. ὁ πάλαι τούτω παρ' αὐτοῦ (Θεοφάνους) δεδώρητο ῥαστώνης χάριν και ἀναπαύσεως· *Βίος Θεοφάνους* B, 18· *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 15-16.

1052. *Βίος Θεοφάνους* (Latyšev), 16· *Βίος Θεοφάνους* B, 19.

1053. Janin, *Grands Centres*, 196.- Mango-Ševčenko, «Some Churches», 260-264.

από κάποιο γεωργό¹⁰⁵⁴, χωρίον, τὸν Ἀγρόν¹⁰⁵⁵. Στὸ κτῆμα αὐτό, πού ἦταν κοντὰ στὸ μοναστήρι τοῦ ὁσίου πατρὸς Χριστοφόρου, ὅπου ὁ Θεοφάνης εἶχε καταλύσει γιὰ ἔξι χρόνια μετὰ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὸ Καλώνυμον¹⁰⁵⁶, ἀνήγειρε, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ 787¹⁰⁵⁷, τὸ μοναστήρι πού εἶναι συν-δεδεμένο μὲ τὸ ὄνομά του. Ἡ διήγηση τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου σχετικὰ μὲ τὴν ἀγορὰ τοῦ Ἀγροῦ ἀπὸ τὸν Θεοφάνη παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς ἐποχῆς καὶ τοὺς ἰδρυτές τους. Σύμφωνα μὲ τὸ συγγραφέα τοῦ Βίου, οἱ πωλητὲς (πωλούντων) τοῦ Ἀγροῦ εἶχαν ἀπευθυνθεῖ στὸ γειτονικὸ μοναστήρι τοῦ ὁσίου πατρὸς Χριστοφόρου (τὸ μάλιστα τοὺς ὁμοροῦντας ἐπὶ τὰς ἀντεπικτήσεις προτρέπεσθαι)¹⁰⁵⁸. Οἱ μοναχοὶ φαίνεται ὅτι ἦταν οἱ μοναδικοί, οἱ ὅποιοι θὰ μπορούσαν νὰ ἀγοράσουν τὸ κτῆμα αὐτὸ στὸ ἀντίτιμο τῶν 2,5 λιτρῶν χρυσοῦ¹⁰⁵⁹. Εἰδικότερα δὲ ὁ Θεοφάνης, πού ἦταν γνωστὸς στοὺς γεωργοὺς ὡς μεγαλογαιοκτῆμονας τῆς περιοχῆς, ἐφόσον τὸ Πολίχνιον, παλιὰ ἰδιοκτησία τοῦ ἰδίου, ἀπείχε ἔξι "σημεῖα" ἀπὸ τὸν Ἀγρόν¹⁰⁶⁰, εἶξεν εὐθύμως ὁ μεγάλῳψυχος τὸ τοιοῦτο χωρίον πρίασθαι διὰ πράσεως¹⁰⁶¹. Πιθανῶς, ἡ μονὴ Ἀγροῦ ἦταν ἐπέκταση τῶν παλαιῶν κτημάτων τοῦ Θεοφάνη, καθὼς τὸ προάστειο Ἱερεῖα¹⁰⁶² τοποθετεῖται στὴν ἴδια περιοχὴ¹⁰⁶³.

1054. γεωργὸς τις πλησίον οἰκῶν εἰς τόπον Ἀγρὸς προσονομαζόμενον διαπιπράσκειν τοῦτον βεβούληται: Βίος Θεοφάνους (Latyšev), 17. Βλ. Kaplan, *Hommes et la terre*, 295-296.

1055. καὶ παρὰ τινος γεωργοῦ χωρίον ὠνησάμενος, ὅπερ ἀνέκαθεν Ἀγρὸς ὠνομάζετο: Βίος Θεοφάνους B, 19. Βίος Θεοφάνους (Krumbacher), 398. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 195-196.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 219-220. Γιὰ τὸν ὄρο χωρίον πού δηλώνει τὴν ἀγροτικὴ κοινότητα, βλ. πιὸ πάνω, σ. 169 σημ. 747.

1056. Βίος Θεοφάνους (Latyšev), 16.

1057. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 196.-Mango-Ševčenko, «Some Churches», 264. Ὑπάρχει καὶ ἡ μνεῖα (Βίος Θεοφάνους A, 10), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, ὁ Θεοφάνης, μετὰ τὴ λήξη τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἐπέστρεψε στὸ νεοϋργηθὲν οὐρανομίμητον μοναστήριον.

1058. Βίος Θεοφάνους (Latyšev), 17.

1059. Βίος Θεοφάνους (Latyšev), 17. Διαφορετικὲς τιμὲς δίνουν οἱ διάφορες παραλλαγές τοῦ Βίου· βλ. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 264 καὶ σημ. 141.

1060. Βίος Θεοφάνους (Latyšev), 25. Βλ. Harvey, *Economic Expansion*, 32-33.

1061. Βίος Θεοφάνους (Latyšev), 17. Δὲν γνωρίζουμε, σὲ ποιὸν ἅγιο ἡ ἁγία ἦταν ἀφιερωμένη ἡ μονὴ Ἀγροῦ. Ὁ Janin (*Grands Centres*, 204) ἐπισημαίνει ὅτι παρόλο πού ἡ λατρεία τῆς Θεοτόκου ἦταν πολὺ διαδεδομένη στὴν Κύζικο, δὲν γνωρίζουμε ἂν καὶ ἡ μονὴ Ἀγροῦ ἦταν ἀφιερωμένη στὴ Θεοτόκο.

1062. ἀφίκοντο πρὸς τὸ τοῦ κατ' αὐτὸν μοναστηρίου προάστειον, Ἱερεῖα λεγόμενον, (...)

Ἀνατολικά ἀπὸ τὴ μονὴ τοῦ Ἀγροῦ καὶ κοντὰ στὴ μονὴ Πελεκητῆς¹⁰⁶⁴, ἰδρύθηκε ἡ μοναστηριακὴ κοινότητα Μηδικίου, ἀπὸ τὸν Νικηφόρο. Ἀφοῦ ἐκάθη μοναχὸς στὸ μοναστήρι τοῦ Ἡρακλείου τῆς Βιθυνίας ἀπὸ τὸν τότε ἡγούμενο Ἰωσήφ¹⁰⁶⁵, κατέφυγε σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ προάστεια ποὺ ἀνῆκαν στὴν οἰκογένειά του¹⁰⁶⁶, ὅπου ἰδρυσε μοναστήρι ἀφιερωμένο στὴ Θεοτόκο¹⁰⁶⁷. Γρήγορα ἀποδείχθηκε ὅτι ἡ πρώτη μοναστηριακὴ κοινότητα, ποὺ ἰδρυσε ὁ Νικηφόρος στὴ Βιθυνία δὲν ἐπαρκοῦσε γιὰ νὰ στεγάσει τοὺς ἀδελφούς, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων μέσα σὲ λίγο χρόνο εἶχε φθάσει τοὺς δώδεκα¹⁰⁶⁸. Ἀγόρασε, λοιπόν, *χωρίον*, τὸ ὁποῖο ἀνῆκε ἀπὸ παλιὰ στὴ γειτονικὴ ἀγροτικὴ κοινότητα¹⁰⁶⁹ - κατὰ ἀνάλογο ποὺ συναντήσαμε ἤδη στὴν ἀγορὰ τοῦ Ἀγροῦ ἀπὸ τὸν Θεοφάνη - ὅπου ὑπῆρχε μάλιστα ὁ ἐρειπωμένος ναὸς τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ¹⁰⁷⁰. Στὴν περιοχὴ, ἡ ὁποία, σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφὴ τοῦ συγγραφέα, δὲν ἀπείχε πολὺ ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ ἀπὸ τὸ πρῶτο μοναστήρι, ἀνήγειρε *κάλλιστον παιδευτήριον*, (...) *ὀνομαζόμενον Μεδίκην*¹⁰⁷¹, ἀφιερωμένο στὸν ἅγιο Σέργιο, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ ἡγουμένου στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 787: *Νικηφόρος ἡγούμενος τοῦ ἁγίου Σεργίου τοῦ Μιδικιῶνος*¹⁰⁷². Ὁ ἰδρυτὴς τῆς νέας

δωδέκατον σημείον ἀπὸ τῆς αὐτοῦ μονῆς ἀπέχοντι: Βίος Θεοφάνους (Latyšev), 37.

1063. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 262, 264.- Ruggieri, *Religious Architecture*, 218.

1064. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 242, 262.

1065. Γιὰ τὸν Ἰωσήφ βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τοῦ Βίου σ. 408 σημ. 5. Γιὰ τὴ μονὴ τοῦ Ἡρακλείου στὴν Κίο τῆς Βιθυνίας, βλ. C. Mango, «The Monastery of St. Abercius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia», *DOP* 22 (1968), 172.- Mango-Ševčenko, «Some Churches», 241 σημ. 45.

1066. *Ἐν τῷ κατὰ δυσμὰς τοῦ καταβόλου ἐφ' ἐνὶ τῶν γονικῶν αὐτοῦ προαστείων: Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 408. Βλ. Janin, *Grands Centres*, 172 σημ. 4, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι τὸ περίτεχνο ὕψος τοῦ ἀνώνυμου βιογράφου ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἰδιοκτήτης τῶν προαστείων ἐνδεχομένως ἦταν ὁ Ἰωσήφ· ἀλλὰ, λαμβάνοντας ὑπόψη τὶς μαρτυρίες τοῦ ἴδιου τοῦ βιογράφου γιὰ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ βιογραφουμένου ἥρωα, θὰ πρέπει νὰ ἀποδώσουμε στὸν Νικηφόρο τὴν ὑπαρξὴ γονικῶν προαστείων.

1067. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 408-409.

1068. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 413.

1069. *χωρίον τὸ τηνικάδε παρὰ τοῖς ἐκείσε ὠνεῖται γεωργοῖς κοινῶς ἔκπαλαι τοῦτο κεκτημένοις: Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 413-414. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 221.

1070. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 414. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 40.

1071. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 413.

1072. Mansi, τόμ. 13, στ. 153 Α. Βλ. Mango-Ševčenko, «Some Churches», 240.

μοναστηριακῆς κοινότητος προικοδότησε τὴ μονὴ με ὑψηλὲς παροχές¹⁰⁷³. Ἡ ἱδρυση τῆς μονῆς Μηδικίου τοποθετεῖται γύρω στὸ 780¹⁰⁷⁴ καί, πιθανῶς, θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς προέκταση τῆς πρώτης μονῆς, ἡ ὁποία εἶχε ἀνεγερθεῖ στὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία τοῦ Νικηφόρου. Ἀπὸ τὸ διορισμὸ τοῦ Νικήτα ὡς ἡγουμένου τῆς μονῆς, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Νικηφόρου (813) ἡ μονὴ Μηδικίου γνώρισε ἀκόμα μεγαλύτερη ἀνθηση, φθάνοντας στὸν ἀριθμὸ τῶν ἑκατὸ μοναχῶν¹⁰⁷⁵.

Πολὺ κοντὰ στὶς μοναστηριακὲς κοινότητες Μηδικίου, Πελεκητῆς καὶ Σιγῆς ἱδρύθηκε ἡ μονὴ Στεφάνου Τριγλείας, ἀπὸ τὸν Στέφανο στὰ χρόνια τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης¹⁰⁷⁶.

Ἀπὸ ἓναν ἐκπρόσωπο τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας, τὸν Βαρδάνη, τὸν ἐπιλεγόμενο Τοῦρκο, ἀνοικοδομήθηκε μονή¹⁰⁷⁷ σὲ ἰδιόκτητα κτήματα τῆς νήσου Πρώτης, πιθανότατα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξέγερση (803)¹⁰⁷⁸ ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα Νικηφόρου Α΄.

Τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τονίζουν με ἔμφαση τὴ μοναστηριακὴ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα τῶν ἡρώων τους σὲ ἀγροτικὲς περιοχὲς ποὺ ἀνῆκαν στοὺς ἰδίους καὶ ἐπεκτείνονταν τώρα σὲ γειτονικὰ κτήματα ἀγροτικῶν κοινοτήτων, γιὰ τὴν ἀγορὰ καὶ τὴν τοποθεσία τῶν ὁποίων ἀναφέρονται πολλὲς φορὲς ἰδιαίτερες λεπτομέρειες στὶς πηγές. Οἱ μοναστηριακὲς κοινότητες ἀρχίζουν πλέον νὰ γίνονται κάτοχοι μεγάλης ἔγγειας ἰδιοκτησίας σὲ βάρος τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος (ὅπως πολὺ χαρακτηριστικὰ συνέβη με τὴν περίπτωσι τῆς μονῆς τοῦ Ἀγροῦ καὶ τοῦ Μηδικίου), ποὺ κυριαρχοῦσε μέχρι τότε στὴ μεσαιωνικὴ κοινωνία τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα. Εὐλόγα, λοιπόν, μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀδηγηθεῖ στὴ διαπίστωση ὅτι κατὰ τὰ τέλη τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα ἡ μοναστηριακὴ περιουσία στὴ Βιθυνία αὐξάνεται σημαντικά.

Ἡ αὐξηση τοῦ ποιμνίου τῆς κάθε μονῆς ἦταν σαφῶς κάτι ποὺ ἐπεδίωκαν

1073. *Βίος Νικηφόρου Μηδικίου*, 414.

1074. Janin, *Grands Centres*, 165. Οἱ C. Mango-I. Ševčenko («Some Churches», 242) τοποθετοῦν τὴν ἱδρυση τῆς μονῆς ἀρκετὰ ἐνωρίτερα ἀπὸ τὸ 780.

1075. *Βίος Νικήτα Μηδικίου*, XXIV. Γιὰ τὸν Νικήτα διάδοχο τοῦ Νικηφόρου, βλ. F. Halkin, «Saint Nicéphore de Médikion d'après un synaxaire du Mont Sinaï», *AB* 88 (1970), 15-16.

1076. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 561-562. Βλ. Ruggieri, *Religious Architecture*, 227.

1077. Ἐλεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Ἡ ἐπανάστασι τοῦ Βαρδάνη Τοῦρκου», *Σύμμεικτα* 5 (1983), 208. ἴσως, νὰ ταυτίζεται με τὴ μονὴ Βάρδα, ἐκπρόσωπος τῆς ὁποίας εἶχε λάβει μέρος στὴ Σύνοδο τοῦ 787· βλ. Mansi, τόμ. 13, στ. 152 B.

1078. Θεοφάνης, 479. Βλ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Ἡ ἐπανάστασι», 203 κέ.

οἱ ἡγούμενοι, ὅπως εἶδαμε ἄλλωστε καὶ στὴ μονὴ Μηδικίου, ὅταν ὁ Νικήτας ἔγινε ἡγούμενος¹⁰⁷⁹, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Νικηφόρου (813). Ὑπῆρχαν κριτήρια γιὰ τὴν ἀποδοχὴ κάποιου στὸ μοναστικὸ βίο; Τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα δὲν δίνουν σαφεῖς πληροφορίες¹⁰⁸⁰. Ὁ Μιχαὴλ Μοναχός, ἓνας ἀπὸ τοὺς βιογράφους τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, μᾶς παρουσιάζει, ὅμως, μία σαφὴ εἰκόνα γιὰ τὸν τρόπο πὺν γίνονταν ἀποδεκτοὶ οἱ μελλοντικοὶ μοναχοὶ τῆς μονῆς Στουδίου ἀπὸ τὸν ἡγούμενο. Ἐπειδὴ, γράφει ὁ βιογράφος, ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν εἶχε αὐξηθεῖ ὑπέρμετρα δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἐξετάζουν καὶ νὰ ἐρευνοῦν, οὔτε καὶ νὰ "ἐξακριβώνουν τοὺς λόγους καὶ τοὺς λογισμοὺς" τοῦ καθενὸς πὺν ἐπιθυμοῦσε νὰ ἀσπασθεῖ τὸ μοναχικὸ βίο¹⁰⁸¹. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὅπως τοῦ Μακαρίου Πελεκητῆς, τοῦ Πλάτωνος καὶ λίγο μεταγενέστερα τοῦ Εὐαρέστου¹⁰⁸², ἀρκοῦσε μόνο ἡ ὄψη τοῦ προσώπου γιὰ νὰ γίνεῖ ἀποδεκτὴ ἡ εἰσοδος τοῦ ἐπίδοξου μοναχοῦ στὸ μοναστήρι. Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸ φτωχὸ πρῶην στρατιώτῃ Ἰωαννίκιο.

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς βιογραφίας, ὁ συγγραφέας Σάββας ἐξιστορεῖ μὲ ἰδιαιτερες, πολλὰς φορὲς, λεπτομέρειες τὴν περιπλάνηση τοῦ ἥρωά του στὰ μοναστήρια τῆς περιοχῆς τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς Λυδίας. Ἡ ὑποδοχὴ πὺν τοῦ γινόταν στὸ καθένα ἀπὸ τὰ μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἐπισκέφθηκε, ἦταν μὲν ἐγκάρδια, ἀλλὰ καμμία μονή, κανένας ἡγούμενος μονῆς δὲν δεχόταν νὰ τὸν κείρει μοναχό¹⁰⁸³. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ, πὺν μεταστράφηκε στὴν εἰκονολατρία τὸ 796¹⁰⁸⁴, μέχρι τὴν ἐποχὴ πὺν ἔγινε μοναχός, γύρω στὸ 806-7¹⁰⁸⁵, εἶχαν μεσολαβήσει δέκα περίπου χρόνια καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια περιπλανήθηκε στὰ μοναστήρια τῆς περιοχῆς τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς Λυδίας, προσπαθώντας νὰ

1079. *Βίος Νικήτα Μηδικίου*, XXIV.

1080. Πρβλ. Ringrose, *Saints*, 58.

1081. *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου* Α, στ. 148 C.

1082. *Βίος Εὐαρέστου*, 302.

1083. Τὴν ἀπροθυμία ἐκ μέρους τῶν μοναστικῶν κύκλων ἐπισήμανε καὶ ὁ C. Mango, «The Two Lives of St. Ioannikios and the Bulgarians», *Harvard Ukrainian Studies*, *Okeanos* 7 (1983), 404. Πρβλ. Παπαχρυσάνθου, *Ἀθωνικὸς Μοναχισμός*, 43 κθ.

1084. Τὶς συνθήκες, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔγινε εἰκονολάτρης, περιγράφει ὁ βιογράφος Σάββας: *Βίος Ἰωαννικίου*, 337 A-C. Βλ. Kaegi, *Military Unrest*, 240.- Speck, *Konstantin VI.*, 161.

1085. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 161. Ὁ C. Mango («Two Lives», 395) ἔχει ἐπισημάνει τὴ διαφορετικὴ χρονολόγηση τῶν γεγονότων στὰ δύο βιογραφικὰ κείμενα μὲ ἥρωα τὸν Ἰωαννίκιο.

πραγματοποιήσει τὴν πάλαι ἐνθεον ἐπιθυμίαν¹⁰⁸⁶.

Παρὰ τὴ γνωριμία του μὲ τὸν ἡγούμενο Ἀγαύρου Γρηγόριο ὁ Ἰωαννίκιος χρειάστηκε νὰ περιπλανηθεῖ ἀρκετὰ μέχρι νὰ καρεῖ μοναχός. Σύμφωνα μὲ τοὺς μελετητές, ὁ μελλοντικός μοναχός θὰ ἔπρεπε νὰ περάσει πρώτα δεκαπέντε χρόνια ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη καὶ τὴν καθοδήγηση ἑνὸς πνευματικοῦ πατέρα¹⁰⁸⁷. Ὅμως, ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ πρώτου μέρους τῆς βιογραφίας τοῦ Ἰωαννικίου δὲν διαφαίνεται νὰ τὸν καθοδηγεῖ μόνιμα κανένας μοναχός, ἀλλὰ ἀντίθετα, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, οἱ ἡγούμενοι τῶν μονῶν ἔδειχναν ἀπροθυμία νὰ τὸν ἀποδεχθοῦν. Ἀξιίζει, ἐπίσης, νὰ σημειώσουμε ὅτι δὲν εἶδαμε κανένα ἄλλο, ὑψηλῆς καταγωγῆς, ἐπίδοξο μοναχὸ νὰ γίνεται πλάνης γιὰ νὰ λάβει τὴ μοναχικὴ κουρά.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ Πέτρος τῆς Ἀτρώας ἐμπνεύσθηκε τὴν ἰδέα τοῦ μοναχισμοῦ κατὰ τὴν ἑπταήμερη ἀσκησιὴ ἡσυχασμοῦ σὲ ἕναν ἄγνωστο ναὸ ἀφιερωμένο στὴ Θεοτόκο, ὅπου μάλιστα δραματίσθηκε καὶ τὴν Παναγία¹⁰⁸⁸. Ὁ μελλοντικός ἅγιος κατευθύνθηκε πρὸς τὸ Ὀλύμπιον ὄρος καὶ στὸ δρόμο του συνάντησε, σύμφωνα μὲ τὸ ὄραμα, ἕναν μοναχό, ὁ ὁποῖος τοῦ ὑπέδειξε τὴν ὁδὸ πρὸς τὰ Φρύγια ὄρη (...) τῆς ὀνομαζομένης Δαγούτης, τόπον καλούμενον Κρυπτά¹⁰⁸⁹. Ἐκεῖ συνάντησε τὸ μοναχὸ Παῦλο, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ τὸν μετονόμασε ἀπὸ Θεοφύλακτο σὲ Πέτρο¹⁰⁹⁰, τὸν ἔκλειρε μοναχό, γύρω στὸ 794.

Ἡ ἐξιστόρηση γιὰ τὴν περιπλάνηση τοῦ Πέτρου, πρὶν ἀπὸ τὴν εἰσοδὸ του στὴ μοναστικὴ κοινότητα, στὰ ἴδια περίπου μέρη μὲ τὸν Ἰωαννίκιο, ἔχει χαρακτηριστεῖ μᾶλλον σκοτεινὴ¹⁰⁹¹. Ὁ ἥρωας τῆς ἀγιολογικῆς διήγησης, γιὰ νὰ ἐνισχύσει τίς πιθανότητές του νὰ εἰσέλθει στοὺς μοναστικούς κύκλους, ἐπικαλέσθηκε τὸ ὄραμα μὲ τὴν Παναγία¹⁰⁹², κάτι ποὺ δὲν συναντήσαμε μέχρι τώρα σὲ ἄλλα ἀγιολογικὰ κείμενα. Ἀξιοσημείωτο, ἐπίσης, εἶναι ὅτι, μολονότι ὁ Πέτρος τῆς Ἀτρώας ξεκίνησε νὰ λάβει τὸ μοναχικὸ χρίσμα στὸν Ὀλυμπο τῆς Βιθυνίας, ὅπου ὑπῆρχαν, ὅπως εἶδαμε, οἱ μεγάλες μοναστηριακὲς κοινότητες,

1086. Τὰ μοναστήρια ποὺ ἐπισκέφθηκε αὐτὸ τὸ διάστημα ἀναφέρονται στὸ *Βίο Ἰωαννικίου*, 339-344. Βλ. Malamut, *Sur la route*, 175.- Κουντούρα-Γαλάκη, «Ταξίδια ἁγίων», 507-508.

1087. *Vita Retractata*, 37 σημ. 3.

1088. *Βίος Πέτρου Ἀτρώας*, 75.

1089. *Βίος Πέτρου Ἀτρώας*, 75-77· γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς τοποθεσίας, βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τοῦ Βίου, 75 σημ. 4.

1090. *Βίος Πέτρου Ἀτρώας*, 71, 76.

1091. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη, 75-76, σημ.4.

1092. *Βίος Πέτρου Ἀτρώας*, 74-76.

ἔλαβε τελικὰ καὶ αὐτός, ὅπως ὁ Ἰωαννίκιος, τὴ μοναχικὴ κουρὰ σὲ μιὰ μᾶλλον ἀσήμαντη καὶ ἄγνωστη μονή (;), σὲ ἡλικία 32 ἐτῶν, ἀπὸ τὸ γέροντα ἐρημίτη Παῦλο.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις αὐτές, ὅτι οἱ δύο τελευταῖοι ἅγιοι, ὁ Ἰωαννίκιος καὶ ὁ Πέτρος τῆς Ἀτρώας, ἴσως καὶ ἄλλοι, μὲ δυσκολία ἐγίναν ἀποδεκτοὶ ἀπὸ τὴ μοναστικὴ κοινότητα¹⁰⁹³. Ὅσο γιὰ τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους εἰσῆλθαν δύσκολα στὸ μοναστικὸ βίο, μόνον ὑποθέσεις μποροῦμε νὰ κάνουμε. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι πολλὲς μονές αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἦταν κατακλυσμένες, ὅπως τουλάχιστον εἶδαμε πιὸ πάνω, ἀπὸ ἀριστοκράτες, οἱ ὁποῖοι τὶς ἔκτιζαν στὰ κτήματά τους, θὰ μπορούσαμε νὰ διατυπώσουμε τὴν ἄποψη ὅτι τὰ μοναστήρια ἔβλεπαν μὲ καχυποψία τὴν εἰσοδο ἐνὸς ταπεινῆς καταγωγῆς πρῶν στρατιωτικῶν σὲ μοναστήρι. Τὴ διαπίστωση αὐτή, σχετικὰ μὲ τὰ αἰσθήματα ποὺ ἔτρεφαν οἱ μοναχοὶ πρὸς τὸ στράτευμα, ἐπιβεβαιώνουν ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ Βίο Ταρασίου. Ὁ Ἰγνάτιος Διάκονος, μοναχὸς ὁ ἴδιος καὶ συγγραφεὺς τοῦ Βίου, κάνοντας λόγο γιὰ τὴ στάση τμήματος τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ στὴν ἀπόφαση τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης νὰ ἀποκαταστήσει μὲ σύνοδο τὴ λατρεῖα τῶν εἰκόνων, ἀναφέρει: *Βαρέως τὸ στρατιωτικὸν ἐφέρετο στίφος μὴ συνενδοκοῦν εἰς τὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων ἀποδοχὴν καὶ προσκύνησιν*¹⁰⁹⁴. Καὶ πάλι ὁ ἴδιος συγγραφεὺς ἀποκαλεῖ τὸ στράτευμα *σμη- νος σφηκῶν*¹⁰⁹⁵. Ὅταν, ὁμως, ὁ Ἰωαννίκιος ἐπέδειξε, μὲ τὴ δεκάχρονη διαβίωση ὡς ἐρημίτης, τὴν ὀριστικὴ καὶ ἀμετάκλητη ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ στράτευμα καὶ τὶς θρησκευτικὲς κακοδοξίες, ποὺ ἦταν συνδεδεμένες μὲ τὸ στρατό, τότε μόνον κατέστη δυνατό νὰ γίνῃ μοναχός.

Στὰ τέλη τοῦ ὄγδοου αἰῶνα ἡ ἀναζωπύρωση τοῦ μοναχισμοῦ εἶναι πλέον γεγονὸς γιὰ τὴ μεσαιωνικὴ βυζαντινὴ κοινωνία. Σὲ μοναστηριακὰ ἰδρύματα τῆς Βιθυνίας ἐγκαθίστανται ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ μοναχοὶ μὲ καταγωγὴ ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἀριστοκρατία καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μοναχοὶ μὲ ταπεινὴ καταγωγὴ. Ἀντίθετα, στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα εἶχε ἰδρύσει τὸ ιδιόκτητο μοναστήρι τοῦ ὁ Ταράσιος πρὶν γίνῃ πατριάρχης, καὶ ἀπὸ τὴν μοναστικὴ κοινότητα τῆς Βασιλεῦσας ἀναδείχθηκε ἡ νέα γενιὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματοῦχων, οἱ ὁποῖοι κατέλαβαν ὑψηλὲς ἐπισκοπικὲς ἑδρες¹⁰⁹⁶.

Ἡ Βιθυνία, καὶ ὄχι τόσο ἡ Κωνσταντινούπολη, ἀποτελοῦσε τὸ νέο χῶρο

1093. Πρβλ. ὁμως, Ruggieri, *Religious Architecture*, 101.

1094. *Βίος Ταρασίου*, 400.

1095. *Βίος Ταρασίου*, 403.

1096. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 225-227 κέ.

ἐπαναδραστηριοποίησης τοῦ μοναστικοῦ στοιχείου, ἀφοῦ ἐκεῖ ἀνοικοδομήθηκαν τὰ περισσότερα καὶ μεγαλύτερα μοναστηριακὰ ἰδρύματα. Κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν νέων μονῶν εἶναι ἡ διόγκωση τῆς περιουσίας τους. Διαπιστώνεται, ἐπίσης, ἡ δυσκολία, μὲ τὴν ὁποία οἱ νεόκοποι μοναχοὶ ἀπὸ χαμηλὲς κοινωνικὲς τάξεις εἰσέρχονται σὲ αὐτὲς τὶς μοναστηριακὲς κοινότητες, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς μοναχοὺς ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ ἀριστοκρατία, οἱ ὁποῖοι κείρονται μοναχοὶ μὲ περισσὴ εὐκολία.

Ἐχοντας ἐξετάσει τὶς διαγραφόμενες νέες λαμπρὲς συνθήκες γιὰ τὸ βυζαντινὸ μοναχισμό, θὰ διερευνήσουμε στὴ συνέχεια τὶς σχέσεις ποὺ συνέδεαν τοὺς μοναχοὺς μὲ τὸν κοσμικὸ κλῆρο, μετὰ τὰ ταραγμένα χρόνια τῆς εἰκονομαχίας. Ὁ Ἰγνάτιος Διάκονος, συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ Ταρασίου, περιγράφει ἐκτενῶς μὲ τὰ πιὸ δραματικὰ λόγια τὴν κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποία παρέλαβε ὁ ἡρώας του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο¹⁰⁹⁷. Ὁ Ταράσιος ἀνέλαβε, κατὰ τὶς μαρτυρίες τῶν πηγῶν¹⁰⁹⁸, νὰ ἀποδώσει καὶ πάλι στὴν Ἐκκλησίᾳ τὸ "ἀρχαῖον κάλλος".

Ἡ παραμονὴ εἰκονομάχων ἐπισκόπων στὴ θέση τους (Βασίλειος Ἀγκύρας, Θεόδωρος Μύρων, Θεοδόσιος Ἀμορίου, Ὑπάτιος Νικαίας, Γρηγόριος Πεσινοῦντος, Λέων Ἰκονίου, Λέων Ρόδου, Γεώργιος Πισιδίας, Νικόλαος Ἱεραπόλεως, Λέων Καρπάθου) μέχρι τὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, ὅπως μᾶς διαβεβαιώνουν τὰ ἴδια τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου¹⁰⁹⁹ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ ἄρνηση τῶν Στουδιτῶν μοναχῶν νὰ ἀναλάβουν τὴ διοίκηση ἐπισκοπῶν¹¹⁰⁰, καθιστοῦσαν ἰδιαίτερα δυσχερὲς τὸ ἔργο τοῦ νέου πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ τακτικὴ, ποὺ ἀκολούθησε σχετικὰ μὲ τοὺς εἰκονομάχους ἐπισκόπους ὁ νέος ἱεράρχης, εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου καὶ ἀπὸ τὸ Βίον Ταρασίου¹¹⁰¹ καὶ ἐντάσσεται βέβαια στὰ πλαίσια τῆς συναινετικῆς του πολιτικῆς. Οἱ εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι δὲν ἀφορίσθηκαν, ἀλλὰ, ἀφοῦ ὑποχρεώθηκαν νὰ ἀποκηρύξουν τὸ εἰκονομαχικὸ δόγμα ἐνώπιον τῆς Συνόδου, διατήρησαν τὰ ἀξιώματά τους καὶ τὶς ἐπισκοπικὲς τους ἑδρες¹¹⁰². Ἄν, ὅπως

1097. *Βίος Ταρασίου*, 406.

1098. *Βίος Ταρασίου*, 398, 406· *Βίος Νικήτα Μηδικίου*, XXVIII· *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* A, 72· *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* B, 173· *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 29.

1099. Mansi, τόμ. 12., στ. 1007 C, 1015 D-E. Βλ. καὶ πιὸ πάνω, σ. 128.

1100. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 205-206.

1101. Mansi, τόμ. 12., στ. 1007 C-1019 B. *Βίος Ταρασίου*, 405-406.

εἶδαμε, ὁ πατριάρχης Ταράσιος προσπάθησε νὰ χειρισθεῖ μὲ σύνεση καὶ διαλλακτικότητα τὴν ὑπόθεση τῶν εἰκονομάχων¹¹⁰³ ἐπισκόπων, οἱ Στουδίτες πίστευαν ἀρχικά ὅτι ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ εἰκονομαχικοῦ κλήρου στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἦταν κάτι ἀνάρμοστο¹¹⁰⁴. Στὴ συνέχεια, ἡ ἀποψή τους ἐμφανίζεται διαφοροποιημένη, καθὼς πρέσβευαν ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν πρέπει νὰ κάνει ἀποδεκτοὺς μόνον "τοὺς ἐξόχους καὶ πρωτάρχους τῆς αἰρέσεως"¹¹⁰⁵. Τελικά, ὁμως, ἀκολούθησαν τὴ συνοδικὴ ἀπόφαση, ἡ ὁποία προέβλεπε τὴν ἀποκατάσταση ὅλων τῶν μετανοημένων εἰκονομάχων ἐπισκόπων¹¹⁰⁶. Τὸ ζήτημα τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων δὲν ἦταν, ὁμως, τὸ μοναδικὸ ποὺ προκαλοῦσε ὀξυνση στὶς σχέσεις κοσμικοῦ κλήρου καὶ ζηλωτῶν μοναχῶν. Τὰ κείμενα τοῦ ἀπολογητῆ τοῦ μοναστικοῦ ιδεώδους ἀπηχοῦν τὴ δυσαρμονία¹¹⁰⁷, ποὺ χαρακτηρίζετις σχέσεις τῶν αὐστηρῶν μοναχῶν μὲ τὸ πατριαρχεῖο.

Στὴν ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Στέφανο Ἀναγνώστη, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ διαφορὰ¹¹⁰⁸ τους ἐγκτεται στὴ μέθοδο, τὴν ὁποία εἶχε ἀκολουθήσει ὁ πατριάρχης σχετικὰ μὲ τὸ μείζον θέμα τῆς ἐξαγορᾶς τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος¹¹⁰⁹. Ὡστόσο, ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπιστολὴ προκύπτει ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες διαφορὲς ποὺ χωρίζαν τὸ μοναστικὸ καὶ κοσμικὸ κληρο αὐτὴν τὴν ἐποχὴ, ὅπως ἀρχικά ἡ ἐκλογή τοῦ ἀπὸ λαϊκῶν Ταρασίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο¹¹¹⁰ καὶ κατόπιν ἡ οὐδέτερη στάση ποὺ τήρησε ὁ πατριάρχης

1102. *Βίος Ταρασίου*, 405-406.

1103. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ταράσιος εἶχε ἓναν ἀδελφό, τὸν Σισίννιο, ὁ ὁποῖος ὑπηρετοῦσε στὸ βυζαντινὸ στρατό· βλ. Λουγγή, «Δοκίμιο», 183 καὶ σημ. 4.

1104. *Ἐπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1041D- ἀρ. 38, 109 (Fatouros). Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 159.

1105. *Ἐπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1044A.-ἀρ. 38, 109 (Fatouros). Βλ. Auzéry, «Les moines à Nicée II», 13 κέ.

1106. *Ἐπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1044 A.-ἀρ. 38, 110. (Fatouros). Πρβλ. Σπ. Τρωιάνου, *Ἡ Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ τὸ Νομοθετικὸν αὐτῆς ἔργον*, Ἀθήνα 1989, 14.

1107. Πρβλ. Evelyn Patlagean, «Sainteté et pouvoir», 98.

1108. *Ἡ ἐν χρήμασι χειροτονία, ἥτις ὑποπίπτει κατὰ τὸ ἀναγκαῖον καθαιρέσει; Naί, πανάληθες*. *Ἐπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1104 A.-ἀρ. 53, 156 (Fatouros).

1109. Τὶς προσπάθειες, ποὺ κατέβαλε ὁ πατριάρχης γιὰ τὴν καταστολὴ τῆς σιμωνίας περιγράφει ὁ *Βίος Ταρασίου* (σ. 406) καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θεόδωρος Στουδίτης στὴν ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Ἀρσένιο, Στουδίτη μοναχό (*Ἐπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1044 B -ἀρ. 38, 108-111 (Fatouros). Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 198 κέ.- Grumel-Darroutzès, *Regestes*, ἀρ. 360-364.

1110. *ὅτι ὁ μετέπειτα πρόεδρος ἐκ τῆς κοσμικῆς ὕλης θάττον εἰς τὸ τῆς ἱεραρχίας*

στη σύναψη του δευτέρου γάμου του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Σ' με τη Θεοδότη, την ανηψιά του Θεοδώρου Στουδίτου (Αύγουστος/ Σεπτέμβριος 795)¹¹¹¹. Η φανερή αντίθεση της παράταξης των αустηρών μοναχών προς το γάμο αυτό, όσο και η έμμεση κατηγορία προς τον πατριάρχη ότι δεν αντιστάθηκε στην παράνομη πράξη του αυτοκράτορα, περιγράφεται στο έγκωμιο που έγραψε ο Θεόδωρος Στουδίτης για το θείο του Πλάτωνα¹¹¹². Η αντίθεση των ζηλωτών μοναχών προς τον άρχηγό του βυζαντινού κλήρου εκδηλώθηκε και έμπρακτα με τη διακοπή των σχέσεων με τον πατριάρχη Ταράσιο¹¹¹³. Στο παρακάτω απόσπασμα της έπιστολής προς τον Στέφανο διαφαίνεται όλη η δυσαρέσκεια του κατεξοχήν εκπροσώπου του μοναστικού ιδεώδους προς τον πατριάρχη και όλο τον κοσμικό κλήρο: *τούς τε ιεράρχας και ιερείς όπόταν βούλονται έξουσιάζειν των κανόνων*. Ένώ για τους Στουδίτες άναγνώριζε ότι παρέμεναν άφοσιωμένοι στους κανόνες¹¹¹⁴. Αυτήν άκριβώς την άφοσίωση των Στουδιτών στους κανόνες έπαινει και ο πατριάρχης Ταράσιος, άποκαλώντας τους *ώς ζηλωτάς των κανονικών και ευαγγελικών διατάξεων*¹¹¹⁵, έπειδή, πιθανώς, δεν έπιθυμούσε να όξύνει περισσότερο τις σχέσεις τους και άποσκο-

άξίωμα προβάς, ούχ οίός τε γέγονεν ύπερμαχήσαι ίκανώς του πνεύματος. Έντεϋθεν τὰ σκάνδαλα, εκείθεν και τὰ ήδη ταράττοντα την αίτίαν είληφεν. Έπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου, στ. 1104 Β.-άρ. 53, 156 (Fatouros).

1111. Ο Θεοφάνης (σ. 469) άναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος Σ' με ύπόδειξη της μητέρας του άποφάσισε να διαζευχθεί τη Μαρία. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 253 κέ., όπου διατυπώνεται η άποψη ότι η αυτοκράτειρα Ειρήνη σέ συνεργασία με τους Στουδίτες χρησιμοποίησαν ως όργανο τη Θεοδότη για να καταστρέψουν τον Κωνσταντίνο Σ'. Βλ. επίσης και J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (A. D. 802-867)*, Λονδίνο 1912, 110 κέ.

1112. *Βίος Πλάτωνος*, στ. 829Β. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 256 κέ.- Niavis, *Nicephorus I*, 127.

1113. Θεοφάνης, 470· *Βίος Θεοδώρου Στουδίτου Γ*, 268. Οί άδιάλλακτοι μοναχοί ύποχρεώθηκαν από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Σ' να έγκαταλείψουν το μοναστήρι τους και έξορίστηκαν ό μέν Πλάτων στην Κωνσταντινούπολη, ό δέ Θεόδωρος στη Θεσσαλονίκη. (Θεοφάνης, 470· *Βίος Πλάτωνος*, στ. 829 Β-С). Τη μετάβασή του εκεί περιγράφει σέ έπιστολή (*Έπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 913 Β-920 С -άρ. 3, 11-16 (Fatouros) προς τον Πλάτωνα· βλ. J. -C. Cheynet- B. Flusin, «Du Monastère Ta Kathara à Thessalonique: Théodore Stoudite sur la route de l'exil», *REB* 48 (1990), 193-211.

1114. *Έπιστολές Θεοδώρου Στουδίτου*, στ. 1108 Α, 1065 Β.-άρ. 53, 159 (Fatouros). Βλ. Leroy, «La réforme Studite», 192, 201-206.

1115. Mansi, τόμ. 12, στ. 1118 D.

ποῦσε στὴν πλήρη ὑπαγωγή τῆς Ἐκκλησίας στὸν πατριάρχη.

Στὴ διαμορφωμένη αὐτὴ ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση καὶ μπροστὰ στὴ δυναμικὴ παρουσία τῶν Στουδιτῶν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ὅσο καὶ στὴν ἐπίμονη ἄρνησή τους νὰ συνεργασθοῦν μὲ τὸν κοσμικὸ κλῆρο, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχαν ἔλθει σὲ ἀνοικτὴ ρῆξη σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Συνόδου τοῦ 787¹¹¹⁶, ὁ πατριάρχης Ταράσιος ἀπαντοῦσε μὲ τὴ δημιουργία ἐνὸς κύκλου ἐπισκόπων ἀπὸ τὸ πολὺ στενὸ του περιβάλλον. Ὁ Βίος τοῦ πατριάρχου Ταρασίου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ταράσιος εἶχε δημιουργήσει ἓνα εἶδος σχολῆς στὴ μονὴ Στενοῦ, ἀπ' ὅπου προώθησε ἀργότερα τοὺς μαθητές της σὲ ἐπισκοπικὰ ἀξιώματα¹¹¹⁷. Τὸ ἴδιο κείμενο μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν ἔφθασε γρήγορα τοὺς ἑκατὸ, ἀπὸ τοὺς ὁποίους γνωρίζουμε πολὺ λίγες, ἀλλὰ σημαντικές, προσωπικότητες ποὺ ἔλαβαν τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα ἀνάμεσα στὰ χρόνια 784-787, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀνοδο τοῦ Ταρασίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο μέχρι τὴ Σύνοδο τοῦ 787, ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερα. Τὸ ὁμώνυμο μὲ τὸν ἰδρυτὴ του μοναστηρίου, ἡ διαφορετικὰ τοῦ Στενοῦ, πρέπει νὰ προετοίμαζε τοὺς μοναχοὺς νὰ ἀναλάβουν διοικητικὰ θέσεις στὴν Ἐκκλησία. Οἱ ὑψηλοὶ αὐτοὶ ἀξιωματοῦχοι τοῦ κοσμικοῦ κλήρου θεωροῦνται ὅτι "ἐκόσμησαν τὴν ιδιότητα τοῦ ἐπισκόπου" καὶ ἀποδείχθηκαν στὴ διάρκεια τῆς δεύτερης εἰκονομαχίας, στυλοὶ ἀκλόνητοι τῆς πίστεως¹¹¹⁸. Ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ ἔργου τοῦ Ταρασίου στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα ἦταν τόσο ἡ προώθηση αὐτῶν τῶν μοναχῶν σὲ ὑψηλὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, ὅσο καὶ ἡ χειροτονία κληρικῶν¹¹¹⁹ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατριάρχη. Ὁ Θεοφύλακτος Νικομηδείας, ὁ Μιχαὴλ Συνάδων, ὁ Γεώργιος Ἀμάστριδος, ἴσως καὶ ὁ Εὐθύμιος Σάρδεων, ἀποτελοῦν τὰ πιὸ λαμπρὰ παραδείγματα.

Ὁ Μιχαὴλ ἀνέλαβε, κατὰ τὴν προτροπὴ τοῦ ἰδιοῦ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, τὴ διοίκηση τῆς μητροπόλεως τῶν Συνάδων¹¹²⁰, πρὶν ἀπὸ τὴ σύγκληση τῆς Συνόδου τοῦ 787, ἀφοῦ σὲ ὅλες τίς συνεδρίες ἦταν παρὼν¹¹²¹. Πρὶν λάβει τὸ ὑψηλὸ αὐτὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα εἶχε διατελέσει μοναχὸς στὴ μονὴ τοῦ

1116. Auzépy, «Les moines à Nicée II», 20.- Deroche, «L'autorité des moines», 252.

1117. Βίος Ταρασίου, 403· Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας A, 73, B, 173.

1118. Βίος Ταρασίου, 403.

1119. Ringrose, *Saints*, 108.

1120. Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας A, 74-75· B, 174· *Synax. Eccl. CP.*, στ. 519-520. Βλ. Ringrose, *Saints*, 108. Ὅσο γιὰ τὴ μεταγενέστερη σταδιοδρομία του ὡς πρεσβευτοῦ στὴν αὐλὴ τῶν Φράγγων βασιλέων, βλ. Lounghis, *Ambassades*, 158 κέ.

1121. Mansi, τόμ. 12, στ. 994 C, 1091 D· τόμ. 13, στ. 137 A, 365 C, 381 E.

Στενοῦ¹¹²². Παράλληλη ἦταν καὶ ἡ πορεία τοῦ Θεοφυλάκτου Νικομηδείας, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἀνῆκε στὴν ομάδα ἐκείνη τῶν μαθητῶν τοῦ Ταρασίου πού εἶχε ἐκπαιδευθεῖ στὴ μονὴ τοῦ Στενοῦ. Τῇ διοίκηση τῆς μητροπόλεως Νικομηδείας ἀνέλαβε μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου τοῦ 787, ἀφοῦ ὁ προκατόχος του, Πέτρος¹¹²³, μνημονεύεται ἀνάμεσα στοὺς πατέρες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν πάρει μέρος στὴ Σύνοδο. Δύο ἀκόμα προσωπικότητες τοῦ κοσμικοῦ κλήρου, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ βιογράφος τοῦ Θεοφυλάκτου Νικομηδείας καὶ τὸ Συναξάριο¹¹²⁴, προέρχονταν ἀπὸ τὸν ἴδιο κύκλο τῶν μαθητῶν τοῦ Ταρασίου: πρόκειται γιὰ τοὺς μητροπολίτες Κυζίκου Αἰμιλιανό¹¹²⁵ καὶ Ἀμορίου Εὐδόξιο, οἱ ὁποῖοι χειροτονήθηκαν μετὰ τὸ 787, καθὼς δὲν μνημονεύονται στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου· μητροπολίτης Κυζίκου ἦταν τότε ὁ Νικόλαος¹¹²⁶ καὶ μητροπολίτης Ἀμορίου ἦταν ὁ πρῶν εἰκονομάχος¹¹²⁷ Θεοδόσιος¹¹²⁸. Δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες, ἂν εἶχαν καρεῖ πρῶτα μοναχοὶ στὴ μονὴ τοῦ Ταρασίου καὶ ἀργότερα χειροτονήθηκαν μητροπολίτες¹¹²⁹.

Ὁ πανηγυρικός γιὰ τὸν Εὐθύμιο Σάρδεων μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ἐγκωμιαζόμενος εἶχε χειροτονηθεῖ μητροπολίτης Σάρδεων ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατριάρχη Ταράσιο καὶ μάλιστα τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα¹¹³⁰, πρὶν ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ 787 (784, 786 ἢ τὸ 787), ἀφοῦ εἶχε λάβει μέρος σὲ αὐτὴ¹¹³¹. Ὅμως ὁ Βίος του, ἔργο τοῦ πατριάρχη Μεθοδίου, δὲν ἀναφέρει παρόμοια πληροφορία, κάτι πού ἔχει δημιουργήσει ἀμφιβολίες, ἂν ὁ Εὐθύμιος εἶχε χειροτονηθεῖ πράγματι

1122. *Synax. Eccl. CP.*, στ. 519· *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* Α, 73. Ἄλλη παραλλαγή τοῦ Βίου (Β, 173) ἀναφέρει ἐπὶ τὴν παρὰ τῇ Προποντίδι παρ' αὐτοῦ (Ταρασίου) ἀνεγερθεῖσαν μονήν.

1123. Mansi, τόμ. 12, στ. 994 Β, 1090 Α-Β, 1147 Ε· τόμ. 13, στ. 136 Α, 365 Β, 381 Α.

1124. *Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας* Α, 78· Β, 178· *Synax. Eccl. CP.*, στ. 519-520.

1125. Ἡ σφραγίδα τοῦ Αἰμιλιανοῦ φέρει τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ σταυρόσχημο μονόγραμμα: Laurent, *Corpus* V3, ἀρ. 1703 καὶ Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1326.

1126. Mansi, τόμ. 12, στ. 994 Β, 1087 D-E, 1147 C-D· τόμ. 13, στ. 136 Α, 365 Β, 381 Α. Ἡ σφραγίδα του φέρει σταυρόσχημο μονόγραμμα· βλ. Laurent, *Corpus* V1, ἀρ. 346.

1127. Βλ. πῶ πάνω, σ. 131.

1128. Mansi, τόμ. 12, στ. 1007 C, 1015 C-D, 1098 Α, τόμ. 13, στ. 368 Β.

1129. Κάτι πιθανὸ γιὰ τὸν ἐκδότῃ τοῦ *Βίου Θεοφυλάκτου Νικομηδείας*, 78 σημ. 2.

1130. *Ἐγκώμιον εἰς Εὐθύμιον Σάρδεων*, 72.

1131. Mansi, τόμ. 12, στ. 994 Β, 1087 Ε, 1147 D· τόμ. 13, στ. 136 Α, 365 Β, 381 Α. Ἡ σφραγίδα του ἔχει τὴν ἴδια διακόσμηση μὲ αὐτὴ τοῦ Αἰμιλιανοῦ φέρει εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ σταυρόσχημο μονόγραμμα· βλ. *Corpus* V2, ἀρ. 1607 καὶ Zacos-Veglery, *Seals*, ἀρ. 1332.

μητροπολίτης ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ταράσιο¹¹³².

Δὲν ἀποκλείεται καὶ ὁ Γεώργιος Ἀμάστριδος νὰ εἶχε περάσει ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ Ταρασίου. Ὁ Βίος τοῦ Γεωργίου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἥρωάς του εἶχε χειροτονηθεῖ κληρικός¹¹³³ καὶ εἶχε καρεῖ μοναχὸς στὴ μονὴ Βονύσσης¹¹³⁴. Ἀργότερα, *δσον τε τῆς πόλεως ἔκκριτον δσον τε τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου καὶ δσον ἐν τέλει* τοῦ πρότειναν νὰ ἀναλάβει τὴ μητροπολιτικὴ ἔδρα τῆς Ἀμάστριδος¹¹³⁵, ἀξίωμα, τὸ ὁποῖο ἀποποιήθηκε καὶ στὴ συνέχεια μετέβη στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα. Ἐκεῖ, ὁ πατριάρχης Ταράσιος προσελάμβανε ἀντὶ μισθοῦ πρόσωπα γιὰ νὰ ἐπιτελοῦν ὀλονύκτιες ψαλμωδίες¹¹³⁶ καὶ ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ ὁ Γεώργιος¹¹³⁷. Ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου Γεωργίου Ἀμάστριδος θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει ὅτι καὶ ὁ Γεώργιος Ἀμάστριδος εἶχε διατελέσει μοναχὸς στὴ μονὴ τοῦ Στενοῦ. Τὸ ἴδιο κείμενο ἀναφέρει ὅτι ὁ Ταράσιος εἶχε θαυμάσει τὴν ἀρετὴ τοῦ Γεωργίου καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸν εἶχε διορίσει μητροπολίτη Ἀμάστριδος¹¹³⁸, παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τοῦ τότε αὐτοκράτορα, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου τὸ κείμενο ἀποσιωπᾷ¹¹³⁹.

1132. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότη τοῦ Βίου, σ. 4, ὁ ὁποῖος χωρὶς νὰ ἀποκλείει τὴν πιθανότητα νὰ χειροτονήθηκε μητροπολίτης ἀπὸ τὸν Ταράσιο, θεωρεῖ ἐπίσης πολὺ πιθανὸ νὰ ἔγινε μητροπολίτης, λίγο προγενέστερα, στὰ χρόνια τοῦ Λέοντος Δ΄.

1133. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 16. Ὁ ἐκδότης τοῦ κειμένου (Vasil'evskij, LXXVII-CVII) καὶ ὁ I. Ševčenko («Hagiography», 123) τὸ ἀποδίδουν στὸν Ἰγνάτιο Διάκονο καὶ θεωροῦν ὅτι ἔχει γραφεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 842. Ἡ W. Wolska-Conus («De quibusdam Ignatius», 342-351) ἔχει διατυπώσει τὴν ἀποψη ὅτι δὲν εἶναι ἔργο τοῦ Ἰγνατίου Διακόνου. Βλ. καὶ A. Markopoulos, «La Vie de Saint Georges d'Amastris et Photius», *JÖB* 28 (1979), 75-82.

1134. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 21. Βλ. Da Costa-Louillet, «Saints», 483 σημ. 1. Γιὰ τὶς διαφορὰς μονὲς μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, βλ. Janin, *Grands Centres*, 438.

1135. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 26.

1136. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 29. Βλ. Da Costa-Louillet, «Saints», 484.

1137. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 29.

1138. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 30-31.

1139. Ἀλλ' ἡ τοῦ βασιλέως ἀποστολή, μάλλον δὲ ἡ τοῦ φθόνου προσβολὴ μικρόν τι τὴν ὁρμὴν ἐπισχεθῆναι τοῦ πατριάρχου παρεσκεύασεν· εἰς τὸν αὐτὸν γὰρ τῆς ἐπισκοπῆς θρόνον πρὸς αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ἐψηφίζετο ἕτερος· *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 30. Ἄν πρόκειται γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Σ' (βλ. Germaine Da Costa-Louillet, «Saints», 485.- Ševčenko «Hagiography», 123), θὰ μπορούσαμε νὰ συνδυάσουμε τὴν πληροφορία τοῦ ἀγιολογικοῦ κειμένου μὲ τὴ μαρτυρία τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη (σ. 465-466), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ στρατὸς τῶν Ἀρμενιάκων εἶχε δώσει ὄρκο πίστεως στὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Σ'. Ἴσως, δὲν εἶναι ἀπλὴ σύμπτωση τὸ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Σ' ἐπιδίωξε νὰ διορισθεῖ "ἕτερος" μητροπολίτης, προφανῶς τῆς

Ἐκτός, ὅμως, ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς τῆς μονῆς τοῦ Στενοῦ, οἱ ὁποῖοι κατέλαβαν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ μητροπολιτικὲς ἔδρες, ὁ Ταράσιος εἶχε χειροτονήσει ἐπίσης κληρικούς καὶ ἄλλους μοναχοὺς: ἀρχικά, διάκονο τὸν Ἰωάννη τῶν Ψυχᾶ καὶ πρεσβύτερο τὸν ἀδελφὸ του Θεόδωρο¹¹⁴⁰, τὸν ὁποῖο ἀργότερα χειροτόνησε ἐπίσκοπο¹¹⁴¹, χωρὶς, ὅμως, τὸ ἀγιολογικὸ κείμενο νὰ ἀναφέρει τὴ μητρόπολη, στὴν ὁποία διορίσθηκε. Ἐπίσης, χειροτονήθηκαν ἀπὸ τὸν πατριάρχη, ἀφοῦ ταξίδεψαν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Νικήτας Μηδικίου¹¹⁴², ὁ Μακάριος Πελεκητῆς¹¹⁴³ καὶ ὁ Γεώργιος Ἀμάστριδος¹¹⁴⁴.

Συνοψίζοντας μποροῦμε νὰ ὀδηγηθοῦμε στὶς ἀκόλουθες διαπιστώσεις. Ὁ πατριάρχης Ταράσιος προετοίμαζε τοὺς ἐπισκόπους ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν μοναχῶν. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενο ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀπαντοῦσε στοὺς παντοδύναμους τότε Στουδίτες, οἱ ὁποῖοι θεωροῦσαν ὅτι οἱ μοναχοὶ προορίζονταν μόνον γιὰ τὸ μοναστήρι. Προσπάθησε νὰ ἀναδιαμορφώσει τὸν κλῆρο ὅχι μέσα ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ μοναστικὴ πειθαρχία καὶ τὴν ἀδιάλλακτὴ στάση τῶν Στουδιτῶν, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὸ πνεῦμα διαλλακτικότητος τῶν καιρῶν. Ἄλλωστε, θεωρεῖται ὁ κατεξοχὴν ἐκπρόσωπος τῆς παράταξης, ἡ ὁποία δὲν ἔπαιρνε θέση σὲ ἀκραῖες περιπτώσεις¹¹⁴⁵. Ἀντίθετα, ὁπαδὸς τῶν ἀκραίων θέσων ἦταν ὁ Θεόδωρος Στουδίτης. Ταράσιος καὶ Θεόδωρος Στουδίτης, δύο κορυφαῖες ἐκκλησιαστικὲς φυσιογνωμίαι τῆς ἐποχῆς μὲ κοινὲς κοινωνικὲς καταβολὲς πού, ὅμως, ἐκπροσωποῦσαν δύο ἀντίθετες τάσεις, τὴ σύνεση ὁ ἓνας καὶ τὴν ἀδιαλλαξία ὁ ἄλλος.

ἀρεσκείας του, σὲ μία μητρόπολη τοῦ θέματος τῶν Ἀρμενιάκων, κατὰ τὴν ἐποχὴ πού οἱ Ἀρμενιάκοι, σχεδὸν παράλληλα μὲ τοὺς Στουδίτες, προέβαλαν ἔντονα τὴν πολιτικὴ σκηνὴ τοῦ Βυζαντίου.

1140. *Βίος Ἰωάννου τῶν Ψυχᾶ*, 108.

1141. *Βίος Ἰωάννου τῶν Ψυχᾶ*, 117.

1142. *Βίος Νικήτα Μηδικίου*, XXIII.

1143. *Βίος Μακαρίου*, 149. Βλ. τὴ σωστὴ διόρθωση στὸ κείμενο ἀπὸ τὸν Ch. Van de Vorst, «Note sur S. Macaire de Pélécète», *AB* 32 (1913), 270.

1144. *Βίος Γεωργίου Ἀμάστριδος*, 30-31.

1145. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 136.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ὁ ἕβδομος καὶ ὁ ὄγδοος αἰώνας ἔχει ἐπικρατήσει νὰ ὀνομάζονται "σκοτεινοὶ αἰῶνες" καὶ ἀποτελοῦν μία ἀπὸ τὶς πρὸ κρίσιμες φάσεις στὴν ἐξέλιξη τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας. Ὁ βυζαντινὸς κληρὸς, μοναστικὸς καὶ κοσμικὸς, ἡ περισσότερη ὁρατὴ κοινωνικὴ ὁμάδα τοῦ Βυζαντίου (μαζὶ μὲ τὸ στρατό) αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸ ἄξονα τῆς παρούσας ἔρευνας. Ἡ μελέτη κατέληξε νὰ προσεγγίσει, μὲ ἄξονα πάντοτε τὸν κληρὸ, τὶς διάφορες φάσεις ἐξέλιξης τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας καὶ τῆς βυζαντινῆς κρατικῆς δομῆς ὡς τὴν πρώτη ἐπικράτηση τῆς εἰκονολατρίας, δηλαδή, ὡς τὰ τέλη τοῦ ὄγδοου αἰῶνα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ τόσο πολὺ τονισμένη στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου θέση τοῦ κλήρου στὴ βυζαντινὴ κοινωνία, ἴσως καὶ νὰ μὴν ἀνταποκρίνεται πλήρως στὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται σὲ μιὰ εὐρύτερη διάσταση τῶν σχέσεων ἐκκλησίας, κράτους καὶ κοινωνίας.

Στὰ τέλη τοῦ ἕβδομου αἰῶνα διαπιστώνεται μία τάση παρακμῆς τοῦ μοναχισμοῦ στὶς ἐπαρχίες, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πτώση τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ παρατηρεῖται ἡ ἀμείωτη ἰσχὺς τοῦ μοναχισμοῦ τῆς πρωτεύουσας, χάρις στὴν ἐπιβίωση τῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ δύναμη τοῦ μοναχισμοῦ τῆς Κωνσταντινούπολης φαίνεται εὐδιάκριτα κατὰ τὴν περίοδο, κατὰ τὴν ὁποία κυρίαρχη μορφή τοῦ Βυζαντίου ἦταν ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄. Ἡ ἀναδρομὴ στὴν ἱστορία ὀρισμένων μονῶν τῆς πρωτεύουσας ἀποκάλυψε τὸν οὐσιαστικὸ ρόλο τῶν μονῶν καὶ τοῦ κοσμικοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινούπολης στὴν ἀνατροπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄, τόσο τὸ 695, ὅσο καὶ τὸ 711 καὶ στὴν ἀνάδειξη ἀριστοκρατῶν αὐτοκρατόρων, ὅπως ὁ Λεόντιος καὶ ὁ Βαρδάνης-Φιλιππικὸς. Διαπιστώθηκε ὅτι κοσμικὸς καὶ μοναστικὸς κληρὸς ἀνέτρεπαν ἓνα αὐτοκράτορα πού εἶχε ἀκολουθήσει μιὰ πολιτικὴ, ἡ ὁποία ἔθιγε τὴ μέχρι τότε ἰσχύουσα παντοδυναμία τους στὴ βυζαντινὴ κοινωνία. Ἀκόμα περισσότερο γιὰ νὰ ἀνατρέψει γιὰ δευτέρη φορὰ τὸν Ἰουστινιανὸ Β΄ ὁ βυζαντινὸς κληρὸς δὲν δίστασε νὰ "προετοιμάσει" τὴν ἀποκαλούμενη μονοθελητικὴ στροφή τοῦ ἀριστοκράτη Βαρδάνη-Φιλιππικοῦ. Φυσικά, μετὰ τὴ βίαιη ἀποπομπὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ σκηνή, οἱ μέχρι τότε φερόμενοι ὡς ὁπαδοὶ τοῦ μονοθελητισμοῦ υἱοθέτησαν καὶ πάλι τὴν ὀρθοδοξία, ἀπομακρύνοντας τὸ μονοθελητὴ Βαρδάνη.

Οἱ προσπάθειες τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ συμπληρώθηκαν μὲ δραστικὸ τρόπο

ἀπὸ τὸν Λέοντα Γ΄ καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄, χάρη στὴν ἐπὶ κληση τῶν εἰκονομαχικῶν ἀρχῶν· στὸ ἐξῆς, δὲν ἦταν μόνιμη ἐπιλογὴ τοῦ κλήρου ἢ ἐπὶ κληση θρησκευτικῶν προσχημάτων. Χρησιμοποιώντας τὸ θρησκευτικὸ πρόσχημα τῆς εἰκονομαχίας καὶ ἔχοντας στὸ πλευρὸ τοὺς μεγάλο μέρος τοῦ στρατοῦ, οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες κατόρθωσαν νὰ προσεταιριστοῦν στὶς προσπάθειές τοὺς καὶ ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τῆς ἐκκλησίας.

Ἐξετάζοντας ἀπὸ τίς πηγές τὴν προέλευση τῶν γνωστῶν εἰκονομάχων μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων, παρατήρησα ὅτι αὐτοὶ προέρχονται ἀπὸ θέματα φιλικὰ διακείμενα πρὸς τὴν Ἰσαυρικὴ δυναστεία. Ἡ χρησιμοποίησις, ἀπὸ τὴν ἄλλῃ πλευρὰ, τῶν ἀνεικονικῶν μονογραμμάτων στὶς σφραγίδες τοῦ ὄγδοου αἰῶνα ἀπὸ μητροπολίτες καὶ ἐπισκόπους ὑποδηλώνει ὅτι ὁ κάτοχος θὰ μπορούσε νὰ ἦταν εἰκονομάχος ἢ ἀδιάφορος ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσις τῆς εἰκονομαχίας, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε δὲν ἦταν φανατικὸς ὁπαδὸς τῆς εἰκονολατρίας.

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν σφραγίδων τῆς ἐποχῆς προέκυψε τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀρκετὰ ἀνεικονικὰ μολυβδόβουλλα προέρχονται ἀπὸ μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπὲς τῶν θεμάτων τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ Θρακησίων, λιγότερα ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Ἀνατολικῶν καὶ κανένα ἀπὸ τὰ θέματα Θράκης, Ὀψικίου καὶ Ἀρμενικῶν. Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ εἰκονομαχία εἶχε ἐξαπλωθεῖ ἀρχικὰ σὲ περιοχὲς πιστὲς στὴ δυναστεία, οἱ ὁποῖες εἶχαν συνδεθεῖ, ἐπίσης, καὶ μὲ τὴ διαμόρφωσις τῆς θεματικῆς διοικήσεως. Ἡ κατανομὴ τῶν ἀνεικονικῶν μολυβδόβουλλων, ὅπως ἐκτέθηκε, ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στὴ διάταξις τῶν ἀντιπάλων, τὴν ὁποία περιγράφει ἡ Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τοῦ 742/3: Κιβυρραιῶτες, Θρακῆσιοι καὶ Ἀνατολικοὶ πολέμησαν ὑπὸ τὸν εἰκονομάχον Κωνσταντῖνον Ε΄, ἐνῶ Θράκη, Ὀψίκιον καὶ Ἀρμενιάκοι ὑπὸ τὸν εἰκονολάτρην Ἀρτάβασδον.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ μοναστικὸ κλῆρον ὑποστηρίχθηκε στὴν παρούσα μελέτη ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ μὲ τὴν ἀρωγὴ τοῦ εἰκονομαχικοῦ στρατοῦ δὲν στράφηκε τόσο ἐναντίον τῶν μονῶν τῆς ἐπαρχίας, γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν ὁποίων διαθέτουμε ἐλάχιστες πληροφορίες, ὅσο ἐναντίον τῶν μονῶν τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας. Καὶ τοῦτο συμβαίνει, ἐπειδὴ στὴν ἐπαρχία οἱ Ἰσαυροὶ ἦταν ἰσχυροί, ἐνῶ στὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπῆρχαν πυρῆνες ἀντιπολίτευσεως τῆς ἀριστοκρατίας μέσα ἀπὸ τὰ μοναστήρια. Συνεπῶς ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριθεῖ ὡς ἄμεσα ἀντιμοναχικός, καθὼς ἄλλωστε ὑπάρχουν κείμενα, στὰ ὁποῖα ὁ αὐτοκράτορας ἐμφανίζεται ὡς «προασπιστὴς» τοῦ μοναχισμοῦ.

Ἦδη μετὰ τὰ πρῶτα εἰκονομαχικὰ μέτρα τοῦ Λέοντος Γ΄ ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται μία τάσις φυγῆς τῶν ἀριστοκρατῶν στὴ Βιθυνία, ἢ ὁποία ὁλοκληρώ-

νεται μετά την επίθεση του εικονομαχικού στρατού στα μοναστήρια της Κωνσταντινούπολης. Ἀπὸ τὸ 780 καὶ ἔξῃς ἰδρύονται ἡ «μετακομίζουν» στὴ Βιθυνία μονές, οἱ ἰδρυτές τῶν ὁποίων εἶναι ἀριστοκράτες ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη· ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ νέα ἐποχή, ἡ ἀνθήση τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ ὄχι στὴ Βασιλεῦσα, τὸ μέχρι τότε κέντρο τῶν μοναχῶν, ἀλλὰ στὴ Βιθυνία.

Μετὰ τὰ ταραγμένα χρόνια τῆς εἰκονομαχίας, διαπιστώνονται ἀντιθέσεις μέσα στὶς τάξεις τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου, μοναστικοῦ καὶ κοσμικοῦ. Ὁ κοσμικὸς κληρὸς ὑπὸ τὸν πατριάρχη Ταράσιο ἀποδύεται σὲ μία προσπάθεια νὰ ἐξομαλυνθοῦν οἱ ἀντιθέσεις, ποὺ εἶχαν προέλθει ἀπὸ τὴν εἰκονομαχία· ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ μοναχοὶ ὑπὸ τὸν Θεόδωρο Στουδίτη τηροῦν ἀδιάλλακτη στάση στὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς. Μέσα ἀπὸ τίς ἀντιθέσεις ποὺ ἐπισημαίνονται αὐτὴ τὴν ἐποχή, δημιουργεῖται μὲ πρωτοβουλία τοῦ πατριάρχη Ταρασίου, μία νέα παράταξη στὸν κοσμικὸ κληρὸ, ποὺ δὲν εἶναι μὲν ἀποκομμένη ἀπὸ τὸ μοναχισμό, ἀλλὰ διατηρεῖ τίς ἀποστάσεις ἀπὸ τοὺς αὐστηροὺς Στουδίτες. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ νέα ἐκκλησιαστικὴ παράταξη ἐπανδρώνονται ἐπισκοπικὲς ἑδρες, ἀπὸ τίς ὁποῖες θὰ προβάλουν καὶ οἱ ἐκκλησιαστικὲς φυσιογνωμίες τοῦ ἑνατου αἰῶνα.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Ἄβαροι 46
- Ἀβραμίου μονή 178
- Ἀβραμιτῶν μονή 206
- Ἀγαθοῦ μονή 209
- Ἀγάθων Διάκονος 68, 69, 70, 72, 73, 97, 100, 103
- Ἀγάθων θεῖος Εὐστρατίου 214
- Ἀγάπιος Ἀκμωνείας 133
- Ἀγαπίου μετόχιον 194
- Ἀγαύρου μονή 194, 213, 214, 215, 220
- Ἀγία Ἀνθοῦσα 182, 183
- Ἀγία Ἐκκλησία βλ. Ἀγία Σοφία
- Ἀγία Ἐδρα 93, 103, 117
- Ἀγία Σεβερίνα 136, 137
- Ἀγία Σοφία 48, 64, 72, 78, 79, 80, 81, 82, 87, 88, 89, 93, 94, 96 97, 98, 99 105, 110, 142, 144, 146, 153, 157, 159, 160
- Ἀγίας Εὐφημίας ναὸς 178, 207
- Ἀγίας Μαύρας ναὸς 178
- Ἀγίας Σοφίας ναὸς (Νίκαια) 42
- Ἅγιος Ἰανουάριος 137
- Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος 121, 141
- Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Προδρόμος 52
- Ἅγιος Πατάπιος 52, 53
- Ἅγιος Ὑπάτιος 134
- Ἀγίου Ἀγαθονίκου ναὸς 179
- Ἀγίου Ἀκακίου ναὸς 179
- Ἀγίου Ἀναστασίου ναὸς 207
- Ἀγίου Ἀνίνα μονή 53
- Ἀγίου Γεωργίου μονή (Πραίνετος) 213
- Ἀγίου Γεωργίου μονή (Συκεαί) 170, 181, 183
- Ἀγίου Γεωργίου Πραιποσίτου μονή 210
- Ἀγίου Δημητρίου ναὸς 45, 91
- Ἀγίου Εὐσταθίου ναὸς 207
- Ἀγίου Θεοδώρου εὐκτήριον 179
- Ἀγίου Ἰουλιανοῦ μονή 178
- Ἀγίου Ἰωάννου Θεολόγου μονή 213
- Ἀγίου Ἰωάννου Θεολόγου μονή βλ. Πελεκητῆς μονή
- Ἀγίου Ἰωάννου Θεολόγου ναὸς (Ἐφεσος) 43, 44, 121
- Ἀγίου Ἰωάννου Θεολόγου ναὸς (Σακκουδίωνος μονή) 213
- Ἀγίου Κοσμᾶ μετόχιον 194
- Ἀγίου Κοσμᾶ προάστειον 194
- Ἀγίου Λουκᾶ ναὸς 207
- Ἀγίου Μάμαντος Ἱππόδρομος 175
- Ἀγίου Νικολάου ναὸς (Κωνσταντινούπολη) 182
- Ἀγίου Νικολάου ναὸς (Μύρα) 182
- Ἀγίου Νικολάου παρεκκλήσιον (Πρίγκιπος) 208
- Ἀγίου Σάββα μονή (Ἱερουσαλήμ) 196
- Ἀγίου Σεργίου μονή, βλ. Μηδικίου μονή
- Ἀγίου Φιλίππου μονή (Ἐφεσος) 44
- Ἀγίων Ἀναργύρων μονή τὰ Παυλίνου 51
- Ἀγίων Ἀποστόλων μονή (Μαντίναιον) 182
- Ἀγίων Ἀποστόλων ναὸς 155
- Ἄγκυρα 128, 134, 222
- Ἄγρὸς κτῆμα 216
- Ἄγρου μονή 216, 217, 218
- Ἄδραμύττιο 104
- Ἀθανάσιος σιλεντιάριος 148
- Ἀθανάσιος δεῦτερος Μηδικίου μονῆς 188
- Ἀθῆναι 138
- Αἴγυπτος 47
- Αἰγυπτίων μονή 52
- Αἰμιλιανὸς Κυζίκου 202, 203, 204, 226
- Ἀκμωνεῖα 133
- Ἀκοιμήτων μονή 50, 213
- Ἄλια 42, 133

- Ἰαλῆς μονὴ 42, 133
Ἰαλεξάνδρεια 47
Ἰαμαστρίς 39, 93, 203, 209, 225, 227, 228
Ἰαμερ (Amr ibn Dhabari) 42
Ἰαμνία 39
Ἰαμόριον 128, 131, 148, 202, 203, 222, 226
Ἰαναγνώστης 79, 157
Ἰαναστασία σύζυγος Κωνσταντίνου Δ΄ 51
Ἰαναστάσιος Α΄ πατριάρχης (730-754) 110, 118, 145, 146, 147, 150, 155, 157, 165, 182
Ἰαναστάσιος Θεσσαλονίκης 137
Ἰαναστάσιος μάρτυρας 73
Ἰαναστασώ μητέρα Ἰωαννικίου 197
Ἰαντολικῶν θέμα βλ. θέμα Ἰαντολικῶν
Ἰανδρέας Καλυβίτης 175
Ἰανδρέας μελωδὸς ἀρχιεπ. Κρήτης 49, 52, 72, 94, 96, 98, 99, 125, 126, 191
Ἰανδρέας ὁ ἐν Κρίσει 177, 191
Ἰανδρέας πατέρας Νικηφόρου Μηδικίου 190
Ἰανδρέας στυλῖτης βλ. Πέτρος στυλῖτης
Ἰανδρόνικος Σελευκείας 138
Ἰανειά 132
Ἰανθιμος διάκονος 106, 117
Ἰανθιμος Α΄ (πατριάρχης Κ/πόλεως 535-536) 78
Ἰανθοῦσα κόρη Κωνσταντίνου Ε΄ 182
Ἰαννα κόρη Λέοντος Γ΄ σύζυγος Ἰαταβάδου 148, 182
Ἰαννα μητέρα Πέτρου Ἰατρώας 198
Ἰαννα περιδοξὸς 169
Ἰαντιόχεια 47, 78, 138
Ἰαντιόχεια Πισιδίας 120, 124, 125, 128, 129, 131, 222
Ἰαντιόχος χαρτοφύλαξ 99
Ἰαντώνιος ἡγούμε. Δίου 206
Ἰαντώνιος θεὸς Εὐστρατίου 214
Ἰαντὸ ἐπισκόπων 135
Ἰαντὸ λαϊκῶν 223
Ἰαντὸ ὑπάτων 103
Ἰαντοκρισιάριος, 101
Ἰαντολλωνία λίμνη 197
Ἰαργος 46
Ἰαργυροπράτης 85
Ἰαριστοκρατία συγκλητικὴ 59, 60, 61, 62, 66, 75, 163, 172, 176, 180, 184, 188, 189, 194, 195, 196, 204, 218, 221
Ἰαρίτας μονὴ βλ. Ἰεριστῆς μονὴ
Ἰαρίτζας μονὴ βλ. Ἰεριστῆς μονὴ
Ἰαρμενία, 86, 87
Ἰαρμενιάκων θέμα βλ. θέμα Ἰαρμενιάκων
Ἰαρμενιάκων στρατὸς 140, 227
Ἰαρμενίων χώρα 86
Ἰαρσένιος Στουδίτης 223
Ἰατράβασδος κόμης Ἰοφικίου ἀνταπαιτητῆς 116, 122, 127, 131, 134, 135, 139, 140, 147, 148, 149, 150, 230
Ἰατρέμιος-Ἰαναστάσιος Β΄ (αὐτοκράτωρ 713-715) 74, 101, 102, 103, 104, 105
Ἰαρχαγγέλου Μιχαὴλ ναὸς 217
Ἰαρχαιογενὴς 74, 188
Ἰαρχισατράπης 126, 127
Ἰαρχοντες, 58, 61, 105, Ἰαρχοντες ἐπίσημοι 153
Ἰαρχων 125, 128, 142
Ἰαρχων μοναστηρίων 155
Ἰασηκρήτης, 87, 88
Ἰασία ἐπαρχία 42, 123, 142
Ἰασιάτιδος γαία βλ. Ἰασία ἐπαρχία
Ἰασπαρ 53
Ἰαστρονόμος, 62

- Ἀτζουπᾶς 141
 Ἀτζιπᾶς βλ. Ἀτζουπᾶς, Ἀτζουπᾶς
 Ἀτζύπιος ἐπίσκοπος 141
 Ἀτζύπιος πατέρας πάπα Λέοντος Γ΄ 141
 Ἀτρώα 37, 43, 187, 198, 199, 200, 220, 221
 Ἀττάλεια 182
 Αὐλητοῦ μονή 213
 Αὐξέντιος ἡγούμε. Αὐξεντίου μονῆς 38, 58
 Αὐξεντίου μονή 38, 39, 58, 164, 168, 180, 183
 Αὐξεντίου ὄρος 164, 167, 168, 192
 αὐταρχεῖα βιοῦντες (ἐν) 191, 204
 Αὐτονόμου μονή 213
 Ἀχειροποιήτου μονή βλ. Ἀβραμιτῶν μονή
 Ἀψίμαρος-Τιβέριος Γ΄ (αὐτοκράτωρ 698-705) 36, 66, 68, 69, 92, 93, 96, 104, 120
 Βαλεντίνος στρατηγὸς 173
 Βαλαίου μονή βλ. Βιστίλου μονή
 Βαλκανικὴ 91
 Βάρδα μονή 213, 218
 Βαρδάνης Τοῦρκος 218
 Βαρδάνης Φιλιππικὸς Β΄ (αὐτοκράτωρ 711-713) 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 96, 98, 99, 100, 101, 103, 178, 229
 Βασίλειος Ἀγκύρας 128, 134, 222
 Βασίλειος Ἀντιοχείας Πισιδίας 120, 124, 125, 131, 141
 Βασίλειος θεῖος Εὐστρατίου 214
 Βασίλειος Συλλαίου 129
 Βασιλεῖς μονή 172
 Βαυλέου μονή βλ. Βιστίλου μονή
 Βενδημιανὸς ἡγούμε. Αὐξεντίου μονῆς 38
 Βησὴρ πατρίκιος 116
 Βιβώνη 137
 Βιζύη 47
 Βιθυνία 35, 40, 41, 42, 44, 45, 56, 67, 75, 98, 142, 164, 165, 170, 171, 172, 173, 174, 181, 184, 192, 193, 196, 197, 199, 208, 211, 210, 212, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 230, 231
 Βιστίλου μονή 213
 Βλαχερνῶν ναὸς βλ. Θεοτόκου ναὸς Βλαχερνῶν
 Βοϊλάδες 197
 Βονύσσης μονή 227
 Βόρδου μονή 213
 Βοσκύτιον 171, 193, 213
 Βόσπορος 50, 167, 173, 193, 196
 Βόσπορος Θρακικὸς 194, 208
 Βουκελλαρίων θέμα βλ. θέμα Βουκελλαρίων
 Βουλγαρία 47, 92, 202
 Βυζάντιοι 148
 Βωμῶν μονή 213
 Γαβριὴλ ἀρχιεπίσκοπος Ἑλλάδος 138
 Γάγγρα 134, 135
 Γαλατία 196
 Γαλατικὴ χώρα 185
 γένος, 62, 68, 86, 154, 186, 187, 188, 190, 191, 197, 203, 204
 γένος περιβλεπτον 187, 188· λαμπροὶ τὸ γένος 186
 γερουσίας (οἱ τῆς) 149
 Γερμίων μονή 213
 Γερμανὸς πατριάρχης (715-730) 51, 72, 82, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 131, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152,

155, 157, 163, 165, 166, 180, 188, 189
 Γεώργιος Ἀμάστριδος 203, 209, 225,
 227, 228
 Γεώργιος Ἀντιοχείας Πισιδίας 128, 131,
 222
 Γεώργιος βλ. Δαβίδ, Συμεών, Γεώργιος,
 ἅγιοι ἐκ Μιτυλήνης
 Γεώργιος Κρήτης 126
 Γεώργιος Μοναχός 50, 64, 93, 118, 145,
 146, 151, 154, 157, 165, 178
 Γεώργιος πατέρας Εὐστρατίου 194
 Γεώργιος πατέρας Ταρασίου 187, 189,
 208
 Γεώργιος Ρόδου 129, 130 βλ. καὶ
 Σέργιος Ρόδου
 γῆ Ἰσραὴλ 48
 Γηραγαθῆς γηροκομεῖο 179, 213
 γονικὸς οἶκος/πατρικὸς οἶκος 163
 Γόρτυνα 126
 Γοτθία 140, 161, 167
 Γρηγόριος Ἀνέων 132
 Γρηγόριος Νεοκαισαρείας 128, 139
 Γρηγόριος Β΄ πάπας Ρώμης (715-731)
 82, 105, 108, 109, 110, 113, 118, 121,
 124, 146, 157, 189
 Γρηγόριος Δεκαπολίτης 43
 Γρηγόριος ἡγούμε. Αὐξεντίου 38
 Γρηγόριος ἡγούμε. Καλλιστράτου 206
 Γρηγόριος θεῖος Εὐστρατίου 214, 215,
 220
 Γρηγόριος Καππαδόκης, ἡγούμε.
 Φλώρου, 36, 62
 Γρηγόριος Κῶ 130
 Γρηγόριος Πεσινοῦντος 222
 Δαβίδ, Συμεών, Γεώργιος, ἅγιοι ἐκ
 Μιτυλήνης, 37, 197

Δαγούτη 220
 Δάλματος ἡγούμε. Δαλμάτου 58, 67,
 Δαλμάτου μονή 49, 50, 57, 66, 67, 74,
 178
 Δεξιοκράτης πατρικίος 54
 Δεξιοκράτους μονή 54
 Δεσποινῶν μονή 209
 δεύτερος μονῆς 188
 δῆμος Βενέτων 64, 90
 δῆμος Πρασίνων 73
 διακονία 52, 54
 διακόνισσα 79
 διάκονος 38, 68, 69, 70, 79, 85, 96, 97,
 98, 99, 106, 118, 124, 147, 152, 164,
 165, 167, 172, 175, 178, 181, 186,
 191, 221, 222, 227, 228
 Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης 101
 Δῖος ἡγούμε Δίου μονῆς 58
 Δίου μονή 49, 57, 178, 206
 δοῦξ Νεαπόλεως 137
 δομέστικος 136
 Δυρράχιον 135
 Δύση 117, 137
 Δωρόθεος ἡγούμε. Φιλιππικοῦ μονῆς 50
 Ἐγκράτεια μητέρα Ταρασίου 187
 Εἰρήνη Ἀθηναία αὐτοκράτειρα (780-
 802) 50, 56, 138, 140, 154, 158, 159,
 161, 166, 201, 205, 206, 207, 208,
 210, 211, 212, 215, 218, 221, 224
 Εἰρήνη μοναχή 195, 215
 ἐκ προσώπου 148
 ἐκδικος 80, 136
 Ἐλαία κώμη 198
 Ἐλένη ἐγγονή Φιλαρέτου 209
 Ἑλλάδος θέμα βλ. θέμα Ἑλλάδος
 Ἑλλαδικοὶ 117, 118
 Ἑλλάς 118

Ἑλλάς ἐπαρχία 138
 ἔκκριτοι τοῦ βήματος 89
 ἔκκριτον τῆς πόλεως 227
 ἐλλόγμοι τῆς Κυζικινῶν ἐκκλησίας 94
 Ἑλπίδιος διάκονος 99
 ἐμφανεῖς ἄνδρες 61
 ἐν τέλει (οἱ) 89, 92, 227
 ἐξκουβίτωρ 198, 200
 ἐπιφανεῖς 167
 Ἐπιφάνιος Ρόδου, 129, 130
 Ἐπιφάνιος Συλλαίου 129
 Ἐριστῆς μονὴ 213
 Εὐάρεστος μοναχὸς 219
 εὐγένεια 186, 187, 190· εὐγενεία καὶ
 λόγῳ διαφανεῖς 167
 εὐγενὲς ἐπίσημον (τὸ) 186
 εὐγενὴς 58, 185, 186, 188, 190· οὐκ
 ἀγενέστερος 186· οὐκ ἀγενὴς 187
 Εὐδοκία σύζυγος Κωνσταντίνου Ε΄ 182
 Εὐδόξιος Ἀμορίου 202, 203, 204, 226
 Εὐθύμιος ἀδελφὸς Θεοδώρου
 Στουδίτου 213
 Εὐθύμιος μοναχὸς ἅγιος 191
 Εὐθύμιος Σάρδεων 202, 203, 204, 209,
 225, 226
 εὐκλεια φουσάντων 187
 Εὐξείνος πόντος 167
 Εὐπρεπιανὸς Στουδίτης 160
 Εὐρώπη 109
 Εὐστάθιος ἐγγονὸς Φιλαρέτου 210
 Εὐστάθιος ἡγούμε. Μαξιμίνου 206
 Εὐστάθιος Λαοδικείας 132
 Εὐστράτιος ἡγούμε. Ἀγαύρου 194, 214,
 215
 Εὐστράτιος κλεισουράρχης 36
 Εὐστράτιος πρῶτος διακονίας 52
 Εὐτυχιανὸς ἡγούμε. Καλλιστράτου 207

Εὐφημία ἐγγονὴ Φιλαρέτου 209
 Εὐφημία μητέρα Πλάτωνος 186
 Εὐφρατᾶς εὐνοῦχος 58
 Εὐφροσύνης μονὴ τὰ Λειβάδια 208
 Ἐφεσος 37, 42, 43, 44, 45, 120, 121, 122
 123, 124, 132, 141, 142, 151
 Ζαχαρίας πάπας Ρώμης (741-752) 82,
 149
 Ζηχία 167
 ζυγοστάτης 192
 Ζωναρᾶς Ἰωάννης 62, 63, 64, 66, 84, 90,
 94, 98, 102, 148, 149, 154, 157, 160
 Ζωτικὸς ὀρφανοτρόφος 58
 Ἡράκλεια Θράκης 140, 141
 Ἡρακλειανὴ δυναστεία 51, 61, 66,
 Ἡράκλειος Α΄ αὐτοκράτωρ (610-641)
 46, 55, 79, 80, 81, 97, 160, 173
 Ἡρακλείου μονὴ 213, 217
 θέμα / θέματα:
 (ἐκστρατεύματα τῶν θεμάτων) 109
 Ἀνατολικῶν 62, 125, 127, 131, 132, 143,
 148, 230
 Ἀρμενιάκων 133, 135, 139, 143, 140,
 210, 227, 230
 Ἀρμενιάκων στρατὸς 140, 227, 228
 Βουκελλαρίων 134
 Ἑλλάδος 62
 Θράκης 133, 140, 143, 230
 Θρακησίων 44, 122, 123, 132, 141, 142,
 143, 180, 230
 Κιβυρραιωτῶν 121, 124, 125, 127, 130,
 132, 143, 151, 230
 Κρήτης 125, 127
 Ὀπιμάτων 133
 Ὀψίκιον 69, 103, 133, 134, 135, 143,

- 148, 149, 230
 Όψικίου στρατός 102, 104, 134, 149
 Όψικίου ταξέωται 104
 Όψικιανοί 104, 149
 Σικελίας 139
 Θεοδοσία όσία 53, 54, 147
 Θεοδόσιος Β΄ αυτοκράτωρ (408-450)
 51, 54
 Θεοδόσιος Γ΄ αυτοκράτωρ (715-717)
 44, 74, 104
 Θεοδότη κουβικουλαρία 160, 212, 224
 Θεοδότη μητέρα Θεοφάνη 186
 Θεόδοτος λογοθέτης 61
 Θεόδοτος Μελισσηνός Κασσιτεράς
 πατριάρχης (821-837) 78
 Θεοδόσιος Άμορίου 128, 131, 222, 226
 Θεοδόσιος Έφέσου 120, 121, 122, 124,
 132, 141, 151
 Θεοδόσιος Μελιτηνός 72, 154, 160
 Θεοδώρα πατρικία 170, 182
 Θεοδώρα σύζυγος Ίουστινιανού Α΄ 179
 Θεόδωρος Δαφνοπάτης 193
 Θεόδωρος ήγούμ. Άλίας 42, 133
 Θεόδωρος ήγούμ. Καρπάθου 41
 Θεόδωρος Κατάνης 136
 Θεόδωρος κόμης Όψικίου 103
 Θεόδωρος Κω 130
 Θεόδωρος Μύρων 128, 222
 Θεόδωρος Μύρων 129
 Θεόδωρος δσιος 179
 Θεόδωρος πατέρας Νικηφόρου πατρ.
 189
 Θεόδωρος Στουδίτης 44, 55, 58, 157,
 160, 165, 170, 171, 172, 174, 176,
 179, 186, 187, 188, 190, 192, 193,
 195, 205, 210, 211, 212, 213, 214,
 215, 219, 223, 224, 228, 231
 Θεόδωρος Σύγκελλος 48
 Θεόδωρος Συκεών 35, 36, 170, 181
 Θεόδωρος Συνάδων 131
 Θεόδωρος Ψιχαΐτης 228
 Θεόδωρου Μονοχεραρίου μονή 215
 Θεοκτίστη μητέρα Θεοδώρου
 Στουδίτου 170, 171
 Θεοκτιστος ήγούμ. Συμβόλων μονής 41,
 172, 188
 Θεοσεβώ σύζυγος Φιλαρέτου 39
 Θεοστήρικτος ήγούμ. Πελεκητής μονής
 44, 181
 Θεοστήρικτος μοναχός συγγραφέας 116,
 188
 Θεοτόκου μονή έν τή Πέμπτου πόρτα
 209
 Θεοτόκου μονή Μαντίναιον 182
 Θεοτόκου μονή Μηδικίου 40, 193, 217
 Θεοτόκου μονή Πηγής βλ. Πηγής μονή
 Θεοτόκου μονή Τριχιναρέας βλ.
 Τριχιναρέας μονή
 Θεοτόκου μονή Φιλιππικου, βλ.
 Φιλιππικου μονή
 Θεοτόκου ναός Άτταλείας 182
 Θεοτόκου ναός Βλαχερνών 80, 88, 89,
 90, 93, 170, 189
 Θεοτόκου ναός Μητροπολίτου 64, 90,
 91
 Θεοτόκου ναός Ούρβικίου 80
 Θεοτόκου ναός τά Πέτρου 53
 Θεοφάνης κουβικουλάριος και
 παρακοιμώμενος 159
 Θεοφάνης Όμολογητής 34, 36, 42, 43,
 44, 45, 48, 50, 51, 53, 60, 61, 63, 64,
 65, 67, 68, 70, 72, 73, 82, 89, 90, 91,
 92, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 116,
 120, 122, 134, 135, 139, 145, 150,
 153, 154, 156, 157, 158, 159, 164,

- 165, 166, 175, 176, 178, 180, 186,
188, 189, 193, 195, 200, 205, 208,
210, 215, 216, 217, 227, 230
Θεοφάνης Λαρδότυρος 126
Θεοφάνης Μονώτης πατρίκιος
 μάγιστρος 148, 149
Θεόφιλος Χίου 130
Θεόφιλος πατρίκιος 170
Θεοφύλακτος βλ. Πέτρος Ἀτρώας
Θεοφύλακτος μοναχὸς συγγρ. 203
Θεοφύλακτος Νικομηδείας 158, 202,
 203, 204, 209, 225, 226
Θεοφύλακτος στρατηγὸς Σικελίας 139
Θερμά Πυθίων βλ. Πυθίων Θερμά
Θερμαί 136
Θεσσαλονίκη 45, 74, 91, 137, 211, 224
Θράκη 202
Θράκη ἐπαρχία 140
Θράκης θέμα βλ. θέμα Θράκης
Θρακησίων θέμα βλ. θέμα Θρακησίων
Θωμᾶς Κλαυδιουπόλεως 114, 117, 119
Θωμᾶς κουβικουλάριος 159

Ἰάκωβος πρωτοσπαθᾶριος, παπίας 159
Ἰγνάτιος διάκονος 161, 186, 187, 221,
 222, 227
Ἰγνάτιος πατριάρχης (847-858, 867-877)
 165
Ἰεραγαθῆς μονὴ 213
Ἰεράπολις 128, 132, 222
Ἰέρεια 153
Ἰερεῖα προάστειον 216
Ἰερείας Σύνοδος βλ. Σύνοδος
 εἰκονοκλαστική
Ἰερουσαλὴμ 48, 96, 196
Ἰκόνιον 132, 222
Ἰλαρίων ἡγούμε. Φλώρου 206
Ἰλλυρικόν 45, 117, 125, 127, 135, 138

Ἰουστίνος Β΄ αὐτοκράτωρ (565-578) 84
Ἰουστινιανὸς Α΄ αὐτοκράτωρ (527-565)
 38, 42, 79, 80, 91, 170, 179
Ἰουστινιανὸς Β΄ αὐτοκράτωρ (685-695,
 705-711) 36, 45, 50, 51, 60, 61, 62, 64,
 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75,
 81, 83, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
 95, 96, 97, 98, 101, 102, 105, 139,
 144, 145, 156, 158, 163, 170, 176,
 178, 181, 207, 229
Ἰππου μονὴ 213
Ἰσαὰκ ἡγούμε. Δαλμάτου μονῆς 66
Ἰσαάκιος πατέρας Θεοφάνη 186
Ἰσαυρία 127
Ἰσαυρική δυναστεία 121, 122, 125, 127,
 133, 134, 139, 151, 230
Ἰσαυρικὸν γένος 116
Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες 47, 49, 108, 110,
 127, 131, 148, 156, 166, 170, 172,
 177, 178, 183, 195, 230
Ἰσιδῶρου μονὴ 53
Ἰσίδωρος συγκλητικὸς, 53
Ἰταλία 137
Ἰωάννης Α΄ Χρυσόστομος πατριάρχης
 (398-404) 78, 120, 124
Ἰωάννης Βιβώνης 137
Ἰωάννης Γάγγρας 134
Ἰωάννης Γοτθίας 140, 161
Ἰωάννης Ἐφέσου 141
Ἰωάννης Ζ΄ Γραμματικὸς πατριάρχης
 (837-843) 112
Ἰωάννης ἡγούμε. Αὐξεντίου μονῆς 38
Ἰωάννης ἡγούμε. Μοναγρίας 41, 181
Ἰωάννης Κερκύρας 138
Ἰωάννης Λυδὸς 34
Ἰωάννης Νικομηδείας 133
Ἰωάννης Πικρίδιος 210

- Ἰωάννης πρεσβύτερος Κολωνείας 99
 Ἰωάννης Συνάδων 111, 112, 113, 114, 117, 131
 Ἰωάννης Σ΄ πατριάρχης (711-715) 72, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 144
 Ἰωάννης Ψιχαῖτης 209, 228
 Ἰωαννίκιος 43, 187, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 219, 220, 221
 Ἰωσήφ ἀδελφὸς Θεοδώρου Στουδίτου 213
 Ἰωσήφ ἡγούμε. Καθαρῶν μονῆς 41
 Ἰωσήφ ἡγούμε. Ἡρακλείου 217
- Καθαρῶν μονή 41, 213
 καῖσαρ 92
 Καισάρεια 36, 120, 182
 Καλαυρῶν μονή 213
 Καλλίνικος πατριάρχης (694-705) 64, 65, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 144
 Κάλλιστος πατριάρχης 168
 Καλλιστράτου μονή 49, 50, 57, 62, 63, 68, 69, 70, 72, 73, 75, 98, 178, 206
 Κάλυμνος 214
 Καλώνυμος 215
 Καμουλιανὰ 36
 Καμουλιανὸς 36
 Καππαδοκία 35, 36, 45
 Καππαδοκία Α΄ ἐπαρχία 36
 Καρία ἐπαρχία 130
 Κάρπαθος 41, 45, 128, 130, 222
 Κάστουλο 200
 Καταβόλου μέρη 194
 Κατάνη 136
 Κατησία Βιθυνίας 40
 καγκελλάριος 80, 97
 καυκοδιάκονος 99
 Κεδρηνὸς Γεώργιος 44, 65, 145, 159, 160
- Κελλία μονή 213
 Κέρκυρα 138
 Κεφαλονιά 69
 Κιβυρραιωτῶν θέμα βλ. θέμα Κιβυρραιωτῶν
 Κίος 134, 217
 Κλαυδιούπολις 114, 117, 119
 κλεισούρα 36
 κλεισουργάρχης 36, 62,
 Κοιμήσεως μονή βλ. Ὑακίνθου
 κοιτωνίτης 210
 Κολώνεια 99
 κόμης Ὀψικίου 103, 147, 148
 κομμέρχιον 43
 κομμέρχια βασιλικά 122
 Κόρινθος 138
 Κοσμάς πατέρας Πέτρου Ἀτρώας 198
 Κοσμίδιον 51
 κουβικουλαρία 41, 160
 κουβικουλάριος 159
 Κουνδουρίας ὄρη 200
 κουράτωρ 135
 κουροπαλάτης 147
 Κρήτη 35, 49, 52, 72, 96, 97, 99, 125, 126, 127, 135, 191
 Κρυπτὰ τόπος 220
 Κρώμνη πολίχνη 203
 κυαίστωρ 49, 96, 99
 Κυκλάδες νῆσοι 118
 Κύζικος 94, 95, 98, 99, 103, 152, 202, 203, 204, 200, 216, 226
 Κυπριανὸς μαθητὴς Νικολάου Στουδίτου 201
 Κυπριανὸς Τίου 132
 Κύπριοι 94
 Κύπρος 35, 157
 Κύρος πατριάρχης (705-711) 39, 93, 94,

- 98, 144
Κύριλλος Σκυθοπόλεως 191
κώμη 37, 197, 198
Κώνστανς Β΄ αυτοκράτωρ (641-668) 69, 173
Κωνσταντινιανὰ βλ. Τὰ Κώνστα
Κωνσταντῖνος Α΄ αυτοκράτωρ (324-337) 48, 53, 58
Κωνσταντῖνος Α΄ πάπας Ρώμης (708-715) 73, 100, 101
Κωνσταντῖνος Β΄ Συλλαίου πατριάρχης (754-766) 82, 129, 151, 152, 153, 154, 155, 157
Κωνσταντῖνος Δ΄ αυτοκράτωρ (668-685) 60, 82, 94, 97
Κωνσταντῖνος Ε΄ αυτοκράτωρ (741-775) 46, 47, 53, 66, 75, 111, 122, 127, 129, 131, 133, 134, 137, 139, 140, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 156, 158, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 190, 200, 201, 205, 206, 207, 230
Κωνσταντῖνος Σ΄ αυτοκράτωρ (780-797) 41, 43, 140, 160, 208, 209, 210, 211, 212, 224, 227
Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος αυτοκράτωρ (913-959) 159
Κωνσταντῖνος Νακωλείας 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 133
Κωνσταντῖνος Νικομηδείας βλ. Ἰωάννης Νικομηδείας
Κωνσταντῖνος Τίου 195
Κῶς 130
Λάγκου μονή 213
Λαοδίχεια 132, 133
Λαυρέντιος συγγραφέας 88
Λευκάδες μετόχιον 194
Λευκοῦ Ὑδατος μονή 213
Λεόντιος αυτοκράτωρ (695-698) 60, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 72, 74, 93, 96, 178, 229
Λέων Γ΄ αυτοκράτωρ (717-741) 53, 74, 82, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 124, 125, 127, 134, 139, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 164, 165, 166, 168, 173, 180, 182, 183, 189, 230
Λέων Γ΄ πάπας Ρώμης (795-816) 141
Λέων Γραμματικὸς 72, 154, 160
Λέων Δ΄ αυτοκράτωρ (775-780) 65, 156, 157, 159, 160, 201, 205, 206, 227
Λέων δομέστικος ἐκκλησίας Συρακουσῶν 136
Λέων Ἡρακλείας 140
Λέων Ἰκονίου 132, 222
Λέων Καρπάθου 128, 130, 222
Λέων Κατάνης 136
Λέων κουβικουλάριος 159
Λέων Νικοπόλεως 138
Λέων Ρόδου 128, 129, 130, 222
Λέων Συλλαίου 129
Λέων Ταυρομενίου 136
Λέων Φωκαίας 132
λογοθέσιον 188
λογοθέτης 61
λόγῳ καὶ πράξει διαλάμπων 157
Λυδία ἐπαρχία 219
Λυκαονία ἐπαρχία 203
μάγιστρος 51, 148, 149
Μακάριος διδάσκαλος Στεφάνου 73
Μακάριος Πελεκητῆς 48, 187, 190, 207, 219, 228

- Μάνης στρατηγὸς Κιβυρραιωτῶν 122
 Μαξιμίνου μονὴ 49, 57, 178, 206
 Μάξιμος Ὁμολογητὴς 59, 60
 Μαρία σύζυγος Κωνσταντίνου Σ΄ 160, 209, 224
 Μαριανὸς Τίου βλ. Ρωμανὸς Τίου
 Μαρίνος οἰκονόμος 169
 Μαρκέλλαι κάστρον 201
 Μαρκιανὸς Συρακουσῶν 136
 Μαρκελλίνος Γάγγρας 135
 Μάρκος ἡγούμε. ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου 207
 Μαρτίνα αὐγούστα 173
 Μαρτίνος πάπας Ρώμης (649-654) 69
 Μαρύκατον κώμη 197
 Μαυρίκιος αὐτοκράτωρ (582-602) 59, 160
 Μεγάλη Ἐκκλησία βλ. Ἁγία Σοφία
 Μεγαλὸν σύζυγος Θεοφάνη βλ. Εἰρήνη μοναχὴ
 Μεγεθὼ μητέρα Εὐστρατίου 194, 214
 μεγιστάν 168
 Μεθόδιος πατριάρχης (843-847) 165, 203, 205, 216, 226
 Μεσσήνη 136, 137
 Μηδικίου μονὴ 40, 116, 171, 177, 187, 188, 190, 193, 194, 213, 215, 217, 218, 219, 228
 Μητροφάνης πατριάρχης (306-314) 77, 179
 Μητροφάνους οἶκος 179
 Μικρά Ἀσία 109, 111, 112, 117, 146
 Μίλιον 70
 Μιτυλήνη 37
 Μιχαὴλ Γ΄ αὐτοκράτωρ (842-867) 63
 Μιχαὴλ Γλυκᾶς 58
 Μιχαὴλ Καρίας 130
 Μιχαὴλ Λαχανοδράκων 37, 44, 141, 142, 180, 201
 Μιχαὴλ μοναχὸς 160, 171, 211, 218, 219
 Μιχαὴλ πατριάρχης 209
 Μιχαὴλ Σύγκελλος 148, 180
 Μιχαὴλ Συνάδων 123, 124, 131, 202, 203, 204, 209, 225
 Μιχαὴλ Ψελλὸς 54
 Μοισία 202
 Μονοκιονίου μονὴ 179, 192
 μονοστράτηγος Ἀρμενιάκων 135
 Μοναγρίας μονὴ 41, 181, 213
 Μύρα Λυκίας 128, 129, 222
 Μυρέλαιον 179
 Μυριτζικὸς πατέρας Ἰωαννικίου 197
 Μωαβία (Muawijah ibn Hisham) 42
 Νακώλεια 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 133
 Ναρσοῦ μονὴ 54
 Νέα Ἱερουσαλὴμ 48
 Νέα Ρώμη 48
 Νεάπολις 137, 167
 Νεκτάριος πατριάρχης (381-397) 78, 87
 Νεοκαισάρεια 128, 139, 140
 Νίκαια 42, 45, 105, 128, 134, 222
 Νικήτας Α΄ πατριάρχης (766-780) 154, 155, 157
 Νικήτας Μηδικίου 116, 171, 174, 188, 205, 218, 219, 228
 Νικήτας γιὸς Ἀρταβάσδου μονοστράτηγος 135
 Νικήτας πατριάρχης 40
 Νικήτας πατριάρχης κυαίστωρ 49, 96
 Νικήτας στυλῖτης 36
 Νικήτας ἐγγονὸς Φιλαρέτου συγγραφέας 185, 186, 195, 210
 Νικηφόρος Α΄ αὐτοκράτωρ (802-811)

204, 218
 Νικηφόρος Α΄ (πατριάρχης 806-815) 34,
 42, 46, 47, 48, 51, 61, 62, 63, 71, 74,
 77, 78, 81, 83, 87, 89, 90, 92, 97, 98,
 102, 104, 105, 107, 108, 110, 116,
 120, 128, 135, 145, 146, 148, 150,
 153, 155, 156, 163, 165, 166, 167,
 173, 174, 175, 176, 178, 187, 189,
 204, 209
 Νικηφόρος γιός Ἀρταβάσδου 150
 Νικηφόρος γιός Κωνσταντίνου Ε΄ 182
 Νικηφόρος Δυρραχίου 135
 Νικηφόρος Μηδικίου 40, 177, 187, 190,
 193, 195, 217, 218, 219
 Νικηφόρος πατέρας Βαρδάνη 68
 Νικηφόρος σκευοφύλαξ 170, 181, 189
 Νικολαΐτης επίσκοπος 141
 Νικόλαος Ἱεραπόλεως 128, 132, 222
 Νικόλαος Κυζίκου 226
 Νικόλαος σοφιστής 99
 Νικόλαος Στουδίτης 201
 Νικόλαος στρατιώτης 201, 202
 Νικομήδεια 133, 158, 202, 203, 204,
 205, 209, 225, 226
 Νικόπολις 137, 138, 167
 Νίκοψις 167
 νοτάριος 80, 97

 Ξανθόπουλος Νικηφόρος Κάλλιστος 84

 Ὁξίας βασιλεὺς Ἰουδαίων 111
 οἰκονόμος 78, 169, 209
 Ὀλυμπος Βιθυνίας 41, 58, 172, 199,
 208, 220
 Ὀπτιμάτων θέμα βλ. θέμα Ὀπτιμάτων
 Οὐάλης αὐτοκράτωρ (364-378) 46
 Οὐζαρά Λυκαονίας 203
 Ὀψίκιον θέμα βλ. θέμα Ὀψίκιον

Ορταhisar Καππαδοκίας 35, 36, 45

 Παλάτιον Ἱερὸν 90, 91
 παλαιὸς 105, 188, 189
 Παμφυλία ἐπαρχία 124
 παπίας 159
 παρακοιμώμενος 159
 Παρθενικὸν πέλαγος 167
 Παστιλλᾶς βλ. Σισίνιος Πέργης
 πατρικία 170, 182
 πατρικιότης 170
 πατρίκιος 40, 49, 54, 60, 68, 96, 103,
 112, 116, 147, 148, 149, 168, 187, 209
 πατρικίων σειρά 187
 Παυλῖνος μάγιστρος 51
 Παυλοπετρίου μονή 214
 Παῦλος Γ΄ πατριάρχης (688-694) 79, 87,
 88, 89, 93, 144
 Παῦλος Δ΄ πατριάρχης (780-784) 156,
 157, 158, 159, 160, 161, 206
 Παῦλος διάκονος καὶ ἀργυροπράτης 85
 Παῦλος ἐρημίτης 220, 221
 Παῦλος Καΐουμᾶ 177
 Παῦλος Μεσσήνης 136, 137
 Παῦλος μοναχὸς Καλλιστράτου μονῆς
 62
 Παῦλος Νικαίας 134
 Παῦλος πρεσβύτερος 54
 Παφλαγονία 39, 209
 Παφλαγόνων χώρα 185
 Πελεκητῆς μονή 44, 48, 67, 68, 75, 98,
 181, 183, 187, 190, 207, 217, 218,
 219, 228
 Πέργη 120, 123, 124, 129, 130
 περίβλεπτος 186, 187
 περίδοξος 169
 Περιστερεῶνος μονή 213

Εύρετήριο

- περιφανέστεροι 61
περιφάνεια βίου 187, 204· περιφάνεια
γονέων 169
περιφανές (τὸ) 187
Πεσινοῦς 222
Πετρίον 90
Πέτρος μοναχὸς συγγρ. 196
Πέτρος Ἀτρώας 37, 43, 187, 198, 199,
200, 220, 221
Πέτρος Θεσσαλονίκης 137
Πέτρος θεῖος Εὐστρατίου 214
Πέτρος Νικομηδείας 205, 226
Πέτρος ὁσιος 175
Πέτρος στυλῖτης 175
Πέτρος Χίου 130
Πέτρου μονή 213
Πηγαδία κώμη 37
Πηγῆς μονή 54, 207, 209
Πικριδίου μονή 210
Πισιδία ἐπαρχία 120, 124, 125, 128, 131
Πλατάνιον 163
Πλάτων Σακκουδίτης 41, 42, 55, 167,
171, 172, 176, 186, 188, 190, 192,
195, 205, 206, 213, 215, 219, 224
Ποιμανινῶν μονή 213
Πολίχνιον / Πολιχρόνιον 215, 216
πολυκτῆμων 193
Πόντος Πολεμωνειακὸς 93, 185
Πουλχερία αὐτοκράτειρα (450-457) 41,
59
πρεσβευτὴς 225
πρεσβύτερος 78, 79, 88, 99, 146, 155,
228
Πρίγκιπος 153, 208, 215
πριμικήριος 159
Πρῖσκος στρατηγὸς 60, 180
προάστειον 173, 194, 196, 208, 210, 216,
217
Προκόπιος Καισαρεὺς 42
Προποντίς 169, 208, 226
Προῦσα 173, 194, 214
Προύσης Θερμὰ 173
Πρώτη 218
πρωτοασκηρῆτις 189, 190
πρωτονοτάριος 97
πρωτοσπαθάριος 159, 210
Πυθίων Θερμὰ 173
Πύλες Βιθυνίας 35
πυλωρὸς 79

ρεφερενδάριος 80
Ρόδος 128, 129, 130, 222
Ρουφῖνος πατρικίος 196
Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία 73, 100, 101, 122,
137, 139
Ρωμανὸς Α΄ αὐτοκράτωρ (920-944) 179
Ρωμανὸς Νεομάρτυρας 196
Ρωμανὸς Τίου 132
Ρώμη, 58, 93, 96, 101, 118, 125, 138, 167

Σάββας ἡγούμε. Στουδίου 206
Σάββας μοναχὸς συγγρ. Βίου Μακαρίου
187, 195
Σάββας μοναχὸς συγγρ. 187, 197, 198,
199, 200, 219
Σακκουδῖανος κτῆμα 55, 192, 193
Σακκουδῖανος μονή 55, 192, 193, 206,
210, 212, 213, 214, 215
Σαλαμίς Κύπρου 157
Σαμοθράκη 186
Σάρδεις 202, 203, 204, 209, 225, 226
Σατουρνῖνος συγκλητικὸς 66
σεκρετάριος 88
Σελεύκεια 138

Σέργιος Α΄ πατριάρχης (610-638) 79, 80, 81

Σέργιος ἡγούμε. Αὐξεντίου μονῆς 38

Σέργιος Θερωῶν 136

Σέργιος πάπας Ρώμης (687-701) 93

Σέργιος πατέρας Πλάτωνος 186, 192

Σέργιος Ρόδου βλ. Γεώργιος Ρόδου

Σέργιος στρατηγός Σικελίας 139

Σιγῆς ναὸς 208, 218

Σιγριανή 186, 215

Σικελία 210

Σικελίας θέμα βλ. θέμα Σικελίας
σιλεντιάριος 148

Σισίννιος ἀδελφὸς Ταρασίου 223

Σισίννιος ἐπίσκοπος 123

Σισίννιος Πέργης 120, 123, 124, 130

Σισίννιος στρατηγὸς Θρακησίων 122

σκευοφύλαξ 78, 80, 88, 89, 170, 181, 189

Σκοτεινοῦ φρέατος μονὴ 54

σοφιστὴς ἱατρικῆς ἐπιστήμης 99

Σταυρούπολις Καρίας 130

Στενοῦ μονὴ βλ. Ταρασίου μονή

Στεφανία κουβικουλαρία 41, 58

Στέφανος ἀναγνώστης 157, 223, 224

Στέφανος Β΄ πάπας Ρώμης (752-757) 125

Στέφανος Δαμασκηνὸς 196

Στέφανος Διάκονος 38, 108, 118, 124, 147, 151, 152, 164, 165, 167, 172, 175, 178, 181, 191

Στέφανος ἡγούμενος 73

Στέφανος κτήτωρ μονῆς 218

Στέφανος Νεαπόλεως 137

Στέφανος ὁ Νέος 36, 37, 38, 39, 41, 44, 50, 51, 58, 104, 108, 118, 124, 126, 127, 133, 141, 142, 152, 164, 165, 166, 168, 171, 174, 175, 177, 180,

181, 190, 191, 192, 195, 200

Στέφανος Ρούσιος 60, 65

Στέφανος σύμβουλος Γερμανοῦ 164, 165, 166

Στέφανος Τίου βλ. Ρωμανὸς Τίου

Στεφάνου Τριγλείας Μονὴ 218

Στούδιος ὑπάτος 179

Στουδίου μονὴ 49, 57, 179, 206, 210, 211, 212, 219

Στουδίτες, 204, 212, 214, 222, 223, 224, 225, 228, 231

Στρατήγιος κουβικουλάριος καὶ παρακοιμώμενος 159

Στρατήγιος ὁ μέγας 215

στρατηγὸς 60, 65

στρατηγὸς Ἀνατολικῶν 61, 62, 68

στρατηγὸς Βουκελλαρίων 134

στρατηγὸς Ἑλλάδος 62

στρατηγὸς Θρακησίων 37, 44, 122, 141, 142, 180

στρατηγὸς Κιβυρραιωτῶν 122

στρατηγὸς Κρήτης 126

στρατηγὸς Σικελίας 139

σύγκελλος 48, 78, 80, 145, 146, 148, 180

συγκλητικὸς 58, 64, 66, 78, 98, 149

σύγκλητος 60, 64, 68, 102, 103, 149, 151

Συκεαὶ (Συκεῶν χωρίον) 35, 37, 170, 181

Σύλλαιον 129, 130, 151, 152

Συμβόλων μονὴ 41, 172, 188, 192

Συμεῶν βλ. Δαβίδ, Συμεῶν, Γεώργιος, ἄγιοι ἐκ Μιτυλήνης

Συμεῶν ἡγούμε. Ἀβραμιτῶν 206

Συμεῶν ἡγούμε. Χώρας 206

Σύναδο. 111, 112, 113, 114, 117, 123, 131, 202, 203, 204, 209, 225

Σύνοδοι:

Α΄ Οἰκουμενικὴ Νικαίας (325) 42, 78

Δ΄ Οἰκουμενικὴ Χαλκηδόνος (451) 78,

- 114
 Σύνοδος Κωνσταντινουπόλεως (536) 50
 Ϛ´ Οικουμενική (681) 70, 71, 72, 82, 83,
 88, 97, 99, 101, 102, 103
 Σύνοδος Κωνσταντινουπόλεως (686), 71
 Πενθέκτη (691/2) 66, 71, 77, 83, 84, 85,
 87, 88, 93
 Μονοθελητική Σύνοδος (712) 69, 72, 96,
 100, 103
 Εικονοκλαστική Ίερείας (754) 120, 123,
 124, 128, 129, 130, 131, 132, 133,
 134, 135, 137, 140, 142, 150, 151,
 168, 171, 174, 183
 Ζ´ Οικουμενική Νικαίας (787) 42, 116,
 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134,
 136, 140, 153, 204, 205, 206, 207,
 212, 213, 214, 216, 217, 222, 225, 226
 Συρακοῦσαι 135, 136
 Συρία 47
 σχολάριος 198
 Σώπατρα μοναχή, κόρη Μαυρικίου 59
 Σωσθένιον 209
- τάγμα 198, 200
 Τακτικόν “εἰκονοκλαστῶν” 121, 127,
 130, 131, 132, 135, 136, 137, 138
 ταμίας βασιλικῶν χρημάτων 170
 Ταξιαρχῶν ναὸς Σιγῆς βλ. Σιγῆς ναὸς
 Ταράσιος πατριάρχης (784-806) 116,
 161, 187, 189, 194, 196, 202, 204,
 208, 209, 212, 221, 222, 223, 224,
 225, 226, 227, 228, 231
 Ταράσιος πατρίκιος 112
 Ταρασίου μονή 204, 208, 225, 226, 227,
 228
 Ταυρομένιον 135, 136
 τὰ Κώνστα 191, 192
- τὰ Παυλίνου 52
 τὰ Πέτρου 53
 τὰ Χαρισίου 179
 Τελαοῦ μονή 200
 Τέος βλ. Τίος
 Τερβέλ χάνος Βουλγαρίας 92
 Τιβέριος γιὸς Ἰουστινιανοῦ Β´ 51
 Τίβερης ποταμὸς 167
 Τίος 132
 τούρμα
 τουρμάρχης 122
 Τραπεζοῦς 78
 Τρικάκκαβος βλ. Βασίλειος Ἀντιοχείας
 Πισιδίας
 Τριφύλλιον 36
 Τριφύλλιος 36
 Τριχινάρεας μονή 41, 58, 59, 164
 Τριχάλιξ ὄρος 214
- Ῥακίνθου μονή (Κοιμήσεως) 42, 45
 Ῥπάτιος Ἐφέσου 121
 Ῥπάτιος Νικαίας 128, 134, 222
 ῤπατος 179
 ὑποδιάκονος 79
- Φιλάρετος δσιος 39, 185, 186, 195
 Φιλέντολος 50, 51
 Φιλιππικὸς vir gloriosus 50, 59, 60
 Φιλιππικοῦ μονή 50, 59, 60
 φιλόσοφοι 65
 Φλώρου μονή 36, 50, 57, 62, 63, 68, 70,
 75, 158, 161, 178, 206
 Φράγγοι 225
 Φρυγίας ὄρη 220
 Φώκαια 132
 Φωκᾶς αὐτοκράτωρ (602-610) 59, 179
 Φωτεινὸς ἔκδικος 136
 Φωτεινὸς πατέρας Θεοδώρου Στουδίτου

- 170, 171, 190
Φωτεινουδίου μονή 214
- Χαλκή πύλη 49, 53, 165
Χαλκηδών 78, 164, 196
Χαρσίου βλ. Τὰ Χαρσίου
χαρτουλάριος 98
χαρτοφύλαξ 72, 97, 99
Χερσών 69, 70, 94, 167
Χηνολάκκου μονή 16, 165, 213
Χίος 130
Χριστοῦ Εὐεργέτου μονή 54
Χριστόφορος βλ. Μακάριος Πελεκητῆς
Χριστόφορος γιὸς Κωνσταντίνου Ε΄
182
Χριστοφόρου μονή 216
Χρυσόπολις 50, 51, 59
Χῶναι 123
Χώρας μονή 60, 98, 106, 144, 163, 179,
180, 206
χωρίον 169, 170, 180, 216, 217· ἐξουσία
χωρίου 170
- ψάλτης 79
Ψιχᾶ μονή 209, 228
- Notitia episcopatum 2 137
Notitia episcopatum 3 βλ. Τακτικὸν
“εἰκονοκλαστῶν”
praefectus praetorio 63
praetor urbanus 78
vir gloriosus 50, 59

NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION
INSTITUTE FOR BYZANTINE RESEARCH

MONOGRAPHS 3

Eleonora Kountoura-Galake

BYZANTINE CLERGY AND SOCIETY
IN THE DARK CENTURIES

ATHENS 1996